

Οδηγός τουριστικής προβολής

ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ
ΔΗΜΟΥ ΑΡΧΑΝΩΝ - ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ

ΔΗΜΟΣ
ΑΡΧΑΝΩΝ
ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ
ένος τόπου
για όλες τις αισθήσεις

«Να γυρίζεις τη γη, να βλέπεις
- να βλέπεις και να μην χορταίνεις -
καινούργια χώματα και θάλασσες
κι ανθρώπους κι ιδέες,
και να τα βλέπεις όλα σα για πρώτη φορά
να τα βλέπεις όλα σα για τελευταία φορά..»

Ν. Καζαντζάκης

ΕΝΑΣ ΔΗΜΟΣ, ΟΛΕΣ ΟΙ ΑΙΣΘΗΣΕΙΣ

1^η Έκδοση: Ιούνιος 2014

Δήμος Αρχανών-Αστερουσίων

© Υπουργείο Πολιτισμού, Παιδείας
και Θρησκευμάτων

® Ταμείο Αρχαιοδοκιμών Πόρων

"Το Copyright επί των απεικονιζόμενων αρχαίων ανήκει
στο Ελληνικό Υπουργείο Πολιτισμού & Τουρισμού (Ν.
3028/2002)"

© Δήμος Αρχανών - Αστερουσίων,

Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού (Ε.Ο.Τ.)

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο, μηχανικό ή ηλεκτρονικό στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή χωρίς τη γραπτή άδεια των κατόχων πνευματικών δικαιωμάτων.

Επιμέλεια έκδοσης:

Δήμος Αρχανών - Αστερουσίων,
Τμήμα Προγραμματισμού και Αγροτικής
Ανάπτυξης, Τμήμα Έργων Υποδομής

Σχεδιασμός Εντύπου: Lazy snail

Συλλογή στοιχείων

® επεξεργασία κειμένων:

- Εκδόσεις ΣΕΛΕΝΑ
- Τμήμα Προγραμματισμού
και Αγροτικής Ανάπτυξης:
Ευγενία Στυλιανού,
Σημαντηράκης Εμμανουήλ,
Παπαδάκη Γεωργία

Φωτογραφία εξωφύλλου:

Κατερίνα Βασιλοπούλου

Φωτογραφίες:

Κατερίνα Βασιλοπούλου, Χρυσούλα Μαυρόκωστα, Γιώργης Ν Πετράκης, Νικόλαος Κικάκης, Γιάννης Λουτράρης, Θεατρικό Εργαστήριο Δήμου Αρχανών-Αστερουσίων, Πολιτιστικός Σύλλογος Χάρακα, Νικόλαος Καδιανάκης, Guillaume Coquin

Φιλολογική Επιμέλεια: Νάσια Γκούμα

Μετάφραση:

Διερμηνευτικό μεταφραστικό κέντρο
Τζένη Κανταρτζή Λούστα & Συνεργάτες

ISBN 978-960-7850-10-2

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΑΞΙΔΙΩΤΗΣ...

Ο Δήμος Αρχανών-Αστερουσίων περιλαμβάνει περιοχές που αποτελούν ενδιαιτήματα για πολύ ευαίσθητα είδη πανίδας και χλωρίδας (Προστατευόμενη Περιοχή ορεινού όγκου Αστερουσίων και Γιούχτα, υδροβιότοποι με μικροπούλια στη μεσογειακή ζώνη του Δήμου, φράγγια και βραχώδεις ακτογραμμές κ.ά.). Η ύπαρξη αυτών των ειδών είναι ένδειξη υγιούς φυσικού περιβάλλοντος και, το λιγότερο που μπορούμε να κάνουμε, είναι να τα σεβαστούμε, ελαχιστοποιώντας τα σημάδια της παρουσίας μας κατά τη διάρκεια και μετά την αποχώρησή μας.

Έτσι, παίρνουμε μαζί μας απορρίμματα ή άλλα αντικείμενα που δεν ανήκουν στο τοπίο, απολαμβάνουμε τις μυρωδιές και τη θέα των αρωματικών και άλλων φυτών και μόνο τα φωτογραφίζουμε, δεν τα κόβουμε. Επίσης, αποφεύγουμε να ανάψουμε φωτιές και το κάπνισμα.

Φεύγοντας, αφήνουμε πίσω μας μόνο τις πατημασιές μας και παίρνουμε μαζί μας μόνο τις αναμνήσεις μας.

ΗΘΗ...

Η γοντεία του τόπου αυτού έγκειται, μεταξύ άλλων, στον παραδοσιακό χαρακτήρα των κατοίκων που παραμένει αναλλοίωτος σε όλα τα χωριά που θα έχετε την ευκαιρία να περιηγηθείτε. Σεβαστείτε τα παραδοσιακά αυτά ήθη διατηρώντας ήπιες γενικά συμπεριφορές, τόσο στο ντύσιμο, όσο και γενικότερα στη συναναστροφή σας, ξεχνώντας για λίγο τις συνήθειες και τα ήθη του τόπου σας και... αφεθείτε στην ανακάλυψη της ιδιοσυγκρασίας του κρητικού που έχει προεκτάσεις ανάλογες με την ιστορία του...

Στα πλαίσια της διακριτικής σας παρουσίας στο χώρο και διαβατήριο για την άριστη σχέση σας με τους ντόπιους, είναι το να τους κρατάτε ενήμερους (ιδιαίτερα στα απομακρυσμένα χωριά) για ό,τι προγραμματίζετε να κάνετε (διαμονή στην ύπαιθρο με ή χωρίς σκηνές, πεζοπορίες κ.λπ.). Ένας καφές, μια τσιπουριά στα καφενεία των χωριών, μια κουβέντα με τους θαμώνες τους, θα σας ανταμείψει με την ζεστή προσφορά από αυτούς πληροφοριών, ενδιαφέροντος και συχνά... εδωμάτων!

Οδηγός τουριστικής προβολής

ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ

ΔΗΜΟΥ ΑΡΧΑΝΩΝ - ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ

ΔΗΜΟΣ
**ΑΡΧΑΝΩΝ
ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ**
έναν τόπο
για όλες τις αισθήσεις

Πεζά, Ιούνιος 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	2	ΔΗΜΟΣ ΑΡΧΑΝΩΝ - ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ	
ΚΑΛΩΣΟΡΙΣΑΤΕ		ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ	70
ΣΤΟ ΔΗΜΟ ΑΡΧΑΝΩΝ-ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ	8	ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	72
ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΟΣ & ΠΟΔΗΛΑΤΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ	10	ΦΥΣΗ - ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ	74
ΧΑΡΤΗΣ ΟΙΝΟΠΟΙΕΙΩΝ	12	ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΑ ΟΡΗ (ΚΟΦΙΝΑΣ)	77
		ΑΡΠΑΚΤΙΚΑ	78
TA HIGHLIGHTS ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ		ΤΟ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΑΡΚΟ ΓΙΟΥΧΤΑ	80
ΧΩΡΙΑ - ΑΝΘΡΩΠΟΙ	15	ΚΝΩΣΑΝΟ ΦΑΡΑΓΓΙ Ή ΦΑΡΑΓΓΙ ΑΓΙΑΣ ΕΙΡΗΝΗΣ	82
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΘΗΣΑΥΡΟΙ	16	ΣΠΗΛΑΙΑ	85
ΦΥΣΗ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ	19	ΜΟΥΣΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ	86
ΜΟΥΣΕΙΑ	21	ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΛΑΒΥΡΙΝΘΟΣ	88
		ΧΩΡΙΑ ΟΙΚΙΣΜΟΙ & ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ	90
EXTREME SPORTS		ΚΗΡΥΓΜΕΝΟΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ	
ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ		...ΤΟ ΘΑΥΜΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΝΩΝ	92
ΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ	23	ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΩΝ ΒΟΥΝΩΝ	94
ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ - ΠΟΔΗΛΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ	25	ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ - ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ	96
ΤΕΧΝΙΚΑ ΦΑΡΑΓΓΙΑ (CANYONING)	27	ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ	99
ΑΝΑΡΡΙΧΗΣΗ	29	ΓΕΥΣΕΙΣ	106
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ ΑΡΠΑΚΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΜΙΚΡΟΠΟΥΛΙΩΝ	31		
ΔΡΟΜΟΙ ΤΟΥ ΚΡΑΣΙΟΥ, Ν.ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	32	Δ.Ε. ΑΡΧΑΝΩΝ	127
ΟΙΝΟΠΟΙΕΙΑ ΔΗΜΟΥ ΑΡΧΑΝΩΝ-ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ	34	ΕΠΑΝΩ ΑΡΧΑΝΕΣ	
		ΕΔΡΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ ΑΡΧΑΝΩΝ	128
ΟΔΗΓΙΕΣ ΧΡΗΣΗΣ ΤΟΥ ΕΝΤΥΠΟΥ	38	ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ	130
ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΕΣ ΕΞΥΠΗΡΕΤΗΣΕΙΣ	41	ΜΙΝΩΙΚΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟ - ΤΟΥΡΚΟΓΕΙΤΟΝΙΑ	133
ΣΗΜΕΙΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΗΝΩΤΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ	42	1) ΑΝΕΜΟΣΠΗΛΙΑ - ΓΙΟΥΧΤΑΣ - ΑΡΧΑΝΕΣ (ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ)	136
		1) ΚΥΚΛΟΣ ΑΡΧΑΝΩΝ (ΠΟΔΗΛΑΤΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ)	137
ΟΔΗΓΟΣ ΕΠΙΒΙΩΣΗΣ	44	3) ΚΝΩΣΑΝΟ ΦΑΡΑΓΓΙ (ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ)	138
ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΑ ΦΑΡΑΓΓΙΑ (CANYONING)	47	ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΑΡΚΟ ΓΙΟΥΧΤΑ	140
		ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΝΩΝ	144
ΙΣΤΟΡΙΑ	50	ΠΑΤΣΙΔΕΣ, ΚΑΤΩ ΑΡΧΑΝΕΣ	146
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ - ΜΝΗΜΕΙΑ	59	2) ΦΟΥΡΝΙ (ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ)	147
ΟΧΥΡΩΜΑΤΙΚΑ ΕΡΓΑ, ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΙΑΣΠΑΡΤΑ ΣΤΟ ΤΟΠΙΟ	61	ΒΑΘΥΠΕΤΡΟ, ΚΑΡΝΑΡΙ, ΚΕΡΑ ΕΛΕΟΥΣΑ	148
ΟΧΥΡΩΜΑΤΙΚΑ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΡΧΑΝΩΝ-ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ	63		
ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΑΡΧΑΝΩΝ	66	Δ.Ε. "Ν.ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ"	150
ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ "Ν. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ"	68	ΠΕΖΑ - 2) ΚΥΚΛΟΣ ΠΕΖΩΝ (ΠΟΔΗΛΑΤΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ)	151
ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ	69	ΚΑΤΑΛΑΓΑΡΙ	152
		ΚΟΥΝΑΒΟΙ	
		(ΑΡΧΑΙΑ ΠΟΛΗ ΕΛΤΥΝΙΑ)	154

5) ΚΟΥΝΑΒΙΑΝΟ ΦΑΡΑΓΓΙ (ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ)	155	ΕΘΙΑ	192
ΜΥΡΤΙΑ	157	ΦΑΡΑΓΓΙ ΧΑΥΓΑ - ΒΟΡΝΟ (CANYONING)	193
ΜΟΥΣΕΙΟ ΝΙΚΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ	159	ΜΕΣΟΧΩΡΙΟ, ΧΑΡΑΚΙ, ΜΑΔΕΣ, ΒΟΡΙΑΣ, ΚΑΛΥΒΙΑ, ΑΧΕΝΤΡΙΑΣ	194
ΑΣΤΡΑΚΟΙ, ΚΕΛΙΑ	160	4) ΑΧΕΝΤΡΙΑΣ - ΠΥΡΓΟΣ (ΠΟΔΗΛΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ)	
4) ΑΣΤΡΑΚΙΑΝΟ ΦΑΡΑΓΓΙ (ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ)	161	5) ΚΥΚΛΟΣ ΑΧΕΝΤΡΙΑ (ΠΟΔΗΛΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ)	197
ΑΓΙΕΣ ΠΑΡΑΣΚΙΕΣ	162	9) ΛΙΓΙΟΦΑΡΡΑΓΓΟ ΚΑΙ ΛΙΧΝΙΣΤΗΣ (ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ)	198
ΚΑΛΛΟΝΗ, ΑΓΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ	165	10) ΑΧΕΝΤΡΙΑΣ - ΜΟΝΗ ΑΓ. ΝΙΚΗΤΑ (ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ)	199
6) ΦΑΡΑΓΓΙ ΣΠΗΛΙΩΤΙΣΣΑΣ (ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ)	166	ΜΑΡΙΔΑΚΙ, ΠΕΡΑ ΤΣΟΥΤΣΟΥΡΑΣ, ΦΑΡΑΓΓΙ ΜΑΡΙΔΑΚΙΟΥ (ΛΙΧΝΙΣΤΗΣ) (CANYONING)	200
ΧΟΥΔΕΤΣΙ	167	ΦΑΡΑΓΓΙ ΤΟΥ ΜΙΝΤΡΗ	
ΜΕΛΕΣΕΣ, ΦΙΛΙΣΙΑ	168	ΦΑΡΑΓΓΙ ΤΣΟΥΤΣΟΥΡΑ (CANYONING)	201
ΑΛΑΓΝΙ, ΑΣΤΡΙΤΣΙ	169		
ΔΑΜΑΝΙΑ	170		
ΜΕΤΑΞΟΧΩΡΙ, ΠΑΡΘΕΝΙ	171		
ΑΡΜΑΝΩΓΕΙΑ, ΑΡΚΑΔΙ	172		
ΜΕΛΙΔΟΧΩΡΙ	173		
		ΠΗΓΕΣ	
		(ΒΙΒΛΙΑ, ΜΕΛΕΤΕΣ, WEBSITES, ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ)	202
Δ.Ε. ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ	175	ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΥΠΟΔΟΜΩΝ ΔΙΑΜΟΝΗΣ	204
ΤΕΦΕΛΙ	176	ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	206
ΑΠΟΣΕΛΕΜΙ, ΠΥΡΑΘΙ, ΛΙΓΟΡΤΥΝΟΣ, ΠΛΑΚΙΩΤΙΣΣΑ	177	ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	209
ΠΡΑΙΤΩΡΙΑ, ΧΑΡΑΚΑΣ	178		
ΑΓΙΑ ΦΩΤΙΑ - ΔΩΡΑΚΙ, ΑΜΥΓΔΑΛΟΣ	179		
ΠΑΡΑΝΥΜΦΟΙ			
ΦΑΡΑΓΓΙ ΑΓ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ, ΒΟΥΚΟΛΙΑΣ (CANYONING)	180		
ΦΑΡΑΓΓΙ ΑΜΠΑΉ ΜΟΥΣΟΥΛΗ (CANYONING)	181		
8) ΠΑΡΑΝΥΜΦΟΙ - ΤΡΕΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ (ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ)			
ΠΛΑΤΑΝΙΑΣ	183		
ΠΥΡΓΟΣ	184		
3) ΚΥΚΛΟΣ ΠΥΡΓΟΥ - ΧΑΡΑΚΑ (ΠΟΔΗΛΑΤΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ)	185		
ΠΡΙΝΙΑΣ, ΤΡΕΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ	187		
ΠΑΡΑΛΙΕΣ	188		
ΜΟΥΡΝΙΑ, ΡΟΤΑΣΙ, ΦΑΡΑΓΓΙ ΜΕΣΟΣΦΗΝΙ (CANYONING)	190		
7) ΡΟΤΑΣΙ - ΕΘΙΑ - ΡΟΤΑΣΙ (ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ)	191		

ΚΑΛΩΣΟΡΙΣΑΤΕ ΣΤΟ ΔΗΜΟ ΑΡΧΑΝΩΝ-ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ!

Ένα Δήμο με εξαιρετικά ποικιλόμορφο ανάγλυφο, χάρη στους δύο ορεινούς όγκους του, το Γιούχτα και τα Αστερούσια, την εύφορη πεδιάδα της Μεσαράς και των Πεζών, που από την αρχαιότητα αποτέλεσε σκηνικό μεγάλων πολιτισμών, αλλά και τις λοφώδεις εξάρσεις, τους χειμάρρους και τα φαράγγια που χαράσσουν το τοπίο διαμορφώνοντας ιδανικά περιβάλλοντα για σπάνια είδη πανίδας και χλωρίδας.

Η πλούσια φύση και η εύφορη γη του Δήμου Αρχανών-Αστερουσίων προσέληκε τον άνθρωπο ήδη από τα χρόνια της αρχαιότητας. Κοιτώντας κανείς την περιοχή από ψηλά, κατανοεί πλήρως γιατί οι πρόγονοι των σημερινών κατοίκων επέλεξαν τον τόπο αυτό για να δημιουργήσουν σημαντικά οικιστικά κέντρα και λατρευτικούς χώρους. Απέραντες καλλιεργήσιμες πεδιάδες, ψηλά βουνά, κατάλληλα για βοσκοτόπια και πλούσια νερά, ήταν ένας ιδανικός συνδυασμός για την ανάπτυξη μεγάλων πολιτισμών σε όλες τις ιστορικές περιόδους. Στις μέρες μας, ο Δήμος Αρχανών-Αστερουσίων έχει καταφέρει να προσαρμοστεί στη

σύγχρονη εποχή διατηρώντας ζωντανή την ατμόσφαιρα της παράδοσης και το χαρακτήρα της ανόθευτης ενδοχώρας. Ο αγροτικός προσανατολισμός της οικονομίας και της κοινωνικής οργάνωσης, είναι και η δικλείδα για τη διατήρηση ενός γνήσια αγροτικού τοπίου, σπαρμένου από απέραντους ελαιώνες, αμπελώνες, βοσκοτόπια και ... 55 συνολικά χωριά που, κυριολεκτικά, ξεφυτρώνουν από παντού. Αυτό όμως που έχει προσδώσει αναγνωρίσιμη ταυτότητα την περιοχή του Δήμου είναι ότι εδώ βρίσκονται μερικά από τα πλέον φημισμένα κέντρα μουσικής παράδοσης, αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και πολιτισμού. Μερικά από τα πιο γνωστά ονόματα είναι: Αρχάνες, ένας από τους ωραιότερους κηρυγμένους οικισμούς σε όλη την Κρήτη· Εθιά, τυπικό δείγμα κρητικού ορεινού χωριού· Μυρτιά, πατρογονικό του Νίκου Καζαντζάκη και έδρα του Μουσείου του μεγάλου λογοτέχνη· Χουδέτσι, έδρα του παγκόσμιος φήμης Μουσικού Εργαστηρίου «Λαβύρινθος»· Ασπίται, τόπος φιλοξενίας του περίφημου Πολιτιστικού Κάμπινγκ θεατρικών ομάδων νέων.

Είναι αλήθεια ότι δύσκολα φαντάζεται κανείς πως μια περιοχή που βρίσκεται τόσο κοντά στο αστικό κέντρο του Ηρακλείου έχει τόσες πολλές διεξόδους και για τόσο ειδικά ενδιαφέροντα.

Οι λάτρεις της περιπέτειας θα βρουν εδώ ιδανικό πεδίο και για πλήθος άλλης υπαίθριας δραστηριότητας όπως η **αναρρίχηση**, το **canyoning** στα ονομαστά φαράγγια των Αστερουσίων, το **ποδήλατο βουνού** που ανθεί ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, η **πεζοπορία - ορειβασία** στα πάνω από 15 μονοπάτια του Δήμου και το **κανό θάλασσας** στις βραχοσπηλιές των νότιων παραλίων.

Ο **γαστρονομικός και οινικός τουρισμός** με τη σειρά τους, ολόένα και περισσότερο κερδίζουν έδαφος. Οι κλιματολογικές συνθήκες και η γεωμορφολογία επηρέασαν τις παραγωγικές δραστηριότητες και τα προϊόντα που παράγονται σε ολόκληρη την επικράτεια του Δήμου.

Στα μεγάλα υψόμετρα και τους ορεινούς σχηματισμούς με τα ξερά και άγονα εδάφη ευνοείται η **ανάπτυξη της κτηνοτροφίας**, που, εκτός από το κρέας, δίνει θαυμάσια **γαλακτοκομικά προϊόντα**. Στην πεδινή ζώνη υπάρχουν αγροτικές καλλιέργειες με σημαντικότερες το **αμπέλι** και την **ελιά**. Εδώ παράγεται πάνω από το **70% της συνολικής παραγωγής επωνύμου κρασιού στην Κρήτη**.

Αξιόλογες βιομηχανικές μονάδες ωρίμανσης και εμφιάλωσης οίνου αξιοποιούν τις ξεχωριστές ποικιλίες σταφυλιού της περιοχής, το **Κοτσιφάλι**, τη **Βιλάνα**, το **Μαντηλάρι**, παράγουν

και εμφιαλώνουν μερικά από τα πιο ονομαστά κρασιά της Κρήτης. Έτσι, εκατοντάδες ντόπιοι και ξένοι επισκέπτονται τα οινοποιεία και ελαιουργεία του δήμου για να ξεναγηθούν στους υπέροχους εκθεσιακούς τους χώρους και στις υψηλής ποιότητας γεύσεις, αλλά και για να συμμετάσχουν στις περίφημες πολιτιστικές εκδηλώσεις που διοργανώνονται κάθε καλοκαίρι στα πλαίσια των «δρόμων του κρασιού».

Με αυτά και πολλά άλλα, ο Δήμος Αρχανών-Αστερουσίων συγκαταλέγεται πλέον στις περιοχές με πολύ μεγάλη επισκεψιμότητα από ντόπιους και ξένους. Ο τόπος αυτός, μπορεί να μην διαθέτει υπερπολυτελή ξενοδοχεία και υπηρεσίες που συνήθως συνοδεύουν τις υποδομές μαζικού τουρισμού, έχει όμως διαμορφώσει το δικό του τουριστικό προϊόν, γεγονός που τον έχει τοποθετήσει στις πρώτες θέσεις προτίμησης πολλών ομάδων ειδικών ενδιαφερόντων. Φυσιολάτρες, πεζοπόροι, λάτρεις των σπορ του βουνού, περιηγητές θρησκευτικών και πολιτιστικών μνημείων, οικογένειες, ομάδες νέων και μαθητών ξέρουν ότι εδώ θα βρουν μια φύση ανόθευτη, έναν πολιτισμικό πλούτο ανεξάντλητο και φιλοξενία γνήσια, όπως εκφράζεται μέσα από τη δεκτικότητα των ανθρώπων, τη γαστρονομική τους κουζίνα, τα ήθη, τα έθιμα, τις γιορτές τους.

ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΟΣ & ΠΟΔΗΛΑΤΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΥΠΟΜΝΗΜΑ

— Όρια Δήμου

Περιπατητικό
ή Ορειβατικό Μονοπάτι
(Μερικώς σημειωμένο)

⚓ Εκκλησία

⛪ Μοναστήρι

➡ Φαράγγι

⊗ Παραλία

🏰 Αρχαιοίστες

📏 Κορυφή (σε μέτρα)

🎵 Μουσείο

🏠 Φρούριο

🏰 Οχυροί

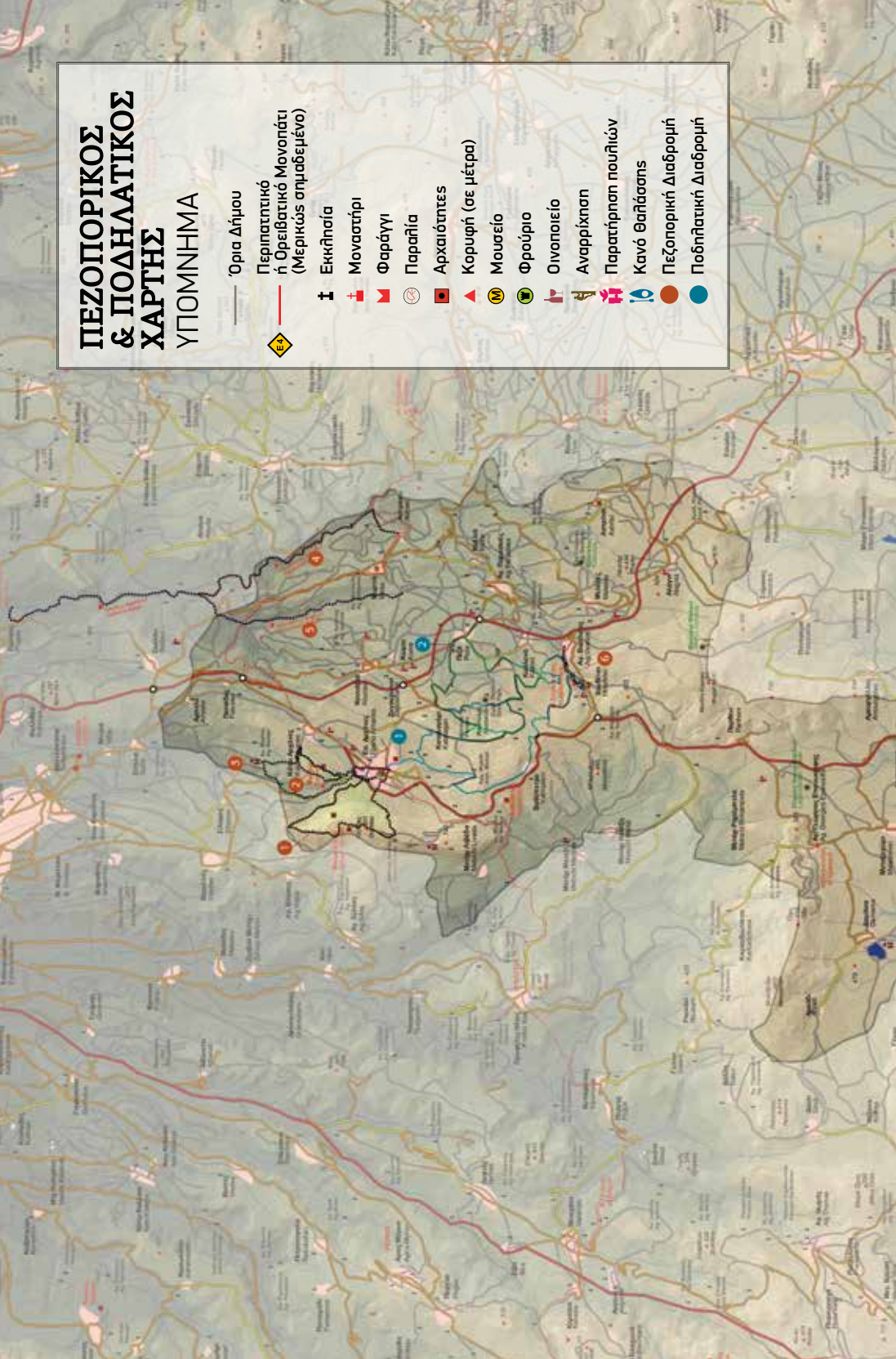
🏠 Αναρρίκηση

🏠 Παρατήρηση πουλιών

🏠 Κανό Θαλάσσης

🏠 Πεζοπορική Διαδρομή

🏠 Ποδηλατική Διαδρομή

ΧΑΡΤΗΣ ΟΙΝΟΠΟΙΕΙΩΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Όρια Δήμου

Περιπατητικό
ή Ορειβατικό Μονοπάτι
(Μερικώς σημειωμένο)

Εκκλησία

Μοναστήρι

Φαράγγι

Παραλία

Αρχαιοσότητες

Κορυφή (σε μέτρα)

Μουσείο

Φρούριο

Οινοποιείο

Αναρρίκηση

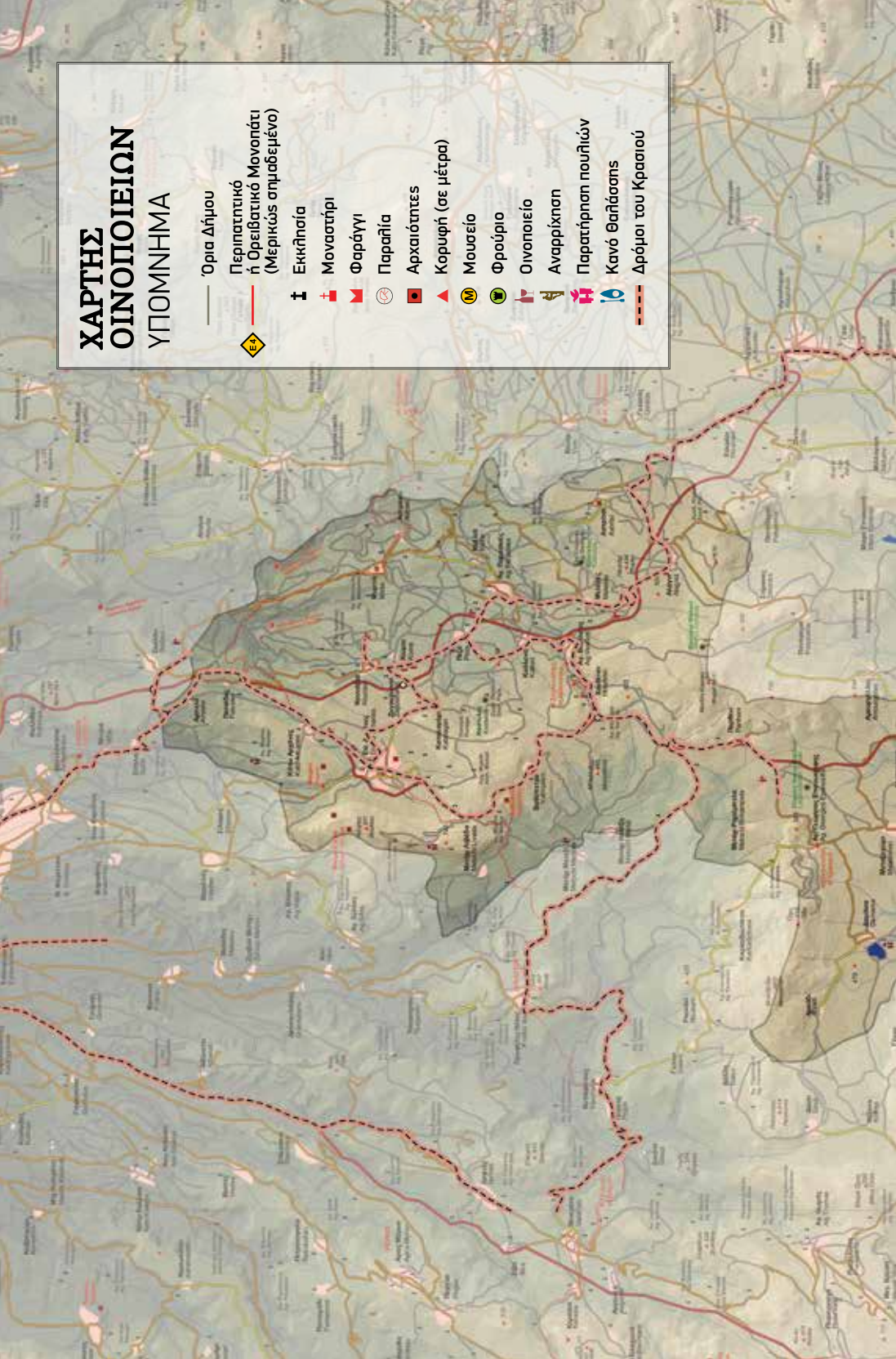
Παρατήρηση πουλιών

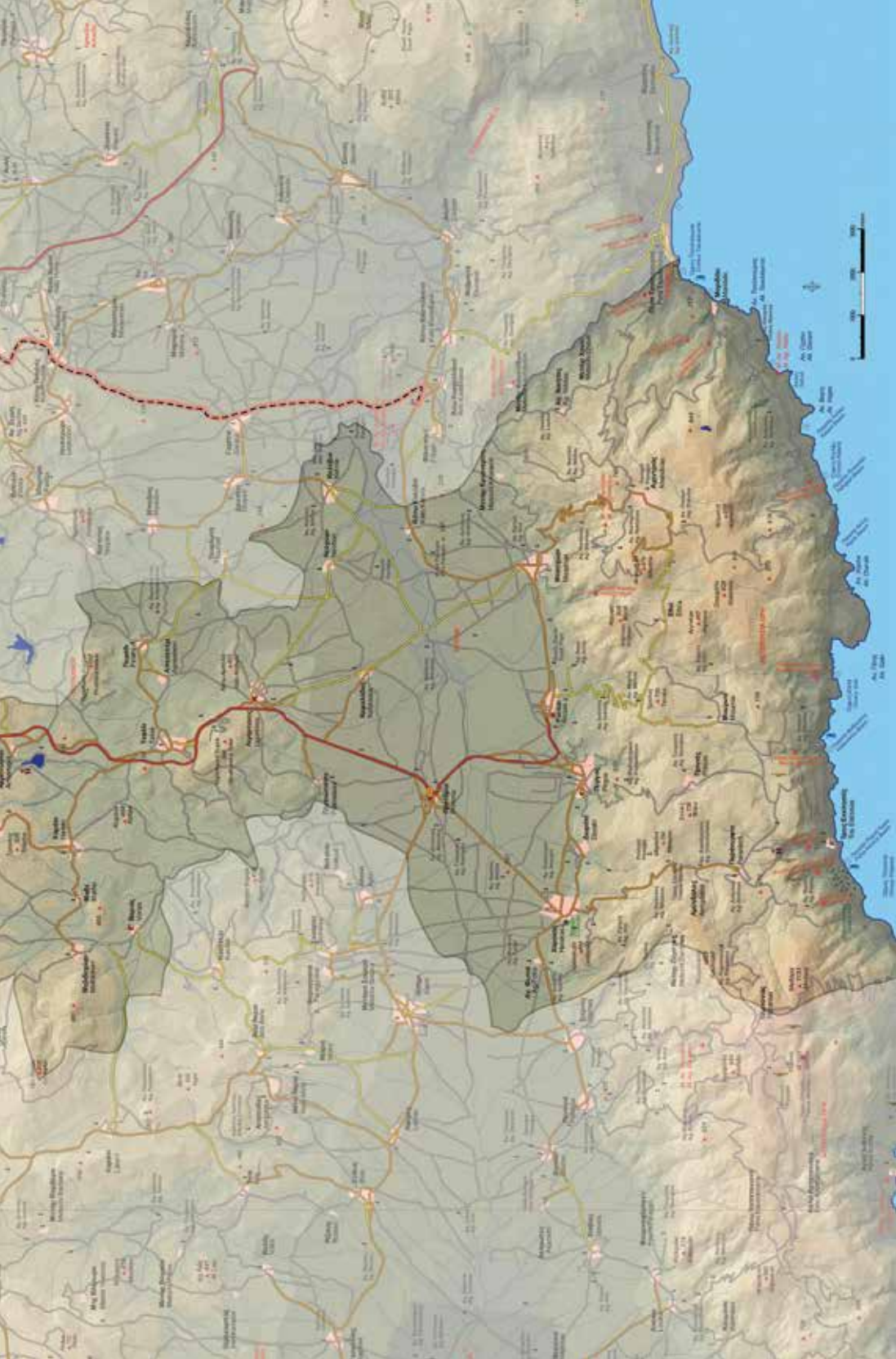
Κανό Θαλάσσης

Δρόμοι του Κρασιού

ΤΑ HIGHLIGHTS ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΧΩΡΙΑ - ΑΝΘΡΩΠΟΙ

Αρχάνες: Κηρυγμένος παραδοσιακός οικισμός, από τους ωραιότερους σε όλη την Κρήτη, χάρη τόσο στο δομημένο περιβάλλον, όσο και στη θέση του: στους πρόποδες του επιβλητικού βουνού Γιούχτας. Ο οικισμός καταγράφει περισσότερα από 4.000 χρόνια ζωής και παρουσιάζει εξαιρετικό αρχιτεκτονικό και πολεοδομικό ενδιαφέρον.

Χουδέτσι: Διεθνούς φήμης μουσικό χωριό και έδρα του Μουσικού Εργαστηρίου «Λαβύρινθος». Αξιοθέατα: εκκλησία της Παναγίας, τουρκική κρήνη (Χατζίνες), διατηρητέα κτίρια κλπ.

Αστρίτσι: Μόλις 12 χλμ. από το Χουδέτσι, αποτελεί τον τόπο του περίφημου Πολιτιστικού Κάμπινγκ. Ενός πολιτιστικού φεστιβάλ πανελληνίας εμβέλειας που διοργανώνεται κάθε χρόνο στα μέσα του καλοκαιριού στο πανέμορφο Φαράγγι του Αι Γιάννη στη Κάτω Βρύση.

Μυρτιά: Το ιστορικό χωριό Βαρβάρει (σημερινή Μυρτιά) εκτός από πατρογονικό του Νίκου Καζαντζάκη και έδρα του Μουσείου του μεγάλου λογοτέχνη, είναι ένα γραφικό χωριό που φημίζεται εδώ και 7 αιώνες για την παραγωγή κρασιού.

Πύργος: Το μεγαλύτερο χωριό τη ρίζας των Αστερουσίων. Το όνομά του μάλλον πήρε από τον ενετικό πύργο που ήταν χτισμένος στην τοποθεσία Απάνω Πύργος. Αναζητήστε την κοιλάδα των «Καράβων» όπου διασώζονται απομεινάρια των 18 αλευρόμυλων που λειτούργούσαν παλαιότερα χάρη σε πηγαία... νερά.

Χάρακας: Κεφαλοχώρι στις ρίζες των Αστερουσίων. Σημείο κατατεθέν του, το Χαράκι, με το ενετικό κάστρο εποπτείας σε όλη την πεδιάδα της Μεσαράς.

Αχεντριάς: Χαρακτηριστικό δείγμα κτηνοτροφικού χωριού των Αστερουσίων, απ' όπου ξεκινούν μερικά από τα ωραιότερα πεζοπορικά μονοπάτια της ορεινής αυτής ζώνης.

Εθιά: Τυπικό δείγμα κρητικού ορεινού χωριού και κηρυγμένος παραδοσιακός οικισμός. Έδρα του Κέντρου πληροφόρησης επισκεπτών για την προστατευόμενη περιοχή των Αστερουσίων.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΘΗΣΑΥΡΟΙ

Εάν αποφασίσετε να περιηγηθείτε στα χωριά του Δήμου μας, θα πρέπει να έχετε υπόψη σας ότι οι τόποι αυτοί, καλλιεργούνται, χτίζονται, οργανώνονται, εδώ και 5.000 χρόνια. Έτσι λοιπόν, σε όποιο σημείο του Δήμου κι αν είστε θα νιώσετε την αύρα του παρελθόντος ξεκινώντας από τους παρακάτω πιο γνωστούς αρχαιολογικούς θησαυρούς...

Αρχαιολογικό πάρκο Γιούχτα

Το ανθρωπόσχημο βουνό που λητρεύτηκε σε κάθε του σημείο, αποτελεί έναν κατεξοχήν προορισμό για οποιονδήποτε θελήσει να περιηγηθεί στη νεοιθική και, κυρίως, στη μινωική Κρήτη. Σημαντικότερες θέσεις:

Ιερό κορυφής

Είναι ένα από τα σημαντικότερα ιερά κορυφής στη μινωική Κρήτη. Αποτελείται από τέσσερα βαθμιδωτά αναλήμματα με βωμό στο πρώτο, και μια σειρά από έξι δωμάτια που «βλέπουν» ανατολικά. Τα ευρήματα - αναθήματα είναι ιδιαίτερης αρχαιολογικής αξίας.

Ανεμόσπηλη

Πρόκειται για το ένα από τα τέσσερα ιερά που βρίσκονται στο Γιούχτα. Είναι ένα ορθογώνιο κτίριο με τρία δωμάτια, διάδρομο μπροστά και περιβόλο. Περιείχε πλήθος λητρευτικών και αποθηκευτικών σκευών.

Αρχάνες και Τουρκογειτονιά

Κάτω από τη σημερινή κωμόπολη των Αρχανών έχουν ανασκαφεί τμήματα μινωικής πόλης, ενώ στη συνοικία της Τουρκογειτονιάς έχει ερευνηθεί τμήμα ενός εντυπωσιακού και πολυτελούς ανακτορικού κτιριακού συγκροτήματος.

Φουρνί

Από τα σπουδαιότερα προϊστορικά νεκροταφεία με πλήθος και ποικιλία ταφικών μνημείων που χρονολογούνται από την Πρωτομινωική περίοδο έως και την Υστερομινωική (2400-1200 π.Χ.).

Βαθύπετρο

Εδώ έχει ανασκαφεί σημαντική μινωική έπαυλη με ανακτορικά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά.

Έχουν επίσης βρεθεί πατητήρι κρασιού, ελασματοειδές και εργαστήριο πηλοπλαστικής με κεραμικό κλίβανο.

Ροτασιανή Κεφάλη

Βρίσκεται στο Ροτάσι, στους πρόποδες του υψώματος Ασφεντιλίας και ήταν μάλλον η ακρόπολη του αρχαίου Ρυτίου, μιας από τις αρχαίες πόλεις της κεντρικής Κρήτης των Αρχαϊκών - Ελληνιστικών χρόνων. Εκτός από την ακρόπολη έχει εντοπιστεί και, εν μέρει, ανασκαφεί το νεκροταφείο της αρχαίας πόλης.

Ενετικό κάστρο στο Χαράκι

Το κάστρο πάνω στο Χαράκι, στο χωριό Χάρακας, οικοδομήθηκε πιθανότατα τον 14^ο αι. όταν η περιοχή αποτελούσε ενετικό φέουδο. Η θέση του ήταν εξαιρετικά αμυντική και με άμεση εποπτεία στην πεδιάδα της Μεσαράς. Στη δυτική πλευρά του υψώματος βρίσκεται ο ναός της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος.

Αρχαία πόλη Ελτυνία

Στην επικράτεια της αρχαίας Ελτυνίας βρίσκονται σήμερα οι Κουνάβοι, τα Πεζά, το Καταλαγάρι, οι Ζαγουριάνοι και οι Κώμες. Η Ελτυνία ήταν ανεξάρτητη πόλη με δική της νομοθεσία, αστυνήρ κοινωνικοπολιτική οργάνωση και αριστοκρατικό πολίτευμα. Σποραδικά αλλήλα σημαντικά ευρήματα επιβεβαιώνουν τη θέση της αρχαίας πόλης στην περιοχή. Ιδιαίτερα αξιόλογο είναι το γεωμετρικό νεκροταφείο, τμήμα του οποίου έχει ανασκαφεί στη θέση Βαθειάδες.

Δαμάντρι

Στη συγκεκριμένη θέση κοντά στα Πραιτώρια έχει εντοπιστεί μεγάλο κεντρικό μινωικό κτίριο που περιβάλλεται από οικισμό και νεκροπόλεις. Η ανακάλυψη αυτή, σύμφωνα με αρχαιολόγους, έρχεται να καλύψει το ως τώρα κενό ενός αναμενόμενου μινωικού κέντρου στην ανατολική πλευρά της μεγάλης πεδιάδας της Μεσαράς.

Αστρίτσι

Στη θέση Κεφάλη βόρεια του χωριού βρίσκονται τα λείψανα τειχεσμένης πόλης των αρχαϊκών χρόνων η οποία πιθανόν ταυτίζεται με την αρχαία πόλη Διατόνιον.

Λιγόρτυνος

Στη βόρεια είσοδο του χωριού αποκαλύφθηκε μεγάλος, λαξευτός θαλαμοειδής τάφος των γεωμετρικών χρόνων.

Ίνατος και το Σπήλαιο Ειλειθυίας

Τα ρωμαϊκά κατάλοιπα οικισμού και νεκροταφείων που έχουν αποκαλυφθεί στο σημερινό Τσουτσουρο ταυτίζονται με την αρχαία πόλη Ίνατος. Εδώ βρίσκεται και το λατρευτικό σπήλαιο της Ειλειθυίας, θεάς της γονιμότητας.

Κούρες των Θόλων

Βρίσκεται δυτικά από το Αλάγνι. Πρόκειται ίσως για τον κεντρικό Κούρη του δικτύου που οδηγούσε από το Ηράκλειο στο Λασιθί. Η χρήση του χρονολογείται πιθανόν από το τέλος της Ενετοκρατίας.

Κάστελος και πατητήρια του Καταλαγαρίου

Νότια από τον οικισμό του Καταλαγαρίου στο λόφο Κάστελος βρίσκεται το βενετσιάνικο κάστρο της Παλιόχωρας ή castello del Corner, ιδιοκτησία της οικογένειας των Κορνάρων. Δυτικά του κάστρου υπάρχει συγκρότημα από πέντε ορθογώνια πατητήρια με λαξευτά υπολάνια. Κοντά βρίσκονται και δύο επίσης λαξευμένες βάσεις συμπίεσης πιεστηρίων με κοχλία. Χρονολογούνται και αυτά στην περίοδο της Ενετοκρατίας.

Κάστελος Μελέσων

Στο λόφο Κάστελος κοντά στις Μελέσες σώζονται τα ερείπια ενετικής οχύρωσης, καθώς και τα ερείπια της εκκλησίας της Παναγίας. Επίσης στις Μελέσες και στη θέση Πατητήρια ή Πατητηράκι σώζεται τμήμα βοδοσκέπαστου πατητηριού.

ΦΥΣΗ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ

Ο Γιούχτας και τα Αστερούσια όρη, αποτελούν δύο από τις πιο σημαντικές, από άποψη βιοποικιλότητας, περιοχές του νησιού της Κρήτης. Και οι δύο ανήκουν στο δίκτυο Προστατευόμενων Περιοχών της Ε.Ε. NATURA 2000.

Γιούχτας

Αυτό το μικρό βουνό (811μ.), φιλοξενεί πάνω από 360 είδη φυτών, περίπου δηλαδή το 1/5 της κρητικής χλωρίδας, και 40 είδη πουλιών, με πιο σημαντικό το όρνιο, που χρησιμοποιεί το βουνό ως τόπο φωλαιοποίησης και αναπαραγωγής.

Αστερούσια όρη

Τα άδεντρα βουνά των Αστερουσιών έχουν μια μοναδική γοητεία και ακόμα πιο μεγάλη οικολογική αξία. Το 55% των ειδών που έχουν καταγραφεί συνολικά στην Κρήτη, το συναντάμε στα Αστερούσια: 23 ενδημικά είδη και υποείδη φυτών, πάνω από 90 είδη πτηνών, 24 είδη ερπετών, 8 είδη ασπόνδυλων, 29 είδη ημερόβιων αρπακτικών και πλήθος μεταναστευτικών πουλιών. Τα βουνά χαράζονται από πλήθος φαράγγιων.

Φοινικόδασος Αγίου Νικήτα

Το αυτοφύες δάσος φοινίκων του Θεόφραστου στον Άγιο Νικήτα είναι μία μικρή όαση στην άδεντρη ακτογραμμή.

Χαρουπόδασος Τρεις Εκκληλησιές

Δυτικά του οικισμού φύεται το πιο εκτεταμένο φυσικό χαρουπόδασος στην Ευρώπη.

Υδροβιότοποι

Οι λίμνες των Αρμανωγείων (380μ.) και των Δαμανίων αποτελούν ενδιαίτημα για δεκάδες είδη από μικροπούλια, ιδανικά για τους λίγους παρατήρησης άγριας πανίδας.

Φαράγγι

Κνωσανό, Ασπρακιανό, Κουναβιανό

Η βλάστηση σε αυτά τα φαράγγια, είναι οργανώδης, τα νερά πλούσια, γι' αυτό άλωσσε και οι τόσοι μύλοι και υδραγωγεία διαφόρων ιστορικών περιόδων που ακολουθούν τον πεζοπόρο καθ' όλη τη διάρκεια της πορείας του.

Φαράγγι της Σπηλιώτισσας

Μικρό φαράγγι, όαση πρασίνου ανάμεσα στον Άγιο Βασίλειο και το Χουδέτσι. Στην είσοδό του, από τον Άγιο Βασίλειο βρίσκεται το μοναστήρι της Σπηλιώτισσας.

Παραλίες

Οι ακτογραμμές του Δήμου, στα νότια των Αστερουσιών φιλοξενούν ορισμένες από τις πιο εντυπωσιακές παραλίες της Κρήτης, με πλήθος θαλάσσιων σπηλιών και αλγκών που έχουν γίνει πόλος έλξης για λουόμενους και λάτρεις του κανό θαλάσσης.

Αμνάς

Το ρέμα που διαρρέει το φαράγγι του Αμνά, κοντά στους Παρανύμφους, σχηματίζει καταρράκτη ύψους 145μ. Στα απότομα βράχια του φαραγγιού φιλοξενείται ο μεγαλύτερος αριθμός αρπακτικών στην Ελλάδα.

ΜΟΥΣΕΙΑ

Μουσείο Νίκου Καζαντζάκη

Ένα σύγχρονο και καλά οργανωμένο μουσείο στη Μυρτιά που αποδίδει τιμή στο σπουδαίο άνθρωπο του πνεύματος, εκθέτοντας χειρόγραφα και σημειώσεις του, εκδόσεις των έργων του σε διάφορες γλώσσες, σπάνιο φωτογραφικό υλικό κ.ά.

(Μυρτιά, Τηλ.: 2810 741689, www.kazantzaki.gr)

Αρχαιολογική Συλλογή Αρχανών

Στο μουσείο των Αρχανών φυλάσσονται ευρήματα μινωικών χρόνων από τις ανασκαφές στην περιοχή.

Ωράριο λειτουργίας: καθημερινά εκτός Τρίτης
από 08.00-15.00, Τηλ.: 2810 752712)

Εκθετήριο Ένωσης Πεζών

Ιδρύθηκε το 1933 και λειτουργεί σε ένα παλιό εμπορικό κτήριο. Η συλλογή περιλαμβάνει εξοπλισμό παλιού ελαιοτριβείου του 19^{ου} αιώνα (πιεστήριο σταφυλιών, αντλία κρασιού, συσκευή απόσταξης κ.ά.). Στον ίδιο χώρο λειτουργεί αίθουσα γευσιγνωσίας και πωλητήριο κρασιών. (Καθημερινά, Τηλ.: 2810 741945-7)

Μουσείο Τροπικών μουσικών οργάνων

Πρόκειται για τη συλλογή οργάνων από όλο τον κόσμο που φιλοξενείται στο Μουσικό Εργαστήριο Λαβύρινθος στο Χουδέτσι.

(Τηλ.: 2810 741027, www.labyrinthmusic.gr)

Λαογραφικό Μουσείο (Επάνω Αρχάνες)

Σε ένα αναπαλαιωμένο νεοκλασικό κτίριο στεγάζεται το λαογραφικό μουσείο στο οποίο παρουσιάζονται εκθέματα από την παράδοση, αλλά και την καθημερινή ζωή των Αρχανών.

(Για επισκέψεις κατόπιν συνεννόησης,
Τηλ.: 2813 401100-156)

Υπαίθριο μουσείο αρωματικών και άλμων φυτών του Γιούχτα

Κατά μήκος της διαδρομής Ανεμόσπηλια - Κορυφή Γιούχτα θα παρατηρήσετε πλήθος από ταμπελάκια με λατινικά ονόματα των αρωματικών και άλμων φυτών που δημιούργησε το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Αρχανών.

EXTREME SPORTS ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ

Αν είστε λάτρεις του canyoning, της αναρρίχησης βράχου, της πεζοπορίας, της ποδηλασίας ή και ορειβασίας θα πρέπει να γνωρίζετε ότι βρίσκεστε στον κατάλληλο τόπο!

Στην περιοχή του Δήμου έχει διαμορφωθεί ένα δίκτυο 10 πεζοπορικών μονοπατιών που ακολουθούν είτε αρχαία μονοπάτια είτε γιδοστράτες και παλαιές οδούς σύνδεσης οικισμών και περιοχών εκμετάλλευσης των κατοίκων.

Τα περισσότερα είναι καλοδιατηρημένα και διαθέτουν σήμανση. Στην αρχή καθενός θα συναντήσετε πινακίδα με πληροφορίες για την διάβασή τους. Επιπλέον, υπάρχει ένα δίκτυο 5 ποδηλατικών διαδρομών (για mountain bike), 4 διαδρομών κρασιού («δρόμοι του κρασιού» με επισκέψιμα οινοποιεία), 7 εντυπωσιακών φαραγγιών ασφαλισμένων για τεχνικές καταβάσεις (canyoning) και αναρριχητικών πιστών που, συνολικά, συνθέτουν ένα ποικίλο τουριστικό προϊόν για όσους αναζητάτε μια πιο ουσιαστική γνωριμία με αυτό τον τόπο.

ΗΘΗ

Όπως όλοι οι Κρητικοί, έτσι και οι κάτοικοι της περιοχής αυτής φημίζονται για την απλόχερη φιλοξενία τους. Ρωτήστε άφοβα ό,τι χρειαστείτε όπου κι αν βρεθείτε και επιδιώξτε να ανοίξετε κουβέντες μαζί τους. Σίγουρα θα εκπληκτιστείτε έτσι τις γνώσεις σας για τον τόπο όπου βρίσκεστε κάθε φορά. Ειδικά εάν έχετε την τύχη να συναντήσετε κτηνοτρόφους στα βουνά, θα σας καταπλήξουν με τον απίστευτο πλούτο τοπωνυμίων με τα οποία στολίζουν κάθε σπιθαμή γης στα βουνά που κυκλοφορούν.

Στα πλαίσια της διακριτικής σας παρουσίας στο χώρο, και διαβατήριο για την άριστη σχέση σας με τους ντόπιους, είναι το να τους κρατάτε ενήμερους (ιδιαίτερα στα απομακρυσμένα χωριά) για ό,τι προγραμματίζετε να κάνετε (διαμονή στην ύπαιθρο με ή χωρίς σκηνές, πεζοπορίες κ.λπ.). Ένας καφές, μια τσιγκουδιά στα καφενεία των χωριών, μια κουβέντα με τους θαμώνες τους, θα σας ανταμείψει με την ζεστή προσφορά από αυτούς πληροφοριών, ενδιαφέροντος και συχνά... εδεσμάτων!

ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ

Κατεβάστε τις συντεταγμένες των μονοπατιών από την ιστοσελίδα προβολής του Δήμου.

www.archanes-asterousia.gr

- Μ.1. Ανεμόσπηλια - Γκούχτας - Αρχάνες (κυκλική διαδρομή)
- Μ.2. Φουρνί (κυκλική διαδρομή)
- Μ.3. Κνωσανό Φαράγγι
- Μ.4. Ασπρακιανό Φαράγγι
- Μ.5. Κουναβιανό Φαράγγι
- Μ.6. Φαράγγι Σπηλιώτισσας
- Μ.7. Ροτάσι - Εθιά - Ροτάσι (κυκλική διαδρομή)
- Μ.8. Παράνυμφοι - Τρεις Εκκλησιές
- Μ.9. Λιγιοφάραγγο και Λιχνιστής
- Μ.10. Αχεντριάς - Άγιος Νικήτας

ΠΟΔΗΛΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ

- Π.Δ.1. Κύκλος Αρχανών
- Π.Δ.2. Κύκλος Πεζών
- Π.Δ.3. Κύκλος Πύργου - Χάρακα
- Π.Δ.4. Αχεντριάς - Πύργος
- Π.Δ.5. Κύκλος Αχεντριά

Για όλα αυτά αναζητήστε τον έντυπο οδηγό διαδρομών του Δήμου Αρχανών-Αστερουσίων από τα δημοτικά καταστήματα σε Πύργο, Αρχάνες και Πεζιά.

ΤΕΧΝΙΚΑ ΦΑΡΑΓΓΙΑ (CANYONING)

Η γεωμορφολογία και ο τύπος των πετρωμάτων των Αστερουσίων έχει ευνοήσει το σχηματισμό πολλών και βαθιών φαράγγιων, που τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει πόλος έλξης για πάμπολλες ομάδες οπαδών του canyoning.

Στη μικρή ορεινή θωρίδα της (σε σχέση με το συνολικό ορεινό όγκο των Αστερουσίων) που αντιστοιχεί στο Δήμο Αρχανών-Αστερουσίων υπάρχουν συνολικά 7 τέτοια φαράγγια. Τα 6 έχουν έξοδο στο Λιβυκό πέλαγος (νότια κατεύθυνση) και το ένα μόνο στη πεδιάδα της Μεσαράς (βόρεια κατεύθυνση).

Τα φαράγγια της Αγίας Παρασκευής, του Αμπά, το Εθιανό (ή Βορνό), του Τσούτσουρα, του Μαριδακίου, το Κακοπέρατο, το Μεσοσφήνι, είναι βαθιές χαρακιές στα απόκρημνα βουνά των Αστερουσίων που ξεκινάνε συνήθως από ψηλά για να καταλήξουν στις νότιες ακτές.

Τα φαράγγια αυτά είναι από τα ωραιότερα της Κρήτης, με εντυπωσιακούς καταρράκτες και καταβάσεις που κόβουν την ανάσα, που προσελκύουν λάτρεις του canyoning από όλο τον κόσμο.

Προσοχή! Τα παρακάτω φαράγγια απευθύνονται μόνο σε καλούς γνώστες κατάβασης τεχνικών φαράγγιων.

ΑΝΑΡΡΙΧΗΣΗ

Στις περιοχές των δυτικών Αστερουσίων (Αγιοφάραγγο, Καπετανιανά, Κόφινας), καθώς και στο σπήλαιο του Αγίου Αντωνίου (η εντυπωσιακή σπηλαιομορφή στο μέσον περίπου του μονοπατιού Παρανύμφοι ή Τρεις Εκκλησιές-Κουδουμάς), θα βρείτε πολλές πίστες διαφορετικών βαθμών δυσκολίας και μοναδικού ενδιαφέροντος, λόγω του δραματικού ανάγλυφου και των εκπληκτικών εικόνων που δημιουργεί ο συνδυασμός των καφεκόκκινων ορθοπλαγιών που βυθίζονται στο βαθύ μπλε της θάλασσας.

Εντός των ορίων του Δήμου Αρχανών - Αστερουσίων οι πιο γνωστές πίστες είναι στις Τρεις Εκκλησιές και συγκεκριμένα στο φαράγγι του Αμπά και στην αρχή του μονοπατιού της Κλεισούρας, ένα παράλληλο μονοπάτι με το φαράγγι του Αμπά που προσεγγίζεται παραλλήλα από τις Τρεις Εκκλησιές (κακοτράχαλο για όσους αποφασίσουν να το διασχίσουν για να φτάσουν στους Παρανύμφους).

Για όσους ενδιαφέρεστε να πειραματιστείτε με τη δημιουργία νέων πιστών, δοκιμάστε τα βράχια που εύκολα θα εντοπίσετε πηγαίνοντας (με το αυτοκίνητο) από τους Παρανύμφους προς τη Μουρνιά.

Τα τελευταία χρόνια, έχουν ανοιχτεί πίστες διαφορετικών βαθμών δυσκολίας και στις ορθοπλαγιές του Γιούχτα.

Για όλες τις αναρριχητικές πίστες απαιτείται καθένας να έχει δικό του σχοινί μήκους 50μ., σετάκια και ατομικό εξοπλισμό (μποντριέ, κράνος, παπούτσια κ.λπ.).

Αποφύγετε την αναρρίχηση τους μήνες Δεκέμβρη έως Φλεβάρη. Είναι οι αναπαραγωγικοί μήνες των λιγοστών ζευγαριών αρπακτικών που επιλέγουν τα ίδια βράχια με εσάς για φωλεοποίηση και αναπαραγωγή!

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ ΑΡΠΑΚΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΜΙΚΡΟΠΟΥΛΙΩΝ

Η περιοχή του Δήμου Αρχανών-Αστερουσίων είναι ιδανική για την παρατήρηση πουλιών.

Οι ορεινοί της όγκοι, οι λοφώδεις εξάρσεις της μεσαίας ζώνης, οι λιμνοδεξαμανές-φράγματα των Δαμανίων και των Αρμανωγείων, που έχουν εξελιχθεί σε υδροβιότοπους, και το παραλιακό μέτωπο αποτελούν ενδιαίτηματα για την φωλεοποίηση και αναπαραγωγή μικροπούλιων, αρπακτικών και πολύ σημαντικών μεταναστευτικών ειδών που μπορεί κανείς να συναντήσει σε μεγάλους πληθυσμούς.

Το είδος που αποτελεί σημείο κατατεθέν για όλη την περιοχή είναι τα αρπακτικά πτηνά και ειδικά ο γυπαετός και το όρνιο. Η προστασία τους έχει αποτελέσει κεντρικό στόχο στο πλαίσιο της διαχείρισης των δύο ορεινών όγκων του Γιούχτα και των Αστερουσίων, που, για το λόγο αυτό, έχουν ενταχθεί στο ευρωπαϊκό Δίκτυο Προστατευόμενων Περιοχών ΦΥΣΗ (NATURA).

Στο κέντρο Ενημέρωσης της Προστατευόμενης Περιοχής Αστερουσίων στην Εθιά μπορεί κανείς να δανειστεί εξοπλισμό παρακολούθησης (τηλεσκόπιο, κιάλια, καλύπτρες και εξειδικευμένα βιβλία¹).

ΔΡΟΜΟΙ ΤΟΥ ΚΡΑΣΙΟΥ Ν. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Οι Δρόμοι του Κρασιού Νομού Ηρακλείου είναι διαδρομές που δημιουργήθηκαν από το Δίκτυο Οινοποιών και που έχουν σχεδιαστεί με τρόπο ώστε να μπορείτε να γνωρίσετε όσο το δυνατόν περισσότερες αντιπροσωπευτικές αμπελουργικές-οινοπαραγωγικές ζώνες της περιοχής.

Με την αμπελουργία στην Κρήτη να μετράει περίπου 4.000 χρόνια δεν θα ήταν υπερβολή να πούμε ότι βρισκόμαστε στα μινωικά μονοπάτια του κρασιού, από την εποχή που οι μινωίτες καλλιέργησαν τα αμπέλια και μετέφεραν τα φημισμένα κρασιά τους μέσα σε αμφορείς σε όλη τη Μεσόγειο.

Συνδυάζουν τη διέλευση από περιοχές με αξιόλογη παρουσία μνημείων και ιστορικών χώρων που συνδέθηκαν με το κρασί από την αρχαιότητα, από παραδοσιακούς οικισμούς, περιοχές και μονοπάτια φυσικού κάλλους και από τα πιο αξιόλογα οινοποιεία, όπου μπορείτε να γευτείτε κρασιά και τοπικά εδέσματα.

Δρόμοι του κρασιού (Επισκέψιμα οινοποιεία)

- ΔΚ. 1: Ηράκλειο - Κνωσός - Σκαλάνι
- Πασιίδες - Κάτω Αρχάνες
ΔΚ. 2: Αρχάνες - Βαθύπετρο - Κουνάβοι
- Καταλαγάρι - κοιλάδα Πεζών
ΔΚ. 3: Πεζά - Αγίες Παρασκίες - Καλλιθνή
- Άγιος Βασίλειος - Χουδέτσι
ΔΚ. 4: Αγίες Παρασκίες - Μελέσες - Αλάγνι

Κυκλική διαδρομή κρασιού

Παρακάτω σας παρουσιάζουμε τον πρώτο κλάδο της διαδρομής που εντάσσεται διοικητικά στο Δήμο Α.Α.

Για τον δεύτερο, βλ. Δρόμοι Κρασιού Κρήτης
www.winesofcrete.gr

Περιγραφή διαδρομής

Ακολουθώντας τη Λεωφόρο Κνωσού (στην πόλη του Ηρακλείου) στην έξοδο της πόλης συναντούμε τον αρχαιολογικό χώρο της Κνωσού. Σε μικρή απόσταση περιμετρικά από το ανάκτορο βρίσκονται και άλλα σημαντικά μινωικά μνημεία όπως η «Βασιλική έπαυλη», το «Μικρό Ανάκτορο», το «Καραβάν Σαράι», το «Σπίτι του Αρχιερέα», ο «Βασιλικός Τάφος - Ιερό» και η «Οικία του Διονύσου».

Στη συνέχεια ακολουθούμε την πανέμορφη κοιλάδα νότια της Κνωσού και ήδη αρχίζουμε να συναντάμε τους πρώτους αμπελώνες.

Σε μικρή απόσταση, στα Σπήλια, διακρίνουμε την παλιά υδατογέφυρα του υδραγωγείου που μετέφερε στο Ηράκλειο τα νερά των πηγών της περιοχής των Αρχανών. Νοτιότερα από τα Σπήλια φθάνουμε στην διασταύρωση ανατολικά του δρόμου προς το χωριό Σκαλάνι που βρίσκεται στην κορυφογραμμή ενός λόφου κατάφυτου από αμπέλια. Αν επιλέξουμε να συνεχίσουμε νότια ακολουθώντας το δρόμο που διασχίζει την μικρή κοιλάδα που βρίσκεται ο συνοικισμός Πατσιδες, θα έχουμε την ευκαιρία να θαυμάσουμε ένα υπέροχο αγροτικό τοπίο με τους αμπελώνες να αναπτύσσονται στις πλαγιές της κοιλάδας μέχρι το χωριό Κάτω Αρχάνες. Σε μικρή απόσταση νοτιότερα φθάνουμε στις Αρχάνες, έναν από τους πλέον ανθηρούς αγροτικούς οικισμούς της Ελλάδας με βαθιές ρίζες στη μινωική αρχαιότητα και με μεγάλη οينوπαραγωγική παράδοση.

Δυτικά του οικισμού δεσπόζει το βουνό του Γιούχτα και διάσπαρτες αρχαιότητες όπως το μινωικό νεκροταφείο στην θέση Φουρνί, το Ιερό στα Ανεμόσπηλια και το Ιερό Κορυφής. Εάν ακολουθήσουμε τον δρόμο νότια των Αρχανών θα βρεθούμε στον οικισμό του Βαθύπετρου, όπου βρίσκεται το Μινωικό Μέγαρο με το σταφυλοποιεστήριο, ένα από τα σημαντικότερα μνημεία της μινωικής περιόδου.

Από τις Αρχάνες ακολουθώντας τον ανηφορικό δρόμο και αφού διασχίσουμε την κορυφή του λόφου ανατολικά, αντικρίζουμε την κατάφυτη από αμπέλια περιοχή των Κουνάβων, όπου φθάνουμε αφού διασχίσουμε το χωριό Καταλαγάρι.

Στη συνέχεια, νότια των Κουνάβων συναντούμε την κοιλάδα των Πεζών, το μεγαλύτερο οينوπαραγωγικό κέντρο της Κρήτης, και στις πλαγιές των τριγύρω λόφων απλωμένα τα παραδοσιακά αμπελοχώρια της περιοχής: Αγίες Παρασκιές, Καλληρόνη, Άγιος Βασίλειος.

Αν ακολουθήσουμε το δρόμο βόρεια από τις Αγίες Παρασκιές θα βρεθούμε στη Μυρτιά, έδρα του Μουσείου Νίκου Καζαντζάκη.

Ο δρόμος νότια από τις Αγίες Παρασκιές μας οδηγεί μέσα από ένα πανέμορφο λοφώδες τοπίο στην κοιλάδα του χωριού Μελέσες και νοτιότερα στο Αλάγνι με τους αμπελώνες

τους να διαμορφώνουν ένα από τα ομορφότερα αγροτικά τοπία της Κρήτης. Από τα Πεζά, εάν ακολουθήσουμε το δρόμο που διασχίζει τα χωριά Καλληρόνη και Άγιο Βασίλειο θα φθάσουμε στο Χουδέτσι, έναν οικισμό κρυμμένο στις πλαγιές μιας πανέμορφης κοιλάδας, που στην έξοδο της ανοίγεται ένα τοπίο με απέραντους αμπελώνες, ανοικτό στα νότια της ενδοχώρας του νομού.

Ακολουθώντας τον επαρχιακό δρόμο νότια από το Χουδέτσι και αφού περάσουμε από την Μονή Επανωσήφη συνεχίζουμε προς το χωριό Μεταξοχώρι, Χαράκι, Μαδέ, Μελιδοχώρι και Βοριά, που τα τελευταία χρόνια παίζουν σημαντικό ρόλο στην οينوπαραγωγική διαδικασία της ευρύτερης περιοχής.

Κάπου εδώ τελειώνει το όριο της 1^{ης} διαδρομής κρασιού του Δήμου Αρχανών-Αστερουσίων.

Από αυτό το σημείο, συνεχίζεται κυκλική διαδρομή με τη 2^η διαδρομή του κρασιού που περνάει από τους γειτονικούς Δήμους και για τις οποίες μπορείτε να ενημερωθείτε από το Δίκτυο Οινοποιών ή από έντυπα που διατίθενται σε όλα τα οινοποιεία και στο Δήμο.

ΟΙΝΟΠΟΙΕΙΑ ΔΗΜΟΥ ΑΡΧΑΝΩΝ-ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΟΝΟΜΑΣΙΑ
1 Αρχανών	Αρχάνες	Αγροτικός Συνεταιρισμός Αρχανών
2 Αρχανών	Αρχάνες	Οινοποιείο Συναδινάκης
3 "Ν.Καζαντζάκης"	Πεζιά	Ένωση Αγροτικών Συνεταιρισμών Πεζών
4 "Ν.Καζαντζάκης"	Πεζιά	ΜΙΝΩΣ Κρασιά Κρήτης Α.Ε- Οινοποιείο Μηλιαράκη
5 "Ν.Καζαντζάκης"	Κουνάβοι	Creta Olympias, MEDITERRA ΟΙΝΟΠΟΙΗΤΙΚΗ
6 "Ν.Καζαντζάκης"	Κουνάβοι	Οινοποιείο Στυλιανού
7 "Ν.Καζαντζάκης"	Κουνάβοι	Κρασιά Τιτάκης
8 "Ν.Καζαντζάκης"	Μεταξοχώρι	Κτήμα Μιχαλάκη
9 "Ν.Καζαντζάκης"	Μελέσες	Κτήμα Πατεριανάκη
10 "Ν.Καζαντζάκης"	Αλιάγνι	Λυραράκης ΓΕΑ
11 "Ν.Καζαντζάκης"	Χουδέτσι	"ΡΟΥΣ" Οινοποιία Ταμιωλάκη
12 "Ν.Καζαντζάκης"	Χουδέτσι	Κτήμα Μενεξές
13 Αστερουσίων	Βοριάς	Κτήμα Γαβαλά

ΤΗΛΕΦΩΝΟ

+30 2810 753200
+30 2810 751315
+30 2810 741945
+30 2810 741213
+30 2810 741383
+30 6936 430368
+30 2810 743630
+30 2810 381303
+30 2810 226674
+30 2810 741482
+30 2810 742083
+30 6947 260251
+30 28940 51060

Website

www.archanescoop.gr
www.cretanwines.gr
www.pezaunion.gr
www.minoswines.gr
www.mediterrawines.gr
www.stilianouwines.gr
www.titakis.gr
www.michalakis.gr
www.paterianakis.gr
www.lyrarakis.gr
www.rhouswinery.gr
www.menexes.com
www.nikosgavalas.gr

ΟΔΗΓΙΕΣ ΧΡΗΣΗΣ ΤΟΥ ΕΝΤΥΠΟΥ

ΠΟΤΕ ΝΑ ΤΑΞΙΔΕΨΩ

ΚΛΙΜΑ

Το κλίμα σε όλη την περιοχή είναι τυπικό μεσογειακό εύκρατο με ήπιους χειμώνες και γλυκά καλοκαίρια. Κατά τις νυχτερινές ώρες της καλοκαιρινής περιόδου υπάρχει αυξημένη υγρασία, ιδιαίτερα στους πρόποδες του Γιούχτα. Στα νότια παράλια των Αστερουσίων οι χαμηλές θερμοκρασίες έχουν πολύ μικρή διάρκεια με αποτέλεσμα ο χειμώνας να είναι σχεδόν άγνωστος. Οι βροχοπτώσεις είναι μέτριες, εκτός εξαιρέσεων, και χρονικά εντοπισμένες μεταξύ Νοεμβρίου και Μαρτίου. Οι μικρές βροχοπτώσεις δεν επιτρέπουν την ανάπτυξη ενός μεγάλου υδρογραφικού δικτύου. Τα ρέματα που υπάρχουν είναι μικρής έκτασης και έχουν τα χαρακτηριστικά χειμάρρων. Γι' αυτό, εάν ταξιδεύετε με σκοπό το canyoning θα πρέπει να είστε ιδιαίτερα προσεκτικοί σε περιπτώσεις βροχοπτώσεων γιατί ξαφνικά μπορεί να ενεργοποιηθούν χείμαρροι που δεν τους περιμένατε...

Οι χιονοπτώσεις είναι σχετικά περιορισμένες, ακόμα και στα ορεινά.

Σε ό,τι αφορά τους ανέμους, τα Αστερούσια, ειδικά, επηρεάζονται από το Λυβικό πέλαγος και ιδιαίτερα κατά τη χειμερινή περίοδο όπου πνέουν ισχυροί νότιοι-νοτιοδυτικοί άνεμοι. Οι βόρειοι και οι δυτικοί άνεμοι έχουν μεγάλη συχνότητα και ένταση. Ειδικότερα οι βόρειοι, που πνέουν κατά την περίοδο του καλοκαιριού (μελέτμια), κατά την κάθοδό τους στις οροσειρές που βρίσκονται βορειότερα, αποκτούν πολύ μεγάλες ταχύτητες.

ΓΕΝΙΚΑ

Η περιοχή προσφέρεται για περιήγηση όλο το χρόνο εξαιτίας του ήπιου κλίματος και των χαμηλών υψομέτρων. Η άνοιξη και το φθινόπωρο είναι οι ιδανικότερες περιόδους για περπάτημα-ορειβασία και όλες τις υπαίθριες δραστηριότητες, τόσο λόγω της καλής θερμοκρασίας, όσο και της αναγέννησης της φύσης. Χιονόπτωση στα βουνά του Δήμου σπανίως θα συναντήσετε, ενώ θα πρέπει να περιμένε-

τε πολύ υψηλές θερμοκρασίες κατά τις πολύ ζεστές καλοκαιρινές ημέρες στα γυμνά από βλάστηση ορεινά μονοπάτια του Γιούχτα και των Αστερουσίων.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

ΠΕΖΟΠΟΡΙΑ

® ΠΟΔΗΛΑΤΟ ΒΟΥΝΟΥ

Προτεινόμενοι μήνες: Απρίλιο, Μάιο, Ιούνιο, από μέσα Σεπτεμβρίου μέχρι και μέσα Νοεμβρίου. Αποφύγετε τις πολύ ζεστές ημέρες.

Η πεζοπορία στις διαδρομές του Δήμου (εκτός κι αν αναφέρεται διαφορετικά στην περιγραφή καθεμίας χωριστά) είναι εφικτή και απολαυστική ακόμα και τους χειμερινούς μήνες, καθώς ο χειμώνας στην Κρήτη είναι ήπιος.

CANYONING

Προτεινόμενοι μήνες: Όλο το χρόνο.

Αποφύγετε τις πολύ ζεστές ημέρες.

Σας συστήνουμε να αποφύγετε τους άνυδρους μήνες (από μέσα Ιουνίου έως και μέσα Οκτωβρίου) γιατί ενδιάμεσα των καταβάσεων θα συναντήσετε λιμνάζοντα νερά μέσα από τα οποία σίγουρα δεν θα θέλατε να περάσετε.

ΑΝΑΡΡΙΧΗΣΗ

Προτεινόμενοι μήνες: Από Μάρτιο έως και Οκτώβριο. Αποφύγετε την αναρρίχηση από τα μέσα του Δεκεμβρίου έως τα μέσα του Φεβρουαρίου (αναπαραγωγική περίοδος αρπακτικών πτηνών).

ΚΑΝΟ ΘΑΛΑΣΣΗΣ

Προτεινόμενοι μήνες: Από Μάρτιο έως Νοέμβριο. Οι δραστηριότητες στις θάλασσες του Δήμου είναι εφικτές και απολαυστικές ακόμα και τους χειμερινούς μήνες, καθώς ο χειμώνας στην Κρήτη είναι ήπιος.

ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Λιομάζωμα: Νοέμβριος-Ιανουάριος (σε όλο το Δήμο, κυρίως στη νότια περιοχή, από τη Μεσαρά μέχρι τις βόρειες παρυφές των Αστερουσίων).

Τρύγος: Μέσα Αυγούστου - Σεπτέμβριο (περιοχή δημοτικών ενοτήτων Αρχανών και Ν. Καζαντζάκη και λιγότερο στη Μεσαρά).

Παραγωγή ρακής (ταϊκουδιάς): Από μέσα Οκτωβρίου μέχρι τέλη Νοεμβρίου (περιοχή δημοτικών ενοτήτων Αρχανών και Ν. Καζαντζάκη και λιγότερο στη Μεσαρά).

Σπορά λαχανικών και ντόπιων φυτών στη γιορτή σπόρων, στην τράπεζα σπόρων στον Πύργο: Αρχές άνοιξης.

Σπαρτά: Σπορά: Οκτώβριο, Νοέμβριο / Θέρμα: Τέλη Μαΐου (περιοχή Μεσαράς και Αστερουσίων).

ΦΕΣΤΙΒΑΛ, ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΓΙΟΡΤΕΣ & ΜΟΥΣΙΚΑ ΔΡΩΜΕΝΑ

ΧΕΙΜΩΝΑΣ

Ανακομιδή των Ιερών Λειψάνων του Αγίου Γεωργίου (με τη συμμετοχή πλήθους προσκυνητών): 3 Νοεμβρίου στην Ιερά Μονή Επανωσφή.

Χριστούγεννα: Σε όλα τα χωριά (και ιδιαίτερα στα μεγαλύτερα) διοργανώνονται εκδηλώσεις όπως συναυλίες, γιορτή παραμυθιού στο Χάρακα και στις Αρχάνες, Χριστουγεννοχώρι στις Αρχάνες κ.λπ.

Γιορτή Αγίου Αντωνίου: 17 Ιανουαρίου, αρτοκλασίες από τους κατοίκους των γύρω χωριών στο εκκλησάκι του Αγίου Αντωνίου στο φοινικόδασος του Αγίου Νικήτα στα Αστερούσια.

Καρναβάλι Πύργου: Φεβρουάριος .

ΑΝΟΙΞΗ

Γιορτή σπόρων: Μάρτιο-Απρίλιο στον Πύργο (ενημερωθείτε εγκαίρως από το Δήμο).

Γιορτή Επανωσφή με τα γεωργαλίδικα άλογα: του Αη Γεωργίου, στις 23 Απριλίου, στη Μονή Επανωσφή.

Αγώνες ορεινής ποδηλασίας: Ενημερωθείτε από το Δήμο.

Κουρές (κτηνοτροφικές γιορτές - κούρεμα προβάτων στα μιτάτα Αστερουσίων): Περίοδος άνοιξης (για να παραστείτε σε τέτοια γιορτή, είναι καλό να έχει προηγηθεί κάλεσμα από ντόπιο κτηνοτρόφο).

Πάσχα: Κορυφαία γιορτή της Χριστιανοσύνης. Όπου κι αν βρεθείτε τη Μεγάλη Εβδομάδα θα απολαύσετε τα θρησκευτικά τελετουργικά και τις εκκλησιαστικές λειτουργίες σε όλα τα χωριά του Δήμου. Μην χάσετε τη Μεγάλη Παρασκευή στη Μονή Επανωσφή. Μετά τη ληϊτάνευση του Επιταφίου στο χώρο της Μονής, όλοι κατευθύνονται προς το κοιμητήριο. Στη συνέχεια πηγαίνουν στο υπόστεγο των προβάτων του μοναστηριού, όπου εκεί όλα τα πρόβατα περνούν κάτω από τον Επιτάφιο.

ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ

Πολιτιστικό κάμπινγκ Αστριτσίου: Τέλη Ιουλίου - αρχές Αυγούστου στην Κάτω Βρύση Αστριτσίου.

Φεστιβάλ Χουδετσίου: Αρχές Αυγούστου (Μουσικό Εργαστήρι "Λαβύρινθος")

Φεστιβάλ «Ταξιδεύοντας» Νίκου Καζαντζάκη: Ιούλιο, στο Μουσείο Νίκου Καζαντζάκη στην Μυρτιά

Παραθάμνεια: Γιορτές καλοκαιριού του πολιτιστικού συλλόγου Τεφελίου.

Γιορτή κακαβιάς: Αύγουστος, στις Τρεις Εκκλησιές (Πολιτιστικός Σύλλογος Τριών Εκκλησιών).

Σεμινάρια Μουσικής Ακαδημίας Αρχανών: Από Ιούνιο, στις Αρχάνες (Θερινή Μουσική Ακαδημία, info@aasma.gr, τηλ.: 2810 722160).

Σεμινάρια μουσικών τροπικών οργάνων: Καλοκαίρι και φθινόπωρο στο Χουδέτσι (Μουσικό Εργαστήρι "Λαβύρινθος", info@labyrinthmusic.gr, τηλ.: 2810 741027).

Καλοκαιρινά φεστιβάλ / γιορτές Δήμου: Ενημερωθείτε αναλυτικά από τα προγράμματα εκδηλώσεων που ανακοινώνει ο Δήμος και οι πολιτιστικοί σύλλογοι των χωριών (π.χ. Αρχανών, Πύργου, Τεφελίου).

Πανηγύρι του Χριστού:

6 Αύγουστου στο Γιούχτα, Δεκαπενταύγουστος: στη Μονή Σπηλιώτισσας, στον Άγιο Βασίλειο και σε όλα σχεδόν τα χωριά του Δήμου.

ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ

Προσκύνημα Αγίου Νικήτα: 15 Σεπτεμβρίου στην Μονή Αγίου Νικήτα Αστερουσίων.

Διαγωνισμός Χωρικής Οινοποίησης:

2 Νοεμβρίου στις Αγίες Παρασκευές (Πολιτιστικός Σύλλογος Αγίων Παρασκευών και Δήμος).

Σεμινάρια μουσικών τροπικών οργάνων:

Καλοκαίρι και φθινόπωρο στο Χουδέτσι.

(Μουσικό Εργαστήρι "Λαβύρινθος", info@labyrinthmusic.gr, τηλ.: 2810 741027).

ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΕΣ ΕΞΥΠΗΡΕΤΗΣΕΙΣ

Σε όλο το Δήμο μπορείτε να βρείτε διαφόρων ειδών καφενεία, ταβέρνες και καταλύματα για την εξυπηρέτησή σας. Πληροφορίες για οτιδήποτε χρειαστείτε, αναζητήστε στα Κ.Ε.Π. και τα δημοτικά καταστήματα και στην ιστοσελίδα προβολής του Δήμου

www.dimos.archanon-asterousion.gr.

Εκτός από τα υψηλών προδιαγραφών καταλύματα που λειτουργούν σε πολλὰ χωριά του Δήμου, όσοι επιθυμείτε διαμονή με σκηνές (δικός σας εξοπλισμός), έχετε τις εξής επιλογές:

ΚΑΤΑΣΚΗΝΩΤΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ (CAMPING)

Κατασκηνωτικό κέντρο Εθιάς. Πρόκειται για το πρόσφατα διαμορφωμένο κατασκηνωτικό χώρο που θα λειτουργήσει μέχρι τα μέσα του 2015 στον προαύλιο χώρο του παλιού δημοτικού σχολείου της Εθιάς. Ο κατασκηνωτικός χώρος ανήκει στον Δήμο, ο οποίος και τον διαχειρίζεται, και συνυπάρχει με το Κέντρο Ενημέρωσης για την Προστατευόμενη Περιοχή των Αστερουσίων απ' όπου θα μπορείτε να πάρετε πληροφορίες και έντυπα για τον ορεινό όγκο, τη βιοποικιλότητά του και για δραστηριότητες που μπορείτε να κάνετε και επιπλέον θα μπορείτε να δανείζεστε εξοπλισμό για δραστηριότητες όπως παρατήρηση πουλιών, ποδηλασία κ.ά.

Ρεματιά Κάτω Βρύσης. Βρίσκεται στο χωριό Αστρίτσι. Εδώ μπορείτε να κάνετε ελεύθερο κάμπινγκ, αρκεί να έχετε τη δική σας σκηνή. Υπάρχουν τουαλέτες και ντουζιέρες και ένα καφενείο-ταβέρνα, το οποίο λειτουργεί ο γυναικείος συνεταιρισμός του χωριού. Παρότι μπορείτε να επιλέξετε ελεύθερα το χώρο που θα στήσετε τη σκηνή σας, η ενημέρωση από τους υπεύθυνους της ταβέρνας ή του πολιτιστικού συλλόγου του χωριού, συστήνεται πάντα και για δική σας καλύτερη εξυπηρέτηση.

Μονή Αγίου Νικίτα. Σε συνεννόηση με τον επιστάτη της Μονής, μπορείτε να διαμείνετε είτε στα κελιά που υπάρχουν εκεί, είτε με τις σκηνές σας στο λιόφυτο κάτω ακριβώς από το μοναστήρι ή ακόμα στην παραλία που καταλήγουν τα σκαλοπάτια της Μονής. Στο μονα-

στήρι υπάρχει βρύση και πέτρινα τραπέζια για το κολασιό σας.

Δημοτικά σχολεία. Κατόπιν συνεννόησης με τους πολιτιστικούς συλλόγους ή με τους προέδρους των τοπικών κοινοτήτων του κάθε χωριού, μπορείτε να ζητήσετε να διαμείνετε στο εσωτερικό σχολείων που δεν είναι πλέον σε λειτουργία, π.χ. στον Άγιο Βασίλειο, στον Αχεντριά και αλλού. Στις περισσότερες περιπτώσεις στα σχολεία υπάρχουν τουαλέτες και στα χωριά διάφορες εξυπηρέτησεις όπως καφενεία, ταβέρνες και σουπερμάρκετ. Τη σκηνή σας μπορείτε να στήσετε στον εσωτερικό ή και στον προαύλιο χώρο τους.

Στο υπεραύχχρονο κτίριο της ενορίας Εθιάς, στο ομώνυμο χωριό (επικοινωνήστε με τον υπεύθυνο της Ενορίας ή ρωτήστε στο χωριό).

Σε σπίτια δημοτών στους οικισμούς Αρχάνες και Χουδέτσι (Για αυτές τις περιπτώσεις διαμονής επικοινωνήστε με το Δήμο).

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Δ.Ε. - Δημοτική Ενότητα

Δ.Κ. - Δημοτική Κοινότητα

Τ.Κ. - Τοπική Κοινότητα

Δήμος Α.Α. - Δήμος Αρχανών-Αστερουσίων

Κ.Ε.Π. - Κέντρα Εξυπηρέτησης Πολιτών

Μ.Φ.Ι.Κ. - Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης

Π.Π. - Προστατευόμενη Περιοχή

ΣΗΜΕΙΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ & ΚΑΤΑΣΚΗΝΩΤΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ

ΣΗΜΕΙΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ	Παροχή πληροφοριών	Διανομή έντυπου υλικού	Δυνατότητα διαμονής
Κέντρο πληροφόρησης Εθιάς	✓***	✓	Κατασκηνωτικό κέντρο
Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Αρχανών	✓**	✓	
Δημαρχείο Πεζών (info kiosk)	✓	✓	
Δημαρχείο Πύργου	✓	✓	
Δημαρχείο Αρχανών	✓	✓	
Ρεματιά Κάτω Βρύσης	✓	✓*	Με προσωπικό εξοπλισμό (σκηνές)
Καταλύματα / Ξενοδοχεία	✓	✓*	✓
Μονή Αγίου Νικήτα		✓*	Σε παλιά κελιά μοναχών κατόπιν συνεννόησης και με σκηνές και προσωπικό εξοπλισμό
Κέντρο υποδοχής Ενορίας Εθιάς			✓
ΚΑΠΗ Χάρακα		✓*	
Μουσεία σε όλο το Δήμο		✓	
Μουσικό εργαστήρι Λαβύρινθος		✓	

* Η διαθεσιμότητά τους δεν είναι πάντα δεδομένη.

** Κυρίως για την Προστατευόμενη περιοχή του Γιούχτα

*** Κυρίως για την Προστατευόμενη περιοχή των Αστερουσίων

Τουριστικές και άλλες πληροφορίες

Ιστοσελίδα προβολής Δήμου Αρχανών-Αστερουσίων

archanes-asterousia.gr

Επίσημο ντοκιμαντέρ για το Δήμο

archanes-asterousia.gr

Βίντεο για το Δήμο Αρχανών-Αστερουσίων

youtube.com/watch?v=qgcAOU6HnRI&feature=related

Βίντεο για την περιοχή των Αστερουσίων

youtube.com/watch?v=Dv8hfZHtEnU

Δρόμοι του κρασιού

winesofcrete.gr/cretewines/el/Wineries

Φαράγγια Ασπρακιανό, Κουναβιανό

dimos-nikoskazantzakis.gr/GRE/flash.htm

Μουσείο Ν. Καζαντζάκη

kazantzakis-museum.gr

Μουσικό Εργαστήρι Λαβύρινθος

labyrinthmusic.gr/el

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

Για όλα τα παραπάνω μπορείτε να ενημερωθείτε από τα Δημοτικά Καταστήματα

και τα ΚΕΠ σε Αρχάνες (Τηλ.: 2810 752960), Πεζά (Τηλ.: 2813 401141-156) και Πύργο (Τηλ.: 2893 340128-129)

Για επισκέψεις στους αρχαιολογικούς χώρους, κατόπιν συνεννόησης με την Αρχαιολογική Συλλογή Αρχανών

Οράριο λειτουργίας:

Καθημερινά εκτός Τρίτης 08.00πμ-15.00μμ,

Τηλ.: 2810 752712.

www.archanes-asterousia.gr

www.dimos-archanon-asterousion.gr

ΠΙΝΑΚΑΣ ΥΠΟΔΟΜΩΝ ΔΗΜΟΥ ΑΡΧΑΝΩΝ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΑΡΧΑΝΩΝ

Επάνω Αρχάνες	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Κάτω Αρχάνες		●	●	●		●	●	●	●	●	●	●	●				●	●	
Πατισίδες					●	●	●										●		

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΝΙΚΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

Άγιες Παρασκιές		●	●		●	●	●	●		●		●	●		●	●			
Άγιος Βασίλειος						●	●			●		●	●		●		●	●	
Αλάγνι		●			●	●	●	●	●			●							
Αστρακοί						●	●	●				●	●		●		●	●	
Αστρίτσι					●	●	●	●	●			●	●	●			●	●	
Αρμανώγεια							●											●	
Δαμάνια							●											●	
Καλλονή					●			●					●					●	
Καταλαγάρι					●			●	●	●	●		●						
Κουνάβοι		●		●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●			●		
Μελέσες						●	●	●	●	●	●	●	●	●					
Μεταξχώρι						●	●	●	●						●			●	
Μυρτιά		●				●	●	●	●	●			●		●	●	●	●	
Πεζιά		●	●		●	●	●	●	●	●			●			●			
Χουδέτσι		●			●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ

Αχεντριάς						●	●					●				●	●	●	●
Εθιά				●			●					●	●			●	●	●	●
Καλύβια						●	●					●							
Λιγόρτυνος				●		●	●		●			●							
Μεσοχωριό		●		●		●	●		●			●		●					●
Μουρνια																			●
Νεοχώρι				●		●	●					●							
Παράνυμφοι						●											●		●
Πραιτώρια												●							
Πρινιάς																			●
Πύργος		●	●	●		●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	
Ροτάσι						●	●					●	●						
Τεφέλι		●		●		●	●	●	●	●			●						
Τρεις Εκκλησιές							●			●							●		●
Χάρακας		●	●	●		●	●	●	●	●		●	●	●	●				
Χαράκι						●	●												

Ιατρείο	Φαρμακείο	Τράπεζα - ΑΤΜ	Ταχυδρομείο	Κέντρο Ενημέρωσης	Internet point
Κατ/μα Χειροτεχνίας	Κατ/μα τροφίμων	Παραδοσιακό Καφενείο	Ταβέρνα	Οινοποιείο	
Αποστακτήριο (Ρακοκάζανο) - (Νοέμβριο- Ιανουαριο)	Ενοί/να Δωμάτια	Παραδοσιακά Καταλύματα			
Αρχαιοίτες	Αρχιτεκτονική	Μύλος	Μοναστήρι	Μουσείο - Συλλογές	Φαράγγι
Τοπία ιδιαίτερου Φυσικού κάλλους	Ανεμοπερισμός	Αναρρίχηση			

ΟΔΗΓΟΣ ΕΠΙΒΙΩΣΗΣ

ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ

Στο παρόν έντυπο παρουσιάζονται συνοπτικά, ανά περιοχή, τα μονοπάτια της φύσης που μπορείτε να ακολουθήσετε για να εμπλουτίσετε τις διακοπές σας, καθώς και πολιτιστικές και άλλες θεματικές διαδρομές.

Αυτά παρουσιάζονται αναλυτικά στο ειδικό έντυπο που έχει εκδώσει ο Δήμος και που μπορείτε να βρείτε στα σημεία διανομής.

Σε κάθε περίπτωση, εάν επιλέξετε να ασκηθείτε σε κάποια υπαίθρια δραστηριότητα, λάβετε υπόψη σας τα εξής:

ΝΑ ΜΗΝ ΞΕΧΑΣΩ!

Απαραίτητος προσωπικός εξοπλισμός:

Παπούτσια για περπάτημα (ορειβατικό μπότακι), μπατόν, αντηλιακό, καπέλο, γυαλιά ηλίου, αντιανεμικό, μικρό σακίδιο πλήτς, φακό κεφαλής ή χεριού, σκούφες για απορρίμματα κ.ά., ανάλογα με το είδος της δραστηριότητας.

Νερό

Στο σύνολο των διαδρομών οι πηγές με πόσιμο νερό είναι λίγες. Εκτιμήστε τις προσωπικές σας ανάγκες, ανάλογα με τη διάρκεια και το βαθμό δυσκολίας της κάθε πορείας. Αποφύγετε να πείτε νερό από ποτάμια, πηγάδια ή πηγές που δεν έχουν σήμανση πόσιμου νερού.

Δυσκολίες

Μην υποτιμάτε τον ορεινό χαρακτήρα των βουνών του Δήμου. Σε πολλά σημεία των διαδρομών μπορεί το έδαφος να είναι σαθρό ή να γίνεται ολισθηρό από βροχή, κάτι που αυξάνει σημαντικά την επικινδυνότητα, ιδιαίτερα σε σημεία με απότομες κλίσεις. Προσοχή στις περιπτώσεις με ομίχλη, ειδικά στις ορεινές περιοχές των Αστερουσίων όπου δεν είναι ευδιάκριτο το μονοπάτι.

Σε περίπτωση ατυχήματος σε φαράγγια, μονοπάτια, θάλασσα ή οπουδήποτε επιπλέον extreme sport επικοινωνήστε με:

Εθνικό Κέντρο Άμεσης Βοήθειας	166
Άμεση Δράση Αστυνομίας	100
Ευρωπαϊκός Αριθμός Έκτακτης Ανάγκης	112
Πυροσβεστική Υπηρεσία	199
ΕΜΑΚ Ηρακλείου	2813 407016

Φράχτες

Σε διαδρομές που περνάνε από ποιμενικές περιοχές πιθανόν να συναντήσετε κλειστούς φράχτες. Φροντίστε να κλείσετε ξανά τις πόρτες που διασχίζετε. Κρατήστε απόσταση από ποιμενικά σκυλιά και αποφύγετε συμπεριφορές που θα μπορούσαν να ερμηνευθούν ως επιθετικές.

Οδικό δίκτυο

Η πρόσβαση στο Δήμο γίνεται από το αστικό κέντρο του Ηρακλείου προς τις Αρχάνες και τα Πεζιά δια μέσου, είτε του παλιού επαρχιακού δρόμου, είτε του νέου κεντρικού οδικού δικτύου. Στην περίπτωση του δεύτερου, η πρόσβαση γίνεται από τον αυτοκινητόδρομο και χρειάζεται πολύ λιγότερο χρόνο απ' ό,τι μέσω του επαρχιακού που, παρ' ό,τι ασφαλτός, είναι ένας δρόμος με πολλές στροφές και περιορισμένη ορατότητα σε μερικά σημεία που αυξάνουν την επικινδυνότητα. Ωστόσο, στην περίπτωση που επιλέξετε τον επαρχιακό δρόμο, θα σας αποζημιώσουν η θέα στους κάμπους με τους αμπελώνες, η διέλευση από την κοιλάδα και το παλάτι της Κνωσού, η αραβική υδατογέφυρα της Αγίας Ειρήνης και η πλούσια βλάστηση σε όλη σχεδόν τη διαδρομή χάρη στον Κατσαμπαδιανό ποταμό.

Εάν θελήσετε να εξαντλήσετε την εξερευνητική σας διάθεση, επιχειρήστε να μηρεδευτείτε στους χωματόδρομους που ξεκινάνε από τα χωριά και οδηγούν προς διάφορα σημεία της υπαίθρου, ενώ αν βρίσκεστε στα Αστερούσια, ετοιμαστείτε για ατέλειωτες off road διαδρομές που θα σας καταπλήξουν με την αγριότητα και την ομορφιά του τοπίου. Όχημα 4Χ4 είναι απαραίτητο σε αυτές τις περιπτώσεις.

Σήμανση

Δεν υπάρχει σήμανση σε όλα τα μονοπάτια. Επίσης, κάποια μονοπάτια δεν είναι καν χαρραγμένα και ακολουθούν την πορεία από γιγδοστράτες. Εάν εκτιμάτε ότι η εμπειρία σας στο βουνό είναι επαρκής για να τα επιχειρήσετε, σας προτείνουμε να επισκεφτείτε πρώτα την ιστοσελίδα του Δήμου www.archanes-asterousia.gr, από όπου μπορείτε να κατεβάσετε στο gps σας τις συντεταγμένες της κάθε πορείας, με πληροφορίες ανά σταθμό, που θα κάνουν την περιήγησή σας πιο εύκολη και ενδιαφέρουσα.

Αλλαγές σε διαδρομές

Οι πληροφορίες που παρέχονται στο χάρτη που κρατάτε, είναι ακριβείς κατά τη στιγμή της έκδοσής και δεν δεσμεύουν τον εκδότη για πιθανές μελλοντικές αλλαγές. Αλλαγές στην πορεία ή στην κατάσταση συντήρησης των διαδρομών μπορεί να οφείλονται σε ανθρώπινη παρέμβαση (γεωργία, κτηνοτροφία, δημόσια έργα) ή σε καιρικές συνθήκες (τοπικές καταρρακτώδεις βροχές προκαλούν σημαντικές αλλοιώσεις στα μονοπάτια).

Ασφάλεια

Σε γενικές γραμμές οι διαδρομές της περιοχής είναι βατές χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες και τεχνικές απαιτήσεις. Ο πεζοπόρος διασχιζει τα μονοπάτια που περιγράφονται με δική του ευθύνη. Η χρήση των πληροφοριών που περιέχονται σε αυτό το έντυπο πρέπει να συνδυάζεται αφενός με την κατανόηση από μέρους σας των κινδύνων που περιλαμβάνει η ορειβάσια σε άγνωστες περιοχές και αφετέρου με την αναγνώριση της προσωπικής ευθύνης για τις επιλογές σε σχέση με την ασφάλειά σας.

Δηλητηριώδη ζώα / έντομα

Δηλητηριώδη ζώα δεν υπάρχουν στην κρητική φύση, αλλά λάβετε την κατάλληλη μέριμνα σε περίπτωση που είστε αλλεργικός στο τσίμμημα εντόμων (π.χ. μέλισσες που βρίσκονται παντού) ή άλλων χερσαίων ή θαλάσσιων οργανισμών.

Βαθμοί δυσκολίας

Χαμηλός (1-2): Απευθύνεται σε κάθε ενδιαφερόμενο, ακόμα και σε παιδιά εξοικειωμένα με πεζοπορίες.

Μέτριος (3-5): Απευθύνεται σε όσους έχουν καλή σχετικά φυσική κατάσταση και στοιχειώδεις γνώσεις πεζοπορίας στο βουνό.

Υψηλός (5-6): Απευθύνεται σε έμπειρους ορειβάτες και πεζοπόρους.

Διάρκεια πεζοποριών

Οι χρόνοι διάσχησης ενός μονοπατιού που αναφέρονται σε κάθε διαδρομή χωριστά είναι ενδεικτικοί. Αντιστοιχούν στο ρυθμό και τις δυνατότητες ενός μέσου περιπατητή. (Προσοχή! Διακοπές και στάσεις δεν υπολογίζονται). Στις πεδινές ή ελαφρώς λοφώδεις περιοχές ο ρυθμός του περπατήματος υπολογίζεται με βάση τη μια ώρα ανά 4 χλμ. περίπου. Στις καθάρα ορεινές με μεγάλες κλίσεις διαδρομές, η ανάβαση υπολογίζεται με βάση τα 300 μ. περίπου υψομετρικής διαφοράς ανά ώρα, ενώ η κατάβαση σε 400-500 μ. υψομετρικής διαφοράς ανά ώρα.

Τα δεδομένα αυτά προσαρμόζονται ανάλογα με τον προσωπικό ρυθμό και τη φυσική κατάσταση του περιπατητή, τις καιρικές συνθήκες, το βάρος του σακιδίου κ.ά.

ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΑ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

ΠΕΠΑΓΝΗ

Τηλεφωνικό Κέντρο	2813 402111
Πληροφορίες	2810 392835 2810 392549
Γραφείο του Πολίτη	2810 392701

BENIZELΕΙΟ

Τηλεφωνικό Κέντρο	2813 408000 (60 γραμμές)

KΕΝΤΡΑ ΥΓΕΙΑΣ:

Αγίας Βαρβάρας	28943 40100
Χάρακα	28933 40000
Μοιρών	28923 40100
Αρκαλοχωρίου	28913 40200
Καστελλίου	28913 40000
Βιάννου	28953 40000

e-track

Κατεβάστε από το www.archanes-asterousia.gr τις συντεταγμένες των διαδρομών και φορτώστε τις στο gps σας.

ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΑ ΦΑΡΑΓΓΙΑ CANYONING

Τα παρακάτω φαράγγια απευθύνονται μόνο σε καλούς γνώστες κατάβασης τεχνικών φαραγγίων.

Αυτό σημαίνει ότι:

- Για την διάσχισή τους απαιτείται μεγάλη εμπειρία και καλές γνώσεις τεχνικών, καθώς και πλήρης προσωπική εξάρτηση.
- Τα φαράγγια στο σύνολό τους είναι αρματωμένα (φέρουν αγκυρώσεις) αλλιώς πάντα είναι πιθανές διαβρώσεις ή καταστροφές των υλικών, συνεπώς έχετε πάντα μαζί σας σετ αρματώματος για πιθανές αλλαγές που μπορεί να χρειαστεί να κάνετε.
- Ελέγχετε τα ρελέ πριν από κάθε κατάβαση. Τα περισσότερα φαράγγια μπορείτε να τα διασχίσετε όλο το χρόνο. Είναι προτιμότερο όμως να επιλέξετε την άνοιξη και το χειμώνα, διότι κατά τους άνωδρους μήνες είναι πολύ πιθανό να συναντήσετε λιμνάζοντα νερά μέσα από τα οποία δεν θα θέλατε να περάσετε.
- Από το Δεκέμβριο έως το Φλεβάρη (αναπαραγωγική περίοδος για τα αρπακτικά) αποφύγετε τη διάσχιση των φαραγγίων όπου φωτοοποιούν τα σημαντικά αυτά και απειλούμενα με εξαφάνιση πτηνά (παρακάτω γίνεται χωριστή αναφορά στα φαράγγια που πρέπει να προσέξετε). Το ίδιο ισχύει και για την αναρρίχηση.
- Μην ξεχάσετε να πάρετε πρόγνωση καιρού, γιατί στην Κρήτη δεν είναι σπάνιες οι ξαφνικές νεροποντές που προκαλούν απότομες πλημμύρες.

Απαραίτητος εξοπλισμός

- Κράνος με φακό και εφεδρικές μπαταρίες
- Ένα σετ πρώτων βοηθειών (με υλικά επιβίωσης, π.χ. αλουμινοκουβέρτα, κεράκι τύπου ρεσό)
- Αρκετό νερό, φαγητό
- Έξτρα σχοινί ασφαλείας
- Σετ αρματώματος

Προτεινόμενα sites:

www.emy.gr
poseidon.hcmr.gr/weather_forecast.php?area_id=gr

Φροντίστε να έχετε από πριν μεταφέρει ένα αυτοκίνητο στο σημείο εξόδου για να μπορέσετε να ξανανέβετε στην αφετηρία σας.

Φροντίστε να γνωρίζει πάντα κάποιος το πού βρίσκεστε και να δίνετε «ώρα ασφαλείας» για την επιστροφή σας.

Έχετε μαζί σας τα τηλέφωνα πρώτης ανάγκης.

Υπόμνημα συμβόλων	
Πλησιέστερος οικισμός	
Συντεταγμένες εισόδου	
Συντεταγμένες εξόδου	
Μέσος χρόνος διάσχισης φαραγγιού - canyoning (υπολογισμένο για 4 έμπειρα άτομα)	
Μέσος χρόνος πεζοπορίας	
Βαθμός δυσκολίας (ο βαθμός δυσκολίας υπολογίζεται με βάση την κλίμακα από 1 έως 6)	
Μεγαλύτερη κατάβαση	
Συνολικός αριθμός καταβάσεων	
Διάρκεια πεζοπορίας από το σημείο στάθμευσης έως την είσοδο του φαραγγιού	
Διάρκεια πεζοπορίας από το σημείο εξόδου από το φαράγγι έως το πάρκινγκ	
Απόσταση εισόδου-εξόδου (σε χλμ. με αυτοκίνητο)	
Κατάλληλη περίοδος	
Συνιστώμενη περίοδος	
Τουριστικές εξυπηρετήσεις	
Τύπος μονοπατιού	
Είδος μονοπατιού	
Απόσταση	

Η περιοχή που επιλέγεται να ταξιδεύετε καταλαμβάνει ουσιαστικά ολόκληρο το κεντρικό τμήμα και το μεγαλύτερο σε μήκος μέρος του νομού Ηρακλείου.

Θα εκπληγάτε από το πόσο ποικιλόμορφο ανάγλυφο διαθέτει, χάρη στους δύο ορεινούς όγκους του, το Γιούχτα και τα Αστερούσια, την εύφορη πεδιάδα της Μεσαράς, αλλά και τις λοφώδεις εξάρσεις, τους χειμάρρους και τα φαράγγια που χαράσσουν το τοπίο διαμορφώνοντας ιδανικά περιβάλλοντα για σπάνια είδη πανίδας και χλωρίδας.

Η ωραία φύση και η εύφορη γη δεν θα μπορούσε παρά να προσελκύσει τον άνθρωπο ήδη από τα χρόνια της αρχαιότητας. Κοιτώντας την κανείς από ψηλά, κατανοεί πλήρως γιατί οι πρόγονοι των σημερινών κατοίκων επέλεξαν τον τόπο αυτό για να δημιουργήσουν σημαντικά οικιστικά κέντρα και λατρευτικούς χώρους. Απέραντες καλλιεργήσιμες πεδιάδες, ψηλά βουνά, κατάλληλα για βοσκοτόπια, και πλούσια νερά, ήταν ένας ιδανικός συνδυασμός για την ανάπτυξη μεγάλων πολιτισμών.

Ας χαθούμε λίγο στα βάθη των χρόνων κι ας ταξιδέψουμε σε μεγάλες ιστορικές στιγμές ολόκληρου του νομού όπου εντάσσεται η περιοχή αυτή εδώ και 8.000 χρόνια περίπου, για να κατανοήσουμε τη διαμόρφωση του ανάγλυφου, του δομημένου περιβάλλοντος, αλλά και την πολυδιάστατη ψυχή του κατοίκου του.

Η ΚΡΗΤΗ ΣΤΗ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (6500-περίπου 3000 π.Χ)

Η ιστορία της Κρήτης εκτείνεται σε βάθος 8.000 χρόνων από σήμερα. Σύμφωνα με αρχαιολογικές μαρτυρίες, το νησί κατοικήθηκε και κατά τα νεολιθικά χρόνια, γύρω στο 6500 π.Χ.

Μόνιμοι νεολιθικοί οικισμοί Ηρακλείου ήταν η Κνωσός (στα όρια του Δήμου), η Φαιστός, ο Κατσαμπάς, ενώ εποχικά κατοικούνταν και τα σπήλαια όπως ο Στραβομύτης, στο όρος Γιούχτας, η Ειλειθυία στις Γούβες, η Τραπεζά στην Τύλισσο.

Οι πρώτοι Κρητικοί έφθασαν εδώ, κατά την προσφιλέστερη άποψη, από τη Μικρά Ασία ή τη Βόρεια Αφρική και αναπτύχθηκαν πολύ

αργά τα επόμενα 3.000 περίπου χρόνια. Ζούσαν σε σπηλιές και χρησιμοποιούσαν πέτρινα εργαλεία, για να καλλιεργούν τη γη και να εκτρέφουν ζώα. Η πρωτόγονη αρχικά αγγαιοπλαστική εξελίχθηκε με τη χρήση της φωτιάς και σταδιακά έγινε πιο περίτεχνη.

Η Νεολιθική περίοδος διήρκεσε μέχρι το 3000 π.Χ. περίπου. Η θρησκευτική λατρεία αυτής της περιόδου ήταν αφιερωμένη στη θεά της ευφορίας. Σημαντικός αριθμός από πήλινες φιγούρες σωματωδών γυναικών έχει βρεθεί όχι μόνο στην Κρήτη αλλά στην ευρύτερη περιοχή της ανατολικής Μεσογείου.

Η ΚΡΗΤΗ ΣΤΗ ΜΙΝΩΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Τη μακρά περίοδο της Νεολιθικής εποχής διαδέχτηκε η Μινωική περίοδος. Κατά το 3000-2000π.Χ. αρχίζει ουσιαστικά η πρώτη αναπτυγμένη φάση του πολιτισμού στην Κρήτη (Προανακτορική Μινωική περίοδος). Είναι η εποχή που ακμάζουν η κεραμική τέχνη, η λιθοτεχνία, η μεταλλοτεχνία και η μικροτεχνία, ενώ ταυτόχρονα βελτιώνεται ο τρόπος κτίσης των σπιτιών· μεγαλώνουν οι οικισμοί και κτίζονται θολωτά κτίρια για την ταφή των νεκρών. Έξοχα παραδείγματα στο νομό Ηρακλείου, αποτελούν οι οικισμοί της **Κνωσού**, της **Φαιστός**, των **Μαλίων**, και της **Τρυπητής** στα νότια. Μεγάλα θολωτά ταφικά κτίρια ανακαλύφθηκαν στην αρχαία **Λεβήνα** (σημερινός Λέντας), στην **Οδηγήτρια** και στις **Αρχάνες** (νεκροταφείο στο Φουρνί).

Η εποχή των περίφημων μεγάλων ανακτόρων της Κρήτης ξεκινάει περίπου το 1900 π.Χ. Τα σπουδαιότερα και τα μεγαλύτερα είναι συγκεντρωμένα στο νομό Ηρακλείου: **Κνωσός**, **Μάλια**, **Φαιστός**, **Αρχάνες**, **Μοναστηράκι**. Αυτά τα ανάκτορα, μαζί με άλλα μικρότερα σε άλλες θέσεις, θα αποτελέσουν για 600 περίπου χρόνια «κέντρα δημιουργίας και ακτινοβολίας του ανακτορικού Μινωικού Πολιτισμού, του φαινομένου που άφησε βαθιά τη σφραγίδα του στην ιστορία της Κρήτης».

Αυτή την περίοδο γίνονται έργα κατασκευής δικτύων αποχέτευσης και ύδρευσης, που ο επισκέπτης μπορεί να θαυμάσει στους παραπάνω αρχαιολογικούς χώρους, ενώ κτίζονται αποθήκες για να φυλαχτούν οι σοδείες και τα αποθέματα τροφίμων. Στην ίδια εποχή χρονολογούνται τα περίτεχνα καμαραϊκά αγγεία, που αποτελούν έξοχο δείγμα της τελειοποίησης της κεραμικής τέχνης αυτής της περιόδου.

Την ίδια περίοδο έχουμε μια τομή στην πνευματική ανάπτυξη της Μινωικής Κρήτης: τη χρήση της παλαιότερης γραφής που συναντάται με τη μορφή εγχάρακτων σχηματοποιημένων εικόνων πάνω σε σφραγίδες και σε αγγεία (Ιδεογράμματα ή Πικτογραφική). Το πιο διάσημο μνημείο αυτής της γραφής είναι ο πήλινος Δίσκος της Φαιστού, στη Μεσαρά, τον οποίο δεν έχουν καταφέρει ακόμα να αποκρυπτογραφήσουν.

Οι ανασκαφές στον Μινωικό μέγαρο του Σηλαβόκαμπου, της Αγίας Ειρήνης στον Κρουσώνα κ.ά., αποδεικνύουν τη σημασία των βουνών στη διαμόρφωση του μινωικού πολιτισμού. Αναριθμντα είναι τα Ιερά Κορυφής, μεταξύ των οποίων στο **Γιούχτα** και στον **Κόφινα (Δήμος Γόρτυνας στα Αστερούσια)**, που αναπτύχθηκαν σε όλες σχεδόν τις κορυφές των βουνών της Κρήτης, καθώς και τα αρχαιολογικά ευρήματα σε όλα σχεδόν τα σπήλαια που αποδεικνύουν το λατρευτικό τους ρόλο και τη θέση που κατείχαν στη μινωική θρησκεία. Παρά το γεγονός ότι οι μεγάλες μινωικές πόλεις βρίσκονταν σχεδόν πάντα σε στενή επαφή με τη θάλασσα, μέσα από τις ανασκαφικές και επιστημονικές έρευνες των τελευταίων χρόνων αναδεικνύεται ή άρρηκτη σχέση των μεγάλων μινωικών κέντρων με την ορεινή ενδοχώρα. Σήμερα πλέον είναι αποδεξιγμένο ότι κάθε μινωική πόλη διέθετε ένα ορεινό παραγωγικό κέντρο ζωτικής σημασίας για την προμήθεια σημαντικών πρώτων υλών όπως το μαλλί, το μέλι κ.λπ.

Περίπου το 1650 π.Χ. (Νεοανακτορική περίοδος) ιδρύεται νέο ανάκτορο στην **Αγία Τριάδα**, κοντά στη Φαιστό. Την ίδια εποχή η χρυσοχοΐα φτάνει στην ακμή της με περίτεχνα κοσμήματα που ανακαλύπτονται στην **Κνωσό**, στις **Αρχάρες** και στα **Μάλια**.

Κατά τη διάρκεια αυτής της “Χρυσής Εποχής” η ακτινοβολία αυτών των μινωικών Κέντρων φτάνει σ’ ολόκληρη την Ηεάκνη της Μεσογείου.

Η αρχιτεκτονική, η ζωγραφική, η αγγειοπλαστική και η χρυσοχοΐα κατατούν υψηλά επίεδα τελειότητας. Κατά την ίδια περίοδο ο μεγάλος μινωικός σδόλος κυριαρχούσε στη Μεσόγειο παρέχοντας πλούτο στο νησί από το εμπόριο και προσφέροντας παράλληλα προστασία από τους εισβολείς.

Οι σωζόμενες τοιχογραφίες μαρτυρούν την ψυχασύνθεση ενός λαού φιλειρηνικού, χαρούμενου αηλή και ισχυρού, άμεσα συνδεδεμένου με τη θάλασσα. Γύρω από τις μινωικές πόλεις δε βρέθηκαν σημάδια οχύρωσης, γεγονός που αποκαλύπτει ότι η διαρκής ειρήνη και η ασφάλεια κυριαρχούσαν στο νησί.

Ένας μεγάλος σεισμός έπληξε την Κρήτη γύρω στο 1700 π.Χ. καταστρέφοντας ολόκληρωτικά τα παλάτια, τα οποία όμως ξαναχτίστηκαν αμέσως και ο μινωικός πολιτισμός συνέχισε να ακμάζει ακόμα περισσότερο εμπλουτισμένος και επιβλητικός. Λίγους αιώνες αργότερα όμως, γύρω στο 1450 π.Χ., ένα νέο κύμα καταστροφής χτύπησε την Κρήτη προκαλώντας μεγάλης κλίμακας καταστροφές στα παλάτια και τους οικισμούς. Το γεγονός αυτό μάηι στα είχε σαν αποτέλεσμα την εξαφάνιση του περιλαμπτου αυτού πολιτισμού. Τα παλάτια κατέρρευσαν και κάηκαν και οι μικρότεροι οικισμοί ερημώθηκαν. Οι πραγματικές αιτίες που οδήγησαν σε αυτή την καταστροφή είναι ακόμα άγνωστες και αμφισβητούμενες. Μια θεωρία λέει ότι κάποια ισχυρή έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας (Σαντορίνης) ήταν αυτή που ερήμωσε τότε την Κρήτη.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΥΠΟΜΙΝΩΙΚΗ ΕΩΣ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Όποια κι αν ήταν η αιτία, το τέλος του μινωικού πολιτισμού ήταν ξαφνικό. Ο μινωικός σδόλος καταστράφηκε, οι οικισμοί ισοπεδώθηκαν και ο πληθυσμός ελαττώθηκε.

Το επόμενο κύμα εισβολών, οι Δωριείς Έλληνες, αφού κατέστρεψαν τις Μυκήνες στην κεντρική Ελλάδα, εγκαταστάθηκαν στο νησί γύρω στο 1100 π.Χ.

Δεν είναι γνωστό αν υπήρξε μία μαζική εισβολή στο κατεστραμμένο νησί ή αν ήταν μία σταδιακή μετανάστευση που διήρκεσε κάποια χρόνια και υποστηρίχτηκε από γάμους μεταξύ των οικογενειών των ευγενών. Αληη-

Ο **Άρθουρ Έβανς**, ο αρχαιολόγος που διενέργησε τις ανασκαφές στο Παλάτι της Κνωσού, ονόμασε αναδρομικά αυτή την εποχή Μινωική από το μυθικό κυβερνήτη της Κνωσού, το βασιλιά Μίνωα.

Αυτή η περίοδος διήρκεσε περίπου 1.500 χρόνια και αποτέλεσε τη “Χρυσή Εποχή” της Κρήτης. Ο Έβανς χώρισε τη Μινωική εποχή σε Πρωτομινωική (3000 - 2000 π.Χ.), Μεσομινωική Ι και ΙΙ (2000 - 1600 π.Χ.), Μεσομινωική ΙΙΙ, Υστερομινωική Ι και ΙΙ (1700 - 1400 π.Χ.) και Υστερομινωική ΙΙΙ (1400 - 1100 π.Χ.).

ληπιδράσεις μεταξύ των Μινωιτών και των Μυκηναίων δημιούργησαν ένα κράμα στους τομείς του πολιτισμού και της τέχνης, ενώ νέες πόλεις και παλάτια εμφανίζονται, ειδικά στη δυτική Κρήτη. Οι Δωριείς καθιέρωσαν ένα αριστοκρατικό τύπο πολιτεύματος κάτω από τη διακυβέρνησή τους. Η κρητική κοινωνία χωρίστηκε σε τρεις κοινωνικές τάξεις: τους ελεύθερους πολίτες, που υπέκυψαν στους εισβολείς, τους γαιοκτήμονες, που κράτησαν τη γη τους και πλήρωναν υπερβολικούς φόρους, και τους σκλάβους. Ο περίφημος Νομικός Κώδικας της Γόρτυνας δείχνει την απόλυτη εξουσία των κυβερνώντων σε όλους τους τομείς της ζωής.

Ο μινωικός πολιτισμός συνέχισε να ακμάζει σε κάποιες απομονωμένες πόλεις και χωριά, ιδιαίτερα στο ανατολικό μέρος της Κρήτης. Πόλεις όπως το Καρφί στα βουνά του Λασιθίου, κατοικήθηκαν από τους Μινωίτες, οι οποίοι αποκαλούσαν τους εαυτούς τους Ετεοκρήτες (αθηναίοι Κρήτες). Άλλες μεγάλες πόλεις, όπως η Πραισός στο Λασιθί, συγκεράσαν σταδιακά το μινωικό με τον ελληνικό πολιτισμό. Η Πραισός διατήρησε τη δική της διάλεκτο (που δεν έχει αποκρυπτογραφηθεί ακόμα) και παρέμεινε ακμαία μέχρι τον 3^ο αιώνα π.Χ.

Για κάποια περίοδο γύρω στον 7^ο αιώνα π.Χ. η Κρήτη έγινε ένα σημαντικό κέντρο για την Ελλάδα, αλλά παρήκμασε και πάλι όταν μεγαλύτερη έμφαση για τον Ελληνικό Πολιτισμό δόθηκε στα κέντρα της Αθήνας, της Σπάρτης και της Μακεδονίας.

Οι κρητικές πολιτείες, όπως η Λατώ, η Γόρτυνα, η Πραισός, η Ίτανος, η Κυδωνία, η Άπτερα και η Κνωσός είχαν συνεχείς διαμάχες μεταξύ τους και πόλεμοι μεταξύ των πόλεων διεξάγονταν συνεχώς σ' ολόκληρο το νησί. Όταν όμως κάποιος εξωτερικός εχθρός έκανε την εμφάνισή του, οι κάτοικοι του νησιού τον αντιμετώπιζαν ενωμένοι. Παρ' όλα αυτά το νησί έπεσε στα χέρια των Ρωμαίων το 69 π.Χ.

ΡΩΜΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (31 π.Χ.-324 μ.Χ.)

Η Κρήτη ήταν ένα στρατηγικό σημείο στην ανατολική Μεσόγειο που αποτέλεσε πρόκληση για τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Το 74 π.Χ. ο Μάρκος Αντώνιος ξεκίνησε μια εκστρατεία ενάντια στο νησί, αλλά οι Κρήτες, καλά προετοιμασμένοι, τον νίκησαν στη θάλασσα. Αργότερα, το 69 π.Χ. η Κρήτη έπεσε στα χέρια των Ρω-

μαίων και έγινε Ρωμαϊκή επαρχία. Η Γόρτυνα, που πάντα ήταν σύμμαχος της Ρώμης, έγινε η πρωτεύουσα του νησιού. Άλλες σημαντικές ρωμαϊκές πόλεις υπήρχαν στην Ελευθέρνα, στην Πολυρρήνια, στο Λιμένα Χερσονήσου και στην Άπτερα.

Οι συνθήκες διαβίωσης σιγά-σιγά βελτιώθηκαν και ο πληθυσμός αυξήθηκε. Όμως οι Κρητικοί ποτέ δεν έπαιξαν ενεργό ρόλο στις πολιτικές και τις πολιτιστικές δραστηριότητες της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΩΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (4^{ος} αιώνας - πρώτο τέταρτο 9^{ου} αιώνα μ.Χ.)

Η πρώτη Βυζαντινή περίοδος διήρκεσε από το 324 μ.Χ. μέχρι το 826 μ.Χ.. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου η Κρήτη υπήρξε τμήμα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, η οποία είχε πρωτεύουσά της την Κωνσταντινούπολη.

Έγινε ξεχωριστή επαρχία της Αυτοκρατορίας και την κυβερνούσε ένας Βυζαντινός Στρατηγός. Ο Χριστιανισμός εξαπλώθηκε και εδραιώθηκε στο νησί.

Σημαντικό ρόλο στην εξάπλωσή του χριστιανισμού στο νησί είχε ο μαθητής του Αποστόλου Παύλου, ο Τίτος, πρώτος επίσκοπος Κρήτης, η δράση του οποίου συνέβαλε στην εδραίωση της νέας θρησκείας. Την περίοδο αυτή χτίστηκαν υπέροχες εκκλησίες, κυρίως Βασιλικές. Υπάρχουν ερείπια από 40 τουλάχιστον Βασιλικές αυτής της περιόδου. Οι πιο σημαντικές απ' αυτές βρίσκονται στη Γόρτυνα, την Ίτανο, τη Χερσόνησο, τη Σούγια, το Πάνορμο, την Ελούντα και τη Μητρόπολη.

ΑΡΑΒΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (823-961 μ.Χ.)

Η περίοδος ηρεμίας διακόπηκε κατά τον 7^ο και 8^ο αιώνα όταν ξεκίνησαν επιδρομές. Τον 9^ο αι. η Κρήτη δέχτηκε την επίθεση των Αράβων, οι οποίοι αφού αρχικά κατέκτησαν ένα φρούριο με μεγάλη στρατηγική σπουδαιότητα, εξαπλώθηκαν προοδευτικά και στο υπόλοιπο νησί. Δημιούργησαν έτσι, το πρώτο ισχυρό οχυρό, το Χάνδακα (το σημερινό Ηράκλειο), δυτικά από το λιμάνι της Μινωικής Κνωσού, που μέχρι τότε ήταν ένα ασήμαντο μικρό λιμάνι, σαφώς σε κατώτερη μοίρα σε σχέση με αυτό της Αμνισού που λειτούργησε ως το λιμάνι της Κνωσού κατά τα χρόνια της ακμής του ανακτόρου.

Έτσι, με την έλευση των Αράβων, ενισχύεται ο αστικός χαρακτήρας του Χάνδακα, ορίζεται ως πρωτεύουσα και γίνεται το κέντρο της Κρήτης.

Η Αραβική κατάκτηση κράτησε ενάμιση αιώνα, κατά τη διάρκεια του οποίου η Κρήτη έγινε το κέντρο των Σαρακηνών πειρατών στην ανατολική Μεσόγειο.

ΔΕΥΤΕΡΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (961-1204 μ.Χ.)

Ο στρατηγός του Βυζαντίου Νικηφόρος Φωκάς απελευθέρωσε την Κρήτη από την αραβική κατοχή κατά το 961 μ.Χ. Το Ηράκλειο έπεσε στα χέρια των Βυζαντινών μετά από πολιορκία τεσσάρων μηνών, κατά τη διάρκεια της οποίας οι Άραβες είχαν περίπου 200.000 νεκρούς.

Ο Νικηφόρος Φωκάς, αφού απελευθέρωσε το Χάνδακα, ίδρυσε το 961 μ.Χ. πάνω στο βραχώδες ύψωμα **Ρόκκα** το **φρούριο του Τεμένους** με σκοπό να μεταφέρει την πόλη του Ηρακλείου σε αυτήν τη θέση για να προφυλάξει τους κατοίκους της από επιθέσεις. Ωστόσο αυτή του η προσπάθεια δεν πραγματοποιήθηκε και η πόλη παρέμεινε εκεί που ήταν.

Κατά την περίοδο της Βυζαντινής αυτοκρατορίας το νησί γνώρισε πάλι ακμή. Εδραιώνεται η στρατηγική του θέση, ενδυναμώνεται η θέση του Ηρακλείου ως πρωτεύουσα πόλη και ανθίζουν οι τέχνες, κυρίως μέσα από την εκκλησιαστική αρχιτεκτονική και ζωγραφική. Ιδιαίτερα αξιόλογες είναι οι τοιχογραφίες αυτής της περιόδου.

Ο Χριστιανισμός άνθισε και πάλι, το Ηράκλειο έγινε έδρα του αρχιεπισκόπου ενώ εκκλησίες και μοναστήρια χτίστηκαν σ' όλο το μήκος του νησιού. Πολλές εκκλησίες αυτής της περιόδου σώζονται σε όλο το νησί. Την περίοδο αυτή εγκαταστάθηκαν στο νησί οικογένειες ευγενών του Βυζαντίου καθώς και πολλοί από τους στρατιώτες του Νικηφόρου Φωκά, οι οποίοι έχτισαν νέα χωριά.

Μετά από την Δ' σταυροφορία η Βυζαντινή αυτοκρατορία διαλύεται και κατά τη διανομή των χωρών, η Κρήτη πέφτει αρχικά στους Γενουάτες και σύντομα στους Βενετούς οι οποίοι εποίκησαν το νησί.

ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ (1211-1669 μ.Χ.)

Το 1204 οι Σταυροφόροι κατέκτησαν την Κωνσταντινούπολη και διαμέλησαν τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Η Κρήτη δεν αποτέλεσε μέρος του διαμελισμού αυτού, καθώς είχε ήδη δωρηθεί στον Βονιφάτιο τον Μομφερατικό ως αντάλλαγμα παροχής βοήθειας, ο οποίος την πούλησε στους Βενετούς για περίπου χίλια νομίσματα από ασήμι. Για το λόγο αυτό δεν συμπεριλήφθηκε στο *Partitio terrarum imperii Romaniae*.

Οι Βενετοί εγκαθίστανται στο νησί σταδιακά από το 1210 μ.Χ., εκδιώκοντας τους Γενουάτες που είχαν εκμεταλλευτεί την αναταραχή. Η Κρήτη ήταν πολύτιμη για τους Βενετούς, γιατί, λόγω της τοποθεσίας της, θα συντελούσε στην ανάπτυξη του βενετικού εμπορίου στην Ανατολή.

Στα χρόνια της Ενετοκρατίας χτίστηκαν μερικά από τα σπουδαιότερα τεχνικά και αρχιτεκτονικά έργα του νησιού. Από τα πιο χαρακτηριστικά δείγματα αυτών είναι τα νέα τείχη του Ηρακλείου, το μεγαλύτερο σε έκταση οχυρωματικό έργο των Βενετών, όχι μόνο στην Κρήτη, αλλά στη Μεσόγειο. Παρά τη σύγχρονη δομή και το χαρακτήρα της πόλης, αποτελεί στολίδι για την μεγαλούπολη και διασώζει σημαντικές μνημές. Το τεράστιο αυτό αμυντικό έργο συμπληρώνεται με το επιθαλάσσιο φρούριο *Rocca a Mare* (γγνωστό σήμερα ως Κούλες) στο λιμάνι της πόλης. Κάποια άλλα μεγαλοπρεπή και μοναδικής αξίας κτίρια είναι η Λότζια και η Κρήνη του Προβλεπτή Φραντζέσκο Μοροζίνι, επιστέγασμα του μεγαλειώδους έργου ύδρευσης που ξεκινάει από τις πηγές του Γιούχτα.

Αναρίθμητα ασφαλώς είναι τα μοναστήρια και οι εκκλησίες που είναι διάσπαρτα σε όλο το νομό, όπως η **Μονή Επανωσήφ**, η **Μονή Κεράς**, η **Μονή Παλιανής**, η **Μονή Αγκυράθου**, η **Μονή Οδηγητριάς**, η **Μονή Καλυβιακής** κ.α.

Εκτός όμως από τα αρχιτεκτονικά αριστουργήματα, η ενετική κατοχή συνδέεται με πολλούς χρόνους μάχες και αγώνων. Το ενετικό σύστημα διακυβέρνησης ήταν καταπιεστικό και επέβαλε αυστηρή τήρηση της τάξης και των κανόνων. Ο Δούκας της Κρήτης και οι ανώτατοι διοικητικοί και εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι ορίζονταν κατευθείαν από τη Βενετία και εκμεταλλεύονταν στο έπακρο τους θησαυρούς

της Κρήτης. Η βαριά φορολογία, οι χαμηλές τιμές των προϊόντων και η κατάσχεση της ιδιωτικής περιουσίας προκάλεσαν την έντονη δυσарέσκεια των ντόπιων.

Ο κρητικός λαός επαναστάτησε συνοδικά 27 φορές. Τις επαναστάσεις ηγούνταν οι ντόπιοι άρχοντες και ήταν τέτοιο το μένος τους που για δύο αιώνες υπήρχε τεράστιο χάσμα μεταξύ ντόπιων Κρητικών και εποίκων Βενετών. Τα επαναστατικά κινήματα διήρκεσαν περίπου μέχρι το τέλος του 16^{ου} αι. Προς το τέλος άρχισε να μειώνεται το χάσμα και τα δύο στοιχεία (ντόπιοι Κρητικοί-εποίκοι Βενετοί) άρχισαν να έρχονται πιο κοντά.

Σιγά-σιγά οι Βενετοί χαλάρωσαν το καθεστώς τους και επέτρεψαν τη σύναψη γάμων μεταξύ ντόπιων και Βενετών, καθώς και την ελεύθερη εγκατάσταση οπουδήποτε στο νησί. Μ' αυτές τις αλλαγές η οικονομική και κοινωνική κατάσταση αρκετών Κρητών βελτιώθηκε.

Τότε ξεκίνησε η περίοδος της Κρητικής Αναγέννησης, κατά την οποία η Κρήτη γνώρισε άνθηση στις τέχνες και τα γράμματα. Στα πρώτα χρόνια της Ενετοκρατίας η πόλη του Ηρακλείου δημιουργεί τις προϋποθέσεις για

να δεχτεί μια σημαντική πνευματική ανάπτυξη, η οποία θα ενισχυθεί λίγο πριν από την άλωση της Κωνσταντινούπολης. Πολλοί βυζαντινοί λόγιοι διαβλέποντας τον κίνδυνο της κατάκτησης από τους Τούρκους καταφεύγουν σε ευρωπαϊκές, κυρίως ιταλικές, πόλεις αλλά και στην Κρήτη και κυρίως στο Ηράκλειο (Candia). Αυτό το κύμα των αφίξεων βυζαντινών λογίων υποβοηθάει την πολιτιστική ανάπτυξη της πόλης σε όλους τους τομείς.

ΔΟΜΗΝΙΚΟΣ ΘΕΟΤΟΚΟΠΟΥΛΟΣ Ή EL GRECO:

Ο El Greco, μία από τις σημαντικότερες φυσιογνωμίες της παγκόσμιας ιστορίας της ζωγραφικής, γεννήθηκε στο Βενετοκρατούμενο Ηράκλειο (Candia). Εδώ πήρε τα πρώτα μαθήματα ζωγραφικής και μέχρι την ηλικία των 20 ετών, οπότε φεύγει για την Ιταλία, φαίνεται να έχει κατακτήσει ήδη τη Βυζαντινή τέχνη, γιατί σε αναφορές των αρχείων της εποχής εμφανίζεται ήδη σαν καταξιωμένος ζωγράφος.

Στην Βενετία, όπου είναι ο πρώτος σταθμός του στην Ιταλία, διδάσκεται από τον Τιτσιάνο και τελειοποιεί τις γνώσεις του στην δυτική ζωγραφική. Μετά από ένα σύντομο πέρασμα από την Ρώμη το 1577 εγκαθίσταται στο Toledo της Ισπανίας, όπου δημιουργεί το μεγάλο του έργο. Δεν παύει όμως ποτέ να μνημονεύει τις κρητικές του ρίζες και σε όλα του τα έργα υπογράφει «Δομήνικος Θεοτοκόπουλος Κρής Εποίος».

Με βαθιά γνώση τόσο της Βυζαντινής λόγιας παράδοσης, όσο και της αρχαίας ελληνικής και αναγεννησιακής σκέψης καταφέρνει να αποτυπώσει στα έργα του την μυστική φλόγα της ορθόδοξης τέχνης και της προσωπικούς του οραματισμούς.

Σήμερα στο Ηράκλειο σε ειδικά διαμορφωμένη αίθουσα του Ιστορικού Μουσείου εκτίθεται ένα από τα πρώιμα έργα του El Greco, το «Όρος Σινά».

ΚΡΗΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΑΣ:

Το σημερινό Ηράκλειο τα χρόνια της Ενετοκρατίας, μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, εξελίσσεται σε ένα από τα σημαντικότερα καλλιτεχνικά κέντρα της Βενετοσάινης επικράτειας. Το 1600 περίπου, η πόλη είχε 20.000 κατοίκους όπου εργάζονταν 200 ζωγράφοι, των οποίων η φήμη εξαπλώνεται πολύ έξω από τα όρια του νησιού και φτάνουν να κοσμούν με την δουλειά τους μεγάλα μοναστικά κέντρα, όχι μόνο της υπόλοιπης Ελλάδας αλλά και της ορθόδοξης ανατολής.

Στα πλαίσια αυτά διαμορφώνεται σιγά-σιγά η «Κρητική Σχολή» ζωγραφικής. Εικόνες και εικονογραφημένα χειρόγραφα ταξιεύουν σε ολόκληρη την ενετοκρατούμενη ανατολή και τα σημαντικά ορθόδοξα μοναστικά κέντρα.

Η «Κρητική Σχολή» ζωγραφικής δημιουργεί σημαντικά έργα τα οποία σήμερα βρίσκονται σε μουσεία, μοναστήρια, ιδιωτικές και δημόσιες συλλογές και στο σύνολό τους συγκροτούν ένα πολύ σημαντικό και ιδιαίτερο κεφάλαιο της ιστορίας της τέχνης.

Δυστυχώς, μετά από δυο αιώνες ακμής (16^{ος} & 17^{ος}) με την κατάληψη του Ηρακλείου (Candia) από τους Τούρκους διακόπεται βίαια όλη αυτή η πνευματική ακμή της Κρητικής αναγέννησης.

Σημαντικοί εκπρόσωποι της «Κρητικής Σχολής» ζωγραφικής είναι οι: Άγγελος (Ακοτάντος) (15^{ος} αι.), Δαμασκηνός Μιχαήλ (16^{ος} αι.), Θεοτοκόπουλος Δομήνικος (16^{ος} αι.), Θεοφάνης ο Κρής (16^{ος} αι.), Κλήντζας Γεώργιος (17^{ος} αι.), Κορνάρος Ιωάννης (18^{ος} αι.).

ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΣ:

Το αριστούργημα της Κρητικής Λογοτεχνίας:

Το γνωστό λιρικό ποίημα του Βιτσέντζου Κορνάρου είναι ένα από τα σημαντικότερα μνημεία του νεοελληνικού λόγου.

Γράφτηκε την περίοδο 1640-1660 και αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα εκπαιδευτικά εργαλεία του παιδικού κρητικού πολιτισμού. Απεικονίζει τις ομορφότερες πλευρές του κρητικού πολιτισμού και μνηνεί όλες εκείνες τις αρετές που αποτελούν την βάση της κρητικής «Πεβεντιάς» και επόξια συγκαταλέγεται στα κλασσικά της νεοελληνικής λογοτεχνίας.

Στους 10.000 στίχους του ποιήματος γίνεται αναφορά στην ερωτική ιστορία του Ερωτόκριτου και της Αρετούσας και ταυτόχρονα περιγράφονται σημαντικά στοιχεία για τις συνθήκες και την καθημερινή ζωή της εποχής. Εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1713 στην Βενετία και από τότε θα λέγαμε ότι αποτελεί την «Βίβλο» του κρητικού λαού.

Μεγάλο πνευματικό και μορφωτικό κέντρο της πόλης αναδεικνύεται η **Μονή της Αγίας Αικατερίνης των Σιναιτών**, όπου μεγάλοι λόγιοι όπως οι Μελέτιος Βλαστός, Ιωάννης Μορτζίνος, Κύριλλος Λούκαρις κ.α., υπήρξαν δάσκαλοι της σχολής που διατηρούσε.

Ένας μεγάλος αριθμός νέων της πόλης ταξιδεύει στη Βενετία και σε άλλες ιταλικές πόλεις για σπουδές και έτσι σιγά-σιγά η πόλη του Ηρακλείου δέχεται τις επιδράσεις της πρώιμης αναγέννησης και εμφανίζεται πλέον μια σημαντική αυτόνομη τοπική πνευματική παραγωγή, κυρίως στους τομείς της ζωγραφικής, της ποίησης και του θεάτρου.

Ειδικά στους τελευταίους χρόνους της Ενετοκρατίας (1594 – 1669), η κρητική λογοτεχνία φτάνει στο μέγιστο βαθμό ανάπτυξης της, οπότε μιλάμε πια και για το «Κρητικό θέατρο», όπως μιλάμε ήδη και για την «Κρητική Σχολή» στην Αγιογραφία (16^{ος} – 17^{ος} αιώνες).

Σε αυτή την περίοδο δημιουργήθηκε η **Κρητική Σχολή Ζωγραφικής Τέχνης** με κορυφαίους εκπρόσωπους το **Θεοφάνη**, τον **Κλώντζα** και το **Δαμασκινό**.

Άνθηση γνώρισαν τα γράμματα και η λογοτεχνία με τους **Γεώργιο Χορτάτζη** και **Βιτσέντζο Κορνάρο** που άφησαν πίσω τους τα πασίγνωστα έργα του Ερωτόκριτου, της Ερωφίλης, της Θυσίας του Αβραάμ.

Τον 16ο αι., και ενώ κυριαρχούσε η απειλή της Τουρκικής εισβολής, άρχισε η προσπάθεια να χτιστούν ξανά τα μεγάλα κάστρα. Προς το τέλος του αιώνα, με την επιβολή καταναγκαστικής εργασίας κτίστηκε το «Μεγάλο Κάστρο», το οχυρό του Ηρακλείου που διατηρείται ως σήμερα. Όλες οι μεγάλες πόλεις και τα λιμάνια της Κρήτης απέκτησαν τέτοια κάστρα.

ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ (1669-1898 μ.Χ.)

Η Κρήτη τελούσε υπό συνεχή απειλή Τουρκικής εισβολής κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων της Ενετοκρατίας. Η εισβολή άρχισε το 1645 με επίθεση κατά των Χανίων. Εξήντα χιλιάδες Τούρκοι στρατιώτες αποβιβάστηκαν με στόλο που αποτελούνταν από 400 καράβια και σύντομα κατέλαβαν τα Χανιά.

Το Ρέθυμνο ήταν ο επόμενος στόχος και έπεσε στα χέρια των Τούρκων το 1646. Με το τέλος του 1648, ο Τούρκος Σουλτάνος Ιμπραήμ Α' είχε υπό τον έλεγχό του ολόκληρη την Κρήτη εκτός του Ηρακλείου, του οποίου η πολιορκία κράτησε 21 χρόνια. Τελικά, στις 27 Σεπτεμβρίου 1669, το Ηράκλειο παραδόθηκε. Η ηρωική μάχη στοίχισε τη ζωή 117.000 Τούρκων και περίπου 30.000 Κρητών και Βενετών.

Απίστευτη καταστροφή ακολούθησε την κατάκτηση. Εκκλησίες λεηλατήθηκαν, ενώ άλλες μετατράπηκαν σε τζαμιά. Ακόμα και δρόμοι και σπίτια υπέκυψαν στην καταστροφική μανία του κατακτητή.

Πολλοί από τους ντόπιους έφυγαν από την Κρήτη για να γλιτώσουν την εκτέλεση, χιλιάδες φυλακίστηκαν, ενώ άλλοι κατέφυγαν στα βουνά. Μεγάλος αριθμός Τούρκων εποίκων έφτασε βυθίζοντας στη μιζέρια το συνεχώς συρρικνούμενο χριστιανικό πληθυσμό. Στους Κρητικούς επιβλήθηκαν φόροι πολύ ψηλότεροι από ό,τι σε άλλες περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ορισμένοι από τους αγρότες έγιναν δουλοπάροικοι και η ιδιωτική ιδιοκτησία κατασχέθηκε.

Οι συνθήκες σκληριάς οδήγησαν σε συνεχείς εξεγέρσεις εναντίον των Τούρκων. Αυστηρά αντίποινα εναντίον των χριστιανικού πληθυσμού ακολούθησαν τις περισσότερες από τις τοπικές εξεγέρσεις.

Το 1821, όταν ξέσπασε η Ελληνική Επανάσταση, η Κρήτη συμμετείχε δυναμικά. Οι Τούρκοι ζήτησαν βοήθεια από τον Πασά της Αιγύπτου και τα στρατεύματά του έκαψαν την αντίσταση του νησιού. Το 1832 ιδρύθηκε το Ελληνικό Κράτος, το οποίο όμως δεν περιλάμβανε την Κρήτη και το νησί πέρασε στα χέρια των Αιγυπτίων ως αναγνώριση για τη βοήθειά που οι τελευταίοι προσέφεραν στους Τούρκους.

Η μεγάλη Κρητική Επανάσταση ξέσπασε το 1866 υποβοηθούμενη από εθελοντές και ενισχύσεις από όλη την ελεύθερη Ελλάδα. Αρχικά, οι επαναστάτες σημείωσαν μια σειρά από συνεχείς νίκες. Καθώς όμως όλο και περισσότερες τουρκικές δυνάμεις αποβιβάζονταν στο νησί, τα αντίποινα έγιναν σκληρότερα και επιβάλλονταν πιο συχνά, ακόμα και σε άτομα που δε συμμετείχαν στις επαναστάσεις.

Το ολοκαύτωμα στη Μονή του Αρκαδίου έγινε ένα τραγικό σύμβολο του Κρητικού αγώνα για ανεξαρτησία. Εκατοντάδες γυναίκοί-παιδα βρήκαν καταφύγιο στο Μοναστήρι αρνούμενοι να

παραδοθούν στις Τουρκικές δυνάμεις και ανατίναξαν την πυριτιδαποθήκη, παίρνονταν μαζί τους στον τάφο πολλές εκατοντάδες Τούρκους στρατιώτες.

Τελικά, μετά από χρόνια σκληρών αγώνων οι Μεγάλες Δυνάμεις (Βρετανία, Γαλλία, Ιταλία και Ρωσία) αποφάσισαν ότι η Τουρκία δεν μπορούσε πλέον να ελέγχει την Κρήτη και παρενέβησαν, έτσι ώστε οι Τουρκικές δυνάμεις εκδιώχτηκαν το 1898 και διακηρύχθηκε η ανεξαρτησία της Κρητικής Δημοκρατίας.

ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΙ ΕΝΩΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Το 1898 σχηματίστηκε Κρητική κυβέρνηση στο νησί με ανώτατο κυβερνήτη τον Πρίγκιπα Γεώργιο, νεότερο γιο του Βασιλιά της Ελλάδας Γεώργιου. Ο στόχος όμως των περισσότερων Κρητικών παρέμεινε η ένωση με την Ελλάδα. Υπήρχαν αρκετές αντιδράσεις κάθε φορά που ο ανώτατος κυβερνήτης επέβαλλε περιορισμούς στις ανθρώπινες ελευθερίες ή άλλαζε τις μεθόδους διοίκησης.

Αυτό το άσβηστο επαναστατικό πνεύμα οδήγησε στην "Επανάσταση του Θερίσου" το 1905. Αρχηγός της επανάστασης ήταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο οποίος είχε πολεμήσει στους τελευταίους αγώνες για την ανεξαρτησία και είχε διοριστεί Υπουργός Δικαιοσύνης από τον Πρίγκιπα Γεώργιο. Η επανάσταση δεν κράτησε πολύ, η υποστήριξη όμως στον Βενιζέλο ήταν τόσο ισχυρή ώστε ο Πρίγκιπας Γεώργιος αναγκάστηκε να υποβάλει παραίτηση.

Οι Μεγάλες Δυνάμεις απέσυραν τις στρατιωτικές δυνάμεις τους από την Κρήτη, ο ανώτατος διοικητής αποχώρησε και διενεργήθηκαν εκλογές από τις οποίες νικητής βγήκε ο Βενιζέλος. Όταν ο "Στρατιωτικός Σύνδεσμος" της Αθήνας ήρθε στην εξουσία ζητήθηκε από το Βενιζέλο να γίνει πρωθυπουργός της Ελλάδας.

Η πολυπόθητη ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα πραγματοποιήθηκε το 1913, όταν με τη Συνθήκη του Λονδίνου, ο Σουλτάνος Μωχάμετ II παραιτήθηκε των δικαιωμάτων του από το νησί. Το Δεκέμβριο η Ελληνική σημαία υψώθηκε στο Κάστρο του Φιρκά στα Χανιά, ενώπιον του Βενιζέλου και του Βασιλιά Κωνσταντίνου. Η Κρήτη πλέον ήταν ένα με την υπόλοιπη Ελλάδα.

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ

Η επιθυμία των Κρητών για ανεξαρτησία και η πολεμική παράδοση ήρθαν ξανά στην επιφάνεια το 1940. Η Κρήτη πήρε μέρος στον πόλεμο για την απόκρουση των Ιταλικών Δυνάμεων του Μουσολίνι. Μετά την ταπεινωτική αποτυχία του Μουσολίνι, η Κρήτη έγινε στόχος για τις δυνάμεις του Χίτλερ. Τον Απρίλη του 1941 οι Γερμανοί επιτέθηκαν δυναμικά εναντίον της ηπειρωτικής Ελλάδας και γρήγορα κατατρόπωσαν τις Ελληνικές δυνάμεις και κυριεύσαν τη χώρα.

Ενώ οι Κρητικές πολεμικές δυνάμεις απουσίαζαν από το νησί, οι Γερμανοί ξεκίνησαν την επίθεσή τους εναντίον της Κρήτης. Οι επίλεκτες γερμανικές αεροπορικές δυνάμεις έπесαν με αλεξίπτωτα στις 2 Μαΐου 1941. Μόλις 30.000 φτωχά οπλισμένοι στρατιώτες του Βρετανικού συμμαχικού στρατού και 22.000 Έλληνες στρατιώτες συμπαραστάθηκαν στον αγώνα των ντόπιων για την άμυνα του νησιού.

Η Μάχη της Κρήτης διήρκεσε μόνο δέκα μέρες, αλλά προξένησε τεράστιες απώλειες και στις δύο πλευρές. Χωρίς να είναι βαριά οπλισμένοι, οι Σύμμαχοι και οι ντόπιοι μαχητές απέκρουσαν επιτυχώς τη Γερμανική αεροπορική επίθεση. Όμως η κατάληψη από τους Γερμανούς του αεροδρομίου του Μάλεμε, κοντά στα Χανιά, ισχυροποίησε τη θέση τους στο νησί. Στις 30 Μαΐου η μάχη τελείωσε και οι συμμαχικές δυνάμεις αποχώρησαν από τα βουνά και επιβιβάστηκαν για την Αίγυπτο από τη Χώρα Σφακίων και άλλα νότια χωριά.

Η Γερμανική κατοχή κράτησε περίπου τέσσερα χρόνια, και χαρακτηρίστηκε από την ηρωική αντίσταση των ντόπιων (όπως τα χωριά Κάνταρος και Κουστογέρακο στην δυτική Κρήτη και η περιοχή της Άρβης στην κεντρική Κρήτη). Επίλεκτοι στρατιώτες των συμμαχικών δυνάμεων, κυρίως των Αγγλικών, επιβιβάστηκαν στο νησί και οργάνωσαν κινήματα αντίστασης. Οι περισσότεροι απ' αυτούς κρύβονταν στα βουνά, τις σπηλιές και τα μοναστήρια, προστατευμένοι από τους ριψοκίνδυνους Κρητικούς. Μια σημαντική επιτυχία του αντιστασιακού κινήματος ήταν η απαγωγή του Γερμανού Γενικού Διοικητή Κράινε το 1944, η οποία έλαβε χώρα στις Πατοίδες. Η ενέργεια αυτή ήταν απίστευτα toλμηρή και θεωρήθηκε μεγάλη επιτυχία για τη σχετικά άπειρη ομάδα που την

ανέλαβε. Τα αντίποινα πάντως σε κάθε αντιστασιακή ενέργεια ήταν άμεσα και σκληρά.

ΠΡΟΣΦΑΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΚΑΙ ΠΑΡΟΝ

Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου η Κρήτη ξεκίνησε την προσπάθεια ανασυγκρότησης, σε μια εποχή που η υπόλοιπη Ελλάδα σπαρασσόταν από Εμφύλιο Πόλεμο. Εξαιτίας αυτής της περιόδου ειρήνης και του υπέροχου κλίματος της Κρήτης, το νησί σύντομα έγινε μία από τις πιο πολυσις περιοχές της χώρας.

Τα αγροτικά προϊόντα έγιναν ο βασικός τροφόδοτης της οικονομίας του νησιού. Σήμερα ο τουρισμός σηματοδοτεί μια νέα εποχή οικονομικής άνθισης στο νησί.

Η ευνοϊκή θέση της «Κρήσσας Γης» στο σταυροδρόμι των αρχαίων πολιτισμών της Μεσογείου αποτέλεσε τον κύριο λόγο της συνεχούς διεκδίκησης του νησιού από διαφορετικούς πολιτισμούς στα βάθη των αιώνων.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ - ΜΝΗΜΕΙΑ

Όλη αυτή η πλούσια ιστορία, είναι λογικό να αφήσει ανεξίτηλα τα σημάδια της στο χώρο...

- στο Γιούχτα, το ιερό βουνό των Αρχανών, η λατρεία ασκείται από την προϊστορική εποχή μέχρι και σήμερα. Εδώ, μάλιστα, τοποθετείται από τους περιηγητές των νεώτερων χρόνων ο τάφος του Δία. Στη θέση «Ψηλή Κορυφή» και κοντά σε φυσικό χάσμα βάθους πάνω από 12 μ. έχει αποκαλυφθεί ένα πολύ σημαντικό ιερό κορυφής του μινωικού κόσμου, ενώ τα δύο σπήλαια, το Χωστό Νερό και το Σπήλαιο του Στραβομούτη, έχουν επίσης χρησιμοποιηθεί ως χώροι λατρείας. Τέλος, στα Ανεμόσπηλια αποκαλύφθηκε σημαντικός ναός του 16ου αι. π.Χ., μοναδικό έως σήμερα μνημείο της μινωικής θρησκευτικής αρχιτεκτονικής.

- στην «Τουρκογειτονιά» των Αρχανών, το πλούσιο και πολυτελές κτίριο που ανασκάφηκε εδώ αποτελεί το ανακτορικό κέντρο ενός εκτεταμένου μινωικού οικισμού που χρονολογείται στο 1700 - 1450 π.Χ.

- στο Φουρνί, το πλούσιο σε ευρήματα προϊστορικό νεκροταφείο, που χρησιμοποιήθηκε για πάνω από χίλια χρόνια (2400 - 1200 π.Χ.) και συγκεντρώνει σχεδόν όλα τα είδη ταφικών κτιρίων και πρακτικών του μινωικού πολιτισμού.

- στο Βαθύπετρο, η μινωική έπαυλη χρονολογείται στο 1600 - 1425 π.Χ. και πιθανότητα υπήρξε έδρα κάποιου τοπάρχη. Εδώ ανακαλύφθηκε ένα από τα πιο ολοκληρωμένα πατήτρια οίνου, καθώς και ελαιοπιεστήριο.

Ο Γιούχτας και οι Αρχάνες είναι ένας αρχαιολογικός θησαυρός, ένα σύμπλεγμα σημείων ενδιαφέροντος όπου ο μύθος περιπλέκεται με την ιστορία και όπου ο καθένας μπορεί να περιηγηθεί, μέσα από επισκέψιμους αρχαιολογικούς χώρους και περιπατητικές διαδρομές που τους συνδέουν μεταξύ τους.

Δεν είναι όμως τα μόνα που έχουν τόσο μεγάλο ιστορικό ενδιαφέρον. Ολόκληρος ο Δήμος είναι σπαρμένος με αρχαιολογικές θέσεις (επισκέψιμες και μη) των προϊστορικών και ιστορικών χρόνων.

Αναφέρονται τα σημαντικότερα:

- η αρχαία πόλη Έλτυνα, όπου ανασκάφηκε τμήμα γεωμετρικού νεκροταφείου (11^{ος} - 8^{ος} αι. π.Χ.) κοντά στο χωριό Κουνάβιο

- η αρχαία πόλη Διατόνιον ή Τριτόνιον, στο σημερινό Αστρίτσι, όπου βρέθηκε γυναικείος κορμός υπερφυσικού δαιδαλικού αγάλματος αρχαίων χρόνων

- η αρχαία πόλη Ρύτιον, στο σημερινό Ροτάσι, με την ελληνιστική ακρόπολη και τους γεωμετρικούς βοιωτούς τάφους

- η αρχαία πόλη Ίνατος και το λατρευτικό σπήλαιο της Ειλειθυίας στον Τσούτσουρο

- η αρχαιολογική θέση Δαμάντρι κοντά στο χωριό Πραιτώρια, όπου εντοπίστηκε μινωικό κτίριο που περιβάλλεται από οικισμό και νεκροπόλεις

- η Λιγόρτυνος, της οποίας μάλιστα τα ευρήματα υστερομινωικής περιόδου εκτίθενται σήμερα στο μουσείο του Λούβρου και

- το ενετικό φρούριο στο βράχο Χαράκι στο Χάρακα.

Εάν αποφασίσετε να περιηγηθείτε στα χωριά του Δήμου μας, θα πρέπει να έχετε στο νου σας ότι οι τόποι αυτοί, καλλιεργούνται, χτίζονται, οργανώνονται, εδώ και 6.000 χρόνια. Για παράδειγμα, οι τρεις εκκλησίες από όπου πήρε το όνομά του ο ομώνυμος οικισμός των Αστερουσίων, κτίστηκαν στα ερείπια βασιλικών των πρώτων χριστιανικών χρόνων, το χωριό Ροτάσι, είναι χτισμένο στα ερείπια του αρχαίου Ρυτίου το οποίο αναφέρει ο Όμηρος, το Πυράθι στη θέση της αρχαίας πόλης Πύρανθος και ο Τσούτσουρος στην αρχαία Ίνατο, το λιμάνι της αρχαίας πόλης Πριανσού. Μία διαρκής χρήση του χώρου που μαγεύει κάθε επισκέπτη.

Ειδική αναφορά για τους παραπάνω και άλλους αρχαιολογικούς χώρους και μνημεία γίνεται παρακάτω στην κατά περιοχή περιήγηση του Δήμου.

Για όσους επιθυμούν να οργανώσουν τις αρχαιολογικές τους περιηγητικές διαδρομές στο Δήμο, συμβουλευτείτε τους παρακάτω πίνακες.

ΟΧΥΡΩΜΑΤΙΚΑ ΕΡΓΑ, ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΙΑΣΠΑΡΤΑ ΣΤΟ ΤΟΠΙΟ

Η Κρήτη ανέκαθεν, λόγω της φυσικής και γεωπολιτικής θέσης της, ήταν «μήλο της έριδος» για τους λαούς της Μεσογείου. Όσοι κατακτητές πέρασαν από εδώ, επιδόθηκαν σε μεγάλα οχυρωματικά έργα, όπως κάστρα, φρούρια, τείχη, πύργους, κουιλέδες με σκοπό αφενός την εποπτεία προς την ευρύτερη περιοχή για έγκαιρη προετοιμασία σε ενδεχόμενη απειλή, αφετέρου την επικοινωνία μεταξύ των περιοχών επικράτειάς τους.

Περιηγούμενοι στα χωριά και στο χώρο, θα δείτε πάμπολλα διάσπαρτα απομεινάρια από αυτά τα μνημεία τα οποία κρύβουν πολλές ιστορίες που είναι κρίμα να της αφήσουμε στη λήθη. Καλό είναι να ξέρετε ότι η διάκριση που γίνεται μεταξύ τους είναι σε γενικές γραμμές η εξής:

Τείχη.

Αφορούν τις μεγάλες πόλεις της βόρειας ακτογραμμής.

Φρούρια ή Καστέλια, όπως λέγονται τα Ενετικά φρούρια, βρισκόταν σε όλο το νησί. Μάλιστα πολλά χωριά σήμερα λέγονται Καστέλι, προφανώς λόγω παλαιότερων φρουρίων, που ίσως δεν υπάρχουν σήμερα. Τα κάστρα, φρούρια και καστέλια αποτελούσαν δημόσια κτίρια και ανεγείρονταν με δημόσια δαπάνη και με τις αγγαρείες του ντόπιου πληθυσμού. Η Κρήτη είναι ένα μεγάλο νησί με πολλά σημεία από τα οποία μπορεί κάποιος να επιβιβαστεί στο νησί.

Έτσι, οι διάφοροι κατακτητές της, κυρίως οι Ενετοί, φρόντιζαν να κατασκευάσουν δεκάδες φρούρια σε νευραλγικές θέσεις του νησιού και σε νησίδες που βρίσκονται γύρω από αυτό, τα οποία χρησιμοποιούσαν για να ελέγχουν την τριγύρω περιοχή και τα περάσματα. Για τους Ενετούς, δεν υπήρχε περίπτωση να μείνει αναξιοποίητη η αμυντική θέση μιας περιοχής· φρόντιζαν πάντα σε κάθε φέουδο -έστω και μικρό- να κατασκευάσουν κάστρο.

Κουιλέδες.

Φρούρια που κατασκεύασαν οι Τούρκοι μετά που κατέλαβαν το Χάνδακα το 1669 (μετά από 22 χρόνια), στην προσπάθειά τους να ισχυρο-

ποιήσουν την παρουσία τους σε όλη την κρητική επικράτεια. Οι Τούρκοι συντηρούσαν τις οχυρώσεις τους ως το τέλος της παρουσίας τους στο νησί.

Πύργοι.

Ο Πύργος ήταν ένα ψηλό οικοδόμημα θεμελιωμένο πάνω σε ισχυρή βάση, που χρησιμοποιούνταν κυρίως για αμυντικούς σκοπούς. Το σχήμα του ήταν κυκλικό, ημικυκλικό, τετραγωνικό ή πολυγωνικό. Πύργοι κτίζονταν πολλές φορές στην εξωτερική πλευρά των τειχών ενός κάστρου, κοντά στις πύλες του και στις γωνίες των φρουρίων. Η ανέγερση πύργων αποτέλεσε ένα από τα οχυρωματικά μέτρα που έλαβαν οι εκάστοτε κατακτητές της Κρήτης (κυρίως Ενετοί και Τούρκοι) για να ισχυροποιήσουν την επικυριαρχία τους στο νησί και να προστατευτούν από τα συνεχή επαναστατικά κινήματα των Κρητικών. Πύργους έκτισαν κι οι Βυζαντινοί την περίοδο 961-1204 μ.Χ., για να προστατεύσουν την επαρχία τους από τις ληστρικές επιδρομές των πειρατών.

Οι πύργοι ήταν κτίρια μικρότερα που κτίζονταν κυρίως από μεμονωμένα άτομα ή οικογένειες φεουδαρχών με αγγαρείες ή με δικά τους έξοδα. Ήταν δηλαδή ιδιόκτητοι και μεταβιβάζονταν στους απογόνους τους. Γι' αυτό σε εμφανές μέρος, συνήθως πάνω από το ανώθυρο της κεντρικής εισόδου, έφεραν το οικόσημο της οικογένειας που αποτελούσε και την ταυτότητα του πύργου. Έτσι, αρχικά η συστηματική ανέγερση πύργων έγινε από τους ενετούς φεουδάρχες και ύστερα από τους Τούρκους Μαλίκιαναγάδες.

Επίσης, υπήρχαν και πύργοι που δεν είχαν αμιγή αμυντικό χαρακτήρα, αλλά ήταν οι πολυτελείς επαύλεις που διέμεναν οι άρχοντες των χωριών. Είχαν διαμορφωθεί κατάλληλα ώστε να καλύπτουν τις οικιστικές ανάγκες των φεουδαρχών, αλλά παράλληλα προσέφεραν και διάφορες διοικητικές και στρατιωτικές υπηρεσίες. Ήταν γνωστές ως επαύλεις, κονάκια, σεράγια, που έπαιζαν κι αυτά το ρόλο του πύργου.

Οι περισσότεροι από τους πύργους δεν υπάρχουν πλέον, καθώς καταστράφηκαν από την μανία των επαναστατημένων Κρητικών.

ΟΧΥΡΩΜΑΤΙΚΑ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΡΧΑΝΩΝ-ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ

Ο πύργος των Λαγγουβάρδων στα Λιβάδια Μονοφατισίου.

Ανατολικά από την Μονή του Αγίου Γεωργίου Επανωσήφη υπήρχε μέχρι το 1671 ο οικισμός Λιβάδια. Ο οικισμός ήταν φέουδο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, το οποίο τον ενοικίαζε σε διάφορα πρόσωπα. Το 1332 ενοικιαστής ήταν ο Γεώργιος Νταλαπόρτα και το 1450 ο Στέφανος Φοσκαρίνι.

Τους τελευταίους αιώνες της Ενετοκρατίας στην Κρήτη (16^{ος}-17^{ος}), η περιοχή αποτελούσε φέουδο των Λαγγουβάρδων, οι οποίοι είχαν βοηθήσει στην ίδρυση της Μονής Επανωσήφη. Ένας μοναχός ήταν μέλος της οικογένειάς τους.

Οι Λαγγουβάρδοι, για να ισχυροποιήσουν τη θέση τους στην περιοχή, έκτισαν πύργο, ερείπια του οποίου σώζονται ακόμη και σήμερα πάνω σε ένα λόφο που δέσποζε του οικισμού.

Κάστρο Χάρακα - ενετικό - 14^{ος} αιώνας, υψόμετρο 310, σχετικό ύψος 35μ.

Δεν είναι γνωστό πότε ακριβώς κτίστηκε το κάστρο. Δεν υπάρχουν γραπτές μαρτυρίες και τα οικοδομικά στοιχεία δεν στηρίζουν μια ασφαλή χρονολόγηση.

Στο κάστρο διακρίνονται δύο οικοδομικές φάσεις, η πρώτη από τις οποίες είναι της μεσοβυζαντινής περιόδου. Τα κτίσματα, οι οχυρώσεις και τα ερείπια που βλέπουμε σήμερα προέρχονται κυρίως από μια μεταγενέστερη φάση που είναι, σίγουρα, ενετική.

Το χωριό αναφέρεται για πρώτη φορά σαν San Giovanni, σε ένα συμβόλαιο του 1280. Από το 1373 και μετά υπάρχουν αρκετές αναφορές ως ενετικό φέουδο.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι γύρω από τον οχυρωμένο βράχο υπήρχε κάποιος βυζαντινός οικισμός που μετά τα μέσα του 14^{ου} αι. ήταν ήδη ενετικό φέουδο. Δεδομένου ότι, πρώτον, απαραίτητο στοιχείο κάθε φέουδου -έστω και μικρού- ήταν η ύπαρξη αξιοπρεπούς κάστρου και, δεύτερον, δεν υπήρχε περιήγηση να μείνει αναξιολογητή από τους Ενετούς η εξαιρετικά αμυντική θέση του βράχου, μπορούμε

να συμπεράνουμε με ασφάλεια ότι η ενετική οχύρωση είχε ήδη κατασκευαστεί τον 14^ο αιώνα. Σε αυτό συνηγορεί ότι η οχύρωση δεν ήταν ιδιαίτερα εξελιγμένη, όπως οι ενετικές οχυρώσεις μεταγενέστερων εποχών.

Μετά την οθωμανική κατάκτηση το κάστρο ίσως να χρησιμοποιήθηκε και από τους Τούρκους. Εγκαταλείφθηκε όμως σχετικά γρήγορα.

Δομικά, Αρχιτεκτονικά, Οχυρωματικά Στοιχεία

Η οχύρωση του βράχου διαμορφώθηκε στα δυτικά με διπλό περίβολο, έναν κατώτερο στην κλιτύ και έναν δεύτερο στην κορυφή. Ίχνη οχυρωματικών περιβόλων σώζονται επίσης στη βόρεια και στη νότια πλευρά, ενώ η ανατολική παρέμεινε ανοχύρωτη καθώς από εκεί ο βράχος είναι κάθετος και πρακτικά απροσπέλαστος.

Στο ανώτερο επίπεδο του βράχου δεσπόζει ένα μακρόστενο κτίριο με τρεις διαδοχικές αίθουσες, στεγασμένες με ημικυλινδρικό θόλο. Η κλιμακωτή διαμόρφωση του ανατολικού τοίχου του κτίσματος, η διακύμανση του πλάτους του και η κλίση του διαμορφώνονται από το ανάγλυφο του βράχου πάνω στον οποίο είναι προσαρμοσμένο.

Η στέγη του κτιρίου και διάφορα ανοίγματα στα πλάγια ήταν ειδικά διαμορφωμένα για τη συλλογή των ομβρίων υδάτων.

Το δάπεδο των τριών αιθουσών διαμορφώθηκε απευθείας πάνω στην επιφάνεια του βράχου, που για το λόγο αυτό λαξεύτηκε κατάλληλα και επικαλύφτηκε με ασβεστοκονίαμα. Καθώς μάλιστα ο βράχος παρουσιάζει μια κλίση, σε ορισμένα σημεία που δεν έχουν λαξευτεί, ο βράχος προεξέχει από το δάπεδο. Στη ΒΔ πλευρά του κτιρίου υψωνόταν διώροφος ορθογώνιος πύργος, του οποίου σήμερα σώζονται ίχνη της αναδομής στα σημεία που στηριζόταν στο κτίριο. Νότια του κτιριακού συγκροτήματος σώζονται τα θεμέλια ενός άλλου ορθογώνιου κτίσματος στην άκρη του οποίου υπήρχε ένας δεύτερος πύργος, ο οποίος μαζί με τον πύργο της βόρειας πλευράς θα πρόσφεραν πλήρη κάλυψη της γύρω πεδιάδας.

Στο ανώτατο σημείο του βράχου υπάρχουν ίχνη από ένα άλλο κτίσμα που, μάλλον, ήταν και αυτό πύργος, και κατά κάποιο τρόπο ο ακρόπυργος, το σημείο έσχατης άμυνας του κάστρου. Χαμηλότερα από το υπόλοιπο κτιρι-

ακό συγκρότημα, στη δυτική πλευρά, βρίσκεται ο ναός της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος. Νοτιότερα από το ναό υπάρχει τείχος με επάλξεις.

Φρούριο Θόλων (Αλάνγι) - ενετικό - 16^{ος} αιώνας, υψόμετρο 640μ., σχετικό ύψος 80μ.

Από το χωριό Αλάνγι ξεκινάει χωματόδρομος, που οδηγεί στην κορυφή του λόφου όπου βρίσκονται οι Θόλοι. Στην κορυφή ενός λόφου με πανοραμική θέα, δυτικά από το Αλάνγι, βρίσκεται ένα μικρό φρούριο της τελευταίας περιόδου της Ενετοκρατίας, κτισμένο κάπου στον 16^ο αι. ή ίσως στο πρώτο μισό του 17^{ου} αι. Πρόκειται για ένα συγκρότημα από τρία θολωτά ισόγεια διαμερίσματα, με οχυρωματικό περίβολο. Εξώ και το όνομα του φρουρίου (από τους χώρους με θόλο). Το αρχικό κτίριο ήταν διώροφο.

Στους πρόποδες του λόφου των Θόλων βρίσκεται ο δίκλιτος ναός των Αγίων Αποστόλων, κτισμένος τον 15^ο-16^ο αιώνα, με το οικοδόμημα της ενετικής οικογένειας των Κορνάρων. Στο ναό υπάρχουν δύο αρκοσόλια, ένα μέσα κι ένα έξω, τα οποία έχουν επιγραφή με χρονολογία ΑΧΙΔ (1614).

Κάστελος Καταλαγαρίου - Βυζαντινό - 10^{ος} αι.- υψόμετρο ≈ 450μ.

Βρίσκεται πάνω σε λόφο 2,5 χλμ. νότια από το Καταλαγάρι. Στη νότια άκρη του χωριού Καταλαγάρι υπάρχει χωματόδρομος, που μετά από 2,5 χλμ. καταλήγει στον Κάστελο. Όπως στα περισσότερα απομονωμένα και παραμελημένα κάστρα, η πρόσβαση είναι ελεύθερη.

Ο Κάστελος Καταλαγαρίου ή φρούριο της Παλιόχωρας ή Castello del Corner ή καστέλο των Κορνάρων βρίσκεται στο λόφο Κάστελος, νότια από το Καταλαγάρι, σε μια περιοχή κατάφυτη από ελιές και αμπέλια στη θέση της αρχαίας πόλεως Σκιλλουντία. Είναι από τα οχυρά της Βυζαντινής περιόδου που έχουν άμεση σχέση με την εποπτεία των γεωργικών καλλιεργειών της περιοχής, όπως και ο κάστελος Μελεσών και ο Κάστελος της Μέλισσας. Βρίσκεται σε στρατηγικό σημείο καθώς ήλεγχε την περιοχή από τις Αρχάνες μέχρι το Καστέλι Πεδιάδας. Σύμφωνα με την παράδοση, το έκτισε ο Νικηφόρος Φωκάς μετά την απελευθέρωση της Κρήτης από τους Άραβες το 961 μΧ. Επί Ενετοκρατίας ήταν έδρα φέουδου και ανήκε στην οικογένεια των Κορνάρων (Corner) και ήλεγχε τις περιουσίες τους.

Δομικά, Αρχιτεκτονικά, Οχυρωματικά Στοιχεία

Σήμερα δεν σώζονται και πολλά, εκτός από τμήμα του περιβόλου και τα θεμέλια των κτισμάτων. Λίγα μέτρα δυτικότερα υπάρχουν πολλά πατητήρια, λαξευμένα στο βράχο, που πιστεύεται ότι χρησιμοποιήθηκαν κατά τη μινωική εποχή. Κατά την Ενετοκρατία, όπως σε όλη την Κρήτη, κι εδώ παράγονταν μεγάλες ποσότητες από το κρασί Malvasia, ένα από τα γνωστότερα κρασιά στην τότε Ευρώπης. Ακριβώς δίπλα στον περίβολο υπάρχει η μικρή εκκλησία της Ζωοδόχου Πηγής, χωρίς να σώζονται τοιχογραφίες της. Αξίζει να σημειωθεί ότι παρόμοιο φρούριο με πατητήρια και ναό αφιερωμένο στη Ζωοδόχο Πηγή είναι το φρούριο της Μέλισσας κοντά στον Άγιο Θωμά.

Κάστελος Μελεσών - Βυζαντινό - υψόμετρο 375μ.

Σε ύψωμα ανατολικά από το χωριό Μελέσες του Νομού Ηρακλείου υπάρχουν τα λείψανα απομεινάρια ενός Βυζαντινού κάστρου που κατά πάσα πιθανότητα χρησιμοποιήθηκε και από τους Ενετούς.

Στη θέση αυτή πιστεύεται ότι βρισκόταν το χωριό Castello del Betto, που αναφέρεται στην απογραφή του Καστροφύλακα με 37 κατοίκους το 1583.

Στον Κάστελλο Μελεσών υπάρχει φρούριο στο οποίο αναφέρεται ο Basilicata στο χάρτη του. Αναφέρεται σε αυτόν με το όνομα Castel del Cornaro. Τον ίδιο χάρτη αναφέρει και ο G. Gerola μεταφέροντας την ονομασία του φρουρίου. Συμπληρώνει κι ένα άλλο όνομα του οχυρού, **Castel del Betto**, που βρίσκεται σε άλλους καταλόγους κρητικών χωριών. Αμέσως μετά παρατηρεί πως δεν γνωρίζουμε την ακριβή θέση των δύο αυτών τοποθεσιών. Στην περιγραφή του το ονομάζει μεσαιωνικό (medioevale). Ο Σ. Σπανάκης επαναλαμβάνει την πληροφορία του Στέφανου Βυζάντιου ότι μισό μίλι ανατολικά από τις Μελέσες (ακριβής θέση του Κάστελλου σε σχέση με το χωριό) βρίσκονται «τα ερείπια ενός χωριού, «Κάστελος λεγόμενος, έχον και ερείπια δύο εκκλησιών».

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΑΡΧΑΝΩΝ

Δ.Κ. / Τ.Κ.	Τοπωνύμιο	Σύντομη περιγραφή	Επισκεψιμότητα
Χώροι Αρχαιολογικού Ενδιαφέροντος			
ΑΡΧΑΝΕΣ (εντός οικισμού)	Τουρκογειτονιά	Ανακτορικό κεντρικό κτίριο	Ναι
	Ο αρχαιολογικός χώρος συνοικίας "Τρούλης"		Ναι - Περιορισμένη
ΑΡΧΑΝΕΣ (ΓΙΟΥΧΤΑΣ)	Ψηλή Κορφή	Ιερό κορυφής	Ναι - Είτε με αυτοκίνητο και πεζοπορία από το σημείο στάθμευσης είτε με πεζοπορία από τον οικισμό των Πάνω Αρχανών ή από τον αρχαιολογικό χώρο Ανεμόσπηλια.
ΑΡΧΑΝΕΣ (ΓΙΟΥΧΤΑΣ)	Ανεμόσπηλια	Μινωικό ιερό	Όχι - Ο χώρος είναι περιφραγμένος και παραμένει κλειστός, εκτός κι αν έχει προηγηθεί συνεννόηση με την αρμόδια Εφορία Αρχαιοτήτων. Σε κάθε περίπτωση, φέρει πινακίδα και από εκεί ξεκινάει το μονοπάτι για την κορυφή του Γιούχτα και το μινωικό ιερό κορυφής.
ΑΡΧΑΝΕΣ (ΓΙΟΥΧΤΑΣ)	Χωστό Νερό	Λατρευτικό σπήλαιο	Όχι
ΑΡΧΑΝΕΣ (ΓΙΟΥΧΤΑΣ, ΚΑΡΝΑΡΙ)	Σπήλιος του Στραβομύτη	Ταφικό και λατρευτικό σπήλαιο	Όχι
ΚΑΤΩ ΑΡΧΑΝΕΣ	Φουρνί	Μινωικό νεκροταφείο	Ναι - Κατόπιν συνεννόησης με την αρμόδια Εφορία Αρχαιοτήτων. Ο χώρος διαφορετικά είναι κλειστός και περιφραγμένος.
ΑΡΧΑΝΕΣ	Βαθύπετρο	Μινωική Έπαυλη	Ναι

Δ.Κ. / Τ.Κ.	Τοπωνύμιο	Σύντομη περιγραφή	Επισκεψιμότητα
Εκκλησίες και Ιεροί Ναοί			
ΑΡΧΑΝΕΣ (εντός οικισμού)	Ναός της Παναγίας (τριμάρτυρος)		Ναι - Λειτουργεί και ως εκκλησιαστικό μουσείο (πανηγύρι στις 15 Αυγούστου)
	Άγιος Γεώργιος	Πρόκειται για ναό που ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης βασιλικής με υπερυψωμένο το μεσαίο κλίτος. Η ίδρυση του ναού χρονολογείται κατά τους 13 ^ο -14 ^ο αι.	Ναι
	Άγιος Νικόλαος	Είναι ο μεγαλύτερος σε μέγεθος ναός των Αρχανών.	Ναι
	Αγία Τριάδα	Είναι γεμάτη από βυζαντινές τοιογραφίες	Ναι
ΑΡΧΑΝΕΣ (Αγία Φωτιά)	Αγία Φωτεινή	Πρόκειται για ναό μονόχωρο, καμαροσκεπή με δύο εισόδους, στη δυτική και στη νότια πλευρά. Η στέγη του διατηρεί το αρχικό αστρακάσβεστο. Ο ναός χρονολογείται με βάση την μορφολογία των θυρωμά- των, τον οφθαλμό του δυτικού τοίχου και τις διαστάσεις στα τέλη του 16 ^{ου} αιώνα ή στις αρχές του 16 ^{ου} .	Ναι
ΑΡΧΑΝΕΣ (ΓΙΟΥΧΤΑΣ)	Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος (Αφέντη Χριστού)	Τετραμάρτυρη εκκλησία	Ναι - (πανηγύρι στις 6 Αυγούστου)
ΑΡΧΑΝΕΣ (ΑΣΩΜΑΤΟΣ)	Ναός του Μιχαήλ Αρχαγγέλου	Μονόχωρος καμαροσκέπα- τος με τοιογραφίες που χρονολογούνται στο 1315	Ναι
Θέσεις νεότερων χρόνων			
ΑΡΧΑΝΕΣ (εντός οικισμού)	Πάνω Μύλος	Νερόμυλος	Ναι
ΑΡΧΑΝΕΣ (εντός οικισμού)	Κάτω Μύλος	Αναστηλωμένος νερόμυλος	Ναι
ΑΡΧΑΝΕΣ (ΜΥΡΙΣΤΗΣ)		Κρήνη του Μοροζίνι, Υδατογέφυρα και Ναός της Παναγίας Καρδιώτισσας στο Καρυδάκι (ενετικής περιόδου)	Ναι - (διαδρομή: Κνωσανό φαράγγι)

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ Ν. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ

Τ.Κ. / Οικισμός	Σημεία ενδιαφέροντος
ΑΓ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ	Μονή της Παναγίας Σπηλιώτισσας, κρήνη Σπηλιώτισσας και δύο νερόμυλοι Κρήνη – Δεξαμενή “Φουντάνα” Κρήνη – Δεξαμενή “Παλαιά Βρύση”
ΑΓΙΕΣ ΠΑΡΑΣΚΙΕΣ	Κρήνη Χατζή Αλή Εφέντη Ι.Ν Αγίας Ζώνης
ΑΛΑΓΝΙ	Φρούριο Θόλων Ναός Αγίων Αποστόλων
ΑΡΚΑΔΙ	Κρήνη – δεξαμενή Μνημείο Πεσόντων
ΑΣΤΡΙΤΣΙ	Αρχαιολογικός Χώρος «Κεφάλα»
ΔΑΜΑΝΙΑ	Θολωτός τάφος υστερομινωικής περιόδου
ΚΑΤΑΛΑΓΓΑΡΙ	Βενετσιάνικο κάστρο της Παλαιόχωρας ή castello del Corner Συγκρότημα από πέντε ορθογώνια πατητήρια με λαξευτά υπολήνια Ναός της Ζωοδόχου Πηγής.
ΚΑΤΩ ΑΣΤΡΑΚΟΙ	Ερείπια τρίκλιτου ναού Αγίου Γεωργίου Κλειδά Ερειπωμένη εκκλησία της Παναγίας, 1555 Αστρακιανή Καμάρα (πέτρινη γέφυρα 1911 επί κρητικής πολιτείας) Νερόμυλοι στο φαράγγι
ΚΟΥΝΑΒΟΙ	Αρχαία πόλη Έλτινα και Γεωμετρικό νεκροταφείο Ναός του Χριστού και των Αγίων Δημητρίου και Νικολάου. Ο αρχικά πεντάτροχος σταυροειδής εγγεγραμμένος ναός καταστράφηκε το 1889 και το 1936 οικοδομήθηκε εκ νέου με διαφορετική όμως αρχιτεκτονική μορφή. Λαξευτά και καμαροσκεπή πατητήρια
ΜΕΛΕΣΕΣ	Ενετικό φρούριο στον λόφο Κάστελως
ΜΕΤΑΞΟΧΩΡΙ	Ι.Μ. Αγίου Γεωργίου Επανωσήφη
ΠΕΖΑ	Κτιστά πατητήρια στη θέση Άγιος Κωνσταντίνος του Σκώτη το Πηγάδι στο κέντρο του χωριού
ΧΟΥΔΕΤΣΙ	Χατζινές - Κρήνη του 1671 Ι.Ν Αγίου Νικολάου Κτήριο κλ. Ανδρουλάκη Ερείπια κτηριακού συγκροτήματος ιδιοκτησίας Πεζανάκη, Μαλλιωτάκη- Βρανά και κλ. Σηφάκη

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ

Τ.Κ. / Οικισμός	Σημεία ενδιαφέροντος
ΑΓΙΑ ΦΩΤΙΑ	Υδραγωγείο – Κρήνη (Ρωμαϊκής περιόδου) Ι.Ν Αγίας Φωτεινής Σαμαρείτιδας
ΔΩΡΑΚΙ	Νερόμυλος
ΕΘΙΑ	Παραδοσιακός οικισμός
ΚΑΛΥΒΙΑ	Βρύση
ΛΙΓΟΡΤΥΝΟΣ	Λαξευτός τάφος γεωμετρικής περιόδου Ερείπια Βυζαντινού ναού Αγίας Τριάδας
ΜΑΡΙΔΑΚΙ	Μοναστήρι Αγίου Νικήτα
ΜΕΣΟΧΩΡΙΟ	Ανεμόμυλος και νερόμυλος Κτίριο Δημοτικού σχολείου
ΠΑΡΑΝΥΜΦΟΙ	Ι.Ν Αγίου Παύλου
ΠΛΑΚΙΩΤΙΣΣΑ	Φάμπρικα
ΠΡΑΙΤΩΡΙΑ	Αρχαιολογική θέση Δαμάντρι (Μινωικό κτήριο) – Μη επισκέψιμη Γέφυρα Αναποδάρη Ιερός Ναός Μιχαήλ Αρχαγγέλου
ΠΥΡΓΟΣ	Αθλευρόμυλοι των Καράβων Δασάκι Πύργου
ΡΟΤΑΣΙ	Αρχαία πόλη Ρυτιασός ή το Ομηρικών Ρύτιον και γεωμετρικό νεκροταφείο - Μη Επισκέψιμο
ΤΕΦΕΛΙ	Κρήνη
ΤΡΕΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ	Τρεις Εκκλησιές Ι.Ν Αγίου Γεωργίου/ Μεταμόρφωση Σωτήρα και Παναγίας Βυζαντινοί ναοί
ΤΣΟΥΤΣΟΥΡΟΣ	Αρχαία πόλη Ίνατος – Λατρευτικό σπήλαιο Ειλειθυίας – Μη επισκέψιμο
ΧΑΡΑΚΑΣ	Βενετσιάνικο Κάστρο στο βράχο “Χαράκι” Ιεροί Ναοί Αγ. Παρασκευής και Αγίου Ιωάννη/ Ιεροί Ναοί Αγίου Νικολάου (Αγίου Νικήτα) και Μεταμόρφωσης Σωτήρα Ανεμόμυλος Κοινοτική Κρήνη

ΔΗΜΟΣ ΑΡΧΑΝΩΝ-ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ

Συνολική έκταση Δήμου: 335,38 τ.χλμ.

Πληθυσμός: 16.692 κάτοικοι (απογραφή 2011)

Έδρα: Διοικητική και οικονομική: Πεζιά (όπου στεγάζεται το Δημαρχείο, το Κ.Ε.Π. και πλείστες άλλες υπηρεσίες)

Ιστορική έδρα: Αρχάνες (παράρτημα Δημαρχείου, με Κ.Ε.Π., στο ιστορικό σχολείο του οικισμού).

Ιστορική έδρα του Δήμου είναι και ο Πύργος, όπου λειτουργεί δημοτικό κατάστημα Κ.Ε.Π. και άλλες υπηρεσίες.

Δημοτικές ενότητες:

Τρεις είναι οι μεγάλες διοικητικές (και γεωγραφικές) ενότητες του Δήμου: Αρχανών, Ν. Καζαντζάκης, Αστερουσίων με 55 χωριά. Οι περιοχές αυτές μέχρι το 2010 ήταν ξεχωριστοί Δήμοι αλλά έκτοτε, και ως αποτέλεσμα της διοικητικής μεταρρύθμισης (Πρόγραμμα Καλλικράτης) ενώθηκαν σε ένα νέο Δήμο.

Φυσική γεωγραφία:

Ο Δήμος Αρχανών-Αστερουσίων είναι ένας κατά βάση ημιορεινός Δήμος. Η μορφολογία του χαρακτηρίζεται από τρεις ζώνες: την ορεινή με υψόμετρο άνω των 400μ. την ημιορεινή από 200μ - 400μ και την πεδινή από 200 μ. και κάτω. Οι δυο πρώτες ζώνες καλύπτουν περίπου τα ⅔ του Δήμου. Τα όρη που δεσπόζουν είναι ο Γιούχτας και μέρος του ανατολικού τμήματος των Αστερουσίων. Σημαντικό κομμάτι της πλούσιας πεδιάδας της Μεσαράς απλώνεται στις βόρειες υπώρειες των Αστερουσίων και βρίσκεται εντός των διοικητικών ορίων του Δήμου.

Σύνορα και λειτουργική σχέση με γειτονικές περιοχές:

Ο Δήμος βρίσκεται στο κέντρο του Νομού Ηρακλείου, καταλαμβάνοντας μια επιμήκη λωρίδα γης, που ξεκινά από το βόρειο τμήμα του νομού, πολύ κοντά στο αστικό κέντρο του Ηρακλείου, και φτάνει μέχρι τα νότια παράλια, με έξοδο στο Λυβικό πέλαγος.

Στα βόρεια, συνορεύει με το Ηράκλειο, την πρωτεύουσα του νησιού. Με αυτοκίνητο, μέσα σε 30 μόλις λεπτά από το κέντρο του Ηρακλείου, μπορεί κάποιος να βρεθεί στα Πεζά, ή στις Αρχάνες. Ειδικά στην περίπτωση των Αρχανών, η τόσο μικρή απόσταση έχει συμβάλει στη σταδιακή αστικοποίηση του όμορφου χωριού που τα τελευταία χρόνια προσελκύει όλο και περισσότερους κατοίκους της μεγαλόπολης που αναζητούν μια πιο ήρεμη καθημερινότητα.

Αλλά και στην τουριστική του ανάπτυξη έχει παίξει καθοριστικό ρόλο, μια και εδώ καταφτάνουν την καλοκαιρινή περίοδο δεκάδες τουριστικά λεωφορεία για να περιηγηθούν στους τεράστιες αξίας αρχαιολογικούς χώρους, στα ωραία σοκάκια και στα θελαστικά ταβερνεία και καφενεία του πιο κοσμοπολίτικου παραδοσιακού χωριού της Κρήτης.

Και ιστορικά όμως, αν το εξετάσουμε, διαπιστώνουμε πως η βόρεια αυτή περιοχή του Δήμου (η ευρύτερη περιοχή των Αρχανών) βρισκόταν ανέκαθεν σε μια λειτουργική εξάρτηση και συνέχεια με την πρωτεύουσα της Κρήτης. Η ίδια η Κνωσός, τα χρόνια της μεγάλης ακμής του μινωικού πολιτισμού, είχε στην ακτίνα δυναμικής εκμετάλλευσής της ολόκληρη την περιοχή του Γιούχτα, των Αρχανών, μέχρι και πέρα από το Βαθύπετρο.

Άλλο παράδειγμα είναι ο νότος του Δήμου. Το κομμάτι του ορεινού όγκου των Αστερουσίων, που ανήκει διοικητικά στο Δήμο Αρχανών-Αστερουσίων, είναι το ένα τρίτο περίπου του συνολικού ορεινού όγκου. Πρόκειται για το δυτικό τμήμα. Το ανατολικό ανήκει στους Δήμους Γόρτυνας και Φαιστού. Όμως ο ορεινός όγκος είναι ενιαίος, με κοινά γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά και βιοποικιλότητα, με ενιαίες ανάγκες προστασίας, διατήρησης και ανάδειξης που απαιτούν ενιαίες πολιτικές διαχείρισης. Στον παρόντα οδηγό, επιχειρούμε να παρουσιάσουμε τις εναλλακτικές επιλογές περιήγησης που έχει ο επισκέπτης σε όλη τον ορεινό όγκο.

Τέλος, στα ανατολικά ο Δήμος συνορεύει με τους Δήμους Μινώα Πεδιάδος και Χερσονήσου με τον οποίο «μοιράζεται» το πλούσιο οικοσύστημα του Καρτερού ποταμού με τις βαθιές χαράξεις των φαραγγιών που σχηματίζουν οι παραποτάμιοι κλάδοι του (Αστρακιανό, Κουναβιανό φαράγγι).

Βιοτικό Επίπεδο

Η υψηλή ποιότητα ζωής των κατοίκων έχει εξασφαλιστεί με την κατασκευή μεγάλων έργων υποδομής στον τομέα της ύδρευσης, άρδευσης, αποχέτευσης και καθαριότητας, όπως βιολογικοί καθαρισμοί στους περισσότερους οικισμούς του Δήμου, νέα δίκτυα ύδρευσης και αποχέτευσης, λιμνοδεξαμενές, χώροι υγειονομικής ταφής απορριμμάτων.

Επίσης έχει διαμορφωθεί ένα ευρύ δίκτυο παροχής κοινωνικών υπηρεσιών, όπως κέντρα ανοικτής προστασίας ηλικιωμένων, βρεφονηπιακούς σταθμούς και κέντρα δημιουργικής απασχόλησης παιδιών.

Όλα τα παραπάνω σε συνδυασμό με τις σύγχρονες υποδομές αθλητισμού (γήπεδα ποδοσφαίρου, γήπεδα calzetto, κλειστά γυμναστήρια που μπορούν να υποστηρίξουν την προετοιμασία και προπόνηση αθλητικών ομάδων και αθλητών) και πολιτισμού καθιστούν το Δήμο έναν ελκυστικό προορισμό, τόσο για επίσκεψη όσο και για μόνιμη κατοικία.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Μία οδική περιήγηση σε όλη την περιοχή θα ήταν αρκετή για να καταλάβει αμέσως κάποιος πως η οικονομία του τόπου αυτού στηρίζεται στην ελιά, στο αμπέλι και στην κτηνοτροφία. Οι βοσκότοποι καταλαμβάνουν το 39,75% των συνολικών εκτάσεων του Δήμου και οι λοιπές καλλιέργειες το 57,16%. Το 1,09% καλύπτεται από δάση (μικρές συστάδες διαφόρων δέντρων κατά τόπους) και το 1,15% από οικιστικές χρήσεις. Όπως είναι αναμενόμενο, το μεγαλύτερο μέρος του απασχολούμενου πληθυσμού (54,14%) ασχολείται με τον πρωτογενή τομέα. Ειδικά στα νότια του Δήμου, στην περιοχή των Αστερουσίων, οι κάτοικοι απασχολούνται κατά 70,19% στην κτηνοτροφία και στη γεωργία (ελαιοκαλλιέργεια). Η κτηνοτροφία περιλαμβάνει πρόβατα, κατσίκια και πολύ λιγότερο πουληρικά (περισσότερο για αυτοκατανάλωση). Στα ορεινά οι κτηνοτρόφοι πολύ συχνά τυροκομούν, κυρίως όμως για οικογενειακή χρήση (θα είστε πολύ τυχεροί αν πετύχετε τυροκόμηση σε κάποιο μιτάο στα Αστερούσια, και πολύ περισσότερο αν γευτείτε παλαιωμένο τυρί, καμωμένο με την τέχνη του βοσκού). Οι περισσότεροι στις μέρες μας, πουλούν το γάλα σε τυροκομεία.

Αξιόλογη είναι η δραστηριότητα της εταιρείας “Γαλαθινός”, όπου μια ομάδα δραστήριων κτηνοτρόφων εμπορεύονται γάλα και κρέας με δυναμικές προοπτικές και για την τυποποίηση κτηνοτροφικών προϊόντων.

Στη μεσαία ζώνη του Δήμου, στην περιοχή του **N. Καζαντζάκη**, υπερισχύει η απασχόληση στην μεσαία ζώνη του Δήμου, στην περιοχή N. Καζαντζάκη, υπερισχύει η απασχόληση των κατοίκων στην ελαιοκαλλιέργεια, αμπελοκαλλιέργεια και στην κτηνοτροφία.

Αγροκήπιο και γιορτή σπόρων

Από το 2011, με πρωτοβουλία καλλιεργητών του ΠΕΛΙΤΙ* και με την υποστήριξη του Δήμου, λαμβάνονται πρωτοβουλίες διάσωσης, διατήρησης και καλλιέργειας ντόπιων σπόρων, μεταξύ των οποίων και σιτηρών, σε μια προσπάθεια αντίστασης στον έλεγχο των σπόρων από πολυεθνικές εταιρίες και στην αντικατάσταση των ντόπιων ποικιλιών από υβρίδια και βιομηχανοποιημένους σπόρους. Στο αγροκήπιο, ένα αγρόκτημα 2 στρεμμάτων στον Πύργο που έχει παραχωρήσει ο Δήμος στους ντόπιους καλλιεργητές, θα μπορέσετε να δείτε τους εναλλακτικούς τρόπους φυσικής καλλιέργειας, αλλά και να γευτείτε τους καρπούς των λαχανικών που πάντα χρωματίζουν τον ωραίο αυτό μπαξέ. Ρωτήστε στο παράρτημα του Δημαρχείου, που βρίσκεται πολύ κοντά στο αγροκήπιο, για να σας δείξουν το χωράφι αυτό και να σας φέρουν σε επαφή με τους καλλιεργητές του ή επικοινωνήστε κατευθείαν μαζί τους (Στέλλα: 6974-958711 από την τοπική ομάδα του ΠΕΛΙΤΙ). Αν βρεθείτε εδώ την άνοιξη, επιδιώξτε να μάθετε πότε διοργανώνεται η καθιερωμένη ετήσια γιορτή σπόρων στην οποία γίνεται ανταλλαγή και μοιράζονται χιλιάδες ντόπια σπόρια και ποικιλίες λαχανικών και σιτηρών σε εκατοντάδες καλλιεργητές και άλλους ενδιαφερόμενους που συρρέουν από όλη την Κρήτη για να ακούσουν, να ρωτήσουν και να κουβεντιάσουν για τα θέματα φυσικής καλλιέργειας, αγροτικής ανάπτυξης αλλά και... αποανάπτυξης.

Όσπρια, σκορδάκια κι άλλα λαχανικά...

Με αυτή την πρακτική, σε συνδυασμό και με την κρίση της ελληνικής οικονομίας τα τελευταία χρόνια που συνέβαλε στη σταδιακή στροφή, ακόμα και νεανικού πληθυσμού, στην καλλιέργεια της γης και στην ύπαιθρο, έχουν προκύψει πολλοί νέοι καλλιεργητές σε ολόκληρη την Κρήτη και ασφαλώς και στην περιοχή του Δήμου Αρχανών-Αστερουσίων. Οι νέοι αυτοί εραστές της γης, υιοθετώντας πρακτικές αυτοοργάνωσης και αυτοδιαχείρισης, οργάνουν χωράφια, φυτεύουν σπόρους κάθε είδους λαχανικών, οσπρίων και σιτηρών και παράγουν τους πιο νόστιμους καρπούς της φύσης ξαναζωντανεύοντας μνήμες και γεύσεις παραλλόγο εξαφανισμένες.

Στην περιοχή της Συληάμου, πολύ κοντά στις Επάνω Αρχάνες, παράγεται ξανά το κρητικό σκόρδο που εντυπωσιάζει με το δυνατό άρωμα και την πλούσια γεύση... Οι ελθαίνους καρπίζουν χάρη στο φυσικό εμπλουτισμό του εδάφους με άζωτο, που γίνεται χάρη στην παράλληλη καλλιέργεια κάτω από τα λιόδεντρα ντόπιας φράγκας, σαντορινιάς φάβας, ρεβιθίου και άλλων πανόστιμων οσπρίων.

*ΠΕΛΙΤΙ (www.peliti.gr)

Το ΠΕΛΙΤΙ είναι μια αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία που έχει ως στόχο τη συλλογή, διατήρηση και διάδοση των ντόπιων ποικιλιών. Αναπτύσσει δράσεις ανταλλαγών σπόρων και διανομή τους, δωρεάν, σε ερασιτέχνες και επαγγελματίες καλλιεργητές, με την προϋπόθεση ότι και οι ίδιοι με τη σειρά τους θα καλλιεργήσουν και θα δώσουν σε άλλους.

Οι εδαφοκλιματικές συνθήκες που επικρατούν ευνοούν την ανάπτυξη του ελαιόδεντρου δίδοντας λάδι με υπέροχο άρωμα και φρωτώδη γεύση και αξιόλογες βιολογικές και θεραπευτικές ιδιότητες.

Όλες σχεδόν οι οικογένειες έχουν λιόφυτα και η ελαιοπαραγωγή για αυτοκατανάλωση και για πώληση στα ελαιουργεία είναι κανόνας για τη συντριπτική πλειονότητα των νοικοκυριών (κάτι που ισχύει σε όλη την Κρήτη, κυρίως για τις περιοχές της υπαίθρου).

Το ίδιο ισχύει και για την περιοχή των Αρχανών. Εκτός όμως από τα λιόφυτα, όλη η μεσαία και βόρεια πλευρά του Δήμου είναι καλυμμένη και από αμπελώνες. Ο ήπιος χειμώνας σε συνδυασμό με το θερμό και ξηρό καλοκαίρι, αλλά και τη μεγάλη ηλιοφάνεια και τη δροσιά από τους βόρειους ανέμους του κρητικού πελάγους, εξασφαλίζουν ιδανικές συνθήκες για τον κύκλο της βλαστικής ανάπτυξης του αμπελιού δίνοντας κρασιά εξαιρετης ποιότητας και μοναδικής γεύσης. Ο κρητικός αμπελώνας αποτελεί τον πλέον παραδοσιακό αμπελώνα της Ευρώπης, με παλιές ποικιλίες, οι ρίζες των οποίων χάνονται στην αρχαιότητα και στο μινωικό πολιτισμό. Σε αυτή τη ζώνη του Δήμου, εκτός από την καλλιέργεια ελιάς και αμπελιού, οι κάτοικοι απασχολούνται και σε πολλές μεταποιητικές μονάδες επεξεργασίας και τυποποίησης των αγροτικών προϊόντων. Το σύνολο σχεδόν των μονάδων αυτών αποτελείται από ελαιουργεία, οينوποιεία, μεταξύ δε αυτών περιλαμβάνονται συνεταιρισμοί πολύ σημαντικοί για την αγροτική οικονομία της Κρήτης, όπως ο Αγροτικός Συνεταιρισμός Αρχανών (με πρότυπο συσκευαστήριο επιτραπέζιου σταφυλιού που προορίζεται για εξαγωγή σε χώρες της Δ. Ευρώπης) και η Ένωση Αγροτικών Συνεταιρισμών Πεζών, πανελλαδικής εμβέλειας με αξιόλογες και δυναμικές παρεμβάσεις κυρίως στη μεταποίηση και εμπορία αγροτικών προϊόντων. Ειδικά στην περιοχή του Ν. Καζαντζάκη λειτουργεί το 70% των οινοποιητικών μονάδων της Κρήτης.

Σε μια προσπάθεια να ενδυναμώσει τον παραγωγικό ιστό, να ενισχύσει την αναπτυξιακή διαδικασία αλλά και να προβάλει το τουριστικό και πολιτιστικό προϊόν της περιοχής, ο Δήμος δημιούργησε το θεσμό της Κυριακάτικης Αγοράς. Ντόπιοι παραγωγοί συγκεντρώνονται σε κάθε Δημοτική Ενότητα για να προσφέρουν στους επισκέπτες ντόπια εκλεκτά προϊόντα, με τη συνοδεία πολιτιστικών και μουσικών

εκδηλώσεων, συνδυάζοντας τη δυνατότητα επίσκεψης στα αξιοθέατα του Δήμου και τη δημιουργία κατάλληλων προϋποθέσεων για μια κυριακάτικη εκδρομή-γιορτή.

Σιτηρά

Στην περιοχή της Μεσαράς μπορεί να συναντήσετε σπαρτά που καλλιέργηούν ακόμα λίγες οικογένειες, για ιδιωτική κυρίως χρήση. Παλαιότερα, η καλλιέργεια σιτηρών ήταν πολύ διαδεδομένη. Σήμερα στον Πύργο λειτουργεί αναπαλαιωμένος αλευρόμυλος που αλέθει ντόπια σιτηρά.

Εμπόριο - υπηρεσίες - τουρισμός...

Δεν είναι ασφαλώς μικρό το ποσοστό των απασχολούμενων στον τριτογενή τομέα, σε εμπορικά καταστήματα, τουριστικές ή άλλες υπηρεσίες. Ειδικά ο τουρισμός, δεδομένου ότι ο Δήμος διαθέτει πολιτιστικό και φυσικό πλούτο, αποκτά όλο και μεγαλύτερο συμπληρωματικό ρόλο στις άλλες παραγωγικές δραστηριότητες. Προσπάθειες γίνονται τα τελευταία 30 χρόνια για την ανάπτυξη του αγροτουρισμού και προς αυτή την κατεύθυνση πολλοί κάτοικοι, κυρίως των Αρχανών και του Ν. Καζαντζάκη, έχουν επενδύσει μετατρέποντας τα σπίτια τους σε ξενώνες, καφενεία, ταβερνάκια και άλλες υποδομές εξυπηρέτησης των τουριστών που αποζητούν πιο γνήσιες εκδοχές των τουριστικών προϊόντων.

Η μεταμόρφωση των αγροτικών προϊόντων...

Συνεταιρισμοί γυναικών

Στις Αρχάνες (Αρχανών Γεύσεις), στο Χάρακα (Με-λιστάλακτα) και στον Άγιο Βασίλειο (Βασιλείων Γλυκασμός) λειτουργούν 3 εξαιρετικοί συνεταιρισμοί γυναικών που στα εργαστήριά τους παρασκευάζουν χίλιες δυο λιχουδιές, τυπικές της κρητικής κουζίνας. Κυρίως πρόκειται για αρτοκατασκευάσματα (κουλουράκια, άρτοι, πίτες, καλτσούνια, κριτσίνια, παξιμάδια) αλλά και ντόπια γλυκά του κουταλιού (κυδώνι, κίτρο, πορτοκάλι, καθώς και καρύδι, τριαντάφυλλο και ένα σωρό άλλα ευφάνταστα γλυκίσματα που σερβίρουν συνήθως με τον ελληνικό καφέ ή μετά από ένα ωραίο γεύμα). Στα πρατήριά τους θα βρείτε ακόμα γλυκίσματα και άλλα προϊόντα καμωμένα από σταφύλι, χαρούφι, πετιμέζι ή χαρουπόμελο, και άλλα νδύοτα όπως λικέρ αρωματισμένα με τα αιθέρια έλαια φρούτων, ή βοτάνων. Ακόμα, ματσάκια από καλά αποξηραμένα αρωματικά φυτά όπως δίκταμο, μαντζουράνα, φασκόμηλο, ρίγανη, θρούμπι κ.ά.

Αν βρεθείτε στα χωριά αυτά, ρωτήστε να σας πουν πού μπορείτε να βρείτε τους συνεταιρισμούς και δοκιμάστε κάτι από όλα αυτά τα εδέσματα που εκτός από παράδοση και κουβαλάνε πολλή τέχνη...

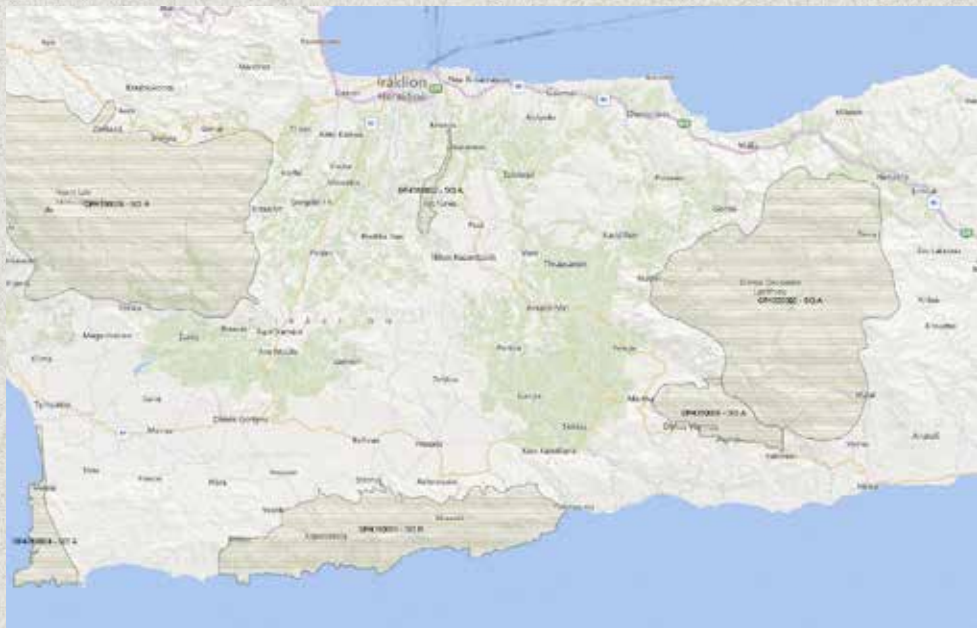

ΦΥΣΗ - ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ

ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΔΗΜΟΥ ΑΡΧΑΝΩΝ - ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ	ΠΕΡΙΟΧΗ
Περιοχές Natura (Τόποι Κοινοτικής Σημασίας)	Αστερούσια (Κόφινες): GR 4310005 Γιούχτας - Φαράγγι Αγίας Ειρήνης: GR 4310002
Περιοχές Natura (Ζώνες Ειδικής Προστασίας)	Αστερούσια Όρη (Κόφινες): GR 4310013 Όρος Γιούχτας: GR 4310010
Καταφύγια Άγριας Ζωής	Αστερούσια ΦΕΚ 753/Β/15-06-01 Όφις Μαρίας Χαράκι-Επανωσήφη Μεταξοχωρίου ΦΕΚ 245/Β/78 Όρος Γιούχτας και Φαράγγι Αγίας Ειρήνης ΦΕΚ 769/Β/19-06-01 Κουνάβων ΦΕΚ 754/Β/15-06-01 Μελεσών ΦΕΚ 754/Β/15-06-01
Τοπία Ιδιαίτερου Φυσικού Κάλλους	Αγία Ειρήνη / Αστερούσια όρη / Γιούχτας
Βιότοποι	• Τα γκρεμνά του βουνού, που εκτός των αρπακτικών φιλοξενούν και πλήθος χασμοφυτών στις ρωγμές των βράχων. Πρέπει να αναφερθεί ένα ενδημικό άγριο γαρίφαλο, το <i>Dianthus juniperitus</i> ssp. <i>Bauhinorum</i>, που φυτρώνει μόνο στο Γιούχτα και στην περιοχή του Πρινιά - Αιτών Μαλεβυζίου. • Επίσης φυτρώνει το σπάνιο είδος <i>Hipericum jonis</i> που απαντάται εκτός του Γιούχτα, στον Κόφινα και στον Ψηλορείτη. • Οι περιοχές της μακίας βλάστησης με επικρατέστερο φυτικό είδος, το θαμνώδη πρίνο (<i>Quercus coccifera</i>). • Οι πετρώδεις φρυγανότοποι με επικρατούντα είδη την αγκαριθιά, τη λαδανιά, την αστοιβίδα.

ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΔΗΜΟΥ ΑΡΧΑΝΩΝ - ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ ΕΝΤΑΓΜΕΝΕΣ ΣΤΟ ΔΙΚΤΥΟ NATURA 2000

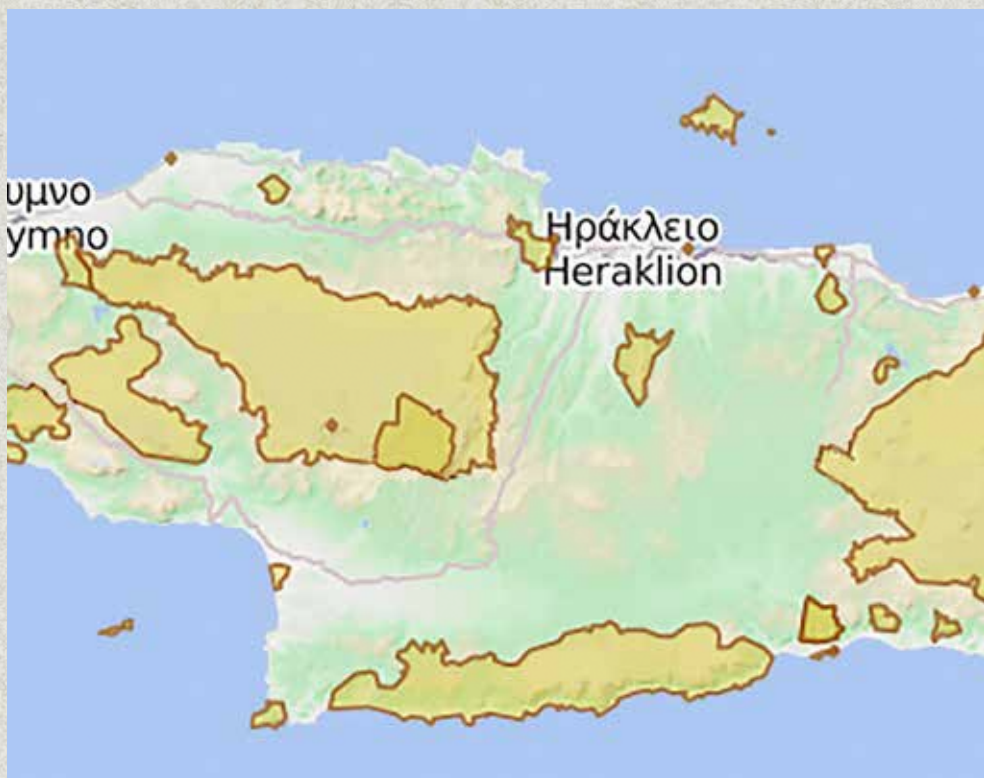

ΚΑΤΑΦΥΓΙΑ ΑΓΡΙΑΣ ΖΩΗΣ

ΒΙΟΤΟΠΟΙ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΑΡΧΑΝΩΝ - ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ

ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΑ ΟΡΗ (ΚΟΦΙΝΑΣ)

Τα άδεντρα βουνά των Αστερουσίων έχουν μια μοναδική γοητεία και ακόμα πιο μεγάλη οικολογική αξία. Το 55% των ειδών που έχουν καταγραφεί συνολικά στην Κρήτη, το συναντάμε εδώ: 23 ενδημικά είδη και υποείδη φυτών, πάνω από 90 είδη πτηνών, 24 είδη ερπετών, 8 είδη ασπόνδυλων, 29 είδη ημερόβιων αρπακτικών και πλήθος μεταναστευτικών πουλιών που σταθμεύουν στην περιοχή, χρησιμοποιώντας ως ενδιάμεσους σταθμούς τις λιμνοδεξαμενές στα Αρμανώγεια και στα Δαμάνια που βρίσκονται στη μεσόγεια ζώνη του Δήμου.

Τα Αστερούσια ανήκουν στο Δίκτυο Προστατευόμενων Περιοχών NATURA με κύριο προστατευόμενο είδος το γυπαετό (*Gypaetus barbatus*) που είναι υπό εξαφάνιση.

Το περιβάλλον των Αστερουσίων αποτελεί ιδανικό ενδιάστημα για τα αρπακτικά. Η ύπαρξη γκρεμών προσφέρει καταφύγια στην ενδημική και σπάνια χλωρίδα που κινδυνεύει να εξαφανισθεί. Ο μεγάλος αριθμός αιγοπροβάτων ελεύθερης βοσκής παρέχει άφθονη τροφή στο γυπαετό και αποτελεί προϋπόθεση για τη διατήρησή του.

Οι παλαιότερες καλλιέργειες σιταριού σε αναβαθμούς έχουν εγκαταλειφθεί και έχουν σκεπασθεί από φρύγανα και αραιή μακία βλάστηση. Οι νότιες κλιτύς είναι πολύ απότομες με γκρεμούς που βυθίζονται απότομα στη θάλασσα και βαθιά φαράγγια που καταλήγουν σε βοτσαλωτές παραλίες με πλήθος από βραχοσπηλιές. Στις νότιες κλιτύς υπάρχουν και μικρές συστάδες κρητικών πεύκων και κυπαρισσιών. Θαμνώδεις βελανιδιές, δίκταμο και πετρομαρούλες φύονται μόνο στους γκρεμούς όπου δεν φθάνουν οι γίδες που υπερβόσκουν όλην τον ορεινό όγκο. Στις θαλάσσιες σπηλιές αναπαράγεται η μεσογειακή φώκια.

Η αισθητική και οικολογική αξία των Αστερουσίων είναι μεγάλη καθώς εκτεταμένα τμήματα του ορεινού όγκου και της ακτής είναι ανέπαφα χάρη στο γεγονός ότι δεν υπάρχει ακόμη παραλιακός δρόμος.

Προστατευόμενα τμήματα των Αστερουσίων:

Δυτικά Αστερούσια
(από Αγιοφάραγγο έως Κόκκινο Πύργο - δεν ανήκει διοικητικά στο Δήμο)

Η περιοχή αποτελείται από δύο κυρίως τμήματα. Το πρώτο είναι βραχώδες με γκρεμούς και φαράγγια. Το δεύτερο περιλαμβάνει μια αμμώδη παραλία (όπου ωτοκεί η θαλάσσια χελώνα *Caretta caretta*), καθώς και την εκβολή του ποταμού Γεροπόταμου. Η περιοχή φθάνει ως τον Κόκκινο Πύργο, περιλαμβάνοντας τα δύο τρίτα της ακτογραμμής του κόλπου της Μεσαράς.

Τα φαράγγια παρουσιάζουν συνεχείς εναλλαγές τοπίου. Υπάρχει μεγάλη ποικιλότητα μικρών φυτοκοινωνιών. Ανάμεσά τους αναπτύσσονται συστάδες με *Nerium oleander*, μια μικρή συστάδα *Phoenix theophrastii* στην περιοχή του Μάρτσαλου, ένα μικτό δάσος με *Juniperus phoenicea*, μακία *Oleo-Ceratonion* (*matorral*) και φρύγανα.

Όρος Αστερούσια
(Κόφινας - Δήμος Γόρτυνας)
(με εξαίρεση τον Κόφινα, όλη η υπόλοιπη οροσειρά ανήκει διοικητικά στο Δήμο)

Η περιοχή περιλαμβάνει την ανατολική έκταση του ορεινού όγκου των Αστερουσίων στη νότια Κρήτη. Η θαλάσσια έκταση καλύπτει λιγότερο από το 1% της περιοχής.

Η σημασία της περιοχής συνίσταται στα ενδημικά και προστατευόμενα φυτικά είδη, στις θέσεις φωλιάσματος που παρέχει το βουνό Κόφινας και οι γκρεμοί του Αρμά στα μεγάλα αρπακτικά πουλιά, στην παρουσία της Μεσογειακής φώκιας στις θαλάσσιες σπηλιές, στα ενδιαφέροντα ενδημικά σαλιγκάρια, εννιά από τα οποία είναι ενδημικά της Κρήτης, ενώ το *Albinaria terebra* είναι ενδημικό στα Αστερούσια. Μεγάλη είναι η αρχαιολογική αξία της (εδώ βρίσκονται πολύ ενδιαφέρουσες σπηλιές με προϊστορικά υπολείμματα, αρχαιολογικά ευρήματα και τέμπλα, βυζαντινά μοναστήρια κ.λπ.) αλλά και η αισθητική αξία της που οφείλεται στη μορφολογία της.

ΑΡΠΑΚΤΙΚΑ

Η Κρήτη φιλοξενεί 13 σημαντικά ημερόβια είδη αρπακτικών εκ των οποίων τα 7 θεωρούνται σημαντικά και το νησί αποτελεί ζωτικής σημασίας καταφύγιο. Ειδικά για το Γυπαετό και το Όρνιο, η Κρήτη αποτελεί το τελευταίο προπύργιο!

Ιεραρχία στον τρόπο που τρώνε τα αρπακτικά...

Εάν υπάρχουν μόνο γύπες στο χώρο τροφής, προηγείται ο Μαυρογύπας που αναλαμβάνει να κάνει τη «σκληρή δουλειά», να κατακερματίσει δηλαδή, με το ισχυρότατο ράμφος του, τα εξωτερικά μέρη του σφαγίου (δέρμα, ινώδη τμήματα, κ.ά.), μετά ακολουθεί το Όρνιο που, συνήθως, τρώει όλο το μαλακό μέρος του ζώου.

Στη συνέχεια έρχεται ο Ασπροπάρης για τυχόν υπολείμματα και τέλος εμφανίζεται ο Γυπαετός (ή Κοκκαλός) ο οποίος τρέφεται κυρίως με τα οστά των θνησιμαίων. Σε περιοχές που συνυπάρχουν και άλλα αρπακτικά, όπως λύκοι και τσακάλια, πάλη οι γύπες αποτελούν το κυρίαρχο είδος.

Τα αρπακτικά πουλιά της Κρήτης: Πληθυσμοί - αναπαραγωγικά ζευγάρια σε επίπεδο Κρήτης

Γυπαετός (*Gypaetus barbatus*): 20-25 άτομα / 4-6 αναπαραγωγικά ζευγάρια (τα μοναδικά σε ολόκληρη την Ελλάδα). Κινδυνεύον είδος αφού απειλείται με εξαφάνιση

Όρνιο (*Gyps fulvus*): 380 άτομα / 140 αναπαραγωγικά ζευγάρια (≈ το 70% του ελληνικού πληθυσμού και ο μεγαλύτερος νησιωτικός πληθυσμός στον κόσμο)

Χρυσαιετός (*Halieetus*): 16-18 ζευγάρια (≈ το 10% του ελληνικού πληθυσμού)

Σπιζαιετός (*Hieraaetus fasciatus*): 15 ζευγάρια (≈ το 10-20% του ελληνικού πληθυσμού). Η Κρήτη είναι από τα σημαντικότερα καταφύγια του είδους. Ανήκει στην κατηγορία των τρωτών ειδών (δηλαδή είδη που οι πληθυσμοί τους βρίσκονται υπό συνεχή πίεση)

Χρυσογέρακο (*Falco biarmicus*): 6-9 ζευγάρια. Ανήκει στην κατηγορία των τρωτών ειδών

Πετρίτης (*Falco peregrinus*): 70 ζευγάρια

Μαυροπετρίτης (*Falco eleonore*): 1106 ζευγάρια (≈ το 9% του ελληνικού πληθυσμού και 8% του παγκόσμιου)

Αετογερακίνα (*Buteo rufinus*): Κατατάσσεται στα σπάνια είδη

ΓΥΠΑΕΤΟΣ (*Gypaetus barbatus*)

Ο Γυπαετός είναι το σπανιότερο είδος γύπα στην Ευρωπαϊκή ήπειρο αλλά και στον ευρύτερο χώρο της Μεσογείου. Αποτελεί το μεγαλύτερο αρπακτικό σε μέγεθος (>110 cm, λόγω της μακριάς του ουράς), ενώ το άνοιγμα των φτερούγων ξεπερνά τα 2,50 μ. Το βάρος του σε σχέση με το μέγεθός του είναι μάλλον μικρό και κυμαίνεται ανάλογα με το φύλο στα 5-7 κιλά. Χαρακτηριστικό γνώρισμά του είναι ο κοντός λαιμός, σε σχέση με το όρνιο και η 'γενειάδα' κάτω από το ράμφος του, στην οποία και οφείλεται η ονομασία του (στα λατινικά *barbatus* σημαίνει «γενειοφόρος»). Έχει ένα γενικά επιμήκες, λεπτό σώμα, που μερικές φορές εμφανίζεται πιο «στρουμπουλό», λόγω της καμπουρωτής του στάσης.

Τα ενήλικα άτομα έχουν ως επί το πλείστον σκουρογκρίζο χρώμα, με τη ράχη να πλησιάζει στο γκριζομπλε ή γκριζόμαυρο χρώμα.

Η κάτω επιφάνεια έχει μεν υπόλευκο χρώμα, αλλά σπάνια θα το δει κανείς αυτό, διότι συνήθως αποκτά ένα πορτοκαλοκίτρινο χρώμα σκουριάς.

Το μέσο μέγεθος επικράτειας, όπου ψάχνει καθημερινά την τροφή του, είναι 350 τετρ. χλμ. Η δίαιτά του αποτελείται κατά 70-90% από κόκκαλα κτηνοτροφικών ζώων, κυρίως αιγοπροβάτων ή μικρών άγριων σπηληφώων, όπως αγριόγιδες και αγριοπρόβατα σε φυσικά ορεινά οικοσυστήματα αλλά και από τρωκτικά και μεταναστευτικά πουλιά που βρίσκει νεκρά στο χιόνι. Όμως, εκείνο που τον χαρακτηρίζει είναι ότι συνήθως περιφρονεί την πραγματική σάρκα και στρέφεται κατά 85-90% στα οστά και τον μυελό τους! Στην πραγματικότητα, εί-

ΓΥΠΑΕΤΟΣ - Απειλή και προστασία

Ο γυπαετός είναι είδος προτεραιότητας για την Ευρωπαϊκή Ένωση και προστατεύεται από την Κοινοτική Οδηγία 79/409/ΕΟΚ, διότι τις τελευταίες δεκαετίες ο πληθυσμός του έχει μειωθεί δραματικά. Έχει επίσης καταχωρηθεί στα είδη που κινδυνεύουν με εξαφάνιση στο Ευρωπαϊκό και Ελληνικό Κόκκινο Βιβλίο Απειλούμενων Σπονδυλόζωων.

Οι σημαντικότερες απειλές είναι η ανθρώπινη δραστηριότητα και συγκεκριμένα η λαθροθηρία, η χρήση δηλητηριασμένων δολωμάτων, η φόνευση με σκοπό την ταρίχευση, η σκοποβολή, η ανεπάρκεια τροφής (ιδιαίτερα σε περιοχές όπου η νομαδική κτηνοτροφία βρίσκεται σε παρακμή) και η καταστροφή των βιοτόπων του, κυρίως λόγω της ανάπτυξης του ορεινού τουρισμού και της διάνοιξης δασικών και αγροτικών δρόμων που αυξάνουν την όχληση του είδους αυτού το οποίο είναι ιδιαίτερα ευαίσθητο στην ανθρώπινη παρουσία.

Για ένα είδος με τόσο αργό αναπαραγωγικό ρυθμό (κάθε χρόνο ή κάθε δύο χρόνια) και τόσο παρατεταμένο αναπαραγωγικό κύκλο (8 μήνες) είναι αδύνατο να αναπληρωθούν οι απώλειες που οφείλονται σε ανθρωπογενή αίτια.

Τα τελευταία χρόνια γίνονται κάποιες προσπάθειες προστασίας του είδους από το ΜΦΙΚ με τη χρηματοδότηση της ΕΕ, με σκοπό την εφαρμογή ειδικών μέτρων διαχείρισης, όπως λεπτομερή πληθυσμιακή απογραφή, προστασία των χώρων φωλιάσματος, εγκατάσταση ταισטרών (όπως στο Γιούκτα) κ.ο.κ.

και το μόνο είδος πτηνών που ειδικεύεται στη συγκεκριμένη τροφή. Για να σπάσει τα κόκκαλα, έχει τη συνήθεια να ρίχνει από ψηλά τα κόκκαλα των πεθαμένων ζώων, γι' αυτό και το όνομα «κοκκαλός» που του έχουν προσδώσει στην Κρήτη.

Όρνιο (*Gyps fulvus*)

Το Όρνιο είναι είδος γύπα, που απαντάται στον ελληνικό χώρο. Τα ενήλικα έχουν, γενικά, ανοιχτό καφέ έως ανοιχτό κοκκινοκαφέ χρώμα στο πάνω μέρος, με την κάτω επιφάνεια σε απαλό μπλε. Το κεφάλι και ο μακρύς λαιμός καλύπτονται με γκριζόλευκα πούπουλα, κρέμ στην κορυφή του κεφαλιού και στο κάτω μέρος του λαιμού. Η αφράτη, πυκνή χείτη (τραχηλιά) είναι λευκή, αλλά σπάνια ξεχωρίζει από μακριά. Το γαμψό, ισχυρό ράμφος έχει κιτρινωπό-πρασινόκιτρινο χρώμα και ανοικτό γκρι στη βάση. **Μήκος σώματος:** (93-)100 έως 110(-112) εκατοστά. **Άνοιγμα φτερούγων:** (234-)236 έως 274(-280) εκατοστά. **Βάρος:** (6,2-)6,5 έως 8,2(-8,5) κιλά.

Είδος που σχηματίζει αποικίες, το όρνιο συναντάται σε ανοιχτές εκτάσεις με αραιή βλάστηση ενώ φωλιάζει σε απότομα βράχια χαμηλού, συνήθως, υψόμετρου. Ο χώρος αναζήτησης τροφής εκτείνεται συνήθως σε ακτίνα 30-40 χλμ. γύρω από την αποικία, αλλά περιηλάνωμενα άτομα που ψάχνουν για τροφή μπορεί να παρατηρηθούν πολύ μακρύτερα (200-300 χλμ.). Τρέφεται με φοφίμια κτηνοτροφικών ζώων μεσαίου ή μεγάλου μεγέθους όπως ιπποειδή και βοοειδή. Προτιμά κυρίως τα μαλακά μέρη των νεκρών ζώων, δείχνοντας ιδιαίτερη προτίμηση στα εντόσθια. Η οξεία του όραση, οι πτητικές του συνήθειες και κυρίως η αγελαία του συμπεριφορά το βοηθούν στο να εντοπίζει τα πτώματα πριν τη σήψη, γεγονός ιδιαίτερα ωφέλιμο σε θερμά κλίματα όπου τα νεκρά ζώα αποτελούν εστίες μόλυνσης. Μια ομάδα από 60-80 όρνια μπορεί να καταναλώσει ένα κουφάρι προβάτου μέσα σε 5-10 λεπτά ή ένα μεγάλο σπηληφόρο (αγελάδα, άλογο κ.λπ.) σε 3-4 ώρες.

Θέσεις παρατήρησης αρπακτικών στα Αστερούσια όρη

Αμνός: Οδηγήστε μέχρι το χωριό Παράνυμφοι και συνεχίστε με το αυτοκίνητο προς το χωριό Μουρνιά.

Στο δρόμο θα βρείτε πινακίδα «Αμνός». Ακολουθήστε την και σταθμεύστε στο σημείο όπου σταματά ο δρόμος. Από εκεί υπάρχει μονοπάτι που οδηγεί στο περιφημο πέταλο που σχηματίζει ο γκρεμός του Αμνά, από όπου, εκτός από το πλήθος αρπακτικών που φωλιάζει εκεί, θα απολαύσετε τη θέα προς τα παράλια των Τριών Εκκλησιών και τον καταρράκτη 140μ. (την περίοδο των βροχών).

Κορυφή Κόφινα: από τα πιο εντυπωσιακά σημεία οπτικής προς όλη τη νότια Κρήτη και παρατήρησης αρπακτικών που πετάνε κατά δεκάδες πάνω από το ασβεστολιθικό έδαφος του ιερού βουνού.

Παρατηρητήριο στο δρόμο για τον Κουδουμά:

Εύλινο σπιτάκι που κατασκευάστηκε για χρήση παρατηρητηρίου. Αν δεν είναι ανοικτό όταν το επισκεφτείτε, κρατήστε τη θέση ως κατάλληλη για παρατήρηση.

ΤΟ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΑΡΚΟ ΓΙΟΥΧΤΑ

Το Οικολογικό - Αρχαιολογικό Πάρκο Γιούχτα συνθέτουν το Όρος Γιούχτας και τα φαράγγια Κνωσανό (Αγίας Ειρήνης), Ασπρακιανό και Κουναβιανό.

Ο Γιούχτας είναι ένα εξ ολοκλήρου ασβεστολιθικό βουνό. Τα πετρώματά του είναι παλαιότερης ηλικίας από αυτά της ευρύτερης περιοχής. Δημιουργήθηκε πριν από εκατομμύρια χρόνια, κατά την Κρητιδική περίοδο (145-68 εκατ. χρόνια πριν), ενώ γύρω του υπάρχουν

ιζήματα πιο πρόσφατα, της πλειοκαινικής περιόδου (5,3-1,6 εκατ. χρόνια πριν).

Βρίσκεται σε απόσταση 3 χλμ. δυτικά των Αρχανών και 18 χλμ. νότια από την πόλη του Ηρακλείου. Έχει συνολική έκταση 4.000 στρεμμάτων και το σχήμα του είναι επίμηκες με κατεύθυνση από Βορρά προς Νότο. Η υψηλότερη κορυφή του είναι 811 μέτρα. Οι δυτικές πλαγιές είναι απόκρημνες με κλίση μέχρι και 100%, ενώ οι ανατολικές ομαλότερες με κλίση έως 50%. Μέχρι σήμερα είναι γνωστά έντεκα σπήλαια στον Γιούχτα, από τα οποία έχουν εξερευνηθεί και χαρτογραφηθεί μερικώς το Χωστό Νερό και ο Σπήλιος του Στραβομύτη.

Ενδημικά φυτά της Κρήτης

Η Κρήτη είναι πλούσιότερη σε αριθμό φυτικών ειδών από όλα τα νησιά της Μεσογείου, εκτός της Σικελίας, η οποία όμως είναι τριπλάσια σε έκταση. Η χλωρίδα της Κρήτης αποτελείται από 1.800 περίπου είδη φυτών από τα οποία τα 180 είναι ενδημικά φυτά της Κρήτης, δηλαδή τα φυτά που συναντώνται στην Κρήτη και πουθενά αλλού στον κόσμο. Το Τμήμα Βοτανικής του Μουσείου Φυσικής Ιστορίας Κρήτης - Πανεπιστήμιο Κρήτης, στην προσπάθεια του να αναδείξει τη χλωρίδα της Κρήτης και ιδιαίτερα τα ενδημικά και κινδυνεύοντα φυτά της Κρήτης, δημιούργησε την πρώτη «Κιβωτό» ενδημικών φυτών στο όρος Γιούχτας. Ο Γιούχτας με την ανθρωπόμορφη όψη, το ιερό όρος των Μινωιτών, με τους πολλούς αρχαιολογικούς χώρους, αποτέλεσε και αποτελεί ένα φυσικό καταφύγιο μιας πλούσιας χλωρίδας (380 είδη φυτών, από τα οποία τα 21 είδη είναι ενδημικά φυτά της Κρήτης), που σπάνια συναντούμε στην Ευρώπη. Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι στον Γιούχτα φύεται περίπου το 1/3 της Κρητικής χλωρίδας και το 1/1 των ενδημικών φυτών της Κρήτης. Αυτός είναι και ο λόγος, που η περιοχή έχει συμπεριληφθεί στον κατάλογο της Ευρωπαϊκής Ένωσης CORINE BIOTOPS, στους σημαντικούς βιοτόπους για τη διατήρηση στην Ευρώπη, ενώ έχει ενταχθεί και στο Δίκτυο NATURA 2000, με κωδικό GR 4310002 «Γιούχτας-Φαράγγι Αγίας Ειρήνης».

Στο βόρειο-βορειοανατολικό τμήμα της περιοχής εντοπίζεται ένας χείμαρρος με σχετικά πλούσια παρόχθια βλάστηση και ένα μικρό φαράγγι.

Η περιοχή περιλαμβάνεται στο Ευρωπαϊκό Δίκτυο Φύση (Natura) 2000 για τη “Διατήρηση των φυσικών οικοτόπων, καθώς και της άγριας χλωρίδας και πανίδας” και θεωρείται Σημαντική Περιοχή για τα Πουλιά (ΣΠΠ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Προστατεύεται επίσης ως “Αρχαιολογικός Τόπος” και “Τοπίο Ιδιαίτερου Φυσικού Κάλλους”.

Περιβάλλεται από εκτεταμένες καλλιέργειες αμπελιών και ελαιόδεντρων. Η επίδραση του ανθρώπου στο φυσικό περιβάλλον της περιοχής (υδροτομία, εκχέρωση, καλλιέργειες, φωτιά) είχε ως αποτέλεσμα τη δραστική αλλογή της φυσιογνωμίας της περιοχής, αν και κανείς δεν μπορεί να πει με βεβαιότητα πώς ήταν η περιοχή πριν ο άνθρωπος αρχίσει τις επεμβάσεις του. Οι μοναχικές βελανιδιές, που υπάρχουν πολύ αραιά σκορπισμένες στο λεκανοπέδιο των Αρχανών, ίσως να αποτελούν τα υπολείμματα του είδους της βλάστησης που επικρατούσε. Γενικά οι ανθρώπινες επεμβάσεις ήταν και είναι λιγότερο έντονες στον Γιούχτα και η βλάστηση, αν και έχει χλωριδικά διαφορετική ποσοτική και ποιοτική σύστα-

ση από ό,τι είχε παλαιότερα, διατηρεί αρκετά από τα αρχέγονα χαρακτηριστικά της. Έχουν καταγραφεί περίπου 360 διαφορετικά είδη φυτών εκ των οποίων τα 18 είναι ενδημικά της Κρήτης ή/και της Ελλάδας. Επικρατούν οι ξυλώδεις θάμνοι με μικρά χνουδωτά φύλλα και συχνά αγκαθωτούς βλαστούς (φρύγανα), φυτά χαρακτηριστικά της τυπικής μεσογειακής βλάστησης, όπως ο θύμιος, η αγκαραθιά, η αστοιβίδα, το χνιοπόδι. Τοπικά, υπάρχουν αείφυλλα-πλάτυφυλλα είδη, όπως το πρινάρι και η χαρουπιά, που σε μερικά σημεία έχουν ημιδενδρώδη μορφή. Πολλά πόωδη φυτά που εμφανίζονται με τις πρώτες βροχές κάνουν καταπράσινο τον Γιούχτα μέχρι και την άνοιξη. Αρκετά είναι τα είδη που αναπτύσσονται στις απόκρημνες πλαγιές, όπως τα χασμόφυτα, και είναι τα μοναδικά που δεν έχουν επηρεαστεί από τον άνθρωπο. Ανάμεσά τους είναι και το δίκταμο, ο έβενος κ.ά.

Η πανίδα του Γιούχτα δεν έχει μελετηθεί ιδιαίτερα, αν και παρουσιάζει ενδιαφέρον από πολλές απόψεις, καθώς υπάρχουν είδη που ολοκληρώνουν το βιολογικό τους κύκλο εκεί, είδη που τον επισκέπτονται περιστασιακά και είδη που τον χρησιμοποιούν ως τόπο φωλιάσματος.

Ο αριθμός των ασπονδύλων ανέρχεται σε αρκετές εκατοντάδες, ενώ αρκετά είναι και τα ενδημικά. Χοχλιοί, σφρανταποδαρούσες, αράχνες, έντομα φυτοφάγα, σαρκοφάγα ή σαπροφάγα υπάρχουν παντού, ακόμα και στα βάθη των σπηλιών. Από αμφίβια έχουν παρατηρηθεί, στους πρόποδες κυρίως, η κτρινομπομπίνα και ο δενδροβάτραχος. Τα ερπετά αντιπροσωπεύονται από ένα είδος σαύρας (*Lacerta trilineata*) και δύο είδη ακίνδυνων φιδιών, το σπιτόφιδιο που στην Κρήτη το ονομάζουν και όχεντρα (ενώ δεν έχει καμία σχέση με την οχιά) και το γατόφιδιο. Από θηλαστικά έχει πιστοποιηθεί η ύπαρξη συνολικά οκτώ ειδών, εκ των οποίων τρία είναι εντομοφάγα (η μικρορινολόφος νυχτερίδα, η μυγαλή, ο σκαντζόχοιρος) και τρία τρωκτικά (σπιτοποντικός, βραχοποντικός και αρουραίος), ένα λαγόμορφο (λαγός), τρία σαρκοφάγα (κρητικός ασβός ή άρκαλος, κρητικό κουνάβι ή ζουρίδα και κρητική νυφίτσα ή καλογιαννού).

Η ορνιθοπανίδα θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική, καθώς έχουν παρατηρηθεί περίπου σαράντα είδη πουλιών και είναι σημαντική για την αναπαραγωγή του όρνιου. Επίσης απαντώνται και άλλα σπάνια ή/και απειλούμενα είδη όπως ο πετρίτης και ο μαυροπετρίτης.

ΚΝΩΣΑΝΟ ΦΑΡΑΓΓΙ

Ή ΦΑΡΑΓΓΙ ΑΓΙΑΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

Το Κνωσανό φαράγγι εκτείνεται νότια των Αρχανών (Άγιος Μάμας), διατρέχει τον οικισμό των Αρχανών στη θέση Κάτω Μύλος, την περιοχή Μυριστή, την υδατογέφυρα Καρυδάκι έως την υδατογέφυρα της Αγίας Ειρήνης Σπήλια, με συνολικό μήκος διαδρομής περίπου 5,7 χλμ. και συνεχίζει βόρεια περνώντας από την Κνωσό. Το διασχίζει ο χείμαρρος Καίρατος ή Κατσαμπάς, ο οποίος περνώντας από την Αγία Ειρήνη και την Κνωσό καταλήγει στη θάλασσα, στην περιοχή Κατσαμπά. Η περιοχή του φαραγγιού, η οποία ονομάζεται και Παράδεισος, έχει χαρακτηριστεί ως τόπος ιδιαίτερου φυσικού κάλλους και έχει ενταχθεί στο δίκτυο Natura 2000.

Η χλωρίδα στο Φαράγγι

Η ποικιλότητα των ειδών χλωρίδας στην περιοχή είναι μικρή, λόγω της ύπαρξης σκιάσης από τα κυριαρχούντα είδη που είναι το πλάτανη και ο βάτος. Συνολικά στο φαράγγι εμφανίζονται μέχρι τώρα 120 είδη φυτών από τα οποία τα 40 απαντώνται στις κοίτες των ποταμών και τα υπόλοιπα στα πρανή. Ενδημικά είδη εμφανίζονται μόνο στα πρανή των φαραγγιών όπου υπάρχουν 11 είδη, από τα οποία τα 2 είναι σπάνια και τα 9 κοινά ενδημικά της Κρήτης. Τα σπάνια είδη είναι η καμπανούλλα, *Campanula tubulosa*, που φυτρώνει στη Δυτική Κρήτη και η Νεπέτα, *Nepeta melissifolia*, που είναι ενδημικό της Κρήτης και της Μήλου και συναντάται σε μικρούς πληθυσμούς. Σημαντικό στοιχείο της χλωρίδας του φαραγγιού είναι η παρουσία σημαντικού πληθυσμού ενός ψυχρόβιου δένδρου Φτελιάς *Ulmus minor ssp. Canescens*. Το είδος αυτό απαντάται, με λίγα άτομα, σε περιοχή των Χανίων και θεωρείται ότι είναι εισαγόμενο. Η ύπαρξη ενός σημαντικού πληθυσμού στο Κνωσανό φαράγγι, δείχνει ότι το είδος είναι ιθαγενές της Κρήτης, υπόλειμμα μιας άλλότες ψυχρής εποχής, όταν δηλαδή υπήρχαν παγετώνες στην ηπειρωτική Ευρώπη.

Η πανίδα στο Φαράγγι

Δύο μεταναστευτικά είδη πουλιών που συναντώνται στο φαράγγι είναι οι μυγοχάφτες και οι τσαλαπετεινοί. Υπάρχουν επίσης κάργες και ορισμένα βραχόβια είδη, όπως ο γαλαζοκότσυφας. Η πλειονότητα των υπόλοιπων ειδών είναι η τυπική της θαμνώδους βλάστησης. Στα σημεία όπου υπάρχουν τέληματα γλυκού νερού και παραποτάμια δέντρα συναντάται μεγάλη ποικιλία στρουθιόμορφων, όπως σπιζες

και παπαδίτσες. Επίσης, στο φαράγγι απαντάται η νεροχελώνα και τα αμφίβια πρασινόφρυνος και δεντροβάτραχος.

Το 3^ο σημαντικότερο φοινικόδασος στην Κρήτη (*Phoenix theophrastis*)

Το μικρό φοινικόδασος του Αγίου Αντωνίου βρίσκεται δίπλα στην Μονή του Αγίου Νικήτα. Μια όαση κατά μήκος ενός ρέματος που υδροδοτείται και από την Κεφαλοβρύση, μια σταθερής παροχής πηγή νερού στη μέση περίπου της πράσινης θλωρίδας. Το φοινικόδασος αποτελείται από φοίνικες του είδους *theophrastii* (κρητικός φοίνικας) που απαντά σε λίγα μέρη της Κρήτης και γι' αυτό προστατεύεται από τη Δασική Υπηρεσία που έχει τοποθετήσει περίφραξη γύρω από αυτό, προκειμένου να αποφευχθεί η βόσκηση από τα κατοίκια.

Ο Κρητικός Φοίνικας ή Φοίνικας του Θεόφραστου (*Phoenix theophrastii*) είναι ένας μικρός φοίνικας, ενδημικός στην ανατολική περιοχή της Μεσογείου, με πολύ περιορισμένη εξάπλωση σε λίγες περιοχές, κυρίως της Κρήτης και συγκεκριμένα στο Βάι, μια παραλία στο νομό Λασιθίου, στην παραλία της Πρέβελης στη νότια ακτή του Νομού Ρεθύμνης και στα Αστερούσια όπου βρίσκεστε, που είναι το μόνο μέρος στην Κρήτη που φύεται σε αρκετή απόσταση απ' τη θάλασσα.

Βιολογία του είδους

Ο φοίνικας φτάνει τα 15 μ. ύψος, συνήθως με πολλούς λεπτούς κορμούς. Τα φύλλα είναι πτεροειδή, με μάκρος 2-3 μ., με τα πολυάριθμα, άκαμπτα, γκριζοπράσινα, γραμμικά φυλλάρια 15-50 εκατ. μήκος σε κάθε πλευρά του κεντρικού μίσχου. Ο καρπός είναι ωοειδής, κίτρινο-καφέ δρύνη, με 1,5 εκατ. μάκρος και 1 εκατ. σε διάμετρο, και περιέχει ένα μόνο μεγάλο σπόρο.

Ως φοίνικας θυμίζει περισσότερο τον *Phoenix dactylifera*, τη γνωστή μας χουρμαδιά που φύεται στις ερήμους Σαχάρα και της Αραβίας, αλλά, σε κάποιες περιπτώσεις, θυμίζει και τον *Phoenix canariensis* με πιο ασημοπράσινο χρώμα φυλλώματος. Γι' αυτό υποστηρίζεται πως ο φοίνικας του Θεοφράστου είναι ο αρχαίος πρόγονος και των δυο αυτών ειδών, ο οποίος είναι μικρότερος σε διαστάσεις (τα 10-15 μ. μόνο φτάνουν τα ενήλικα φυτά) και η σάρκα του καρπού του (του 'χουρμά') δεν αξίζει να φαγωθεί επειδή είναι πάρα πολύ λιπερή και ινώδης και έχει μια στυφή γεύση, αν και μερικές φορές οι καρποί του τρώγονται από τους ντόπιους.

Αλληλαγές ή... απειλές στο τοπίο...;

Οι επιδράσεις της κλιματικής αλληλαγής στην περιοχή Αρχανών-Αστερουσίων, αλλά και σε ολόκληρο το νησί της Κρήτης, από ό,τι φαίνεται δεν είναι αυτές που μας έρχονται συνειρμικά στο μυαλό...

Ομάδες βιοθόγων, φυσικών, χημικών, περιβαλλοντολόγων, μηχανικών περιβάλλοντος σε ολόκληρο το νησί ενώνουν τις δυνάμεις τους για να χτυπήσουν το καμπανάκι του κινδύνου για την απειλή στο τοπίο και το ανάγλυφο της Κρήτης.

Υπαρκτός είναι ο κίνδυνος από την υποβάθμιση της βιοποικιλότητας και της ερημοποίησης (ακραία υποβάθμιση γης από αλληλαγή κλιματολογικών συνθηκών, χρήση λιπασμάτων, πυρκαγιές, υπερβόσκηση), αλλά και από τις σχεδιαζόμενες επενδύσεις σε αιοθικά και φωτοβοηθητικά πάρκα.

Το τοπίο αλλοιώνεται ανεπανόρθωτα και το κυριότερο... συρρικνώνεται η αγροτική γη και, μαζί με αυτήν, η δυνατότητα για παραγωγή των περιζήτητων γεωργικών και κτηνοτροφικών προϊόντων μας...

Υδροβιότοποι

Τα τελευταία 10 χρόνια, η περιοχή του δήμου έχει αναδειχθεί και ως τόπος παρατήρησης μικροπουλιών στους νέους υδροβιότοπους που έχουν σχηματιστεί στα Δαμάνια (παραπόταμο του Αναποδάρη Ποταμού), στα Αρμανωγεία και στους εκτός των διοικητικών ορίων του δήμου Α.Α. (Αμουργέλλες, Ίνι-Μαχαιρά και Πάρτηρα).

Τα **Δαμάνια** είναι κτισμένα πάνω στη λίμνη σε γήλοφο και μοιάζουν να κρέμονται πάνω από το νερό. Υπάρχει μονοπάτι και χωματόδρομος περιμετρικά της λίμνης για περπάτημα και παρατήρηση των λουλουδιών αλλά και των πολλών πουλιών που ανακάλυψαν πολύ γρήγορα αυτό το νέο υδροβιότοπο. Στη δυτική πλευρά της λίμνης υπάρχει μια μικρή προεξοχή στο έδαφος, ένας γήλοφος στην περιοχή που φέρει το όνομα Ζαβιανά, πάνω στον οποίο έχουν βρεθεί αρχαιότητες.

Το φράγμα των **Αρμανωγείων** έχει έκταση 120 στρεμμάτων σε υψόμετρο 380 μ. και από την πρώτη στιγμή της δημιουργίας του αποτέλεσε πόλο έλξης για δεκάδες είδη ορνιθοπανίδας (κυρίως μεταναστευτικά).

ΣΠΗΛΛΙΑ

Η λιθολογία της περιοχής δεν ευνοεί το σχηματισμό εκτεταμένων σπηλαιώσεων όπως σε άλλες περιοχές της Κρήτης όπου υπάρχουν μεγάλα σπηλαιολογικά πάρκα. Στο Δήμο Αρχανών-Αστερουσίων τα μόνα σπήλαια που έχουν εντοπιστεί μέχρι σήμερα είναι:

Στο Γιούχτα υπάρχουν 11 σπήλαια, τέσσερα εκ των οποίων υπήρξαν ιερά κατά την αρχαιότητα: ένα σε κάθε σημείο του ορίζοντα. Αποτέλεσαν κατά τη μινωική εποχή (και πιθανότατα και παλαιότερα) χώρους θυσιών (ακόμα και ανθρωποθυσιών), τελετών και αποθήκευσης - φύλαξης τροφίμων. Πρόκειται για τα:

Σπηλαιώδες χάσμα του Ιερού του Γιούχτα

(ένα στενόμακρο χάσμα βάθους περίπου 12μ. που επικοινωνεί στο τέρμα με δευτερεύουσες σπηλαιώδεις κοιλότητες. Βρίσκεται στη θέση «Του Ζια το Μνήμα» (τάφος του Δία), στο κέντρο του μινωικού ιερού κορυφής, σε υψόμετρο 720μ.).

Το Χωστό Νερό σε υψόμετρο περίπου 720μ. στη νοτιότερη κορφή του ιερού βουνού.

Το σπήλαιο αυτό αποτελείται από 3 αίθουσες και πολλούς διαδρόμους που τις συνδέουν όλες με την πρώτη αίθουσα μήκους 7μ., η οποία φωτίζεται επαρκώς λόγω του μεγάλου πόρου της. Φαίνεται ότι και εδώ, τα ασβεστολιθικά εξάρματα και οι ανθρωπόμορφοι σταλακτίτες και σταλαγμίτες προσέληκυσαν τους Μινωίτες για να λατρεύσουν τους θεούς.

Το Σπήλαιο του Στραβομούτη ή αλλιώς «Καρνάρι» λόγω του κοντινού ομώνυμου οικισμού, ή «Σπηλιαρίδια» λόγω των πολλών ανοιγμάτων του στο πρηνές του βουνού, ή «σπήλαιο της Λυκάστου», κατά την υπόθεση ότι πλησίον του βρισκόταν η αρχαία πόλη Λύκαστος, την οποία αναφέρει ο Όμηρος. Είναι το πιο χαρακτηριστικό από άποψη μορφολογίας σπήλαιο του βουνού. Διαθέτει πλήθος διακλαδούμενων αγωγών, θαλάμων, περασμάτων που αναπτύσσονται σε τουλάχιστον δύο επίπεδα και έχουν τη μορφή ... τυριού. Συνολικά, λέγεται ότι προσεγγίζει τα 400μ. διαδρόμων, ωστόσο το σπήλαιο παραμένει ανεξερεύνητο.

Τέλος τα Ανεμόσπηλια. Παρότι το δηλώνει το ίδιο το όνομά του, δεν είναι σπήλαιο, αλλά αρχαιολογική θέση.

Τα υπόλοιπα (ανεξερεύνητα) σπήλαια του Γιούχτα είναι ο Κρουσταλλόσπηλιος, ο Δίπορτος Σπήλιος, η Μουτουπάκα, η Σπηλιαρότρυπα, ο Ανεραγδόσπηλιος, το Βάραθρο στα Σόπατα (-70μ.) και το Ανώνυμο βάραθρο (-20μ.)

Μορφολογικά, το κοινό τους χαρακτηριστικό είναι η ύπαρξη πολλών διαφορετικών και αλληλένδετων αιθουσών και διαδρόμων που στην περίπτωση ειδικά του Σπήλαιου του Στραβομούτη θυμίζουν ελβετικό τυρί. Μορφολογία τόσο εντυπωσιακή, όσο και ενδιαφέρουσα, αφού μας πληροφορεί για τον τρόπο σχηματισμού τους: πιθανότατα ολοσχερώς μέσα στο νερό που υπομονετικά διέβρωνε επί εκατομμύρια χρόνια τα ασβεστολιθικά πετρώματα του βουνού.

Νοτιότερα και ανατολικά, στο Αστροικιανό φράγγι, υπάρχει το μικρό σπήλαιο του Νεραϊδόσπηλιου (η είσοδός του καλύπτεται από νερό). Η αξία του σπηλαιού έγκειται στην ύπαρξη πηγής νερού μέσα σε αυτό και στο πλήθος θρύλων που το συνοδεύουν, με νεράιδες και ξωτικά (εξού και το όνομά του) που το κατοικούσαν, όπως και σε κάθε υδάτινο στοιχείο που έπληθε η φαντασία των κατοίκων.

ΜΟΥΣΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Αν, για λόγους καθαρά χρηστικούς και οικονομικούς, η χειροτεχνική δραστηριότητα έχει υποχωρήσει τα τελευταία χρόνια, εκείνη η μορφή τέχνης που όχι μόνο δεν κινδυνεύει να χαθεί, αλλά αντίθετα γνωρίζει μεγάλη άνθηση, είναι η μουσική και ο χορός.

Μέσα από τις μικρές και μεγάλες γιορτές που συμμετέχουν οι κάτοικοι, έρχονται σε επαφή και γίνονται μύστες μιας μεγάλης μουσικής παράδοσης, αποτελούμενη από την κρητική μουσική και τους χορούς της.

Ακολουθώντας κανείς το μίτο της ιστορίας της παραδοσιακής μουσικής των λαών και των μουσικών οργάνων θα περιηγηθεί από την Αφρική, την Ευρώπη, τη Μεσόγειο, τα Βαλκάνια, την Κεντρική Ασία ως την μακρινή και απέραντη Κίνα και θα παρατηρήσει πως, παρ'όλη τη διαφορετικότητά τους, οι λαοί των συγκεκριμένων περιοχών έχουν πολλή κοινά χαρακτηριστικά: το μεράκι για δημιουργία, την ανάγκη τους να εκφραστούν και να επικοινωνήσουν μεταξύ τους μέσα από τους δρόμους της μουσικής.

Η κρητική μουσική παράδοση, θεωρείται η πιο ζωντανή στον ελληνικό χώρο επειδή, όχι μόνο συνεχίζει να εξελίσσεται και να ενσωματώνει δημιουργικά σύγχρονα μουσικά στοιχεία, αλλά παράλληλα καταφέρνει να εκπράξει και να σχολιάζει με ζωντανό τρόπο τη σημερινή πραγματικότητα.

Ο αυτοσχεδιασμός είναι ένα από τα χαρακτηριστικά των κρητικών μουσικών.

Ειδικά στη διάρκεια των διαφόρων εορτών και πανηγυριών, οι μουσικοί δεν περιορίζονται στην τυπική επανάληψη των βασικών μουσικών μελωδιών αλλά εμπλουτίζουν το παίξιμό τους με αυτοσχεδιασμούς που συνοδεύουν τους χορευτές σε αντίστοιχους χορευτικούς αυτοσχεδιασμούς.

Οι ρίζες των σύγχρονων πολιτιστικών εκδηλώσεων πρέπει να αναζητηθούν στις εορτές και τα πανηγύρια τα οποία διοργανώνονταν στην ύπαιθρο της Κρήτης, με αφορμή κυρίως θρησκευτικές εορτές ή ιστορικές επετείους. Σε όλα σχεδόν τα χωριά της περιοχής, με πρωτοβουλία των πολιτιστικών συλλόγων ή μεμονωμένα εξακολουθούν να διοργανώνονται πανηγύρια τα οποία αποτελούν αφορμή συνεύρεσης του τοπικού πληθυσμού, ενώ παράλληλα συμβάλλουν στη διατήρηση των εθίμων και των παραδόσεων του τόπου.

Λύρα, λαγούτο, μπουλγαρί, χαμπιόλι, ασκομαντούρα...

Τα βασικά όργανα που χρησιμοποιούνται στην κρητική μουσική είναι η λύρα και το λαούτο. Στην ανατολική και Δυτική Κρήτη είναι επίσης διαδεδομένη η χρήση του βιολιού αντί της λύρας. Σε πολλές περιπτώσεις το «μπουλγαρί» συμπληρώνει το λαούτο στη συνοδεία της λύρας.

Το μαντολίνο επίσης χρησιμοποιείται συχνά και ειδικά στις «καντάδες» (πρόκειται για αυθόρμητες μουσικές εκφράσεις που πολλές φορές περιφέρονται στους δρόμους των χωριών και χρησιμοποιούν κυρίως ερωτικούς στίχους).

Σημαντική θέση, στη μουσική παράδοση της Κρήτης, έχουν τα πνευστά όπως το «χαμπιόλι» (η κρητική φλογέρα) και η «ασκαμαντούρα» που είναι ο αρχαίος «άσκαυλος».

Χοροί

Οι βασικοί κρητικοί χοροί είναι ο **Πεντοζάλης** (έχει τις ρίζες του στον αρχαίο «πυρρίχιο» χορό), ο **Μαλεβιζιώτης**, η **Σούστα**, ο **Σιγανός** και ο **Χανιώτης** (συρτός). Εάν σας δωθεί η ευκαιρία να βρεθείτε σε πανηγύρι, μην το χάσετε και μη διστάσετε να μπειτε στον κύκλο του χορού, ακόμα κι αν τα βήματα σάς φαίνονται μπερδεμένα. Οι πιο διαδεδομένοι στα πανηγύρια είναι ο Χανιώτης (συρτός), ο Σιγανός και ο Μαλεβιζιώτης (πηδηχτός). Στην Εθιά ειδικά, σώζεται μια τοπική παραλλαγή του πηδηχτού, ο «Εθιανός Πηδηχτός» που θα είστε τυχεροί αν τον πετύχετε να τον χορεύουν οι παλιοί κάτοικοι του χωριού.

Τραγούδια

Η κρητική παραδοσιακή μουσική περιλαμβάνει κατά βάση χορευτικούς σκοπούς. Σε πολλές περιπτώσεις όμως η μουσική συνοδεύει απλά το τραγούδι που διακρίνεται σε δύο βασικές κατηγορίες. Η πιο διαδεδομένη είναι αυτή των δίστιχων δεκαπεντασύλλαβων μαντινάδων, κυρίως ερωτικών, που τραγουδιούνται πολύ στις παραδοσιακές γιορτές και καντάδες. Η ευκολία με την οποία οι Κρητικοί συνθέτουν μαντινάδες, για κάθε περίπτωση, είναι παροιμιώδης.

Η δεύτερη σημαντική κατηγορία είναι τραγούδια της τάβλας τα οποία τραγουδιούνται κυρίως στα χωριά της ρίζας των Λευκών Ορέων στα Χανιά και γι' αυτό ονομάζονται ριζίτικα.

Ανάλογα με το θέμα των στίχων τους διακρίνονται σε ακριτικά, ηρωικά, ιστορικά και του έρωτα.

Ιδιαίτερη είναι επίσης η μουσική φυσιογνωμία και τέχνη της περιοχής των Αστερουσίων, όπου καταξιωμένοι οργανοπαίκτες, ποιητές αλλά και χορευτές μάς κληροδότησαν μια αυθεντική και ποιοτική μουσική παράδοση αλλά και τη γνήσια ταυτότητα όλων των εκδηλώσεων που σχετίζονται με αυτή (παρέα, καντάδα, γλέντι).

Κρητικές μαντινάδες

Οι μαντινάδες είναι δίστιχα με ομοιοκατάληκτους ιαμβικούς δεκαπεντασύλλαβους στίχους που πρωτοεμφανίστηκαν ως ποιητικό είδος προς τα τέλη του 14^{ου} αιώνα και έκτοτε αρχίζει να καθιερώνεται σε πολλές Ελληνικές περιοχές και ιδιαίτερα στο νησιωτικό χώρο. Στην Κρήτη οι μαντινάδες παρουσιάζουν μεγάλη άνθιση και έχουν καθιερωθεί ως ένα από τα βασικότερα μέσα έκφρασης συναισθημάτων. Οι βασικοί φορείς της μαντινάδας είναι οι ριμαδόροι, οι ριμαδόροι αλλά και ο απλός κόσμος.

Η μαντινάδα είναι ένα ποίημα σταθερής μορφής που ολοκληρώνεται σε δύο στίχους. Αυτό το είδος ποίησης είναι εύλογο πολύ δύσκολο, επειδή οι σκέψεις και το συναίσθημα πρέπει να εκφραστούν με πληρότητα μέσα σε ασφυκτικά όρια λέξεων. Οι χαρμαδίες και οι επαναλήψεις λέξεων στην ίδια μαντινάδα πρέπει να αποφεύγονται. Αυτός είναι και ο λόγος που οι καλές μαντινάδες είναι λίγες. Για να χαρακτηριστεί ένα δίστιχο μαντινάδα πρέπει να να είναι γραμμένο στην κρητική γλώσσα, να έχει λογικό νόημα, να διαθέτει ποιητικά στοιχεία, όπως πρωτοτυπία, ευρηματικότητα, φαντασία, αλληγορία και να δημιουργεί εικόνες.

Η μαντινάδα είναι η δημοτική ποίηση της Κρήτης, που δεν ζει στα βιβλία αλλά μέσα στο λαό, φυσική και απροσποίητη, αφού έρχεται από τη ζωή του, εκφράζει τα χαρακτηρισ του, την πνευματική ανάπτυξή του και το ήθος του, με φραστική δύναμη που αναβλύζει απ' την κρυστάλλινη και πεντακάθαρη πηγή της γλώσσας, δίχως τίποτε το ψεύτικο και το περίτεχνο.

Οι μαντιναδολόγοι ή ριμαδόροι ήταν περιζήτητοι στις παρέες. Όταν στο ίδιο γλέντι τύχαινε να συναντηθούν δύο ή και περισσότεροι ριμαδόροι τότε υπήρχαν φοβερές κόντρες, τα λεγόμενα «ντρακαρίσματα» ή «κο-ντραρίσματα».

Στα ντρακαρίσματα κάθε μαντινάδα έρχεται σαν από-κρουση ή γελοιοποίηση εκείνης που ειπώθηκε από τον αντίπαλο πρωτότερα.

Μια στιχομυθία λοιπόν ανάμεσα σε εσάς τους φιλο-ξενοδόχους και τους οικοδεσπότες, θα μπορούσε να είναι:

- Χίλια καλώς το βρήκαμε του φίλου μας το σπίτι, αφού 'χει τον αυγερινό και τον αποσπερίτη.
Κι εσείς καλώς ορίστε, χίλια και δυο χιλιάδες, ο κάμπος με τα λούλουδα και με τα πρασινάδες.

- Χίλια καλώς ορίσανε οι φίλοι οι γι' εδικοί μας κι α δε χωρούν στο σπίτι μας, πάνω στην κεφαλή μας. Στην κεφαλή δε βγαίνομε γιατί θα γκρεμιστούμε, μονό 'ρθαμε στο σπίτι σας μιαν ταικούδιά να πιούμε.

ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΛΑΒΥΡΙΝΘΟΣ

Δεν πρόκειται για το μινωικό λαβύρινθο, αλλά για το Μουσικό Εργαστήρι «Λαβύρινθος» (Μ.Ε.Λ.) που λειτουργεί επί 15 χρόνια στο Χουδέτσι κι έχει κυριολεκτικά αλλιάξει τη μουσική φυσιογνωμία της περιοχής, αν όχι όλης της Κρήτης. Με ιδρυτή και καλλιτεχνικό διευθυντή του ΜΕΛ τον Ιρλανδό, κρητικό (ηλέον) ή μάλλον... πολίτη του κόσμου Ross Daly, ο «Λαβύρινθος» έχει καταφέρει να είναι το σημείο αναφοράς για όλη την περιοχή προσελκύοντας εκατοντάδες νέους και παράγοντας μια νέα γενιά μουσικών που έχουν ζωντανέψει δημιουργικά την παράδοση.

Σκοπός του Μ.Ε.Λ. είναι η μύηση νέων ανθρώπων σε μια δημιουργική προσέγγιση

*Τροπική μουσική

Ο «Λαβύρινθος» μάλλον ορίζεται περισσότερο ως ένας μουσικός τρόπος ζωής, παρά απλώς ως ένα μουσικό συγκρότημα. Ξεκίνησε στην Κρήτη το 1982 σαν μια παρέα φίλων οι οποίοι ήταν αφοσιωμένοι στην έρευνα των διαφόρων τροπικών μουσικών παραδόσεων και τις δυνατότητες για δημιουργική ανταλλαγή μέσα και ανάμεσα στις μουσικές αυτές.

Ο «Λαβύρινθος» έχει συμπεριλάβει, κατά καιρούς, μουσικούς από μια πολύ ευρεία γκάμα διαφορετικών εθνικοτήτων, και ο κάθε ένας από αυτούς φέρνει στο «Λαβύρινθο» τον κόσμο από τον οποίο προέρχεται, μέσω και της δικής του, προσωπικής δημιουργικότητας. Τα μέλη του Λαβύρινθου δε μοιράζονται απαραίτητα κάποια κοινή ιδεολογία και φιλοσοφία, είναι ωστόσο ενωμένοι σε ένα κοινό πνεύμα και, φυσικά, αγαπούν τη μουσική.

Ο όρος «τροπική μουσική» αναφέρεται συνήθως σε ένα συγκεκριμένο είδος μουσικής, η οποία ορίζεται από επίσης συγκεκριμένα τεχνικά χαρακτηριστικά, και εντοπίζεται γεωγραφικά κυρίως στη Μέση Ανατολή και στην Ασία γενικότερα.

«Η αλήθεια είναι ότι για εμάς είναι κάτι πολύ περισσότερο. Σε όλες τις μεγάλες τροπικές μουσικές παραδόσεις του κόσμου (τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση) ενυπάρχει μια αρχέγονη, υπερβατική πνευματικότητα η οποία δεν συσχετίζεται καθόλου με θρησκευτικά δόγματα ή οποιαδήποτε άλλα συγκεκριμένα πρότυπα σκέψης ή συναισθήματος.

Αυτό ακριβώς το στοιχείο της τροπικής μουσικής είναι που μας ωθεί άνευ όρων προς αυτήν, και που μας κάνει ικανούς να παραδινόμαστε σε έναν υπερβατικό κόσμο, πέρα από το χρόνο και την ατομική διάσταση, ο οποίος ανοίγεται για όλους εμάς, σύμφωνα με την προσωπική φύση του καθενός.»

Μουσικό Εργαστήρι Λαβύρινθος
<http://www.labyrinthmusic.gr/>

μουσικών παραδόσεων, σχεδόν από ολόκληρο τον κόσμο. Η αξία των δράσεων που υλοποιούνται εδώ δεν εξαντλείται καθώς, όλο το χρόνο διοργανώνονται εξειδικευμένα σεμινάρια τροπικών μουσικών οργάνων, συναυλίες, φεστιβάλ, ηχογραφήσεις και άλλα που προάγουν την έρευνα στο χώρο της παραδοσιακής μουσικής. Πέρα από την καθαυτή προαγωγή και ανάπτυξη της μουσικής και του πολιτισμού, η περίπτωση, αν όχι φαινόμενο, του Λαβύρινθου είναι για την περιοχή του Δήμου ένα ζωντανό παράδειγμα επιτυχημένης ενδογενούς ανάπτυξης, της ενδυνάμωσης δηλαδή των τοπικών κοινωνιών και ενεργοποίησης-συμμετοχής του κόσμου.

Ο Δήμος εδώ για πάνω από 20 χρόνια επένδυσε πολύ στην ενεργοποίηση του τοπικού ανθρώπινου δυναμικού, παράγοντας πολιτισμό και αξίες που αναδεικνύουν και αναμιγνύουν δημιουργικά την κουλτούρα και τη φύση.

Το Μ.Ε.Λ. στεγάζεται σε ένα υπέροχο παραδοσιακό οίκημα στο κέντρο του Χουδεταίου. Οποιαδήποτε στιγμή του χρόνου κι αν περάσει κάποιος από εκεί θα νιώσει την αύρα της καλλιτεχνικής δημιουργίας διάχυτη παντού. Το καλοκαίρι θα δει μουσικούς απλωμένους στην μεγάλη πράσινη αυλή, να συνθέτουν, να αλληλεπιδρούν και να σκορπίζουν μελωδίες σε όλο το χωριό. Αν είναι χειμώνας, θα ακούσει τους ήχους να δραπετεύουν από τα ξύλινα πατώματα του εργαστηρίου κατά τη διάρκεια των σεμιναρίων για λύρα, μπουζούκι, σάζι, βιολί, αφγανικό ραμπάτ, αραβικό ούτι, μπεντρί, μπουλγκαρί, τόμπακ, κιθάρα και ένα σωρό άλλα τροπικά* μουσικά όργανα.

Φεστιβάλ Χουδεταίου

<http://www.houdetsifestival.com/>

Το φεστιβάλ Χουδεταίου, είναι μια γιορτή της μουσικής, των αγροτικών και λαϊκών προϊόντων και της τέχνης που φιλοξενείται, από το 2010 και κάθε χρόνο, στο Χουδέτσι. Στις δύο πρώτες εκδηλώσεις (2010, 2011) προσέλκυσε περισσότερους από 5.000 θεατές κάθε χρόνο. Το 2012, 2013 και 2014, πάνω από 15.000 άνθρωποι από όλον τον κόσμο παρακολούθησαν το φεστιβάλ.

Η συμμετοχή στο Houdetsi Festival από μόνη της είναι ένας λόγος για να προγραμματίσει κανείς ταξίδι σε αυτή τη γωνιά της γης...

<https://www.youtube.com/watch?v=0EV7f4DdTrc>

(ιστορία που παρουσιάζει το μουσικό εργαστήρι «Λαβύρινθος» μέσα από την εσωτερική πόλη του Ανέστη του αντικέρ με την «αλήθεια» της μουσικής!)

Στο χώρο του Μ.Ε.Λ. λειτουργεί μόνιμη έκθεση παραδοσιακών μουσικών οργάνων από όλο τον κόσμο. Τα εκθέματα, που ανήκουν στην προσωπική συλλογή του **Ross Daly**, αποτελούν τεκμήρια των κοινωνικών, ιστορικών και πολιτισμικών εκφάνσεων των χωρών προέλευσης. Είναι το μοναδικό μουσείο του είδους του στην Ελλάδα και περιλαμβάνει πλούσιες συλλογές που διαφωτίζουν τις αντιπροσωπευτικότερες παραδοσιακές μουσικές, από την αρχαιότητα έως σήμερα. Επίσης, λειτουργεί **Όργανοποιείο**, στο οποίο είναι δυνατή η κατασκευή και επισκευή μουσικών οργάνων.

ΧΩΡΙΑ, ΟΙΚΙΣΜΟΙ & ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

55 είναι τα χωριά, μικρά και μεγάλα που θα βρείτε διάσπαρτα σε όλη την περιοχή αυτή. Αυτά τα χωριά είναι η ψυχή της περιοχής. Είναι η κιβωτός του τόπου με χιλιάδες κρυμμένους θησαυρούς, που χρειάζεται μόνο εξερευνητική διάθεση και... γερό στομάχι για να χωρέσει τους μεζέδες και τις ρακές στα καφενεία όπου ξεδιπλώνεται η ξακουστή φιλοξενία των κατοίκων της.

Περιηγούμενοι στο χώρο, σύντομα θα διαπιστώσετε ότι αυτοί οι μικροί και μεγάλοι οικισμοί που αναπτύσσονται στις πεδιάδες, σε μικρές κοιλάδες και στην περιφέρεια των βουνών, είναι το σημαντικότερο πολιτιστικό απόθεμα της Κρήτης.

Στην πολεοδομική οργάνωση και την αρχιτεκτονική δομή τους, απεικονίζονται τα διαχρονικότερα στοιχεία του πολιτισμού ολόκληρου του νησιού. Φανταστείτε ότι ένας μεγάλος αριθμός από τους ορεινούς οικισμούς έχουν κτιστεί σε αρχαιότατες τοποθεσίες και φέρουν

ίχνη όλων των ιστορικών φάσεων. Γύρω από καθένα τους βρίσκονται διάσπαρτα σημαντικά (μεμονωμένα) αρχιτεκτονικά μνημεία όπως μιτάτα, κρήνες, γεφύρια, μεμονωμένες οικίες.

Αρχιτεκτονική...

Η λαϊκή παραδοσιακή αρχιτεκτονική μέχρι και το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, τόσο τυπολογικά όσο και μορφολογικά, έχει τις ρίζες της πολύ πίσω στις απαρχές της ιστορίας του νησιού. Ουσιαστικά η δομή του ορεινού κρητικού χωριού των αρχών του περασμένου αιώνα δεν διαφέρει και πολύ από την εικόνα που συναντάμε στα ερείπια του μινωικού οικισμού του Παλαιοκάστρου στη Σητεία και των Γουρνιών, του αρχαιότερου οικισμού που έχει ανασκαφεί πλήρως στον Ευρωπαϊκό χώρο.

Θα παρατηρήσετε ότι τα περισσότερα χωριά είναι κτισμένα σε πλαγιές βουνών ή σε κορυφές λόφων για να διαθέτουν μεγαλύτερη αμυντική ικανότητα από τους επιδρομείς παλαιότερων εποχών.

Η δόμηση δε των οικισμών συνήθως είναι πυκνή, με στενούς δρόμους και τα σπίτια ενωμένα μεταξύ τους κατά τρόπο που η επικοινωνία από το ένα σπίτι στο άλλο, μέσω των δωματίων, ήταν πάρα πολύ εύκολη.

Το κέντρο του χωριού συνήθως ήταν η εκκλησία, γύρω από την οποία αναπτυσσόταν η κοινωνική ζωή του οικισμού.

Τυπολογικά η απλούστερη μορφή κατοικίας που συναντάμε στα χωριά είναι το μονόχωρο ισόγειο, το οποίο στεγάζει όλες τις καθημερινές λειτουργίες σε ένα ενιαίο χώρο. Στο μονόχωρο η «παραστιά», η αρχαία «εστία», είναι ταυτόχρονα και η κουζίνα του σπιτιού. Συνήθως ένα υπερυψωμένο ξύλινο τμήμα σε μορφή παραπίου χρησίμευε για ύπνο κάτω από το οποίο ο χώρος προοριζόταν για αποθήκη. Περιμετρικά κτιστές πεζούλες χρησιμοποιούνταν για καθιστικό, πολλές φορές και για ύπνο, λόγω έλλειψης επίπλων, ενώ μικρές εσοχές στους τοίχους χρησιμοποιούνταν σαν ντουλάπια. Εξωτερικά συνήθως οι τοίχοι ήταν ανεπίχριστοι. Τα δάπεδα εσωτερικά ήταν από συμπιεσμένο χώμα και οι επίπεδες οροφές στηριζόταν σε ξύλινους δοκούς, κυρίως από κυπαρίσσια, πάνω στους οποίους χρησιμοποιούσαν μικρότερα κλαδιά σε πυκνή διάταξη για να συγκρατούν την τελική επικάλυψη από αδιαπέραστο αργίλοχωμα. Στις περιοχές όπου δεν υπήρχε ξυλεία για μεγάλα ανοίγματα, αναπτύχθηκε η

τυπολογία του μονόχωρου «καμαρόσπιτου». Στην περίπτωση αυτή, ένα ή περισσότερα πέτρινα τόξα χρησιμοποιούνταν για να καλυφθεί το αναγκαίο άνοιγμα για τη στήριξη του δώματος. Στην τυπολογία αυτή, τα πέτρινα τόξα δημιουργούσαν επιμέρους γωνιές για άλλη χρήση, ανάλογα με τις ανάγκες της οικογένειας.

Η εξέλιξη του μονόχωρου γίνεται με την προσθήκη ορόφου στον οποίο οδηγεί εξωτερική σκάλα. Στην περίπτωση αυτή, ο χώρος του ισόγειου χρησιμεύει σαν αποθηκευτικός, καθώς επίσης για το στάβλισμα των ζώων, και ο όροφος καλύπτει τις ανάγκες της καθημερινής ζωής της οικογένειας.

Σιγά-σιγά, με την προσθήκη κατ' επέκταση επιπλέον χώρων, δημιουργείται ένας πιο σύνθετος τύπος σπιτιού που είναι και ο πιο διαδεδομένος σε ολόκληρη την Κρήτη. Είναι ο τύπος διώροφου σε τυπολογία Γ που, πολλές φορές, διαθέτει και συμπληρωματικούς βοηθητικούς χώρους γύρω από την αυλή του. Επίσης, πολλές φορές, θα συναντήσουμε επιμελημένα ανοίγματα από πωρόλιθο που σε ορισμένες περιπτώσεις περιλαμβάνουν υπέρθυρα με γλυπτά και ανάγλυφες παραστάσεις. Ειδικά σε περιοχές όπου υπήρχαν ενετικές επιρροές θα συναντήσουμε εντυπωσιακά θυρώματα με υπέροχες διακοσμήσεις.

Μετά τον 2^ο παγκόσμιο πόλεμο, σε συνδυασμό και με τη χρήση σύγχρονων υλικών κατασκευής, αρχίζει να αλλοιώνεται η φυσιογνωμία των παραδοσιακών οικισμών της Κρήτης με προσθήκες οι οποίες γίνονται για να καλύψουν τις νέες ανάγκες. Ταυτόχρονα την ίδια περίοδο, που συμπίπτει με την περίοδο της «ανοικοδόμησης», το κρητικό λαϊκό σπίτι αποκτά χρώμα και γίνεται πιο εξωστρεφές. Έτσι μπορεί μεν να απομακρύνεται από τις παραδοσιακές μορφές του παρελθόντος, αλλά αρχίζει να κερδίζει αυτά τα στοιχεία που για πολλούς αιώνες είχε χάσει η κρητική αρχιτεκτονική εξαιτίας του φόβου των κατακτητών. Τα στοιχεία της «διαφάνειας», του χρώματος και της εξωστρέφειας, συστατικά στοιχεία της μινωικής αρχιτεκτονικής.

Σήμερα στους οικισμούς εκείνους που έχουν υλοποιηθεί προγράμματα αποκατάστασης και ανάπλασής τους, μπορούμε να δούμε ενδιαφέροντα παραδείγματα συνύπαρξης αυτών των διαφορετικών στοιχείων αρχιτεκτονικής.

ΚΗΡΥΓΜΕΝΟΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ...ΤΟ ΘΑΥΜΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΝΩΝ

Εντός της περιοχής του Δήμου, οι οικισμοί που έχουν λάβει χαρακτηρισμό από το αρμόδιο υπουργείο (ΥΠΕΧΩΔΕ) ως παραδοσιακοί είναι οι Επάνω Αρχάνες και η Εθιά, ένα μικρό πανέμορφο χωριό στα Αστερούσια όπου μπορεί κανείς να παρατηρήσει όλα τα στοιχεία που περιγράψαμε παραπάνω, ιδιαίτερα μετά την αναστήλωση πολλών κτισμάτων που έκαναν οι ίδιοι οι κάτοικοι, με πολύ μεράκι και αφοσίωση.

Ο οικισμός όμως που κατέχει κορυφαία θέση στην αξία του αποθέματος σε ό,τι αφορά την παραδοσιακή κληρονομιά είναι οι Επάνω Αρχάνες, που με 200 κηρυγμένα διατηρητέα κτίρια και με εκτεταμένο πρόγραμμα αναπλάσεων, επί πολλά έτη, τις καθιστά «παράδειγμα προς επίδειξη» στον Ελληνικό και Κοινοτικό χώρο. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και για 10 -15 περίπου χρόνια, υλοποιήθηκαν πολλαπλά προγράμματα ανάπλασης του οικισμού

με αποτέλεσμα οι Αρχάνες να κερδίσουν το δεύτερο πανευρωπαϊκό βραβείο αναβάθμισης οικισμών.

Το παραδοσιακό αρχανιώτικο σπίτι συνδυάζει την αρχοντιά του νεοκλασικού με την απλότητα της αγροτικής κατοικίας και μια βόλτα στα σοκάκια του οικισμού είναι βέβαιο ότι θα σας εντυπωσιάσει.

Νεοκλασικισμός, Αρχάνες και η πορεία στο χρόνο...

Οι πρώτες εφαρμογές του νεοκλασικισμού στην Κρήτη συναντώνται στα μεγάλα δημόσια κτήρια που κατασκευάστηκαν από το τουρκικό κράτος, στις δειλές, σποραδικές και πολύ ενδιαφέρουσες διεισδύσεις ορισμένων χαρακτηριστικών στοιχείων νεοκλασικής μορφής (ξύλινα κολωνάκια με επίκρανα στις γωνίες) στα διάφορα αστικά τουρκικά αρχοντικά και στις πρώτες βίλλες που άρχισαν να κατασκευάζονται.

Ο 19^{ος} αι. είναι η περίοδος σημαντικών αλλαγών στον ελληνικό χώρο. Είναι η περίοδος που σημειώνονται μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και επιπλέον... ιδρύεται το ελληνικό κράτος. Και οι δύο αυτές εξελίξεις εμπεριέχουν έναν ευρωπαϊκό προ-

σανατολισμό που επηρεάζει τόσο την πολεοδομία, όσο και την αρχιτεκτονική. Γίνονται κινήσεις εκσυγχρονισμού των πόλεων, δίκτυα υποδομών, αστικές αναπλάσεις, κτίρια κοινής ωφέλειας.

Οι Βαυαροί βασιλείς εκτιμούν ότι η λαϊκή-παρδοσιακή αρχιτεκτονική δεν είναι άξια να εκφράσει το ύψος του νέου κράτους και επιλέγουν το νεοκλασικισμό ως την επίσημη μορφολογική έκφραση.

Ο νεοκλασικισμός επέφερε πραγματική επανάσταση στις διατάξεις των εσωτερικών χώρων για να καλύψει τις ανάγκες των νέων κτιρίων. Αντικατέστησε τα παλιά υλικά με νέα, ώστε αυτά να ανταποκρίνονται στις νέες ανάγκες κατασκευής. Ως τεχνολογία δέχτηκε ισχυρές επιρροές από το γερμανικό κλασικισμό ενώ επηρεαζόμενη από ένα κίνημα αναβίωσης του αρχαιοελληνικού μεγαλείου υιοθετούσε και στοιχεία ρομαντισμού.

Σπίτια με λάσπη και άχυρο;

Τα τελευταία χρόνια δραστηριοποιείται στις Αρχάνες μια ομάδα που προτείνει έναν νέο τρόπο δόμησης με τη μέθοδο cob. Και παρότι αρχικά θα είστε δύσπιστοι για το πόσο στέρεα ή στεγανά μπορεί να είναι τα σπίτια που κατασκευάζουν με... λάσπη, κόπραντα ζώων και στάχτυα, μια επίσκεψη και κουβέντα μαζί τους, μπορεί να σας πείσει για τα πλεονεκτήματα της εναλλακτικής αυτής φυσικής δόμησης: βιοκλιματική αρχιτεκτονική, εξοικονόμηση πόρων και ενέργειας, διατήρηση σταθερών συνθηκών διαβίωσης, είναι κάποια από τα σημαντικά της πλεονεκτήματα.

Τα δομικά υλικά που χρησιμοποιούν χρειάζονται ελάχιστη επεξεργασία ή μεταφορά, ενώ τα οικονομικά και περιβαλλοντολογικά κόστη είναι χαμηλά. Μερικά από αυτά τα υλικά είναι ανανεώσιμα (όπως τα δένδρα και το άχυρο) και κάποια άλλα (όπως οι πέτρα και το χώμα) υπάρχουν σε τέτοια αφθονία που είναι πρακτικά ανεξάντλητα.

Ένα ακόμα από τα πλεονεκτήματα του να κτίζει κάποιος με τοπικά υλικά είναι ότι το κτίριο βρίσκεται σε πλήρη οπτική αρμονία με το περιβάλλον.

«Αντίθετα από τα οικοδομικά δομικά υλικά, τα φυσικά περιέχουν καθόλου ή ελάχιστη επεξεργασία. Η χρήση τους δεν συνεισφέρει στην καταστροφή των δασών, στην κατασπατάληση των ορυκτών πόρων, στην μόλυνση και ούτε εξαρτάται από βιομηχανικά υλικά και βαριά μηχανήματα. Η γη είναι μη τοξική και τελείως ανακυκλώσιμη. Σ' αυτή την εποχή της περιβαλλοντολογικής υποβάθμισης και της έλλειψης φυσικών πόρων, με τις χιλιάδες κρυμμένες τοξίνες στα σπίτια μας, δεν είναι λογικό να επιστρέψουμε σε πιο αθώα, φθηνά και υγιεινά οικοδομικά υλικά;»

<http://www.cob.gr/> @ The Archanes Project
<http://www.thearchanesproject.com/el/>

Διδασκαλείο Αρχάνων (παλαιό δημοτικό σχολείο)

Μπαίνοντας στις Επάνω Αρχάνες το βλέμμα σας αναπόφευκτα θα πέσει πάνω στο επιβλητικό και κομψό κτήριο που δεσπόζει στον κεντρικό δρόμο.

Το κτίριο κατασκευάστηκε μεταξύ 1901 και 1911. Είναι διώροφο, λιθόκτιστο με υπόγειο και στεγάζεται, στο μεγαλύτερο μέρος του, με ξύλινη κεραμοσκεπή στέγη.

Οι κατόψεις του ισόγειου και του υπογείου αναπτύσσονται σε σχήμα Π, ενώ ο 2^{ος} όροφος καταλαμβάνει μόνο το μεσαίο τμήμα, τονίζοντας έτσι τον κατακόρυφο άξονα και προσδίδοντας μνημειακό χαρακτήρα στην αρχιτεκτονική του σύνθεση. Το κεντρικό τμήμα της πρόσοψης, όπου διαμορφώνεται η κύρια είσοδος του κτίσματος, βγαίνει προς τα έξω, έχει εξώστη με ενδιαφέρουσα σιδεριά και στρέφεται με αετωματική απόληξη. Στη δυτική πλευρά του κτιρίου ανοίγεται η μεγάλη αυλή του που λειτουργεί ως χώρος στάθμευσης. Το εσωτερικό του σχολείου είναι απλό, με άνετους φωτεινούς χώρους διδασκαλίας και ενδιαφέρουσα ξύλινη σκάλα ανόδου στον όροφο.

ΑΞΙΟΛΟΓΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Άλλοι ιδιαίτερα αξιόλογοι οικισμοί λόγων των μνημείων και ιστορικών αναφορών που προαναφέρθηκαν είναι:

- Ο οικισμός Κάτω Ασπρακοί στο σύνολο του (ακατοίκητος). Από εκεί ξεκινάει το μονοπάτι «Ασπρακιανό φαράγγι»
- Ο οικισμός Κουνάβοι, στο συνεκτικό τμήμα του. Από εκεί ξεκινάει το μονοπάτι «Κουνάβιανό φαράγγι»
- Οι οικισμός Μυρτιά, στο συνεκτικό τμήμα του (έδρα του Μουσείου Ν. Καζαντζάκης)
- Ο οικισμός Αγ. Βασίλειος, σε συνδυασμό και με τον αρχαιολογικό χώρο και τα μνημεία πλησίον του. Από εκεί ξεκινάει το μονοπάτι «Φαράγγι Σπηλιώτισσας»

• Τμήμα του οικισμού Αλγάγι

• Η Μονή Επανωσάφν

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΩΝ ΒΟΥΝΩΝ

Για όσους δεν γνωρίζετε τη λέξη ΜΙΤΑΤΟ, η περιοχή των Αστερουσίων είναι μια εξαιρετική περίπτωση για να ανακαλύψετε “ιδίους όμμασι”, τί σημαίνει...

Διασχίζοντας τους επαρχιακούς αλλιά και χωμάτινους δρόμους των Αστερουσίων που ξεφυτρώνουν από παντού και οδηγούν σε εκκληκτικές τοποθεσίες και χωριά, θα παρατηρήσετε μικρά πέτρινα κτίσματα, είτε χωμένα σε κοιχώματα βράχων είτε σε κορφούλτες και διάσελα σε όλη την έκταση του ορεινού όγκου.

Είναι τα περίφημα κτηνοτροφικά μιτάτα, τα καταφύγια των βοσκών και των ζωντανών τους, τα τυροκομεία της υπαίθρου. Εδώ, στα Αστερούσια, δεν έχουν πάντα το συνηθισμένο θολωτό σχήμα που συναντάμε στα περισσότερα μέρη του νησιού, αλλά υπάρχουν και τετραγωνισμένα, ή ορθογώνια ή με ακαθόριστα σχήματα που ακολουθούν το φυσικό ανάγλυφο. Όπου υπήρχε βοσκότοπος, συνήθως δημιουργούνταν και μιτάτο. Πολύ συχνά τα στέγαζαν σε σημείο όπου διαμορφωνόταν μια σπηλιά. Αν η σπηλιά ήταν βαθιά, το βαθύτερο τμήμα της χρησίμευε και για φυσικό ψυγείο ωρίμανσης του τυριού. Έξω από το μιτάτο υπήρχε μια στοιχειώδης αυλή και δίπλα η μάντρα για τον περιορισμό των ζώων κατά το άρμεγμα.

Τα μιτάτα των Αστερουσίων, παρότι δεν έχουν μελετηθεί όπως αυτά των Ανωγείων και της ευρύτερης περιοχής του Μυλοποτάμου, έχουν μια εκπληκτική ποικιλομορφία, μια δυναμική και γοητεία που αξίζει ιδιαίτερης προσοχής. Ιδίως στην περιοχή του Αχεντριά, που είναι σήμερα το πιο ζωντανό ίσως κτηνοτροφικό χωριό των ανατολικών Αστερουσίων, τα μιτάτα που ακόμη λειτουργούν είναι αρκετά και το τυρί που ζυμώνεται σε αυτά είναι από τα πιο ξακουστά της ορεινής αυτής ζώνης.

Μη διστάσετε να προσεγγίσετε τους φιλόξε-
νους κτηνοτρόφους, ιδίως αν τους συναντή-
σετε στο βουνό ή στο μιτάτο τους...

Ιδιαίτερη προσοχή στα ποιμενικά σκυλιά που συνήθως προστατεύουν τα εν λειτουργία μιτάτα.

Η ανάγκη...

Τα μιτάτα εν γένει είναι συγκεντρωμένα κατά ομάδες οικογενειών σε αρκετή απόσταση μεταξύ τους. Πολλές φορές αποτελούν συγκροτήματα με άλλους βοηθητικούς χώρους.

Στο πλαίσιο του συγκεκριμένου φυσικού περιβάλλοντος, το οποίο παρέχει περιορισμένα υλικά και οικονομικά μέσα, είναι φυσικό ότι οι άνθρωποι σε αυτή την περιοχή υιοθέτησαν αυθόρμητα το συγκεκριμένο τρόπο κατασκευής. Αυτό γίνεται σαφές αν σκεφτεί κανείς ότι για την κατασκευή του μιτάτου χρησιμοποιείται το ασβεστολιθικό πέτρωμα του σημείου όπου χτίζεται. Αυτού του τύπου η κατασκευή έχει επίσης το πλεονέκτημα ότι είναι ανθεκτική στο χιόνι και στις θύελλες και είναι εύκολη η συντήρησή της, δεδομένης της ύπαρξης του υλικού επί τόπου. Χωρίς να μπορεί να μιλήσει κανείς με σιγουριά για την προέλευση - διάδοση στην Κρήτη αυτής της μορφής κτισμάτων, είτε πρόκειται για θολωτούς τάφους είτε για μιτάτα, ιστορικά φαίνεται να ευσταθεί η άποψη της εντοπιότητάς τους εξαιτίας των παραπάνω λόγων.

Η καταγωγή τους...

Η ομοιότητα των μιτάτων τόσο μορφολογικά όσο και τυπολογικά με τους μινωικούς θολωτούς τάφους (όπως π.χ. στο Φουρνί) δεν αφήνει πολλές αμφιβολίες για την προέλευσή τους.

Ετυμολογικά η ονομασία αυτών των αρχέγονων ξερολιθικών κατασκευών με θόλο εκφορικό συστήματος, προέρχεται από τη λατινική λέξη METATUM που σημαίνει «στρατιωτικό κατάλυμα». Η λέξη πέρασε στους βυζαντινούς με την έννοια του προσωρινού καταλύματος και σχεδόν με την ίδια ερμηνεία διατηρείται σήμερα στην Κρήτη. Η χρονολόγηση των μιτάτων είναι αρκετά δύσκολη, αλλά ως χρόνος κατασκευής ή ανακατασκευής θεωρούνται τα ακιδογραφήματα στα ανώφλια, στις παραστάδες και σε διάφορα άλλα σημεία της τοιχοδομής. Πιθανότατα υπήρχαν και παλιότερα μιτάτα, αλλά το δομικό υλικό τους χρησιμοποιήθηκε στην κατασκευή των νεότερων, στην ίδια θέση. Στην Κρήτη, τα κυκλικά θολωτά κτίσματα διαδόθηκαν πολύ νωρίς.

Η υπόθεση της εισαγωγής / πολιτιστικής επιρροής από άλλους λαούς με τους οποίους η Κρήτη διατηρούσε εμπορικές σχέσεις φαίνεται να απορρίπτεται. Ο λόγος είναι ότι η μορφή της κυψελοειδούς θολωτής κατασκευής με το εκφορικό σύστημα, στην περίοδο που συ-

ναντιέται σε διαφορετικούς πολιτισμούς της περιοχής της Μεσογείου (δηλαδή το τέλος της 3^{ης} χιλιετηρίδας και αρχές της 2^{ης}), είναι τόσο εξελιγμένη στην Κρήτη που αποδεικνύεται πως υπάρχει η σχετική κατασκευαστική γνώση κατακτημένη μέσα από την εμπειρία.

Εξάλλου, την περίοδο που οι διάφοροι λαοί χρησιμοποιούν το πρωτόγονο θολωτό κτίσμα ως κατοικία, ο Μινώιτης το χρησιμοποιεί για ταφική χρήση, ενώ παράλληλα έχει κάνει ένα τεράστιο ποιοτικό άλμα στην αντίληψή του για το χώρο της επιβίωσής του και χτίζει ανάκτορα και επαύλεις για κατοικία.

Αρχιτεκτονική

Τα θολωτά μιτάτα είναι ξερολιθικές κατασκευές με θόλο και παρουσιάζονται να έχουν μορφή κόλπουρου κώνου.

Ο θόλος είναι χτισμένος σύμφωνα με το εκφορικό σύστημα ώστε κάθε στρώση να εξέρχεται λίγο περισσότερο προς το εσωτερικό του θόλου από την αμέσως κατώτερή της. Στην κορυφή τους προεξέχει ένας πολύ χαμηλός κώνος που αποτελεί τη στέψη του θόλου και που εξέρχεται πολύ λίγο από τον κυρίως κορμό του μιτάτου.

Τα μιτάτα είτε είναι μεμονωμένα με μια μικρή «αυλή» για βοηθητικές εργασίες είτε αποτελούν σύνολο με κάποιο άλλο μιτάτο στο οποίο φυλάγεται και ωριμάζει το τυρί, το λεγόμενο «κλειδόσπιτο ή τυροκέλι». Επίσης, πάντα υπάρχει δίπλα από το μιτάτο η «μάντρα» όπου φυλάγονται τα πρόβατα. Άλλοι χώροι βοηθητικοί μπορεί να είναι ο «κούμος», μικρή κρύπτη και κάποιο υπαίθριο καθιστικό το οποίο χρησιμοποιείται και ως τραπεζαρία.

Μέσα στο κυρίως μιτάτο υπάρχει πάντα μια εστία που συνήθως είναι κεντρικά τοποθετημένη και κάποιες πεζούλες για καθιστικό ή για ύπνο. Στη κορυφή του θόλου υπάρχει μια μικρή τρύπα, ο «ανηφοράς», διαμέτρου περίπου 20 - 30 εκ., απ' όπου μπαίνει φως και φεύγει καπνός.

Σε ό,τι αφορά τη θύρα, είναι πανομοιότυπη με αυτή των μινωικών θολωτών τάφων, δηλαδή αποτελείται από μονόλιθους. Η θεμελίωση του μιτάτου γίνεται συνήθως σε συμπαγή και επίπεδο βραχώδη χώρο ώστε να είναι εύκολη η εξόρυξή και η μεταφορά της πρώτης ύλης. Αφού γίνει η ισοπέδωση και η αποχωμάτωση αρχίζει η κατασκευή.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ - ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ

Από τα πλέον χαρακτηριστικά γνωρίσματα της κρητικής ανθρωπογεωγραφίας και πολιτισμού είναι η κυριαρχία του θρησκευτικού στοιχείου στο τοπίο, μέσα από την παρουσία εκατοντάδων μικρών, κατά κανόνα, εκκλησιών σε κάθε γωνιά της κρητικής γης.

Ακολουθώντας μια πρακτική που κρατά χιλιάδες χρόνια, ο κάτοικος της περιοχής επέλεγε τους λατρευτικούς του χώρους σε τοποθεσίες που έκρινε ότι εξέπεμπαν μια ιδιαίτερη ενέργεια και που, συνήθως, συνδέονταν με τα στοιχεία της φύσης: κορυφές λόφων και βουνών, πηγές νερού, απόκρημνες χαράδρες, εκβολές ποταμών. Σε πολλές περιπτώσεις, στα απομεινάρια αυτών των αρχαίων λατρευτικών τόπων, χτίστηκαν μεταγενέστερα χριστιανικά εκκλησιάκια που συνέχιζαν την προσπάθεια του ανθρώπου για επικοινωνία με το θείο.

Έτσι περιηγούμενοι το Δήμο, θα μείνετε έκπληκτοι από το πλήθος των εκκλησιών που θα συναντήσετε ακόμα και στα πιο απόμακρα και δύσβατα μέρη ...

Πολλά από αυτά υπήρξαν ερημητήρια για καλόγερους που επέλεξαν τη μοναστική ζωή.

Σε κάθε χωριό, μικρό ή μεγάλο, θα συναντήσετε πολλές εκκλησίες. Όλες θεωρούνται σημαντικές, αλλά μία, συνήθως είναι αφιερωμένη στον «πολιούχο», τον άγιο δηλαδή ή τον προστάτη του χωριού, ενώ εκτός οικισμών ξεφυτρώνουν μικρά γραφικά ξωκλήσια παντού, άλλοτε ανακαινισμένα και άλλοτε ταλαιπωρημένα από τα στοιχεία της φύσης και το χρόνο.

Αστερούσια: το Άγιο Όρος της Κρήτης

Τα Αστερούσια είναι μια από τις σπουδαιότερες κοιτίδες του χριστιανισμού και του μοναχισμού στην Κρήτη. Εδώ καταγράφεται η μεγαλύτερη πυκνότητα σε σκήτες και τόπους λατρείας, γεγονός που δικαιολογεί τον τίτλο που τους έχει αποδοθεί ως το Άγιο Όρος της Κρήτης.

Η μορφολογία του εδάφους, μακριά από τις πόλεις, τα χωριά, γεμάτη σπηλιές, φαράγγια και απόμερα μέρη και οι κλιματολογικές συνθήκες, καθιστούσαν τον τόπο ιδανικό για την άνθηση του μοναχισμού και ιδιαίτερα του ασκητισμού.

Την πρωτοβυζαντινή περίοδο (324-826) η περιοχή ήταν ένα από τα πιο σημαντικά κέντρα της ορθοδοξίας. Κατά την Αραβοκρατία (826-961) περίοδο που ολόκληρη η Κρήτη πέρασε μεγάλη δοκιμασία από σφαγές και λεηλασίες, λόγω των επιδρομών των Σαρακηνών πει-

ρατών, τα Αστερούσια και ο μοναχισμός ήταν επόμενο να παρακμάσουν. Οι απομονωμένοι κόλποι και τα λιμάνια όλης της νότιας ακτογραμμής τους γίνονταν στόχος και ορμητήριο των πειρατών, που έσφαζαν τους μοναχούς και λεηλατούσαν τα μοναστήρια και τα χωριά.

Με την απελευθέρωση της Κρήτης το 961 από το βυζαντινό στρατηγό Νικηφόρο Φωκά (Β' βυζαντινή περίοδος 961-1204), αρχίζει μια νέα περίοδος κοινωνικής, οικονομικής και πνευματικής αναγέννησης της Κρήτης και όλης της περιοχής των Αστερουσίων που έπαιξαν σημαντικό ρόλο σε αυτή την αναγέννηση.

Κατά την Βενετοκρατία (1211-1669) η περιοχή γνωρίζει άνθηση και ακμή. Τα μοναστήρια και ερημητήρια των Αστερουσίων γίνονται κέντρα αντίστασης ενάντια στην προσπάθεια των Ενετών να εκλατινίσουν την Κρήτη. Πολλοί άγιοι μοναχοί έδρασαν στην περιοχή αυτή για την ενίσχυση της θρησκευτικής και εθνικής συνείδησης των Κρητών. Κάτω από την κορυφή του Κόφινα στην τοποθεσία Λουσούδι (Δήμος Γόρτυνας) ο ιερομόναχος Ιωσήφ Φιλάργης ίδρυσε το 1361-62, τη μονή των Τριών Ιεραρχών όπου λειτουργούσε διδακτήριο και κέντρο αντιγραφής χειρογράφων. Την εποχή αυτή αναβιώνει ο μοναχισμός, ιδρύονται ή αναστηλώνονται και επαναλειτουργούν μοναστήρια και παλιές σκήτες και αναπτύσσονται σε κέντρα γραμ-

μάτων και τεχνών, ιδιαίτερα της αγιογραφίας. Είναι η περίοδος που αγιογραφούνται τα μοναστήρια και παρεκκλήσια των Αστερουσίων με σπουδαίες τοιχογραφίες και φορητές εικόνες μεγάλων αγιογράφων της Κρητικής Σχολής.

Λόγω του πλήθους των μοναχών και ασκητών που ζούσαν εκείνη την εποχή στα Αστερούσια, αναφέρονται σε κείμενα ως Ερημούπολη.

Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας (1669-1898) τα μοναστήρια των Αστερουσίων ανέπτυξαν πολύ σημαντική δράση. Έγιναν καταφύγια και ορμητήρια επαναστατών και βοήθησαν υλικά και ηθικά στους απελευθερωτικούς αγώνες. Λειτουργούσαν κρυφά σχολεία όπου μάθαιναν τα παιδιά ανάγνωση και γραφή. Κατά τα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση της Κρήτης από τους Τούρκους, έδρασαν στην περιοχή δυο πολύ σπουδαίοι μοναχοί: ο Όσιος Παρθένιος και ο Όσιος Ευμένιος. Οι δύο πατέρες, ίδρυσαν τη Μονή Κουδουμά, το μεγαλύτερο μοναστικό κέντρο των Ανατολικών Αστερουσίων που εκείνα τα χρόνια γνώρισε μεγάλη ακμή. Με το θάνατο των δύο οσίων και περίπου από το 1920 και μετά, ξεκίνησε η περίοδος παρακμής του μοναχισμού στα Αστερούσια που συνεχίζεται και μέχρι σήμερα. Τα μοναστήρια υπολειμματούν με λίγους μοναχούς, η μονή του Αγίου Παύλου εγκαταλείφθηκε, το ίδιο και στο Μαριδάκι και στις Τρεις Εκκλησιές.

ΜΟΝΗ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΤΗΣ ΚΑΡΔΙΩΤΙΣΣΑΣ

Η εκκλησία της Παναγίας Καρδιώτισσας βρίσκεται σε απόσταση τριών χιλιομέτρων από τις Άνω Αρχάνες, στην δεξιά πηλιά της κοιλάδας που ορίζεται από την διαδρομή του ποταμού «Καίρατου» προς το Ηράκλειο. Η κατασκευή της πρέπει να έγινε πριν το 1200 μ.Χ. Στο κατάστιχο, η εκκλησία της Παναγίας στο Καρυδάκι αναφέρεται ως παλιά, άρα μπορούμε να δεχθούμε ως χρόνο κατασκευής της το 1000 μ.Χ. Ο Chr. Buonadellmonti την επισκέφθηκε το 1415 μ.Χ. (αναφέρεται ως γυναικεία μονή της «Παναγίας στο Καρυδάκι») και την βρήκε σε μεγάλη ακμή. Ο G. Gerola το 1908 παρουσιάζει την κάτοψη της εκκλησίας στο «Καρυδάκι», αναφέροντας τα εξής: «Μία ανώνυμη εκκλησία στην τοποθεσία «Καρυδάκι» Τεμένους, κοντά στην υδατογέφυρα τρίκλιτη, όπου ο Νάρθηκας υπάρχει μόνο μπροστά στα δύο».

Πρόκειται για μία τρίκλιτη Βασιλική, επιφάνειας 60 τ.μ., με βοθροσκέπαστο νάρθηκα, μπροστά από το μεσαίο και το νότιο κλίτος, που παρουσιάζει ομοιότητες, τόσο ως προς την κάτοψη όσο και ως προς την τοιχοποιία, με τη Μονή Παλιανής στο Βενεράτο, την Παναγία Κριθαρίδας και τον Αγ. Ιωάννη στο Λιλιανό Πεδιάδος. Το μοναστήρι έπαψε να χρησιμοποιείται λόγω των περιοριστικών μέτρων που επιβλήθηκαν για χάρη του έργου ύδρευσης του Ηρακλείου από το μεγαλοφυή Ενετό Φραντζέσκο Μοροζίνι που κατάφερε να φέρει το νερό του Γιούχτα στο Χάνδακα.

Διασχίζοντας κανείς το φαράγγι μέσα στο οποίο ρέει ο ποταμός, συναντά τις πηγές που με τα έργα του Μοροζίνι ήδη από το 1627 υδροδοτούσαν την πόλη του Ηρακλείου.

Η γεωφυσική κατάσταση της περιοχής απαίτησε την κατασκευή υδατογεφυρών στη Σύλλημα, στη Φορτέτσα, στις Τρεις Καμάρες, καθώς και άλλων τεχνικών έργων.

Τα νερά περνούσαν την υδατογέφυρα που κατασκευάστηκε γι' αυτόν τον σκοπό και διχετεύονταν στον κεντρικό υδαταγωγό που συνέχιζε την ροή του, περνούσε διαδοχικά τις υδατογέφυρες στη Σύλλημα και στη Φορτέτσα και κατευθυνόταν προς το Χάνδακα.

Η εκκλησία της Παναγίας Καρδιώτισσας βρίσκεται σήμερα σε ερειπώδη κατάσταση, πολύ κοντά στην περήνη Γέφυρα στο Καρυδάκι.

ΤΩΝ ΚΑΛΟΓΡΑΔΩΝ ΤΑ ΚΕΛΙΑ (ΓΙΟΥΧΤΑΣ)

Στη δυτική απόκρημνη πηλιά του Γιούχτα είναι σκαρφαλωμένο ένα παλιό ερειπωμένο μοναστήρι, «Των Καλογράδων τα Κελιά».

Η θέα από το ξωκλήσι, που είναι χτισμένο πάνω από τους γκρεμούς του Γιούχτα, είναι εκπληκτική, αφού έχει εποπτεία σε όλα τα σημεία του ορίζοντα. Το κτίριο είναι τριώροφο κι έχει χτιστεί σε ένα πολύ δύσβατο και μη ορατό σημείο. Πολλοί πιστεύουν ότι εκεί ήταν και το ερημητήριο του Αγίου Παύλου.

Το μοναστήρι ήταν ένα από τα πολλά σημεία μοναχισμού πάνω στο Γιούχτα και γύρω από αυτόν, όπου ήκμασαν επί Ενετοκρατίας και παρήκμασαν επί Τουρκοκρατίας λόγω εκτεταμένων ληηλασιών.

Σήμερα σώζονται, σχετικά σε καλή κατάσταση, δύο κτίσματα: το ένα αποτελείται από έναν οχυρωματικό τοίχο με εσωτερικό υπαίθριο χώρο και μια κάμαρα χτισμένη μέσα στο βράχο, το άλλο βρίσκεται λίγα μέτρα πιο νότια - μάλλον ήταν η δεξαμενή όπου συγκέντρωναν νερό - το οποίο έβγαине όπως φαίνεται από μια μεγάλη τρύπα στο βράχο, που σήμερα έχει στερέψει.

Η πρόσβαση σε αυτό είναι δύσκολη, αν όχι επικίνδυνη, και γίνεται από δύο σημεία: από την κορυφή, λίγο πριν το εκκλησάκι του Αφέντη Χριστού και από τους πρόποδες του Γιούχτα με κατεύθυνση προς το εκκλησάκι του Τιμίου Σταυρού. Και στις δύο περιπτώσεις θέλει ιδιαίτερη προσοχή.

ΜΟΝΗ ΣΠΗΛΙΩΤΙΣΣΑΣ

Στην αρχή του φαραγγιού της Σπηλιώτισσας (από τη μεριά του Αγίου Βασιλείου) βρίσκεται το Σιναιτικό γυναικείο μοναστήρι που είναι επισκέψιμο συγκεκριμένες ημέρες και ώρες (κατόπιν συνενόησης. τηλ.: 2810 741370).

Το μοναστήρι ήταν αρχικά ανδρικό, σήμερα όμως λειτουργεί ως γυναικεία μονή και είναι από τα μικρότερα ενεργά μοναστήρια της Κρήτης.

Ο ναός τη Μονής είναι χτισμένος σε βράχο όπου, κατά μια παράδοση, βρέθηκε η εικόνα της Παναγίας. Τα ίχνη των τοιχογραφιών επάνω στο βράχο του σπηλαίου της Παναγίας

χρονολογούνται από τον 15^ο αιώνα. Γύρω στα 1600 φαίνεται πως η Μονή ήκμαζε. Η Μονή πέρασε στη δικαιοδοσία της Μονής Σινά κατά την περίοδο 1649-1669.

Ι.Μ. ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΗΤΑ

Το μοναστήρι είναι αφιερωμένο στον Άγιο Νικήτα και θεωρείται από πολλούς πιστούς θαυματουργό. Ο ιερός αυτός τόπος ήταν ερημητήριο και σκήτη πνευματικής άσκησης κυρίως από τους μοναχούς της Μονής Κουδουμά.

Ο ναός είναι χτισμένος σε σπηλαιώδη κοιλάτητα και με βάση τον ελάχιστο διατηρούμενο τοιχογραφικό διάκοσμο του σπηλαιώδους ναού, σε δύο αλληλεπλήθη στρώματα. Η Μονή φαίνεται ότι ιδρύθηκε τον 14^ο-15^ο αι., όταν ο αναχωρητισμός είχε διαδοθεί ευρέως στην περιοχή των Ασπερουσίων. Αριστερά του ιερού Βήματος, σε μικρότερο σπήλαιο που λειτουργεί ως Διακονικό, λέγεται ότι ρέει αγίασμα από σταλακτίτες. Σήμερα υπάγεται διοικητικά στη Ιερά Μητρόπολη Αρκαλοχωρίου, Καστελλίου και Βιάννου. Το μοναστήρι είναι κατάφυτο από ελαιόδεντρα και άλλα σκληροφύλλα δέντρα, ενώ διαθέτει ένα συγκρότημα με αρκετά κελιά όπου μπορούν να διανυκτερεύσουν και επισκέπτες κατόπιν συνεννόησης με τον επιστάτη που διαμένει μόνιμα εκεί.

ΑΓ. ΠΑΥΛΟΣ, ΠΑΡΑΝΥΜΦΟΙ

Η Μονή Αποστόλου Παύλου χρονολογείται από την εποχή της Ενετοκρατίας και λειτουργούσε ως ερημητήριο μέχρι τα μέσα περίπου του 20^{ου} αι. Η επιλογή της θέσης του μοναστηριού δεν ήταν τυχαία. Πάνω στην οδό σύνδεσης των Παρανύμφων με τη Μονή Κουδουμά, πάνω από τους επιβλητικούς και ιδανικούς για ασκητεία γκρεμούς και βραχοσπηλιές των Ασπερουσίων και, κυρίως, ανατολικά του ιερού κορυφής στον Κόφινα. Η Μονή ήκμασε την εποχή που ο λόγιος Ιωσήφ Φιλάργης διηύθυνε τη γειτονική μονή των Τριών Ιεραρχών στην τοποθεσία Λουσουδι. Το μοναστήρι λειτούργησε σε όλο το διάστημα της Ενετοκρατίας και ανακαταλήφθηκε την περίοδο της τουρκικής κατάκτησης. Κατά την Τουρκοκρατία απογυμνώθηκε από τα περιουσιακά της στοιχεία και όταν κατά το 19^ο αι. έγιναν προσπάθειες ανασύστασής της, οι κάτοικοι των Παρανύμφων και του Πλατανιά έσπευσαν να προσφέρουν χρήματα. Η ραγδαία ανάπτυξη του Κουδουμά επηρέασε και αυτή τη μονή που σταδιακά εγκαταλείφθηκε.

Ακριβώς κάτω από το εκκλησάκι, που είναι χτισμένο σε ένα φυσικό μπαλκόνι, ξεκινά απότομο φαράγγι και οι γκρεμοί των νοτίων Ασπερουσίων που είναι ένα από τα πιο επιβλητικά σημεία της Κρήτης. Η τοποθεσία αυτή όπου βρίσκεται είναι ιδανική για εγκατάσταση πηλυσμών και πιθανότατα είχε προσελκύσει πολλούς και κατά την αρχαιότητα, κρίνοντας από τα διάσπαρτα ευρήματα σε όλη την περιοχή.

Ο ναός ανήκει στον τύπο της μονόκλιτης βασιλικής με νάρθηκα, ενώ το οξυκόρυφο θύρωμα της εισόδου είναι λαξευτό σε πωρόλιθο, τυπικό για την περίοδο της Ενετοκρατίας. Στο εσωτερικό του ναού σώζονται κάποια τμήματα από τις πολύ όμορφες αρχικές τοιχογραφίες που κάποτε κοσμούσαν το ναό στις οποίες έχει γίνει πρόχειρη συντήρηση. Στην αυλή της Μονής φαίνονται ερείπια από τα κελιά των μοναχών, που είναι προσαρτημένα στο κτίριο του ναού, καθώς και κάποιοι τάφοι.

Ι.Μ. ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΕΠΑΝΩΣΗΦΗ

Η Μονή του Αγίου Γεωργίου του Απανωσήφη ή Επανωσήφη είναι από τις πιο πολυπηληθείς ανδρικές μονές στην Κρήτη και ένα από τα πιο φημισμένα μοναστήρια στο νησί.

Η Μονή χρονολογείται από το τέλος της Ενετοκρατίας κι αμέσως απέκτησε μεγάλη φήμη που τα επόμενα χρόνια έγινε ένα από τα μεγαλύτερα προσκυνήματα της Κρήτης.

Η μονή ιδρύθηκε γύρω στα 1600, από το μοναχό Παΐσιο, ο οποίος ξεκίνησε από τη Μονή Αγ. Αντωνίου Απεζανών για να πάει στη Μονή Αγκαράθου. Διανυκτέρευσε όμως στα κτήματα του ενετού Λαγγουβάρδου κοντά στο Κακό Χωριό (το σημερινό Μεταξχώρι) και όταν στον ύπνο του είδε τον Άγιο Γεώργιο, ο οποίος του είπε να μείνει στον ομώνυμο ναό που υπήρχε εκεί, αποφάσισε να τον επεκτείνει. Με το πέρασμα του χρόνου, οι κάτοικοι των γύρω χωριών τον συνέδραμαν στην προσπάθειά του. Έπειτα ήρθαν μοναχοί από γειτονικές μονές και με δικά τους οικονομικά μέσα έφτιαχνε ο καθένας το δικό του κελί.

Η ονομασία Επανωσήφης δόθηκε από τον άρχοντα της περιοχής Λαγγουβάρδο, ο οποίος είχε δύο βοσκούς με το ίδιο όνομα, Σήφης. Για να τους ξεχωρίζει έδωσε τα ονόματα Επάνω-Σήφης και Κάτω-Σήφης. Έτσι επικράτησε η προσωνυμία, Άγιος Γεώργιος του Επανωσήφη.

Την περίοδο της τουρκικής επιδρομής (1645-1669), η Μονή Επανωσήφη αρχίζει να αναπτύσσεται και να αποκτά τα πρώτα σημαντικά περιουσιακά της στοιχεία.

Το 18^ο αιώνα η Μονή βρίσκεται σε μεγάλη ακμή. Οι περισσότεροι περιηγητές που ήρθαν στην Κρήτη σταμάτησαν στη Μονή Επανωσήφη. Αρκετοί απ' αυτούς διέσωσαν πληροφορίες για τη μοναστική κοινότητα, τις ασχολίες των μοναχών, την πνευματική ακτινοβολία της και τη μορφή του κτιριακού συγκροτήματος.

Η πνευματική και κοινωνική προσφορά της Μονής στα χρόνια της Τουρκοκρατίας είναι ανεκτίμητη. Βοηθούσε τους οδοιπόρους αλλά και το δοκιμαζόμενο λαό της Κρήτης. Διατηρούσε σχολείο και πλούσια βιβλιοθήκη. Συγχρόνως ζούσαν στο Μοναστήρι λόγιοι μοναχοί, οι οποίοι ανέπτυξαν δράση ως αντιγραφείς βιβλίων, ως υμνογράφοι, ή ως διδάσκαλοι. Η πνευματική ακτινοβολία της Μονής και η οικονομική της άνθηση συνεχίζονται και κατά τα προεπαναστατικά χρόνια. Η επανάσταση όμως του 1821 υπήρξε καθοριστικός σταθμός για τη ζωή της Μονής. Πολλοί μοναχοί σφαγιάστηκαν και κειμήλια πουλήθηκαν για να αγοράστούν όπλα για τον αγώνα.

Κατά την επανάσταση του 1866 οι πατέρες της Μονής μαζί με τον Ηγούμενο Σωφρόνιο διαδραμάτισαν ενεργό ρόλο. Οι περισσότεροι Μοναχοί κατατάχθηκαν στα επαναστατικά σώματα, όπως εκείνο του Μιχαήλ Κόρακα.

Οι γεροντότεροι μαζί με τα κειμήλια και τα ιερά σκεύη μεταφέρθηκαν προσωρινά στη Μονή Αγ. Αντωνίου Απεζανών. Εκείνη την περίοδο η Εκκλησία ανέλαβε να συντηρεί από τα έσοδα των μοναστηριών τα σχολεία της Κρήτης.

Τα τεράστια έσοδα της Μονής Επανωσήφη χρησιμοποιήθηκαν για την πληρωμή των δασκάλων που είχαν αναλάβει την εκπαίδευση των παιδιών σε μια πολύ δύσκολη περίοδο για την Κρήτη.

Το 1941 οι μοναχοί του Επανωσήφη πήραν μέρος στη Μάχη της Κρήτης. Το Ηγουμενείο έγινε νοσοκομείο για τους τραυματίες και πάνω από 100 αστικές οικογένειες βρήκαν καταφύγιο στο μοναστήρι. Η Μονή προσέφερε μεγάλη βοήθεια στα αντάρτικα σώματα παρ' όλο που οι Γερμανοί λεηλάτησαν αρκετές φορές το μοναστήρι. Όπως φαίνεται από το Αρχείο της Δημογεροντίας Ηρακλείου, η Μονή διέθετε μεγάλη περιουσία όχι μόνο στο Νομό Ηρακλείου, αλλά και σε άλλες περιοχές (Ιεράπετρα,

Μεραμβέλλο, Βιάννο και Οροπέδιο Λασιθίου). Μετόχια και περιουσία της Μονής υπάρχουν σχεδόν σε όλη την Κρήτη. Αλλά και η προσφορά της είναι μεγάλη (ανέγερση Ορφανοτροφείου, του γηροκομείου του Ηρακλείου, συμβολή στην ανέγερση του Μητροπολιτικού Ναού του Αγίου Μηνά και των κτιρίων της Αρχιεπισκοπής στο Ηράκλειο κλη.).

Το Καθολικό βρίσκεται στο κέντρο του μεγάλου προσώλιου χώρου της Μονής. Είναι ρυθμού δικλίκτης Βασιλικής. Το δεξιά κλίτος τμήμα στον Άγιο Γεώργιο και το αριστερό στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος. Θεμελιώθηκε στις 5 Μαρτίου 1861 και αποπερατώθηκε στις 22 Απριλίου 1863. Το τέμπλο του ναού είναι περίτεχνα ξυλόγλυπτο με σπάνιες παραστάσεις.

Στο αριστερό μέρος του καθολικού βρίσκεται η θαυματουργή εικόνα του Αγίου Γεωργίου, η οποία σε μεγάλο μέρος της καλύπτεται με πολύτιμα τάματα και αφιερώματα.

Στο διάβα των αιώνων η Μονή ανέθρεψε μεγάλα πνευματικά αναστήματα, τα οποία με τη ζωή και τη δράση τους, αξιώθηκαν να ανέλθουν σε ανώτατα εκκλησιαστικά αξιώματα.

Σε ειδικά διαμορφωμένη διώροφη πτέρυγα, στεγάζεται το εκκλησιαστικό μουσείο και η βιβλιοθήκη. Στο μουσείο το οποίο πλοiereί όλες τις σύγχρονες τεχνολογικές προϋποθέσεις, εκτίθενται παλαιές εικόνες, Ευαγγέλια, ιερά κειμήλια- σκεύη, κ.ά. Επίσης η Μονή έχει στη κατοχή της μεγάλο αριθμό ιερών λειψάνων Αγίων.

Στην αυλή της Μονής, υπάρχει η κρήνη του Αγιάσματος, η οποία ανακαλύφθηκε όταν ο ευσεβής χριστιανός Μηλιάρης είδε στο όνειρο του τον Άγιο Γεώργιο.

Η Μονή Επανωσήφη πανηγυρίζει δύο φορές το χρόνο με τη συμμετοχή πλήθους προσκυνητών. Την 23^η Απριλίου, τη μνήμη του μαρτυρίου του Αγίου Γεωργίου και την 3^η Νοεμβρίου, την ανακομιδή των Ιερών Λειψάνων του Αγίου Γεωργίου.

Για επικοινωνία με την Μονή
στο τηλ.: 28940 - 51231, -51183.

Μη χάσετε...

Όσοι έχετε τη δυνατότητα να επισκεφθείτε το μοναστήρι τις ημέρες του Πάσχα, επιδιώξτε να βρεθείτε εδώ τη Μεγάλη Παρασκευή και τη Δευτέρα του Πάσχα. Τη Μεγάλη Παρασκευή (ακολουθία του Επιταφίου), μετά τη λιτανεία του Επιταφίου μέσα στο χώρο της Μονής, όλοι κατευθύνονται προς το κοιμητήριο. Στη συνέχεια πηγαίνουν στο υπόστεγο των προβάτων, που υπάρχει στο μοναστήρι και εκεί όλα τα πρόβατα περνούν κάτω από τον Επιτάφιο.

Τη Δευτέρα του Πάσχα είναι η Ιερά Πανήγυρις του Αγίου Γεωργίου, όπου πολύς κόσμος επισκέπτεται το μοναστήρι για να προσκυνήσει τη Χάρη Του. Την ημέρα εκείνη συνήθως επισκέπτεται τη Μονή ένας ιππικός όμιλος και κατά τη λιτανεία της εικόνας του Αγίου Γεωργίου γύρω από το χώρο της Μονής, προπορεύονται γεωργαλίδικα άλογα. Το ενδιαφέρον των επισκεπτών κεντρίζουν οι αγώνες, που πραγματοποιούνται λίγο πιο κάτω από τη Μονή. Οι αγώνες αυτοί συνδέονται με τον Άγιο Γεώργιο, αφού ο Άγιος ήταν έφιππος και στρατιωτικός.

ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΜΕ ΑΦΕΤΗΡΙΑ - ΣΤΑΘΜΟ ΤΩΝ ΕΠΑΝΩΣΗΦΗ

ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ

Δασάκι Επανωσήφη

Υδροβιότοποι Δαμανίων και Αρμανωγείων

Μουσικό Εργαστήρι Λαβύρινθος στο Χουδέτι

ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΣΤΟ ΜΕΣΟΧΩΡΙΟ

Η ερειπωμένη Μονή βρίσκεται στη βόρεια πλευρά των Αστερουσίων στο δρόμο που οδηγεί προς τον Αχεντριά. Σύμφωνα με τις σωζόμενες μαρτυρίες, η Μονή υπήρχε από την εποχή της Ενετοκρατίας, ενώ σε πηγή του 1848 αναφέρεται ως «ερημομοναστήριον». Ήταν μικρό, με λίγους μοναχούς που ασχολούνταν με την κτηνοτροφία. Τα ερείπιά του που σώζονται γύρω από το ναό, μόλις που δια-

κρίνονται σήμερα, παρόλο που οι παλαιότεροι κάτοικοι της περιοχής θυμούνται εκτεταμένο συγκρότημα κτιρίων.

Η παράδοση μιλάει για συνεχείς λεηλασίες από τους Τούρκους, που όπως φαίνεται ήταν και ο λόγος που εγκαταλείφθηκε και καταστράφηκε ολοσχερώς η Μονή. Σύμφωνα με τους ιστορικούς, «η θέση του σε μια περιοχή που προσφερόταν για τη φιλοξενία των χαινδων και η γειτνίασή του με τα Τουρκοχώρια της εύφορης Μεσαράς αποτελούν στοιχεία που μας επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι το μοναστήρι αυτό καταστράφηκε ολοκληρωτικά κατά την επανάσταση του 1821».

ΠΑΝΑΓΙΑ ΤΣΟΥΤΣΟΥΡΑ

Ο πολύ προσεκτικός επισκέπτης του Τσούτσουρα, θα παρατηρήσει ανάμεσα σε σύγχρονα τουριστικά καταλύματα τα ερείπια των κελιών παλιάς Μονής που σώζονται πολύ κοντά στη θάλασσα και σε αρκετή απόσταση από το Ναό της Παναγίας.

Η αλήθεια είναι ότι στις μέρες μας, λόγω της εκτεταμένης δόμησης, γύρω από το ναό της Παναγίας δεν υπάρχει πια τίποτα που να θυμίζει παλιό μοναστήρι ή ερημητήριο. Σύμφωνα με την έκταση που καταλαμβάνουν τα ερείπια, κρίνεται ότι εδώ ζούσαν τουλάχιστον 3-4 μοναχοί.

ΤΡΕΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ

Η τοπική παράδοση θέλει τον όρμο των Τριών Εκκλησιών τόπο ερημισμού κατά τα παλαιότερα χρόνια. Μετά το 1900 έγινε εξάρτημα του Κουδουμά. Οι εκκλησίες της Παναγίας του Χριστού και του Αγίου Γεωργίου ήταν τοιχογραφημένες.

ΜΑΡΙΔΑΚΙ

Γύρω από το ανακαινισμένο ναό της Θεοτόκου, στον μικρό παραλιακό οικισμό του Μαριδακίου, υπάρχουν κτίρια που παλαιότερα είχαν χρησιμοποιηθεί από μοναχούς και ερημίτες (τα τελευταία χρόνια χρησιμοποιήθηκαν ως γραφεία του πολιτιστικού συλλόγου Μαριδακίου). Δεν είναι γνωστό αν και πότε ξεκίνησε να λειτουργεί μοναστήρι. Σύμφωνα όμως με τις πηγές, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα λειτούργησε εδώ μικρή Μονή με τουλάχιστον 3 μοναχούς.

Προτεινόμενες θρησκευτικές διαδρομές

Εάν επιλέξετε να γνωρίσετε την περιοχή του Δήμου εστιάζοντας στα θρησκευτικά του μνημεία και γεγονότα, σας προτείνουμε να σχεδιάσετε το ταξίδι σας με κριτήριο είτε χρονολογικό, βάσει των μεγάλων εορτών του Χριστιανισμού, είτε χωροταξικό. Ξεκινώντας από το πρώτο σας προτείνουμε:

Περίοδο Πάσχα:

Κορυφαία γιορτή της Χριστιανοσύνης. Όπου κι αν βρεθείτε τη Μεγάλη Εβδομάδα θα απολαύσετε τα θρησκευτικά τελετουργικά και εκκλησιαστικές λειτουργίες σε όλα τα χωριά του Δήμου. Επιλέξτε για τη Μεγάλη Παρασκευή τη Μονή Επανωσήφη, όπου, μετά τη λιτάνευση του Επιταφίου όλοι κατευθύνονται αρχικά στο κοιμητήριο και στη συνέχεια πηγαίνουν στο υπόστεγο των προβάτων προκειμένου αυτά να περάσουν κάτω από τον Επιτάφιο. Και μια και θα βρίσκεστε εδώ, μη χάσετε στις 23 Απριλίου (του Αγ Γιωργίου, λίγο μετά την Κυριακή του Πάσχα), στην ίδια Μονή τη Γιορτή Επανωσήφη με τα γεωργαλίδικα άλογα.

Δεκαπενταύγουστος:

Η δεύτερη σημαντικότερη ημέρα, εορτασμού της Κοίμησης της Θεοτόκου. Η Παναγία τιμάται σε πλήθος από ναούς, εκκλησίες και ξωκλήσια εντός και εκτός των χωριών κι έτσι, όπου κι αν βρεθείτε, θα συναντήσετε αρτοκλασίες, λειτουργίες, πανηγύρια και πλείστα δρώμενα που, επ' ευκαιρία του καλοκαιριού, συνδυάζονται με απολαυστικά μπάνια στις θάλασσες και με βόλτες στα βουνά. Αν βρεθείτε στη μέση περίπου του Δήμου, μην ξεχάσετε να επισκεφτείτε τη Μονή Σπηλιώτισσας στον Άγιο Βασίλειο, όπου τελείται εορτασμός και είναι από τις ελάχιστες φορές που το κατανυκτικό μοναστήρι ανοίγει για το ευρύ κοινό. Η χωροθέτησή του δε, μέσα στο κατάφυτο φαράγγι της Σπηλιώτισσας, δροσερεύει το ζεστό Δεκαπενταύγουστο σε μια εξαιρετική τοποθεσία φυσικού κάλλους.

Εάν επιλέξετε το ταξίδι σας με κριτήριο χωροταξικό, τότε σας προτείνουμε:

Α) Ενότητα «Άγιο Όρος της Κρήτης».

Στα Αστερούσια με τις μοναστικές κοινότητες και το πλήθος από ξωκλήσια που ξεπροβάλλουν από παντού, μαζί με πιστούς που τελούν μυστήρια σε ανύψους ημέρες του χρόνου.

Διαδρομή Α1 (οδικώς):

Χάρακας > Παρανύμφοι > Μονή Αγίου Παύλου > Μονή Τριών Ιεραρχών στο Λουσούδι > Μονή Κουδομού > Αγία Μονή.

Διαδρομή Α2 (οδικώς & πεζοπορώντας):

Χάρακας > Παρανύμφοι > Μονή Αγίου Παύλου > (από εδώ πεζοπορία από 3 ως 4 ώρες) > Μονή Κουδομύ.

Διαδρομή Α3 (οδικώς):

Πύργος > Τρεις Εκκλησιές (Μονή).

Διαδρομή Α4 (οδικώς):

Πύργος > Μεσοχωριό (Μονή) > Αχεντριάς > Μονή Αγίου Νικήτα και φοινικόδασος.

Διαδρομή Α5 (οδικώς - πεζοπορικός):

Πύργος > Μεσοχωριό (Μονή Αγίου Δημητρίου) > Αχεντριάς > Μονή Αγίου Νικήτα και φοινικόδασος > Μαριδάκι (Μονή) > (από εδώ πεζοπορώντας από μισή έως μία ώρα) > Τσούτσουρας (Μονή Παναγίας Τσούτσουρα).

Β) Ενότητα μεσόγεια ζώνη Δήμου Αρχανών Αστερουσίων

Διαδρομή Β1 (οδικώς - πεζοπορικός):

Ηράκλειο > Κάτω Αρχάνες > Φουρνί > από εδώ πεζοπορώντας μέχρι την Παναγία την Καρυδακιανή και επιστροφή στο αυτοκίνητο > (συνεχίζετε από εδώ οδικώς) Πάνω Αρχάνες > δυτικές υπώρειες του Γιούχτα κάτω από τα Κελιά των Καλογράδων (τα προσεγγίζετε με προσοχή πεζοπορώντας σε μονοπάτι που δύσκολα διακρίνεται και επιστρέφετε από το ίδιο σημείο) > (οδικώς) Κορυφή Γιούχτα - Μονή Σωτήρα Χριστού.

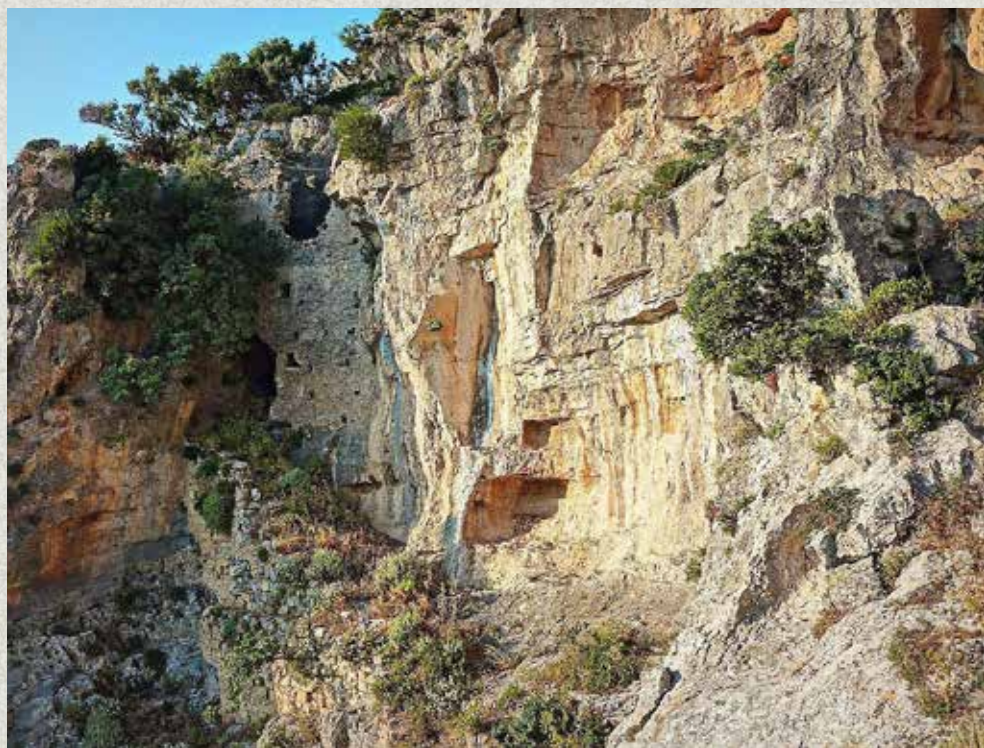
Διαδρομή Β2 (οδικώς):

Ηράκλειο > Πεζά > Άγιος Βασίλειος > Μονή Σπηλιώτισσας > Χουδέτσι > Μονή Επανωσήφη.

Διαδρομή Β3 (οδικώς - πεζοπορώντας):

Ηράκλειο > Πεζά > Άγιος Βασίλειος > Χουδέτσι (από εδώ πεζοπορώντας μισή ώρα μέσα από το φαράγγι της Σπηλιώτισσας για να καταλήξετε στο ομώνυμο μοναστήρι και επιστροφή για να πάρετε το αυτοκίνητο).

ΓΕΥΣΕΙΣ

Ένα από τα must του ταξιδιού σας πρέπει να είναι η γευσιγνωσία. Γευσιγνωσία φαγητών, κρασιών, προϊόντων... οτιδήποτε ξεκινάει από τη φύση, περνάει από το τσιγάρι της νοικοκυράς, το αποστακτήριο ή το πατητήρι και καταλήγει στον ουρανίσκο.

Δεν θα πρέπει να χάσετε την ευκαιρία να γευτείτε τα κρασιά των Αρχαίων και της περιοχής Ν. Καζαντζάκης που παράγονται από τα μινωικά χρόνια και που σήμερα εμφανίζονται στα πιο καλά και σύγχρονα οινοποιεία της Κρήτης. Ούτε τις ρακές που παρασκευάζονται κυρίως στην περιοχή Ν. Καζαντζάκης με τα περισσότερα ρακοκάζανα του Νομού!

ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΤΟΠΙΟ ΣΤΟ... ΠΙΑΤΟ

Η μαγειρική τέχνη ακολουθεί συγκεκριμένους κανόνες που όμως διατηρούν μια τέτοια ελευθερία επιτρέποντας δεκάδες παραλλαγές και ισαξίες γευστικές προτάσεις. Τα φαγητά παρασκευάζονται με απλούς τρόπους, συνήθως ψητά, βραστά ή γιαχνί. Οι συνδυασμοί είναι λιτοί, αλλά ευρηματικοί. Τα προϊόντα που χρησιμοποιούνται είναι πάντα εδώδιμα και εποχιακά στοχεύοντας στη μέγιστη αξιοποίησή τους και στη γευστική ανάδειξη της ιδιαιτερότητάς τους.

Ο αγροτικός πληθυσμός ανέκαθεν αξιοποιούσε τη φύση και τα προϊόντα της, που αποτελούν τη βάση της περιφημής κρητικής παραδοσιακής κουζίνας. Σε δύσκολες περιόδους, οικονομικής κρίσης και υποδούλωσης, όπως στις περιόδους της Ενετοκρατίας και της Τουρκοκρατίας, το ψάρι, το κυνήγι και τα σαλιγκάρια ήταν τροφές που συνέβαλλαν στην επιβίωση του ντόπιου πληθυσμού και μαγειρεμένα με πολλούς, διαφορετικούς, τρόπους αποτελούσαν γευστικά και νόστιμα πιάτα.

Η πλούσια σε εδώδιμα είδη κρητική χλωρίδα αξιοποιείται στο μέγιστο, καθώς παρέχει πάντα στο κρητικό νοικοκυριό τη δυνατότητα της οικονομικής τροφογίας. Τίποτα δεν πάει χαμένο, οι νοικοκυρές μαγειρεύουν τα άνθη της κολοκυθιάς, τους βλαστούς πολλών λαχανικών, τα φύλλα της μολδάς, τους βλαστούς του βότου ακόμη και η τσουκνίδα έχει τη θέση της στην κρητική κουζίνα και μαγειρεύεται σφουγγάτο, γιαχνί και με διάφορους άλλους τρόπους.

Το **ελαιόλαδο** είναι η μία και μοναδική λιπαρή ουσία που χρησιμοποιείται από τα μινωικά χρόνια μέχρι και σήμερα. Το ελαιόδεντρο, όπως αποδεικνύεται από τα διάφορα αρχαιολογικά ευρήματα, υπήρχε σε ολόκληρη την Κρήτη ήδη από τη Μέση και τη Νεότερη Μεσολιθική περίοδο (2000 π.Χ.). Υπολογίστηκε ότι η παραγωγή σε λάδι τα χρόνια εκείνα πρέπει να ήταν γύρω στους 11.000 τόνους, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι τεράστιες ποσότητες βρώσιμων καρπών, που καταναλώνονταν εκείνη την εποχή πολύ περισσότερες από ό,τι σήμερα. Αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχουν ελιές που ωριμάζουν πάνω στο δέντρο (σταφιδολιές) και τρώγονται χωρίς να υποστούν καμία απολύτως επεξεργασία.

Τα **άγρια χόρτα** τρώγονται συνήθως ωμά ή βραστά. Τους περισσότερους μήνες το χρόνο, κάθε οικογενειακό γεύμα ή δείπνο περιέχει μια σαλάτα με τουλάχιστον οκτώ διαφορετικά είδη. Τα άγρια χόρτα που έχουν έντονο άρωμα χρησιμοποιούνται συνήθως στην παρασκευή μικρών σε μέγεθος πιάτων.

Τα **λαχανικά** τρώγονται ωμά, βραστά ή γιαχνί με μια ελαφριά σάλτσα ντομάτας. Η χρήση της ντομάτας δεν είναι συχνή στις σάλτσες, καθώς οι περισσότερες είναι διαφανείς και υδαρείς και κυρίως περιορίζονται σε απλά αυγολέμονα, λαδολέμονα, με ξίδι ή λεμόνι.

Τα **όσπρια** καταναλώνονται κυρίως κατά τη διάρκεια των μεγάλων νηστειών, οι οποίες τηρούνται αυστηρά. Συχνά τα συναντάμε σε πρωτότυπους συνδυασμούς με ψάρια ή κρεατικά, όπου διατηρούν το βυζαντινό όνομά τους και καλούνται μαγειρέματα ή μαγειριές.

Το **κρέας** προέρχεται κυρίως από κατσίκια, αρνιά, κουνέλια, πουλερικά και, κατά τη διάρκεια του χειμώνα, από χοιρινά. Τα κατσίκια, ακόμα και σήμερα, είναι κυρίως ελεuthέρως βοσκής και τρέφονται με αγριόχορτα, βότανα και βλαστώματα δένδρων, με αποτέλεσμα το κρέας τους να έχει μια ευχάριστη κρουστή και καθόλου λιπαρή γεύση.

Τα **σαλιγκάρια** με τη σειρά τους, περισσότερο ίσως από κάθε άλλη κουζίνα του κόσμου, ακόμη και σε σύγκριση με τη γαλλική, κατέχουν ξεχωριστή θέση στην κρητική κουζίνα, καθώς υπάρχουν περισσότερα από 25 πιάτα των οποίων αποτελούν το κύριο συστατικό.

Γαστρονομική παράδοση

Η πολιτισμική επίδραση των διαφόρων λαών που πέρασαν από εδώ στα βάθη των αιώνων, άφησε σημάδια σε όλους τους τομείς... ασφαλής, και στη γαστρονομία. Η σημαντικότερη ωστόσο επιρροή που δέχτηκε η κρητική κουζίνα ανάγεται στη μινωική εποχή. Έως τις μέρες μας, τα προϊόντα του κρητικού τραπέζιού είναι λίγο-πολύ τα ίδια: ελαιόλαδο, δημητριακοί καρποί, όσπρια, μέλι, χόρτα και βότανα. Στα βυζαντινά χρόνια οι Κρητικοί διατηρούν τις συνήθειές τους και η κουζίνα των αστικών οικογενειών αρέσκεται σε περίπλοκα εδέσματα, τα οποία πρόσφεραν εξαιρετική γεύση.

Την περίοδο της Ενετοκρατίας το κρέας ήταν ακριβό και όχι τόσο συχνή τροφή. Η πιο σημαντική αλλαγή στην κρητική διατροφή συνέβη όταν άρχισαν να διαδίδονται στο νησί τα προϊόντα που ήρθαν από το Νέο Κόσμο και κυρίως η ντομάτα, η πατάτα και άλλα που σταδιακά προσαρμόστηκαν δημιουργικά στην τόπια κουζίνα.

Η γαστρονομική παράδοση είναι ισχυρή και η ποιικιλία εδεσμάτων και η φαντασία με την οποία αξιοποιείται το καθετί είναι αξιοθαύμαστα! Τα κολλοκυθάρια θα τα δείτε ωμά, βραστά περικυμμένα με ελαιόλαδο, στο τηγάνι, στο φούρνο, γεμιστά, ψητά, σε πίτες, σε κεφτέδες... Και δεν είναι τα μόνα. Όλα τα φρούτα και τα λαχανικά μεταμφιέζονται και προτείνονται είτε ως πρωταγωνιστές σε γευστικές δημιουργίες, είτε ως συνοδοί στο κρέας, στο ψάρι, στα ζυμαρικά, στα όσπρια. Η ευρηματικότητα αυτή με την οποία οι νοικοκυρές συνδυάζουν διαφορετικές μεταξύ τους τροφές, φρούτα με κρέατα, ξινά με γλυκά, όσπρια με λαχανικά, καταφέρνοντας την ίδια στιγμή να διατηρούν αυτούσιες τις γεύσεις του κάθε προϊόντος, είναι η μεγάλη επιτυχία της κρητικής κουζίνας στην οποία «τίποτα δεν πάει χαμένο». Οι σκληρές συνθήκες διαβίωσης των αγροτικών πληθυσμών εν γένει, αλλά και οι ειδικές συνθήκες αποκλεισμού και φτώχειας που βίωναν ενίοτε, τους ανάγκωναν να προσαρμόζονται κατά καιρούς σε πιο λιτές λύσεις καθημερινής διατροφής που δεν αλλοίωναν όμως τη βάση της μαγειρικής, ενώ ήταν εξίσου γευστικές και απολαυστικές. Το ψωμί έγινε παξιμάδι για να διατηρείται περισσότερο. Τα ριζικά συστήματα πολλών φυτών ήταν ο καλύτερος μεζές σε περιόδους νηστείας, οι μπάμιες αποξηράνθηκαν, τα φρέσκα ψάρια έγιναν παστά και το κρέας καπνιστό λουκάνικο για να κρατήσει στο χρόνο. Τα φρούτα και οι καρποί, όταν δεν τρώγονταν ωμά, μαγειρεύονταν και γίνονταν μαρμελάδες ή γλυκά. Καθώς, από τότε μέχρι και σήμερα, αξιοποιείται στο σύνολό του και καταναλώνεται με δεκάδες διαφορετικούς τρόπους. Μια θαυμάσια οικολογική πρακτική η οποία πηγάζει από την αρμονική συμβίωση του ανθρώπου με τη φύση και έχει τις ρίζες της σε πανάρχαιες πρακτικές εποχών που ο υψηλός δείκτης πολιτισμού δεν θα μπορούσε παρά να επηρεάσει και την κουζίνα. Συνήθειες των αρχαίων Ελλήνων διατηρούνται και στις μέρες μας σχεδόν αυτούσιες! Η «κρασοσυχνία», το πρωινό δηλαδή ξεκίνημα με μια κούπα κρασί και παξιμάδι, είναι συνήθεια σχεδόν πανελληνία με αρχαίες καταβολές, ενώ τα αρχαία ελληνικά «πολυκάρπια» (βρώση βρασμένων καρπών, δημητριακών

και οσπρίων με συνοδεία από βότανα και μυρωδικά) έδιναν πάντα εύκολες και νόστιμες λύσεις στις περισσότερες, αγροτικές κυρίως, κοινωνίες της περιοχής.

Τα ψάρια και τα μαλακόδερμα, παστά ή φρέσκα, καταναλώνονται, τουλάχιστον στην ενδοχώρα, σε μικρότερες ποσότητες από το κρέας, βραστά, ψητά ή διατηρημένα μέσα σε ελαιόλαδο, ξίδι και αρωματικά χόρτα. Αντίθετα, στις παράκτιες περιοχές, η αχινოსοσάλτα, οι σουπες με πετρόψαρα (κακαβιά), το χταποδοπίλαφο και γαριδοπίλαφο ακόμα και τα καβούρια, όπως και κάθε λογής όστρακα, θεωρούνται θαυμάσια εδέσματα.

Τα ψωμιά που χρησιμοποιούνται στο καθημερινό φαγητό περιέχουν τουλάχιστον δύο ειδών αλεύρι: σιταρένιο και κρίθινο (παλιότερα και από χαρούπι), ενώ οι κύριες γλυκαντικές ουσίες μέχρι και πριν από 50 χρόνια ήταν το πετιμέζι, το ονομαστό θυμαρίσιο μέλι και το χαρουπόμελο.

Τα γλυκά χωρίζονται σε τέσσερις βασικές κατηγορίες:

- μικρές και μεγάλες πίτες με διαφορετικό ζυμάρι, παραγεμισμένες με μαλακά τυριά και περικυμμένες με μέλι
- τα γλυκά του κουταλιού, στα οποία χρησιμοποιούνται όλα τα εδάσματα φρούτα του νησιού
- τα γλυκά που περιέχουν άφθονους καρπούς, όπως καρύδια και αμύγδαλα (πατούδα, καρυδόπιτες, αμυγδαλωτά) και
- τα αρτοσκευάσματα και οι εορταστικοί άρτοι, που παρασκευάζονται με λευκό σιταρένιο αλεύρι και άφθονα μυρωδικά και ζυμώνονται κυρίως με ελαιόλαδο.
- Από τα πιο ξεχωριστά προϊόντα της κρητικής γης, το μέλι αποτελούσε για πολλά χρόνια την κύρια γλυκαντική ουσία που σήμερα πλέον χρησιμοποιείται και στην κουζίνα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το κρέας με μέλι που μαγειρεύουν στη δυτική Κρήτη, ενώ το πιο συνηθισμένο επιδόρπιο των κτηνοτροφικών περιοχών είναι η μυζήθρα και η γραβιέρα καθώς και διάφορες πίτες περικυμμένες με μέλι.

Τα **γαλακτοκομικά προϊόντα** στην κρητική διατροφή κατέχουν σημαντικότερη θέση και από το κρέας και από το ψάρι. Σε αυτά περιλαμβάνεται ο ονομαστός κρητικός ξινόχοντρος, που δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα θαυμάσιο χαρμάνι από σπασμένο σιτάρι και ξινόγαλο.

Τα κρητικά τυριά θεωρήθηκαν από τους Βυζαντινούς τα καλύτερα της Μεσογείου, ενώ μεγάλες ποσότητες από αυτά κατανάλωναν και οι Βενετσιάνοι, οι οποίοι είχαν απαγορεύσει την εξαγωγή τους από το νησί. Τα πιο φημισμένα στην περιοχή είναι ο ανθότυπος, η γραβιέρα και το κεφαλοτύρι.

Τέλος, στην τοπική κουζίνα, έχουν την τιμητική τους τα δεκάδες είδη βοτάνων και αρωματικών φυτών που φύονται παντού και ιδιαίτερα στα ορεινά, και χρησιμοποιούνται είτε για να αρωματίσουν διάφορα προϊόντα (π.χ. βρώσιμες ελιές και ελαιόλαδο), είτε για να κάνουν πιο νόστιμο και πιο γευστικό το φαγητό και είτε για να παρασκευάσουν θαυμάσια αφεψήματα. Θεραπευτικά ή μη, τα θαμνώδη αυτά φυτά είναι ίσως από τα πιο αντιπροσωπευτικά στοιχεία της ίδιας της φυσιογνωμίας της φύσης και του τοπίου: μικρά και 'σεμνά', χωρίς χρωματικές και μορφολογικές 'εντάσεις', με ποικιλία όμως ανεξάντλητη και αρώματα μεθυστικά, ικανά να προκαλέσουν τις πιο δυνατές συγκινήσεις.

ΤΑ ΚΡΑΣΙΑ

Η Κρήτη και περισσότερο από όλους τους νομούς της ο Νομός Ηρακλείου, από τη μινωική ήδη περίοδο, αναδεικνύεται σε μια από τις πλέον σημαντικές οionoπαγωγικές περιοχές με εξαιρετικής ποιότητας κρασιά από φημισμένες ποικιλίες οinoστάφυλων. Η προαιώνια παράδοση της οinoκαλλιέργειας αποδεικνύεται από τα ευρήματα στην περιοχή Αρχανών και Βαθυπέτρου, περιοχές που και σήμερα παράγουν ορισμένα από τα πλέον φημισμένα κρητικά κρασιά.

Ο Κρητικός αμπελώνας, ο πιο παραδοσιακός αμπελώνας της Ευρώπης, ξεκινά από ένα υπόμτρο 600 περίπου μέτρων και ξεδιπλώνεται καταφορίζοντας μέχρι τη θάλασσα στο τελείως ανομοιόμορφο τοπίο ακολουθώντας το στην αδιάκοπη εναλλαγή των λόφων και των κοιλάδων του που ξαφνιάζει και γοητεύει τον επισκέπτη.

Ο ήπιος και χωρίς ακρότητες χειμώνας και το θερμό και ξηρό καλοκαίρι της Κρήτης, με την απλόχερη ηλιοφάνεια και τη δροσιά από τους

Επισκέψιμα οinoποιεία (Δρόμοι του Κρασιού):

Οι λάτρες του καλού κρασιού, είσατε στο σωστό μέρος: η μεσόγεια ζώνη του Δήμου Αρχανών Αστερουσίων είναι από τις πιο σημαντικές οionoπαγωγικές ζώνες της Κρήτης, με πολλά επισκέψιμα οinoποιεία που σας προσφέρουν ξεναγήσεις και γευστιγνωσίες. Από τα οinoποιεία ή από το Δήμο θα προμηθευτείτε τα έντυπα «Δρόμοι του Κρασιού» που θα σας κατευθύνουν προς μια κυκλική διάσχιση της ενδοχώρας που καλύπτει στο σύνολό της οinoποιντικής ζώνης τον νομό και δίνει τη δυνατότητα στον επισκέπτη να γνωρίσει όσο το δυνατόν περισσότερες αντιπροσωπευτικές αμπελοουργικές - οionoπαγωγικές ζώνες της περιοχής.

www.winesofcrete.gr

Θαλασσινούς ανέμους εξασφαλίζουν ένα άνετο βλαστικό κύκλο χωρίς εκπλήξεις και ιδιαίτερα προβλήματα.

Δεν είναι περίεργο λοιπόν, που η Κρήτη διαθέτει μια οinoική παράδοση 4.000 χρόνων. Το βεβαιώνουν οι ανακαλύψεις όπως το πατητήρι στο Βαθύπετρο, που είναι το πιο παλιό πατητήρι στον κόσμο, αλλά και στον Κάστελλο Καταλαγαρίου. Πραγματικά, η τοπική οionoπαγωγή γνώρισε περιόδους μεγάλης εμπορικής άνθησης. Σημαντικότεροι σταθμοί στη μακρά και μεγαλειώδη ιστορική διαδρομή της υπήρξαν η περίοδος ανάμεσα στον 1^ο και 2^ο αιώνα μ.Χ., εποχή κατά την οποία τα Κρητικά κρασιά, σφραγισμένα μέσα σε περίτεχνους αμφορείς, ταξίδευαν σε ολόκληρη τη Μεσόγειο και η περίοδος της Βενετσιάνικης κυριαρχίας στο νησί (12^{ος}-16^{ος} αιώνες) τότε που το Κρητικό κρασί έφθασε στο ζενίθ της φήμης του μ' ένα γλυκό τύπο κρασιού, τον Μαλβαζία οίνο. Σήμερα η παραδοχή της κρητικής δίαιτας, ως ιδανικό πρότυπο της υγιεινής διατροφής, συνέβαλε στην αναγνώριση της θετικής επίδρασης και του κρητικού οίνου στην υγεία, στα πλαίσια της μέτριας κατανάλωσης.

ΟΤΑΝ Η ΓΕΥΣΗ ΓΙΝΕΤΑΙ ΓΙΟΡΤΗ...

Μεγάλες θρησκευτικές γιορτές και σταθμοί της κοινωνικής ζωής συνδέονται με συγκεκριμένα και συνήθως πιο πολύπλοκα φαγητά.

Τα Χριστούγεννα, μετά από την περίοδο νηστείας, το κρέας και συγκεκριμένα το χοιρινό, κατέχει κυρίαρχη θέση στο γιορτινό τραπέζι. Επίσης οι νοικοκυρές ετοιμάζουν τα χριστουγεννιάτικα ψωμιά, που δεν είναι άλλα από τα χριστόψωμα ή σταυρόψωμα, τα οποία διακρίνονται για τον πλούσιο στολισμό και τα ιδιαίτε-

ρα σχέδια που διαφοροποιούνται από περιοχή σε περιοχή.

Την Πρωτοχρονιά ετοιμάζονται οι κουραμπιέδες, τα μελομακάρονα και η βασιλόπιτα, ενώ ανά περιοχή οι νοικοκυρές φτιάχνουν διάφορα γλυκίσματα όπως τα μεθυσμένα κουλουράκια στο Μεραμπέλο, τα ξεροτήγανα στην Ιεράπετρα κ.ά. Την παραμονή των Θεοφανείων συνηθίζονται τα παλικάρια (πίατο αποτελούμενο από διάφορους σπόρους: φακές, ρεβίθια, φασόλια, κουκι, σιτάρι), τις Απόκριες οι αγνόπιες και ο τζουλαμάς, το Πάσχα το αρνί, η μαγειρίτσα (σούπα με εντόσθια αρνιού) και οι αυγοκουλούρες ή λαμπροκουλούρες καθώς και τα καλιτσούνια.

Σε κοινωνικές εκδηλώσεις, όπως σε γάμους, βαφτίσια αλλά και στα πανηγύρια, το κυρίαρχο φαγητό είναι το πιλάφι, ενώ ετοιμάζονται ειδικά ψωμιά, στολισμένα με ιδιαίτερη μαεστρία και τέχνη, τα περίφημα γαμοκούλoura ή ζομπλιαστά ψωμιά. Επίσης τα ξεροτήγανα, όπως και τα αμυγδαλωτά, είναι γλυκά που προσφέρονται τόσο σε γάμους, όσο και σε άλλα σημαντικά κοινωνικά γεγονότα. Το ποτό που προσφέρεται στους γάμους είναι η σουμάδα καθώς και άφθονο κρασί γηγενών ποικιλιών.

Καζανέματα

Το φθινόπωρο η παραγωγή της ρακής αποτελεί μια συνεχή γιορτή απ' άκρης σ' άκρη στην Κρήτη γνωστή ως «καζανέματα». Η ρακή είναι ένα ποτό ξεχωριστό, γεμάτο και πηλωτικό, που γεννιέται μέσα από τα απομεινάρια των σταφυλιών. Το ποτό αυτό περιέχει διπλάσια ή τριπλάσια ποσότητα οινοπνεύματος από ό,τι το κρασί (20-30% βαθμούς).

Μάλιστα, δυνατότερη ρακή είναι αυτή που παράγεται τα πρώτα 10-15 λεπτά της κάθε καζανιάς και λέγεται πρωτόρακη.

Αν ταξιδεύετε το Νοέμβριο που ξεκινάνε τα καζανέματα, κατευθυνθείτε προς τις Αγιές Παρασκευές, τις Κώμες, το Χουδέτσι και αλλού και δοκιμάστε την τσοκουδιά που ρέει άφθονη από τα αποστακτήρια κατά τη διάρκεια των τοπικών εορτών, με μουσικές και δέσματα που συνοδεύουν την ρακοποσία. Η παραγωγή ρακής για τους Κρητικούς, και ειδικά για την περιοχή αυτού του Δήμου, δεν είναι μια απλή παραγωγική διαδικασία. Είναι γιορτή· είναι ευκαιρία για συνεύρεση, για τραγούδι και χορό που ξεκινά νωρίς το απόγευμα και τελειώνει την επόμενη μέρα.

Τι ανέδειξαν παγκόσμιες έρευνες για τα διατροφικά πρότυπα;

Το κρητικό διατροφικό πρότυπο κατέχει σήμερα την πρώτη θέση διεθνώς, όπως παραδέχονται οι ειδικοί ακόμα και της πατρίδας του «γκουρμέ», της Γαλλίας, και όπως άλλωστε καταδεικνύουν έγκυρες επιστημονικές έρευνες.

Η μελέτη των 7 χωρών της Παγκόσμιας Οργάνωσης Υγείας, η μελέτη Serge Renaud, η πρόσφατη έρευνα των ιατρικών σχολών των Πανεπιστημίων Αθηνών και Χάρβαρντ και άλλες πολλές αποκαλύπτουν τη μακροβιότητα των μεσογειακών λαών σε σύγκριση με τους λοιπούς της Ευρώπης, ιδιαίτερα δε του κρητικού, και τη συνδέουν με τα διατροφικά τους πρότυπα. Συγκεκριμένα στις αρχές τις δεκαετίες του '60, ξεκίνησε μια έρευνα της Παγκόσμιας Οργάνωσης Υγείας, με στόχο τη μελέτη των διατροφικών συνηθειών ανθρώπων από 7 διαφορετικές χώρες (Ελλάνδα, Ιταλία, Γιουγκοσλαβία, Ολλανδία, Φινλανδία, ΗΠΑ και Ιαπωνία). Διήρκεσε 30 χρόνια και πήραν μέρος περίπου 12-13.000 άτομα ηλικίας 40-59 ετών.

Η έρευνα εξέτασε τη σχέση των διατροφικών συνηθειών των περιοχών αυτών με ασθένειες όπως ο καρκίνος και οι καρδιοπάθειες. Τα αποτελέσματα, που εξέπληξαν τη διεθνή επιστημονική κοινότητα, κατέδειξαν ότι οι άνθρωποι που ζούσαν στις μεσογειακές χώρες εμφάνιζαν τα μικρότερα ποσοστά θνησιμότητας από καρκίνο και στεφανιαία νόσο και είχαν το μεγαλύτερο μέσο όρο ζωής (ειδικά στην Κρήτη), σε σχέση με τους κατοίκους των άλλων χωρών. Προσπαθώντας οι επιστήμονες να ανακαλύψουν το μυστικό, οδηγήθηκαν στο συμπέρασμα ότι ο ιδιαίτερος και φυσικός τρόπος ζωής τους (εργασία στην ύπαιθρο, αυξημένη φυσική δραστηριότητα) αλλά και η απλή και λιτή διατροφή τους, η οποία έγινε παγκοσμίως γνωστή ως «Μεσογειακή Διατροφή», ήταν οι αιτίες αυτού του φαινομένου. Ακολούθησε η έρευνα της «Lyon heart» του διάσημου Γάλλου Καθηγητή Serge Renaud για να διαπιστωθεί το πόσο αυτοί οι παραπάνω παράγοντες, σε συνδυασμό με το μειωμένο στρες, ήταν τα αίτια της καλής υγείας των Κρητών. Η έρευνα αυτή, που διήρκεσε 5 χρόνια, περιέλαβε 605 ασθενείς, (που είχαν ήδη υποστεί ένα καρδιακό επεισόδιο και κινδύνευαν για δεύτερο) και έγινε στη Λυόν σε 2 ισάριθμες ομάδες. Στην πρώτη ομάδα χορηγούσε έναν διατολόγιο σύμφωνα με τα προτεινόμενα από τον παγκόσμιο οργανισμό υγείας και στη δεύτερη ομάδα έδινε την αναλογία των τροφών που χρησιμοποιούν οι Κρητικοί. Τα αποτελέσματα που παρουσίασε η δεύτερη ομάδα τελικά ήταν κατά πολύ καλύτερα από αυτά της πρώτης, έτσι που ο ίδιο ο Serge Renaud αναγκάζεται να πει:

«Μην ψάχνετε για το χάπι που υποκαθιστά την κρητική διατροφή. Δεν υπάρχει κάτι τέτοιο» (1998).

Ζητήστε ακόμα

Γλυκό περγαμόντο • Ψωμί ζυμωτό μιγαδερό • Γαρδουμάνια με κολοκύθια • Αρνί με αγκινάρες και αυγορέμνο • Ρεβύθια με μοσχάρι ή βοδινό (ρεβιθότο) • Ντομάτες γεμιστές με ρύζι και μάρθα • Πιτάκια με χόρτα • Χοχλούς με χόντρο

Γιορτή Καρπουζιού

Στον Χάρακα Ηρακλείου κάθε καλοκαίρι πραγματοποιείται η Γιορτή Καρπουζιού, με τη συνοδεία κρητικών μουσικοχορευτικών συγκροτημάτων.

Κουρές

Είναι μια από τις πιο εντυπωσιακές γιορτές και λαμβάνει χώρα τους τελευταίους μήνες της άνοιξης σε μιτάτα των Αστερουσίων, στα πλαιοία της οποίας κάθε κτηνοτρόφος προσκαλεί φίλους και συγγενείς να τον βοηθήσουν στην κουρά των προβάτων και μετά ακολουθεί γλέντι και φαγοπότι.

Γιορτή κακαβιάς

Κάθε καλοκαίρι, γύρω στον Αύγουστο, ρωτήστε για την ξακουστή γιορτή στις Τρεις Εκκλησιές που συνοδεύεται από μουσικές και χορούς.

ΔΟΚΙΜΑΣΤΕ

Αντικριστό: Ίσως ο πιο «πρωτόγονος» και παράλληλα νόστιμος τρόπος ψοσίματος του κρέατος. Μεγάλα κομμάτια κρέατος συνήθως από αρνί ή κατσίκι στερεώνονται σε βέργες γύρω από μια μεγάλη φωτιά. Η σάρκα του κρέατος σιγοψήνεται για 4-5 ώρες μόνο με τη θερμότητα της φλόγας.

Απάκι: Καπνιστό χοιρινό ψαρονέφρι με πολύ τρυφερό κρέας, τρώγεται ωμό, ως μεζές ή γίνεται ωραία ομελέτα μαζί με χόρτα.

Επτάζυμα: Παξιμάδια που η βάση τους είναι ένα είδος προζυμιού που γίνεται από κονιορτοποιημένο ρεβίθι.

Καλιτσούνια: Πιτάκια με γλυκιά μυζήθρα (μαλακό τυρί) ή με ανάμιξη με ξινή. Έτσι έχουν άλλοτε γλυκιά και άλλοτε υπόξινη γεύση. Το σχήμα τους μπορεί να μοιάζει με λύχνο, οπότε ονομάζονται λυχναράκια, ή με τρίγωνο (συνήθως είναι τα ανεβατά) και να θυμίζουν διπλωμένο μαντίλι.

Κεφαλοτύρι: Σκληρό, φτιαγμένο αποκλειστικά με πρόβειο γάλα, με εξαιρετικά πικάντικη γεύση. Αν η ωρίμανση έχει γίνει στα μιτάτα, ψηλά στα βουνά, τότε ονομάζεται τυρί της τρύπας.

Ντάκος: Κρίθινο στρογγυλό παξιμάδι μουσκεμένο και σερβιρισμένο με ελαιόλαδο, τριμμένη ντομάτα, ρίγανη και λίγη φέτα ή ξινομυζήθρα από πάνω.

Μυζήθρα ή ανθότυρο: Είναι ένα κατάλευκο μαλακό και γλυκό τυρί με αρκετά λιπαρά. Παρασκευάζεται από τυρόγαλο πρόβειο ή κατσικίσιο ή με ανάμιξη των δύο. Καταναλώνεται ως επιτραπέζιο τυρί ή σερβίρεται με μέλι και ξηρούς καρπούς. Όταν αλατισθεί εξωτερικά και μείνει να ωριμάσει στον αέρα, σκληραίνει, αποκτά πιπεράτη και συμπυκνωμένη γεύση και ονομάζεται ανθότυρο. Όταν ξεραθεί και σκληρύνει λίγο, ξύνεται επάνω από τα βρασμένα σε ζωμό κρέατος μακαρόνια.

Ξινομυζήθρα: Είναι ένα μαλακό τυρί, με αρκετά ξινή γεύση και αλοφώδη ή κοκκώδη υφή, που χρησιμοποιείται κυρίως στην παρασκευή της σαρικόπιτας και των καλιτσουνιών.

Ξεροτήγανα: Λεπτές θουρίδες ζύμης που τυλίγονται, καθώς τηγανίζονται σε άφθονο ελαιόλαδο, σε σχήμα σπείρας. Σερβίρονται μελωμένες και πασπαλισμένες με σουσάμι.

Οφτό: Κρέας από χρονιάρικο κυρίως αρνί (ζυγούρι) ή κατσίκι το οποίο, αφού αλατιστεί καλά, ψήνεται σκέτο ή πάνω σε κλίματα σε κλειστούς ξυλόφουρνους.

Σαρικόπιτες: Τηγανιτές πίτες σε σχήμα σπείρας γεμιστές με ξινή μυζήθρα και σερβιρισμένες με μέλι. Πήραν το όνομά τους από το χαρακτηριστικό κρητικό μαντίλι που φοριέται στο κεφάλι και ονομάζεται σαρίκι.

Σκάροι, τα ψάρια του κρητικού πελάγους: Γνωστότερο είδος στην Ελλάδα είναι ο σκάρος ο κρητικός. Τρώγεται ψητός μαζί με τα εντόσθιά του, εφόσον έχει ψαρευτεί νωρίς το πρωί ή με ντομάτα στην κατσαρόλα.

Τσακιστές (ελιές): Πράσινες μεσαίου μεγέθους, άγουρες ελιές των οποίων η σάρκα «τσακίζεται» συνήθως με μια πέτρα ή με μεταλλικό αντικείμενο.

Τσιλαδιά: Είναι αυτό που όλοι γνωρίζουμε ως πηχτή. Κομμάτια από χοιρινό κρέας (κεφάλι και πόδια) σιγοβράζουν αφήνοντας ένα ζωμό πηχτό σαν ζελατίνα. Καρυκεύονται με κύμινο, χυμό από νεράντζι, φύλλα δάφνης και καταναλώνονται κυρίως ως χριστουγεννιάτικος μεζές.

Τυροζούλι: Συνήθως πρόκειται για μικρής οικιακής παραγωγής τυρί με πρώτη ύλη το κατσικίσιο γάλα. Έχει ημίσκληρη υφή και πολύ ευχάριστη γεύση.

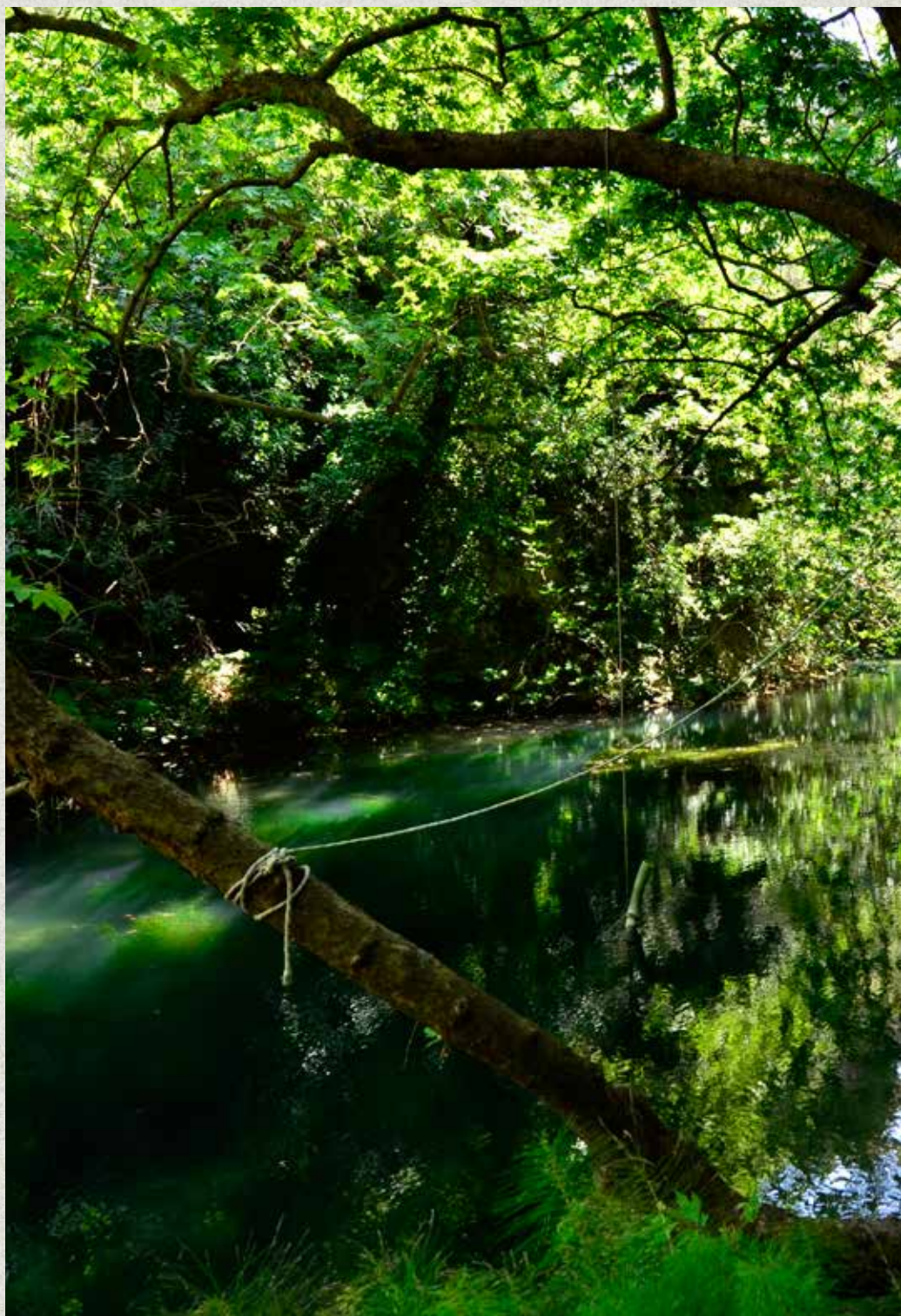

Δ.Ε. ΑΡΧΑΝΩΝ

Πληθυσμός δημοτικής ενότητας Αρχανών:

5.409 κάτοικοι

Έκταση: 31.855 στρέμματα

Ο δημοφιλέστερος τόπος της Κρήτης αναμφίβοτα είναι η Κνωσός· το περίφημο ανάκτορο που επισκέπτονται κατά χιλιάδες κάθε χρόνο από όλον τον κόσμο. Αυτό όμως που δεν είναι γνωστό στους χιλιάδες που καταφθάνουν στο περίφημο ανάκτορο είναι η γεωγραφία της Κνωσού· ή αλλιώς η περιοχή εκμετάλλευσης του πιο πλούσιου ανακτόρου της αρχαιότητας που δεν είναι άλλη, από την υπέροχη κοιλάδα του Καρτερού και του Κατσαμπαδιανού ποταμού με το ανθρωπόμορφο βουνό του, το Γιούχτα, και τις λοφώδεις εξάρσεις που δημιουργούσαν ανέκαθεν ένα ιδιαίτερο μικροκλίμα που ευνοούσε την αμπελοκαλλιέργεια και ελαιοκαλλιέργεια. Η περιοχή αυτή, η «Τσοκάνη της Κρήτης» (μαζί με τη μεσαία ζώνη του δήμου) είναι η ευρύτερη περιοχή των Αρχανών, το βόρειο τμήμα του Δήμου Αρχανών - Αστερουσίων.

Οι Αρχάνες είναι χτισμένες σε ένα ύψωμα (υψόμετρο 380μ.) που δεσπόζει μιας εύφορης και συστηματικά καλλιεργημένης κοιλάδας γεμάτης από αμπέλια, ελιές και κυπαρίσσια και που δεν πρέπει να έχει αλλιάξει πολύ από τους μινωικούς χρόνους. Δυτικά υψώνεται το ορόσημο των Αρχανών, το όρος Γιούχτας (υψόμετρο 811μ. και μήκος 3,5 χλμ.), το οποίο, εκτός από την ομορφιά του φυσικού τοπίου και την αρχαιολογική του αξία, είναι ένα βουνό με σπουδαία χλωρίδα και πανίδα. Αποτελεί κιβωτό αρωματικών φυτών και σπάνιων ειδών άγριας ορχιδέας, και επίσης είναι σημαντική αποικία του Γύπα (περίπου 28 ζευγάρια).

Ο Γιούχτας οριοθετείται στα δυτικά από τον Ψηλορείτη, στα ανατολικά από τα Λασιθιώτικα όρη και στα νότια από τα βουνά των Αστερουσίων. Από την κορυφή του, στα 811μ., η θέα προς όλα τα σημεία του ορίζοντα είναι καθηλωτική, αφού επιτρέπει μια οπτική που όμοιά της δεν υπάρχει από κανένα άλλο σημείο του Νομού Ηρακλείου.

Σημείο κατατεθέν της ζώνης των Αρχανών, εκτός από τον ίδιο τον οικισμό που αναμφισβήτητα είναι από τους πιο κοσμοπολίτικους παραδοσιακούς οικισμούς της Κρήτης, είναι... τα απομεινάρια του παρελθόντος! Οι αρχαιολογικοί χώροι των Αρχανών και της περιοχής όπου εντάσσεται ο οικισμός, συνιστούν αναμφισβήτητα ένα μεγάλο αρχαιολογικό πάρκο που, αν το βάλετε στόχο, θα χρειαστείτε πάνω από μία βδομάδα για να περιηγηθείτε!

ΕΠΑΝΩ ΑΡΧΑΝΕΣ

ΕΔΡΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ ΑΡΧΑΝΩΝ

χιλιομετρική απόσταση από Ηράκλειο: 15,7 χλμ.

Βρίσκεστε στις Αρχάνες, τον πιο γοητευτικό οικισμό της Κρήτης. Παρατηρώντας τον κανείς από ψηλά, αντιλαμβάνεται πλήρως γιατί ο τόπος αυτός κατοικείται ήδη από τα ύστερα νεολιθικά χρόνια. Στα δυτικά του υψώνεται το ιερό βουνό του Γιούχτα και τριγύρω ζώνεται από λοφώδεις εξάρσεις, από όπου πηγάζαν πολλές πηγές. Πηγές με πλούσια νερά που σχημάτιζαν τον Καίρατο ποταμό (σημερινός Κατσαμπαδιανός) που υδροδοτούσε το γόνιμο κάμπο, συνέδεε τις Αρχάνες με το περίφημο ανάκτορο της Κνωσού και κατέληγε στη βόρεια ακτή του Ηρακλείου. Το κατάφυτο κρητικό τοπίο που βλέπουμε σήμερα να αγκαλιάζει τον οικισμό, γεμάτο από αμπέλια, ελιές και κυπαρίσσια, δεν πρέπει να έχει αλλάξει πολύ από τους μινωικούς χρόνους. Αυτή η ωραία κωμόπολη με την εύφορη κοιλάδα χάρισε πλούτο στους κατοίκους της. Όταν οι Τούρκοι, μετά από 22 χρόνια πολιορκίας, κατάφεραν το 1669 να καταλάβουν τη βενετσιάνικη Candia (Ηράκλειο) έδωσαν τις Αρχάνες και τη γύρω περιοχή σαν δώρο στον Α. Baroci, τον άνθρωπο που πρόδωσε την πόλη. Οι Αρχάνες έγιναν έδρα επαναστατών. Στα χρόνια της Κρητικής Πολιτείας, η πόλη ευημερούσε: το κρασί, η σταφίδα και το λάδι εξαγόταν και έφεραν πλούτο στον τόπο.

Οι ευκατάστατοι Αρχανιώτες, θέλοντας να δείξουν την αγάπη και τη λαχτάρα τους για ένωση με την Ελλάδα, έχτιζαν νεοκλασικά σπίτια. Τοποθετούσαν στις προσόψεις των σπιτιών τους το αρχιτεκτονικό ρεύμα που εισήχθη στην ελεύθερη Ελλάδα. Έτσι, δημιουργήθηκε ένας μοναδικός οικισμός αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος. Ο οικισμός διασώθηκε ακέραιος. Εκτεταμένες πεζοδρομήσεις, γραφικά πλακόστρωτα σοκάκια, φανάρια και όμορφα αναπαλαιωμένα αρχοντικά, δίνουν στον επισκέπτη των Αρχανών τη δυνατότητα να κάνει ένα ταξίδι στο χρόνο. Τοιχογραφημένες χριστιανικές εκκλησίες συνυπάρχουν με κρήνες και πανέμορφα οικοδομήματα από την εποχή της Τουρκοκρατίας, των οποίων η ωραιότερη ήταν του Μουσταφά Ναΐη πασά, με σιντριβάνια και κήπους. Στη βόρεια πλευρά της κοιλάδας βρίσκεται το γραφικό φαράγγι Παραδείσι που οι Τούρκοι ονόμαζαν Ακάρ Σουλάρ Νταγ (βουνό των τρεχάμενων νερών).

Εντός του ίδιου φαραγγιού στην τοποθεσία Πελεκητά βρίσκεται πηγή νερού της οποίας τα νερά διοχέτευσε το 1628 ο Φραντζέσκο Μοροζίνι στο Ηράκλειο. Η πηγή σήμερα αποξηράνθηκε λόγω των γεωτρήσεων που έγιναν στην περιοχή.

Η «Αχάρνα»²

Ο σημερινός κύριος οικισμός ονομάζεται Επάνω Αρχάνες κι έτσι ξεχωρίζει από το συνοικισμό των Κάτω Αρχανών που βρίσκεται σε απόσταση ενός χιλιομέτρου βορειότερα.

Οι Αρχάνες έχουν διατηρήσει το προελληνικό όνομά τους που μαρτυρείται σε επιγραφή του 5^{ου} αι. π.Χ. Πρόκειται για συνθήκη συμμαχίας μεταξύ της Κνωσού και της Τυλίσου και σε μια από τις διατάξεις αναφέρεται «Ο Αρχός θα έχει το τέμενος στην Αχάρνα». Ο Αρχός ήταν τοπικός ήρωας που λατρευόταν στις Αρχάνες.

Οι αρχαιολογικές μαρτυρίες επιβεβαιώνουν την κατοίκηση του χώρου στην προϊστορική εποχή και σε όλη τη διάρκεια των ιστορικών χρόνων.

Οι Αρχάνες σήμερα

Στη θέση των αμπελώνων που στο παρελθόν έκαναν τις Αρχάνες διάσημες για το ροζακί και σουλτανί σταφύλι, σήμερα υπάρχουν μεγάλοι αμπελώνες που παράγουν εκλεκτά επιτραπέζια σταφύλια, τα οποία καταναλώνονται κυρίως από τις αγορές της Ευρώπης. Άλλα σημαντικά προϊόντα των Αρχανών είναι η σταφίδα, το κρασί και το ελαιόλαδο.

Ο οικισμός δε, είναι μια ιδιαίτερα ζωντανή κωμόπολη. Όμορφοι ξενώνες και γραφικές ταβέρνες και καφενεία με παραδοσιακή κουζίνα, είναι οι πόλοι έλξης για τους επισκέπτες της. Αναζητήστε τα μαγαζάκια που λειτουργούν στα σοκάκια της «παλιάς αγοράς», όπου θα βρείτε πλήθος από χειροτεχνίες και προϊόντα από ντόπιους μικροεπιχειρηματίες.

Πίσω στους αρχαίους χρόνους...³

Το ανακτορικό κτίριο των Αρχανών οικοδομείται για πρώτη φορά στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ. μαζί με τα πρώτα ανάκτορα της Κνωσού, της Φαιστού και των Μελίων.

Πρώτος ο Στ. Ξανθουδίδης το 1912 επεσήμανε τη σπουδαιότητα των Αρχανών. Ο Α. Evans όμως ήταν αυτός που διέκρινε τον ανακτορικό χαρακτήρα των ερειπίων. Το 1922 αρχίζει ανασκαφές και φέρνει στο φως μέρος ενός κτίσματος. Με βάση τη βικτωριανή αντίληψη της εποχής του, ο Evans διατύπωσε τη θεωρία για το θερινό ανάκτορο των βασιλέων της Κνωσού που υπάρχει στις Αρχάνες.

Το 1964 οι αρχαιολόγοι Γιάννης και Έφη Σακελλαράκη, ανασκάπτουν την Τουρκογειτονιά και φέρνουν στο φως μέρος του ανακτορικού κτιρίου. Πιθανότατα είναι τριώροφο, κτισμένο με πολυτέλεια και μεγαλοπρέπεια. Τα δάπεδα καλύπτονται με μάρμαρο ή χιστόλιθο και οι τοίχοι με εντυπωσιακές τοιχογραφίες.

Αρχαιολογικοί χώροι Αρχανών⁴

Μέσα σε μια μικρή, κλειστή κοιλάδα, 15 χλμ. νότια από την Κνωσό αποκαλύφθηκε η μινωική πόλη των Αρχανών με το ανακτορικό της συγκρότημα. Μαρτυρίες σχετικά με την παλαιότερη ανθρώπινη παρουσία στην περιοχή αποτελούν λίθινα εργαλεία αλλά και μία ταφή που χρονολογούνται στην Ύστερη και Τελική Νεολιθική περίοδο (5^η - 4^η χιλιετία π.Χ.).

Κατά την Προανακτορική περίοδο (3000-1900 π.Χ.) αρχιτεκτονικά λείψανα που βρέθηκαν κοντά στο υστερομινωικό ανακτορικό συγκρότημα, αλλά και κεραμική, μαρτυρούν την ύπαρξη πρωτομινωικού οικισμού. Τις σημαντικότερες πληροφορίες προσφέρουν όμως τα ταφικά μνημεία της νεκρόπολης στο Φουρνί. Τα ποικίλα και πολύτιμα κτερίσματα που υπήρχαν εδώ, όπως κεραμική, σφραγίδες, κυκλαδικά ειδώλια, χρυσά κοσμήματα, αιγυπτιακοί σκαραβαίοι αποδεικνύουν τον πλούτο των κατοίκων, αλλά και μια οργανωμένη κοινωνική ζωή με έντονες εξωτερικές επαφές.

Στην παλαιοανακτορική περίοδο (1900-1700 π.Χ.) η ζωή συνεχίζεται στις Αρχάνες και ο οικισμός εξελίσσεται σε μια σημαντική μινωική κοινότητα η οποία διαθέτει πλέον και ανακτορικό συγκρότημα. Τα αρχιτεκτονικά λείψανα βρίσκονται κάτω από το μεταγενέστερο ανακτορικό κτίριο, θαυμάσια δείγματα καμαραϊκής κεραμικής βρέθηκαν στην Τουρκογειτονιά, ενώ σε κοντινά σημεία ήρθαν στο φως άλλα τμήματά του, όπως ο θεατρικός χώρος, η υπόγειη δεξαμενή, το αρχείο και τα ιερά...

Στον αρχαιολογικό χώρο στη θέση Τρούλλος, μέσα στον οικισμό, βρέθηκε κοχλιάριο (λίθινο τελετουργικό σκεύος) μαζί με ΜΜ κεραμική. Σπουδαίες πληροφορίες για τη λατρεία των κατοίκων δίνουν τα ιερά της περιοχής των Αρχανών. Ένα ιερό κορυφής ιδρύεται στην Ψηλή Κορφή του Γιούχτα. Πολύ σημαντικό ιερό αποτελεί και ο ανεξάρτητος ναός στην Ανεμόσπηλια, στη βόρεια πλευρά του.

Κατά τη νεοανακτορική περίοδο (1700-1450 π.Χ.) ο οικισμός γνωρίζει μεγάλη ανάπτυξη.

Το ανασκαμμένο τμήμα του λαμπρού ανακτορικού κέντρου των Αρχανών ανήκει στην περίοδο αυτή. Σημαντικές μεμονωμένες οικίες ή επαύλεις κατασκευάζονται στη γύρω περιοχή (Βισίλλα, Καρνάρι, Χωματόλακκος, Ξερή Καρά, Βαθύπετρο). Γύρω στο 1450 π.Χ. ένας ακόμη μεγάλος σεισμός προκαλεί σημαντικές καταστροφές σε ολόκληρο το νησί και στις Αρχάνες. Η ζωή όμως στην περιοχή συνεχίζεται. Η εμφάνιση των Μυκηναίων στην Κρήτη δεν επιφέρει την τελμάτωση της ζωής. Αντίθετα, πλούσια μυκηναϊκά ευρήματα, τόσο στο ανακτορικό κέντρο όσο και στη νεκρόπολη του Φουρνιού, φανερώνουν μια συνεχή ανάπτυξη.

Κατά τους ιστορικούς χρόνους διάφορα ευρήματα από τις Αρχάνες και την ευρύτερη περιοχή επιβεβαιώνουν τη συνέχιση της κατοίκησης στα γεωμετρικά και αρχαϊκά χρόνια, ενώ και η λατρεία εξακολουθεί να ασκείται στον Γιούχτα. Στην κλασική περίοδο γίνεται για πρώτη φορά αναφορά στο όνομα Αρχάνες.

Το 67 π.Χ. η Κρήτη γίνεται ρωμαϊκή επαρχία, μετά την κατάκτησή της από τον Μέτελλο. Οι Αρχάνες ανήκουν πλέον στην περιοχή της Κνωσού. Αρχιτεκτονικά λείψανα σπιτιών και τάφων επιβεβαιώνουν την ύπαρξη οικισμού. Κατά τη βυζαντινή περίοδο τα λείψανα στις Αρχάνες είναι λίγαστά. Στην ευρύτερη περιοχή κατασκευάζεται το φρούριο Ρόκκα (10^ο αι. μ.Χ.). Κάποια μνημεία από την περίοδο της Ενετοκρατίας έχουν διασωθεί στις Αρχάνες, όπως η κρήνη Μοροζίνι. Οι επόμενοι κατακτητές της Κρήτης, οι Τούρκοι (1669-1898), αφήνουν και αυτοί τα ίχνη τους στις Αρχάνες, καθώς ο οικισμός γίνεται μία από τις έδρες τούρκων αξιωματούχων.

Η ανασκαφική έρευνα ξεκίνησε στην περιοχή των Αρχανών στις αρχές του 20^{ου} αι., όταν πρώτος ο Στ. Ξανθουδίδης επισήμανε την ύπαρξη αρχαιότητων. Αυτός όμως που ξεκίνησε τις ανασκαφές ήταν ο Α. Evans, που διέκρινε τον ανακτορικό χαρακτήρα του μινωικού συγκροτήματος.

Τις έρευνες του Evans στο ανακτορικό συγκρότημα συνέχισε το 1964 ο Γ. Σακελλαράκης. Το 1965 ανακαλύφθηκε και η νεκρόπολη του Φουρνιού, που έδωσε νέα ώθηση στην έρευνα, ενώ το 1966 η ανασκαφή των Αρχανών εντάχθηκε σε αυτές της Αρχαιολογικής Εταιρείας.

ΚΡΗΤΙΚΕΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ⁵

Η κωμόπολη των Αρχανών υπήρξε το σημαντικότερο επαναστατικό κέντρο της Ανατολικής Κρήτης κατά την επανάσταση του 1897. Εδώ οργανώθηκε, από τον Φεβρουάριο του 1897, η επί της Αμύνης Επιτροπή των Αρχανών η οποία ανέλαβε το βάρος του συντονισμού των πολεμικών επιχειρήσεων στην ευρύτερη περιοχή και στην Ανατολική Κρήτη γενικότερα και αντιμετώπισε με αξιοθούμαστη γενναιότητα τις λυσσώδεις επιθέσεις των τουρκοκρητών και του τακτικού τουρκικού Στρατού. Ουσιαστικά το πολεμικό μέρος του Κρητικού Ζητήματος κρίθηκε στην περιοχή Ηρακλείου, με κέντρο την κωμόπολη Αρχανών ένα μέρος που εξαιτίας της γεωλογικής του διάταξης αποτελεί φυσικό οχυρό, ιδανικό, όπως αποδείχτηκε στη συνέχεια, να γίνει το επίκεντρο των αγωνιστών.

Ο εορτασμός μάλιστα της 25^{ης} Μαρτίου 1897 εορτάστηκε με λαμπρότητα στο πρώτο και μόνο ελεύθερο μέρος της Κρήτης, τις Αρχάνες, φυσικά δίχως την παρουσία στρατευμάτων Τουρκικής Κατοχής.

Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Η θέση των Αρχανών αλλιά και το γενναίο φρόνημα των κατοίκων της αποτέλεσαν τους κύριους παράγοντες για την ενεργή συμμετοχή του χωριού στα πολεμικά γεγονότα του 20^{ου} αιώνα. Στη Μάχη της Κρήτης (Μάιος 1941 - Β' Παγκόσμιος Πόλεμος) το Κέντρο Διοικήσεως των Ελληνικών Δυνάμεων εγκαθίσταται στις Αρχάνες, ενώ παράλληλα λειτουργεί πρόχειρο στρατιωτικό νοσοκομείο. Τον πρώτο χρόνο της Γερμανικής Κατοχής οργανώθηκε στις Αρχάνες το πρώτο κλημάκιο κατασκοπείας στην Κρήτη το οποίο προσέφερε μεγάλες υπηρεσίες στον απελευθερωτικό αγώνα.

Η παρουσία των Δυνάμεων Κατοχής στις Αρχάνες ήταν ιδιαίτερα έντονη, αφού στο χωριό έδρευε Γερμανική Μεραρχία.

ΠΑΛΑΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΑΡΧΑΝΩΝ⁶

Το διδακτήριο Άνω Αρχανών είναι πολύ αξιόλογο κτίσμα του τέλους του περασμένου αιώνα.

Τη μελέτη του άρχισε να εκπονεί το 1899 ο αρχιτέκτονας Σαλιβέρος ο οποίος ανήκε στο επιτελείο του Αρμοστή Κρήτης Πρίγκιπα Γεωργίου. Το οικόπεδο που επιλέχθηκε για την κατασκευή του βρισκόταν στην θέση "Πατητήρια" στην βορειοανατολική είσοδο του οικισμού, εκεί όπου κατά τη μεγάλη Κρητική Επανάσταση του 1897 υπήρχε το στρατόπεδο του "Τάγματος Επιλέκτων Κρητών" του Ιωάννη Νταψώτη. Το κτιριολογικό του πρόγραμμα καταρτίστηκε με υποδείξεις του δασκάλου Σημαντήρα, ώστε να καλύψει τις ανάγκες της κωμόπολης. Ο όγκος και η σημασία του κτιρίου μαρτυρούν τη σπουδαιότητα που δόθηκε στην κάλυψη των κτιριακών αναγκών της εκπαίδευσης ενός πλθούσιου και σημαντικού οικισμού.

Τα σχέδια τελείωσαν το 1901 και άρχισε αμέσως η κατασκευή του έργου, το οποίο αποπερατώθηκε με δωρεές πλουσίων Αρχανιωτών από τις Η.Π.Α. Το κτίριο λειτούργησε ως εκπαιδευτήριο μέχρι τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Τότε αναγκάσθηκαν να μεταφέρουν και να στεγάζουν εδώ τους αρρώστους του Πανανείου Δημοτικού Νοσοκομείου Ηρακλείου, όπως επίσης και τους τραυματίες της Μάχης της Κρήτης. Στη διάρκεια της Γερμανικής Κατοχής στεγάστηκε στο κτίριο η Γερμανική Μεραρχία του Μύληρ, τον οποίο αντικατέστησε μετά ο στρατηγός Κράιπε. Από το στρατηγείο αυτό ο Μύληρ κατεύθυνε τις επιχειρήσεις της περίφημης μάχης της Βιάννου. Επίσης από το κτίριο αυτό, τον Απρίλη του 1943, ο στρατηγός Κράιπε αναχώρησε μετά από δεξίωση για κάποια γερμανική επέτειο, για το νυκτερινό του κατάλυμα στην Κνωσό και κατά τη διαδρομή έγινε η απαγωγή του στις Πατσίδες από αντιστασιακές ομάδες και η μεταφορά του, στη συνέχεια, στην Αίγυπτο.

Μετά την απελευθέρωση στο διδακτήριο στεγάσθηκαν για λίγο διάστημα αντιστασιακές οργανώσεις της Ανατολικής Κρήτης και μετά το 1945 άρχισε να λειτουργεί ξανά ως διδακτήριο.

Πρόκειται για κτίριο λιθόκτιστο που στεγάζεται στο μεγαλύτερο μέρος του με ξύλινη κεραμοσκεπή. Οι κατόψεις του υπογείου και του ισογείου αναπτύσσονται σε σχήμα Π, ενώ δεύτερος όροφος έχει κατασκευασθεί μόνο στο μεσαίο τμήμα, πράγμα που προσδίδει μνημειακό χαρακτήρα στην όλη αρχιτεκτονική σύνθεση. Είναι πολύ ενδιαφέρον δείγμα ειδικού κτιρίου, κατασκευασμένου σύμφωνα

με τα πρότυπα της νεοκλασικής αστικής αρχιτεκτονικής, όπως αυτά εφαρμόστηκαν σε ένα πλούσιο επαρχιακό κέντρο, πολύτιμο για τη μελέτη της ιστορίας της αρχιτεκτονικής και έχει αναπόσπαστα συνδεθεί με την ιστορία του τόπου και τις μνήμες των κατοίκων.

Σήμερα το ιστορικό διατηρητέο κτίριο έχει ανακαινιστεί για να μπορέσει να υποστηρίξει με όσο το δυνατό πιο σύγχρονο τρόπο τις δομές που φιλοξενεί, όπως το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, την Ανώτατη Σχολή Παιδαγωγικής & Τεχνολογικής Εκπαίδευσης (Α.Σ.ΠΑΙ.ΤΕ), το Κέντρο Δια Βίου Μάθησης του Δήμου και τις υπηρεσίες του Δήμου.

ΤΙ ΝΑ ΔΕΙΤΕ:

- Την **Παναγία Φανερωμένη**, η οποία πρωτοκτίστηκε τον 14^ο αιώνα και είναι συνδεδεμένη με πλήθος θρύλων και παραδόσεων. Είναι τρίκλιτη, καμαροσκεπής, έχει χτιστεί σε τρεις διαφορετικές περιόδους και βρίσκεται κοντά στο Ηρώων και το Παλαιό Δημοτικό Σχολείο. Μέσα στην Παναγία τη Φανερωμένη λειτουργεί εκκλησιαστικό μουσείο, όπου εκτίθενται εικόνες προερχόμενες από διάφορες εκκλησίες των Αρχανών (οι αρχαιότερες του 16^{ου} και οι νεότερες του 20^{ου} αι.), εκκλησιαστικά κειμήλια (το φελόνιο του παπα-Παύλου που κέντησε η πρεσβυτέρα του και κήττωρ της εκκλησίας Μαρία Αρχογαροπούλα, ευαγγέλια, ασκήνδια δικοποτότητα, επάργυροι δίσκοι κ.λπ.), καθώς και ενθύμια από την επανάσταση του 1897, το εντυπωσιακότερο των οποίων είναι το τηλεσκόπιο του Ναπολέοντα! Το δώρισε ο Ναπολέων στον ιδιοκτήτη του σπιτιού, κάποιον Χλαπούτη, που τον φιλοξένησε για ένα βράδυ στην Ιεράπετρα, όπου καταμευσε πηγαίνοντας προς Αίγυπτο. Το 1897 το τηλεσκόπιο παραχωρήθηκε στην Επαναστατική Επιτροπή των Αρχανών για τις ανάγκες του αγώνα και κατέληξε στο μουσείο της Παναγίας της Φανερωμένης.

Στον περίβολο της εκκλησίας, που χρησιμοποιήθηκε μέχρι το 1902 ως κοιμητήριο των Αρχανών, υπάρχει το παρεκκλήσι του Αγίου Αντωνίου, το εντυπωσιακό καμπαναριό της Φανερωμένης με ανάγλυφες παραστάσεις -χτισμένο το 1857- και το ρολόι, που κατασκευάστηκε το 1930 με δωρεά των Αρχανιωτισών της Νέας Υόρκης και της Βοστώνης.

- Το **Λαογραφικό Μουσείο**, το οποίο στεγάζεται σε αναπαλαιωμένο αρχοντικό και μας

δίνει μια πρώτη εικόνα από ένα παραδοσιακό αρχανιώτικο σπίτι και την καθημερινή ζωή μέσα σε αυτό. Για επισκέψεις κατόπιν συνενόησης με το Δήμο.

- Το **κέντρο του παραδοσιακού οικισμού** με τα λιθόστρωτα σοκάκια και τα νεοκλασικά κτήρια, καθώς και την πάντα ζωντανή από κόσμο και δραστηριότητες πλατεία (εκεί θα βρείτε συγκεντρωμένες τις περισσότερες υποδομές εστίασης καθώς και τράπεζες).

- **Τις εγκαταστάσεις και τις δραστηριότητες του Αγροτικού Συνεταιρισμού Αρχανών** στο τομέα της μεταποίησης και τυποποίησης των βασικών γεωργικών προϊόντων του τόπου.

- Το **εργαστήρι υφαντικής** με τους παραδοσιακούς κρητικούς αργαλειούς και δοκιμάστε τα παραδοσιακά προϊόντα του Συνεταιρισμού Γυναικών (Τηλ.: 2810 751968)

- Το **εργαστήριο του ψημίσμένου γλύπτη Μανώλη Τζομπανάκη** όπου εκτίθενται πρωτότυπα έργα του από ξύλο και μπετόν αρμέ το οποίο βρίσκεται εντός του οικισμού των Αρχανών - Οδός Γεωργίου Ελευθεράκη 6.

- Το **ιδιωτικό μουσείο χαρακτικής Xotaris και τη Φάμπρικα "Ελένη"**. Πρόκειται για μια αναπαλαιωμένη φάμπρικα στην συλλογή της οποίας αναβιώνει ο παραδοσιακός τρόπος παραγωγής ελαιολάδου

- Τα **αρχοντικά κτίρια ιδιοκτησίας Μ. Ψαλτάκη** και κληρ. Αννίκας Λυδάκη απέναντι από το Παλαιό Δημοτικό Σχολείο

- **Λίγο έξω από τις Κάτω Αρχάνες, στο δρόμο για Ηράκλειο**, βρίσκεται το Μουσείο Κρητικής Ιστορίας και Παράδοσης, όπου ο Μιχάλης Ψαλτάκης εκθέτει αντιπροσωπευτικά αντικείμενα της κρητικής ιστορίας και παράδοσης από τον 9^ο αι. μέχρι σήμερα, τα οποία κατάφερε να συγκεντρώσει από διάφορα χωριά της Κρήτης. Στις αίθουσές του εκτίθενται πολεμικά αντικείμενα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (τζιπ, τανκς, αυτοκίνητα Γερμανών κ.ά.). Φιλοξενούνται ακόμη παλαιοί αργαλειοί, πατητήρια παραγωγής κρασιού, μηχανήματα παραγωγής λαδιού κ.ά. Για επισκέψεις κατόπιν συνενόησης Τηλ. Δήμου: 2813 401100-156, 2810 751853

- Το **πέτρινο θέατρο στις Κάτω Αρχάνες** κοντά στον αρχαιολογικό χώρο στο Φουρνί. Χτίστηκε το 2008 και φιλοξενεί πλήθος πολιτιστικών εκδηλώσεων. Επίσης, το παρακείμε-

νο δασάκι λειτουργεί ως χώρος αναψυχής και συμπληρώνει τη βόλτα σας στο σημείο.

• Άλλες υποδομές

Στις Αρχάνες λειτουργεί θερινός δημοτικός κινηματογράφος, ο «Παράδεισος», ενταγμένος στο δίκτυο θερινών κινηματογράφων του Υπ. Πολιτισμού, σε χώρο εναρμονισμένο με την αισθητική του οικισμού και την ελληνική παράδοση των θερινών σινεμά.

Το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Αρχανών (Κ.Π.Ε.) ιδρύθηκε με σκοπό την ευαισθητοποίηση και ενημέρωση μαθητών, εκπαιδευτικών και άλλων κοινωνικών ομάδων στα περιβαλλοντικά προβλήματα του τόπου και του πλανήτη. Λειτουργεί στις Αρχάνες από το 2003 σε νεοαναγειρόμενο συγκρότημα και διαθέτει επισκέψιμο βιολογικό ελαιώνα, αμπελώνια και βοτανικό κήπο.

Στις Αρχάνες εδρεύει επίσης η Αναπτυξιακή Ηρακλείου Α.Α.Ε Ο.Τ.Α. Η εταιρία έχει πρωταρχικό στόχο την στήριξη των Ο.Τ.Α. στον αναπτυξιακό τους ρόλο και τον αναπτυξιακό σχεδιασμό της ευρύτερης περιοχής.

Στις Αρχάνες υπάρχει και ένα ευρύ δίκτυο αθλητικών εγκαταστάσεων, όπως κλειστά γυμναστήρια, γήπεδα και γήπεδα 5x5, στα οποία δραστηριοποιείται η ιστορική ομάδα του Γιούχτα και οι διάφορες ακαδημίες αθλημάτων.

ΜΙΝΩΙΚΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟ - ΤΟΥΡΚΟΓΕΙΤΟΝΙΑ

Το κτιριακό συγκρότημα που ήρθε στο φως στην Τουρκογειτονιά Αρχανών έχει όλα τα χαρακτηριστικά των ανακτόρων της Κνωσού και της Φαιστού, στις διαστάσεις, τον προσανατολισμό, την αρχιτεκτονική και τα πλούσια υλικά κατασκευής και αποτελεί μνημείο διοίκησης και διαμονής.

Όπως όλα τα άλλα μινωικά ανάκτορα, έτσι και το ανακτορικό συγκρότημα των Αρχανών κτίστηκε γύρω στο 1900 π.Χ. (Παλαιοανακτορική περίοδος), διαθέτοντας ενιαίο αρχιτεκτονικό σχεδιασμό. Οι ανασκαφές απέδειξαν ότι μετά την πρώτη κατασκευή του μικρές αλλαγές έγιναν σε μεταγενέστερες φάσεις. Τα λείψανα του κτίσματος αυτού και η καμαραϊκή κεραμική που βρέθηκε εκεί δείχνουν μια σημαντική ανάπτυξη.

Γύρω στο 1700 π.Χ. επέρχεται η πρώτη καταστροφή του ανακτόρου των Αρχανών, πιθανόν από σεισμό. Το ανάκτορο ανοικοδομείται αμέσως, η ζωή του όμως διαρκεί μόνο μια εκατονταετία, καθώς νέος σεισμός το καταστρέφει. Η Κρήτη βρίσκεται σε λαμπρή περίοδο ανάπτυξης και οικονομικής άνθησης, στην περίοδο της "Pax Minoica", με τη μινωική θαλασσοκρατία στο Αιγαίο και τις εμπορικές σχέσεις στην Αίγυπτο και Μέση ανατολή. Το ανάκτορο των Αρχανών επανακατασκευάζεται, τα λείψανα του οποίου βλέπουμε σήμερα ο επισκέπτης. Η λαμπρή αυτή περιόδος διαρκεί περίπου λίγο παραπάνω από δυο αιώνες, όπου οι τέχνες φτάνουν στην κορύφωσή τους και δίνουν σημαντικά δείγματα. Η τελική πτώση της μινωικής Κρήτης και του ανακτόρου επέρχεται το 1450 π.Χ. Ωστόσο η ζωή συνεχίζεται και το ανάκτορο διέρχεται νέα περίοδο ακμής, αυτή τη φορά κάτω από τη Μυκηναϊκή κυριαρχία.

Το ανακτορικό συγκρότημα των Αρχανών αποτελεί σημαντικό τεκμήριο μινωικής αρχιτεκτονικής, ωστόσο προβληματίζει η κατασκευή του, όταν σε απόσταση περίπου 15 χλμ. βρισκόταν το σημαντικότερο μινωικό ανάκτορο της Κνωσού. Πρόκειται για "δίδυμα ανάκτορα", όπως εκείνα της Φαιστού και της Αγ. Τριάδας. Η άποψη του Α. Evans ότι πρόκειται για τη θερινή οικία των βασιλιάδων της Κνωσού και Φαιστού πρέπει να θεωρηθεί μάλλον ξεπερασμένη.

Είναι πιο πιθανόν ότι σε τέτοια γειτονικά ανάκτορα κατοικούσαν μέλη της βασιλικής οικογένειας με διάφορα καθήκοντα και συγκεκριμένες εξουσίες. Στις Αρχάνες ο βασιλικός ηγεμόνας πρέπει να ήλεγχε την πλούσια σε νερά και πρώτες ύλες ενδοχώρα της περιοχής, ενώ συγκέντρωνε στα χέρια του και τη θρησκευτική ζωή της περιοχής που συνδυάζει σημαντικές λατρείες με κέντρα το ναό στα Ανεμόσπηλια και το ιερό κορυφής στο Γιούχτα.

Στις Αρχάνες σώζεται σήμερα το ανάκτορο της Νεοανακτορικής περιόδου. Ο κεντρικός πυρήνας του συγκροτήματος αποκαλύφθηκε στη λεγόμενη Τουρκογειτονιά της σημερινής κωμόπολης, ενώ σε κοντινά σημεία ήρθαν στο φως άλλα τμήματά του, όπως ο θεατρικός χώρος, το αρχείο και τα ιερά. Ορισμένοι τοίχοι του σώζονται σε ύψος πάνω από 2 μ. και διαθέτουν μεγάλη πάχη (πάνω από 1 μ.), επιβεβαιώνοντας την εικασία των επιπλέον ορόφων. Για την κατασκευή του ανακτόρου

χρησιμοποιήθηκαν διάφορα είδη πέτρας (πωρόλιθος, κροκαλοπαγείς λίθοι, γυψόλιθος, κουσκουρόπετρα, σχιστόλιθος και μάρμαρο σε διάφορα χρώματα). Το εσωτερικό των τοίχων ήταν πολλές φορές διακοσμημένο με τοιχογραφίες, ενώ αρκετά από τα δάπεδα διέθεταν χρωματιστά κονιάματα.

Η κεντρική αυλή του ανακτόρου αποκαλύφθηκε στη νοτιοανατολική πλευρά του ανασκαμμένου τμήματος, όπου βρίσκεται η μια κεντρική, μνημειακή είσοδος καθώς και εξέδρα με βωμό. Στο βόρειο τμήμα αναπτύσσονται διάφορα δωμάτια, ένα μικρό κλιμακοστάσιο και ένας φωταγωγός. Πιθανόν ένα από τα δωμάτια αυτά (δωμάτιο 10, δυτικά της εισόδου) αποτελούσε ιερό χώρο, καθώς τα ιερά σκεύη (αγγεία, τράπεζα θυσιών) που βρέθηκαν εκεί και προέρχονται και από το δεύτερο όροφο μαρτυρούν κάτι τέτοιο. Ο όροφος του δυτικού τομέα πιθανόν δεν είχε βιοτεχνικό χαρακτήρα, αλλά διέθετε διαμερίσματα διαμονής, σύμφωνα με τα ευρήματα, ενώ οι ισόγειοι χώροι χρησιμοποίησαν τους τοίχους του παλαιοανακτορικού συγκροτήματος. Στο σημείο αυτό βρέθηκαν και ερείπια Μυκηναϊκής Εποχής. Τα εργαστήρια του ανακτόρου βρίσκονταν πιθανόν δυτικότερα του δυτικού τομέα (κεραμικοί τροχοί). Βόρεια του κεντρικού πυρήνα του ανακτόρου αποκαλύφθηκε από τον Evans υπόγειο δεξαμενή, η οποία πρέπει να τροφοδοτούσε το ανάκτορο με νερό.

Στα νοτιοανατολικά του ανασκαμμένου χώρου αποκαλύφθηκε ο θεατρικός χώρος του ανακτόρου, που ήταν πλακόστρωτος, διασχιζόταν από "πεζοδρόμια" και διέθετε βωμό και ιερά κέρατα. Στα νοτιοδυτικά του κεντρικού πυρήνα ήρθε στο φως χώρος, όπου βρέθηκαν κεραμική και πινακίδες Γραμμικής Α γραφής. Πρόκειται για το αρχείο του ανακτόρου, το οποίο είναι ιδιαίτερα κατεστραμμένο από μυκηναϊκά και μεταγενέστερα στρώματα.

Στον ίδιο χώρο βρέθηκαν ακατέργαστα κομμάτια ορείας κρυστάλλου, οψιανού και στεατίτη, επιβεβαιώνοντας ότι εκεί λειτουργούσε κάποιο εργαστήριο.

1) ΑΝΕΜΟΣΠΗΛΙΑ-ΓΙΟΥΧΤΑΣ-ΑΡΧΑΝΕΣ

ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ
κυκλική διαδρομή

Επάνω Αρχάνες > Ανεμόσπηλια > Ιερό κορυφής
> Αθωνάκι > Κορυφή Γιούχτα > Επάνω Αρχάνες

Από τον περιφερειακό δρόμο Αρχανών στρίβετε δεξιά στο δρόμο όπου υπάρχει πινακίδα «Βασιληϊές». Προχωράτε προσεκτικά το στενό ανηφορικό δρόμο με πολλές απότομες στροφές μέχρι τον αρχαιολογικό χώρο «Ανεμόσπηλια» όπου διαμορφώνεται μικρός χώρος στάθμευσης. Στον περιφραγμένο αρχαιολογικό χώρο Ανεμόσπηλια δεν μπορείτε να μπείτε, παρά μόνο αν έχει προηγηθεί συνεννόηση με την αρμόδια αρχαιολογική υπηρεσία (τηλ.: 2810 752712 - Αρχαιολογική Σύλλογη Αρχανών).

Από εκεί ξεκινάει το μονοπάτι που θα ακολουθήσετε μέχρι την κορυφή του Γιούχτα.

Η διαδρομή ακολουθεί το δυτικό πρηνές του ανθρωπόμορφου βουνού. Λίγο πριν την κορυφή (περίπου στο ύψος όπου βρίσκεται η κεραία τηλεπικοινωνιών) διακρίνονται τα απομεινάρια από το μινωικό ιερό κορυφής. Συνεχίζετε μέχρι το εκκλησάκι του Αφέντη Χριστού από όπου απολαμβάνετε την πανοραμική θέα προς όλη την περιοχή του Ηρακλείου.

Από εκεί ξεκινάει δεύτερο μονοπάτι, διαρκώς κατηφορικό που ακολουθεί την ανατολική πλευρά του Γιούχτα και καταλήγει στον περιφερειακό δρόμο των Αρχανών (σημείο όπου υπάρχει πινακίδα «Αφέντης Χριστός»). Σημειώστε ότι θα πρέπει να έχετε από πριν μεριμνήσει να αφήσετε ένα αυτοκίνητο στο σημείο τερματισμού του σημείου όπου θα καταλήξετε, διότι η αφετηρία και ο τερματισμός έχουν αρκετή απόσταση μεταξύ τους έτσι που, πεζοπορώντας, μπορεί να χρειαστείτε πάνω από 1 ώρα σε άσφαλτο.

- Επάνω και Κάτω Αρχάνες
- ▲ 7,7 χλμ ◌ 3 ώρες
- ▲ 35° 15.341' N / 25° 8.672' E (Ανεμόσπηλια)
- ▲ 35° 14.195' N / 25° 9.239' E (Επάνω Αρχάνες περιφερειακός)
- Χαραγμένο μονοπάτι με σήμανση
- ▲▲▲ Μέτριος
- ⌚ Όλο το χρόνο
- Θα βρείτε τα πάντα στον οικισμό των Επάνω Αρχανών

1) ΚΥΚΛΟΣ ΑΡΧΑΝΩΝ

ΠΟΔΗΛΑΤΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ

Επάνω Αρχάνες > Καταλαγάρι > Χουδέτσι > Φαράγγι Σπηλιώτισσας > Βαθύπετρο > Επάνω Αρχάνες

Η διαδρομή αυτή χαρακτηρίζεται από πολύ συχνές εναλλαγές κλίσης αλλά και μεγάλη ποικιλία τερén και περιβάλλοντος.

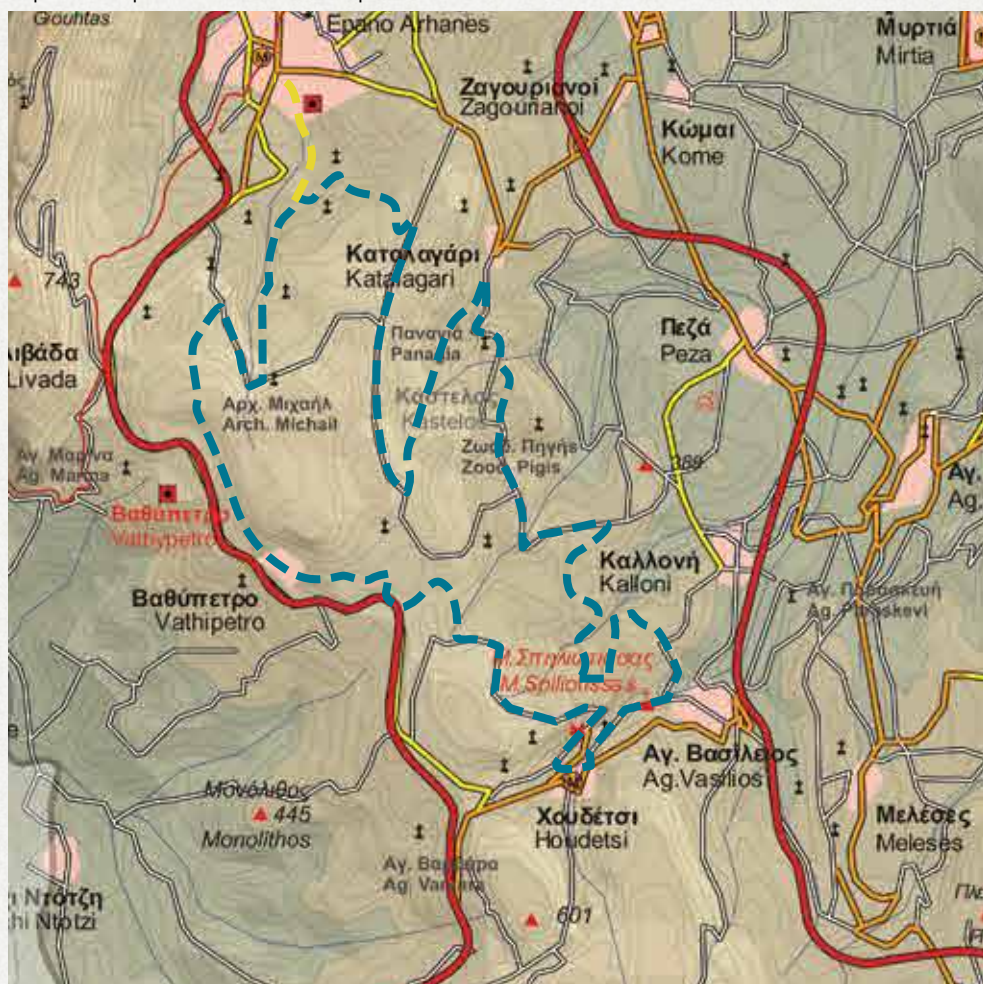
Με αφετηρία το χωριό Αρχάνες ξεκινάει ανηφορική διαδρομή για 3,7 χλμ., αρχικά μέσα από τα στενά του χωριού και ύστερα περνάει σε χωμάτινα κομμάτια.

Στο 5° χλμ διασχίζει τα καλντερίμια του χωριού Καταλαγάρι, ενώ στο 7° χλμ. περνάει μπροστά από την περιοχή Βίγλα. Αμέσως μετά η διαδρομή φτάνει στο χωριό Χουδέτσι, περνώντας μέσα από τα πλακόστρωτα στενά

του και το καταπράσινο φαράγγι της Παναγίας Σπηλιώτισσας. Λίγο μετά το φαράγγι διασχίζει έναν ελαιώνα και οδηγεί στο οινοποιείο Ταμιωλάκη και στους αμπελώνες του. Στο 14° χλμ. η διαδρομή βγαίνει από το μονοπάτι και περνάει από το σημείο που βρίσκονται τα ενετικά πατητήρια και από εκεί οδηγεί στην αρχή της τελευταίας ανηφόρας μήκους 3,8 χλμ. και κλίσης 4,2%.

Στο τέλος της, είναι ο παλαιός Τούρκικος Δρόμος (Μεσαρά - Ηράκλειο) με μεγάλες πέτρες που σηματοδοτεί την έναρξη της κατάβασης για τερματισμό στις Αρχάνες.

▲ 21,7 χλμ ▲▲▲ Υψηλός
📍 35° 14,018'N / 25° 9,523'E (Επάνω Αρχάνες)
📌 Ό,τι χρειαστείτε θα το βρείτε στις Επάνω Αρχάνες όπου εδρεύει και παράρτημα του δημαρχείου.

3) ΚΝΩΣΑΝΟ ΦΑΡΑΓΓΙ

ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ
κυκλική διαδρομή

Επάνω Αρχάνες > Αϊ Γιάννης Μαγγανίτης > Αϊ Γιάννης Μυριστής > Γέφυρα στο Καρυδάκι > Μονή Καρδιώτισσας > Παρατηρητήριο άγριας πανίδας > Θεατράκι Φουρνί > Μινωικό νεκροταφείο στο Φουρνί > Επάνω Αρχάνες

Πρόκειται για ένα από τα πιο ενδιαφέροντα μονοπάτια της περιοχής των Αρχανών.

Ξεκινάει από τις Επάνω Αρχάνες, ακολουθεί τον ασφαλτοστρωμένο δρόμο παράλληλα με το Κνωσανό Φαράγγι και λίγο μετά το εκκλησάκι του Αϊ Γιάννη Μυριστή και τις εγκαταστάσεις του βιολογικού καθαρισμού συναντάμε δεξιά κατηφορικό χωματόδρομο, ο οποίος μας οδηγεί στην κοίτη του μικρού φαραγγιού. Διασχίζουμε το μικρό γεφυράκι και ακολουθούμε το μονοπάτι στην ανατολική όχθη του ποταμού. Περίπου εκατό μέτρα μετά τα ερείπια παλιάς εκκλησίας συναντάμε την Γέφυρα Καρυδάκι, την γέφυρα του ενετικού υδραγωγείου που μετέφερε τα νερά των πηγών των Αρχανών στο Ηράκλειο.

Αφήνουμε στα αριστερά μας την γέφυρα και ακολουθούμε το ευδιάκριτο μονοπάτι που ελίσσεται ανηφορικά, συναντάει ξύλινο κιόσκι - παρατηρητήριο και καταλήγει σε χωματόδρομο τον οποίο ακολουθούμε νότια, ελαφρά ανηφορικά έως το δάσος στην Κεφάλη.

Ακολουθούμε το χωματόδρομο νότια προς το Φουρνί, και αφού περάσουμε δίπλα από τον αρχαιολογικό χώρο με το προϊστορικό νεκροταφείο επιστρέφουμε στις Επάνω Αρχάνες.

🏠 Επάνω και Κάτω Αρχάνες

📏 7,1 χλμ 🕒 2,5 ώρες

📍 35° 14.176'N / 25° 9.456'E

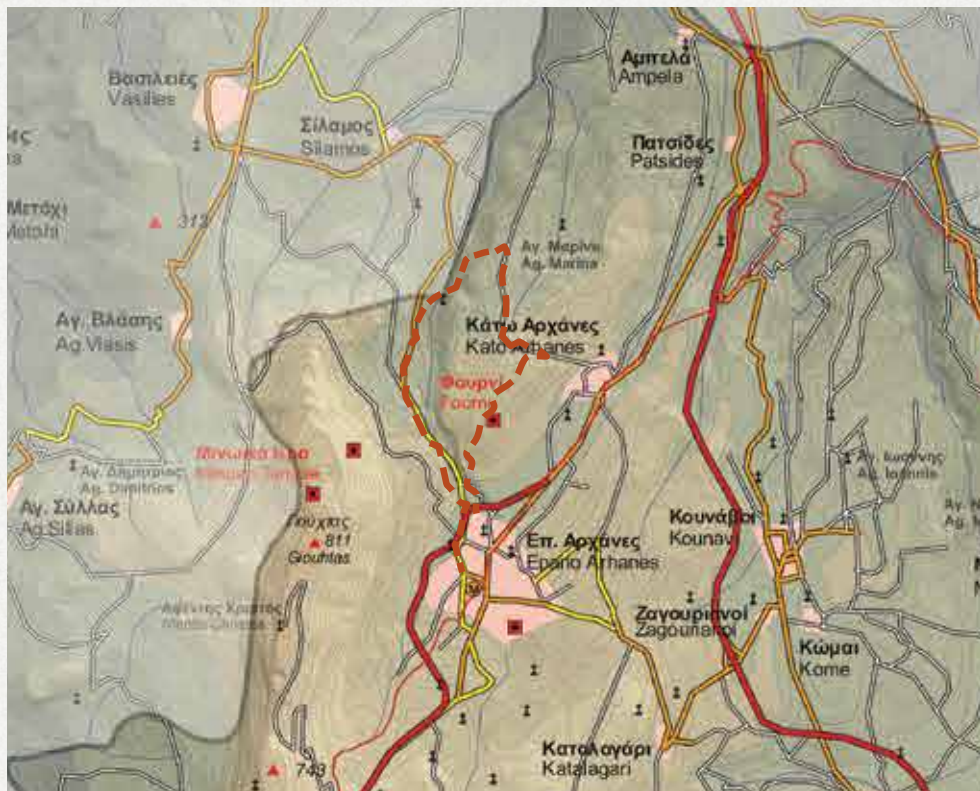
Επάνω Αρχάνες (Αϊ Γιάννης Μαγγανίτης)

📏 Χαραγμένο μονοπάτι με σήμανση

👤 Μέτριος.

🕒 Όλο το χρόνο

📍 Θα βρείτε τα πάντα στον οικισμό των Επάνω Αρχανών

Το νερό του Γιούχτα στο Χάνδακα

Επειδή το Ηράκλειο είχε ανέκαθεν πρόβλημα λειψυδρίας, το 1627 ο Ενετός προβληπτής Φραντζέσκο Μοροζίνι αποφάσισε την εκτέλεση ενός έργου το οποίο θα έλυσε το πρόβλημα άπαξ και δια παντός. Κατασκεύασε ένα υδραγωγείο, όπου συγκεντρώνονταν τα νερά από τρεις πηγές των Αρχανών: των Πελεκητών, του Αγίου Γεωργίου και του Καρυδακίου (κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας στο υδραγωγείο διοχετεύθηκαν κι άλλες πηγές). Με πέτρινο αγωγό συνολικού μήκους 15 χλμ. τα νερά οδηγούνταν, μέσω Σιλλήλου και Φορτέτσας, στην κεντρική πλατεία του τότε Χάνδακα (σημερινού Ηρακλείου), στην κρήνη των Λιονταριών. Στο αρχανιώτικο φαράγγι, στη θέση Καρυδάκι, σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση μια υδατογέφυρα μήκους περίπου 65 μ., με ένα μεγάλο τόξο και δύο μικρότερα. Πάνω στη γέφυρα, υπάρχει επιγραφή στα λατινικά, με ημερομηνία 1627.

Τα εγκαίνια του υδραγωγείου του Μοροζίνι έγιναν το 1628, την ημέρα της γιορτής του Αγίου Μάρκου, προστάτη της Βενετίας, στην πλατεία των Λιονταριών.

Ο Μοροζίνι μάλιστα έκοψε και αναμνηστικό μετάλλιο με την όψη του στη μία πλευρά και στην άλλη το Δία πάνω σε έναν αετό, να χύνει νερό από το Γιούχτα. Κυκλικά υπήρχε η επιγραφή: «Quadet feumine non fulmine», δηλαδή «Χαίρεται με το νερό, όχι με τον κεραυνό».

Για να περιφρουρήσει την ασφαλή λειτουργία του έργου, ο Ενετός προβληπτής εξέδωσε διαταγή, με την οποία προβλέπονταν αυστηρές ποινές (φυλάκιση, κατ'αναγκαστικά έργα, εξορία, δήμευση περιουσίας) σε όποιον προξενούσε ζημιά στο υδραγωγείο και απαγορευόταν η φύτευση δένδρων σε απόσταση 10 βημάτων από τις δύο πλευρές του αγωγού. Επίσης διέταξε την εκκένωση της μονής της Παναγίας της Καρδιώτισσας, για το φόβο της δολιοφθοράς.

Το εκκλησάκι της Παναγίας σώζεται μέχρι σήμερα, κοντά στην υδατογέφυρα.

Το υδραγωγείο του Μοροζίνι είναι ίσως το μεγαλύτερο και ωραιότερο έργο ύδρευσης της Ενετοκρατίας και απάλλαξε τους κατοίκους του Ενετικού Χάνδακα από τη μακράιωνη λειψυδρία. Είχε μήκος 15 χλμ. περίπου ξεκινώντας από τις βόρειες υπώρειες του Γιούχτα για να καταλήξει στην οκτάγωνη κρήνη του Μοροζίνι ή κατά το λαϊκότερον «Λιοντάρια» (στην πόλη του Ηρακλείου, αθητοίνου Χάνδακα). Σωζόταν σχεδόν ολόκληρο μαζί με τις μεταγενέστερες μετασκευές και προσθήκες μέχρι τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Από το υδραγωγείο του Μοροζίνι υδρευόταν το Ηράκλειο μέχρι το 1927!

Η διαδρομή

Αν έρχεστε από το Ηράκλειο, συνεχίστε την πορεία σας προς τη Σύλημο και κατόπιν προς Καρυδάκι κι Αρχάνες.

Αφού συναντήσετε την κοίτη του ποταμού στη Σύλημο, ο δρόμος ανηφορίζει και στη γειτονιά Καρυδάκι (δεν υπάρχει χωριό) σ' ένα κοίλωμα μ' ένα κρημνώδες ανάχωμα στα δεξιά βρίσκεται το δεύτερο κομμάτι του ενετικού υδραγωγείου.

Η εντυπωσιακή γέφυρα δε φαίνεται από το δρόμο αλλά μπορείτε να τη δείτε στ' αριστερά, πλάι στο δρόμο. Υπάρχει ένα μονοπάτι που κατηφορίζει και συνεχίζει προς τα πίσω για περίπου 50 μ. μετά την καμπή του δρόμου (στην επόμενη καμπή υπάρχει και μια μικρή έκταση όπου μπορείτε να παρκάρετε).

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΑΡΚΟ ΓΙΟΥΧΤΑ

Ο Γιούχτας είναι ένας σημαντικός προορισμός για τον επισκέπτη της περιοχής των Αρχανών, καθώς αποτελεί έναν ιδιαίτερο τόπο λατρείας των μινωιτών. Έχουν αποκαλυφθεί τέσσερα μινωικά ιερά, ενώ ο χώρος διατηρεί την ιερότητά του μέχρι και σήμερα, καθώς εδώ βρίσκεται η εκκλησία του Αφέντη Χριστού.

Είναι ένα από τα σημαντικότερα ιερά κορυφής⁷ στη μινωική Κρήτη. Βρίσκεται στη θέση «Ψηλή Κορυφή» και αποτελείται από τέσσερα βαθμιδωτά αναλήμματα με βωμό στο πρώτο, και μια σειρά από έξι δωμάτια που «βλέπουν» ανατολικά. Τα ευρήματα-αναθήματα είναι ιδιαίτερης αρχαιολογικής αξίας.

Ιερά σπήλαια Γιούχτα⁸. Στο ανθρωπόμορφο ιερό βουνό του Γιούχτα που θεωρείται από τους αρχαίους συγγραφείς ως ο τάφος του Δία (του Ζία το μνήμα) υπάρχουν ένα χάσμα και δύο λατρευτικά σπήλαια. Μορφολογικά, το κοινό χαρακτηριστικό των δύο σπηλαίων

είναι η ύπαρξη πολλών διαφορετικών και αλληλένδετων αιθουσών και διαδρόμων. Μορφολογία τόσο εντυπωσιακή, όσο και ενδιαφέρουσα, αφού μας πληροφορεί για τον τρόπο σχηματισμού τους: πιθανότατα, ολοσχερώς μέσα στο νερό που υπομονετικά διέβρωνε, επί εκατομμύρια χρόνια, τα ασβεστολιθικά πετρώματα του βουνού.

ΤΟ ΧΩΣΤΟ ΝΕΡΟ

Βρίσκεται σε υψόμετρο περίπου 720μ., στη νοτιότερη κορυφή του ιερού βουνού. Το σπήλαιο αποτελείται από αίθουσες και πολυδαίδαλους διαδρόμους, οι περισσότεροι από τους οποίους προσεγγίζονται με δυσκολία. Σε όλους τους χώρους υπάρχουν σταλακτίτες, και σε ορισμένους από αυτούς κοιλότητες με νερό. Οι παλαιότερες ενδείξεις λατρευτικής χρήσης του σπηλαίου ανάγονται στην 2^η χιλιετία π.Χ., ενώ η χρήση του συνεχίζεται και στους επόμενους ιστορικούς χρόνους.

ΣΠΗΛΑΙΟ ΤΟΥ ΣΤΡΑΒΟΜΥΤΗ

Βρίσκεται στη νοτιοδυτική πηλιά του Γιούχτα πάνω από τον οικισμό Καρνάρι. Χαρακτηρίζεται από ένα πολύπλοκο σύστημα διώροφων στοών και σπράγγων με πέντε εισόδους, και με πλούσιο διάκοσμο από σταλακτίτες. Σε μια από τις στοές υπάρχει μικρή λίμνη με νερό.

Τα πλούσια ευρήματα σε αυτό το σπήλαιο τεκμηριώνουν τη χρήση του σε όλες τις μινωικές περιόδους, ακόμα και στη νεολιθική, αφού οστά από κρανίο μικρού παιδιού υπήρχαν σε νεολιθικό αγγείο που βρέθηκε εδώ.

ΤΟ ΣΠΗΛΑΙΩΔΕΣ ΧΑΣΜΑ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΟΥ ΓΙΟΥΧΤΑ

Πρόκειται για φυσικό στο βράχο χάσμα στο κέντρο του μινωικού ιερού κορυφής. Σχετιζόταν προφανώς άμεσα με τις τελετουργικές δραστηριότητες που ελάμβαναν χώρα εδώ, καθώς βρέθηκε γεμάτο με αναθήματα. Δίπλα ακριβώς είχε κατασκευαστεί βωμός. Το χάσμα έχει ερευνηθεί σε βάθος έως 10,5μ. χωρίς όμως να εντοπιστεί ο πυθμένας του.

Ο ΝΑΟΣ ΣΤΑ ΑΝΕΜΟΣΠΗΛΙΑ⁹

Σημαντικό σταθμό στην ιστορία των Αρχαίων αποτέλεσαν τα Ανεμόσπηλια. Στη θέση αυτή, στη βόρεια πηλιά του όρους Γιούχτας, με οπτική προς τη Δίκτυ, την Ίδη και όλα τα μεγάλα και μικρά κέντρα της βόρειας ακτής, βρέθηκε το 1979 από τους Γιάννη και Έφη Σακελλαράκη ένα μοναδικό μέχρι σήμερα ιερό της μινωικής Κρήτης. Η ζωή του κτιρίου στα Ανεμόσπηλια διήρκεσε μόνο μισό αιώνα. Καταστράφηκε ξαφνικά από σεισμό στα μέσα του 17^{ου} αι. π.Χ. Ο αρχαιολογικός χώρος είναι κλειστός για το κοινό.

ΤΟ ΚΤΙΡΙΟ

Οι αρχαιολόγοι ανέσκαψαν εδώ ένα κτίριο με τουλάχιστον τέσσερις χώρους, που δεν αποκλείεται να συνοδεύονταν και από άλλους βοηθητικούς. Πρόκειται για μια ισχυρότατη κατασκευή με παχείς τοίχους οι οποίοι καλύφθηκαν από λευκό ή κόκκινο κονίαμα που διατηρείται σε ορισμένα σημεία. Λαξευτός πωρόλιθος χρησιμοποιήθηκε στα κατώφλια και τις παραστάδες. Το κτίριο είναι ορθογώνιο

και αποτελείται από τρία ισομεγέθη κλειστά δωμάτια στο νότο και ένα μακρύ διάδρομο στο βορρά που καλύπτει το πλάτος των τριών δωματίων.

Ο χώρος οριοθετείται με περίβολο και έχει ερμηνευθεί ως ιερό, στο κεντρικό δωμάτιο του οποίου υπήρχε το ξόανο της θεότητας. Ο τύπος του κτιρίου είναι γνωστός από έργα τέχνης με απεικόνιση τριμερών ιερών, όπως τα χρυσά ελάσματα από τις Μυκήνες και το Βόλο, το λίθινο ρυτί της Ζάκρου και το δαχτυλίδι των Αρχανών. Οι παραστάσεις αυτές εικονίζουν ελεύθερα ιερά σε πηλαγίες βουνών, που αργότερα ως τύποι μεταφέρονται σε οικιστικά σύνολα, όπως αυτά του Βαθύπετρου και του ανακτόρου της Κνωσού.

Στον προθάλαμο, σύμφωνα με τους ερευνητές, θα γίνονταν οι προετοιμασίες των λατρευτικών πράξεων, γεγονός που μαρτυρείται από την ανεύρεση περίπου 150 αγγείων διαφόρων σχημάτων, ανάμεσα στα οποία κι ένα σημαντικό κύπελλο κοινωνίας, καθώς και πίθoi, τριπτήρες και χύτρες. Οι πίθoi, μερικοί από τους οποίους έχουν εγχάρακτα σημεία γραφής, χρησιμοποιούνται στα ιερά όχι μόνο για τη φύλαξη υφασμάτων, αλλά ακόμη και για υγρές και στερεές τροφές που ήταν απαραίτητες στις ιεροπραξίες. Στην παρασκευή τους χρησιμοποιήθηκαν τόσο οι χύτρες όσο και οι τριπτήρες. Θρανία στον προθάλαμο χρησίμευαν όχι μόνο σαν καθίσματα αλλά και για την εναπόθεση σκευών. Μια λίθινη κατασκευή στην είσοδο κεντρικού δωματίου, μπροστά από τη δίφυλλη ξύλινη θύρα προοριζόταν, πιθανόν, για σπονδές ή για καθαρισμούς.

Το κεντρικό δωμάτιο ήταν ασφυκτικά γεμάτο από τα μεγαλύτερα σκεύη του ναού. Εκτός από τα πιθάρια που βρίσκονταν κατά μήκος των τοίχων όλο το δάπεδο ήταν γεμάτο από αγγεία, εκτός από το νότιο και νοτιοδυτικό τμήμα. Στο δωμάτιο αυτό ήρθε στο φως ένα σημαντικό εύρημα. Πρόκειται για ένα ζευγάρι πήλινων ποδιών σε υπερφυσικό μέγεθος, με τελειωμένη την άνω επιφάνεια που σχηματίζει τόρμο. Γύρω από τα δύο πόδια βρέθηκε πυκνό στρώμα στάχτης από καμένο ξύλο που επέτρεψε την ερμηνεία των ποδιών σαν λειψάνων μεγάλων ξύλινων «ακρολιθικών» αγαλμάτων, δηλαδή ειδώλων που είχαν τα άκρα τους από άλλες ύλες. Η τεχνική του ακρόλιθου είναι γνωστή στο Αιγαίο από τα νεολιθικά χρόνια και στην Κρήτη από τη Μεσομινωική ιδιαίτερα περίοδο. Σύμφωνα με τον

ανασκαφέα, το ξόανο θα δέσποζε στο κεντρικό δωμάτιο του ναού των Αρχανών, δίπλα στον αλάζευτο βράχο που επίτηδες άφησαν στο δωμάτιο για να αντιπροσωπεύει την «ιερή γη». Τα αγγεία που βρέθηκαν δεξιά και αριστερά δηλώνουν τις προσφορές που έγιναν στο λατρευτικό άγαλμα μετά τις ιεροπραξίες σε χωριστούς χώρους, τόσο τις αιματηρές όσο και τις αναίμακτες. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε ένα αγγείο βρέθηκαν απανθρακωμένοι καρποί. Ίσως οι τελευταίες προσφορές έγιναν πάνω στο λαξευτό βράχο.

Σύμφωνα με τις ενδείξεις οι αναίμακτες τελετουργίες γίνονταν στο ανατολικό ευρύχωρο δωμάτιο, με μια βαθμιδωτή κατασκευή λαξευμένη στο βράχο που πιθανότατα είχε το χαρακτήρα βωμού. Κάνιστρα, προχοΐδια διαφόρων σχημάτων, τρία καλυκωτά κύπελλα είναι μερικά από τα αντικείμενα που βρέθηκαν στο χώρο. Η αιτία καταστροφής του κτιρίου, δηλαδή ένας δυνατός σεισμός που συνέβη στο α΄ μισό του 17^{ου} αι. π.Χ., δίνει μια πιθανή ερμηνεία για τα ευρήματα στο δυτικό δωμάτιο του ναού. Εδώ βρέθηκαν τα σκελετικά κατάλοιπα δύο ανθρώπινων σκελετών των οποίων οι συνθήκες θανάτου σχετίζονται άμεσα με την πτώση λίθων και ξύλινων της στέγης και με την πυρκαγιά που ακολούθησε. Επιπλέον, επάνω σε τραπεζοειδή κατασκευή, σχήματος βάθρου από πέτρες και πήλο που υψώνεται επάνω από το στρωμένο με κονίαμα δάπεδο, βρέθηκαν τα σκελετικά κατάλοιπα τρίτου ατόμου.

Στην περίπτωση αυτή ο θάνατος προήλθε από πλήγμα που δέχθηκε το θύμα με την κόψη του όπλου, το οποίο σύμφωνα με τους ανασκαφείς, είναι αποτέλεσμα ανθρωποθυσίας, σπάνια αλλά όχι ανύπαρκτη τελετουργία στην Κρήτη. Ένας τέταρτος νεκρός αποκαλύφθηκε, τέλος, στον προθάλαμο ο οποίος είχε καταπληκωθεί προσπαθώντας να απομακρυνθεί από το κτίριο.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΝΩΝ¹⁰

Διεύθυνση: Αρχάνες, Τ.Κ. 70100

Είναι ανοιχτό καθημερινά (εκτός Τρίτης) 8:30πμ-14:30μμ και η είσοδος είναι δωρεάν. Τηλ.: 2810 752712).

Η Αρχαιολογική Συλλογή φιλοξενείται σε νεοκλασικό κτίσμα του περασμένου αιώνα στη συνοικία "Τζαμί" και την αυλή του κοσμέι η προτομή του αρχαιολόγου Γιάννη Σακελλαράκη, ως ελάχιστος φόρος τιμής των δημοτών στο έργο του. Έως το 1993, οπότε εγκαινιάστηκε το Μουσείο των Αρχανών, τα ευρήματα στη περιοχή συγκεντρώνονταν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου. Αλλά και σήμερα, για λόγους ασφαλείας, η συλλογή της Αρχαιολογικής Συλλογής Αρχανών περιλαμβάνει κυρίως πήλινα και λίθινα αγγεία και ακριβή αντίγραφα από τα πιο σημαντικά ευρήματα της περιοχής. Παρ' όλα αυτά, ο τρόπος έκθεσης των ευρημάτων στις κομψές προθήκες και οι επεξηγηματικές πινακίδες που τις συνοδεύουν, βοηθά να αποκτήσετε μια συνολική εικόνα για τη ζωή στη μινωική Κρήτη αλλά και για τη σημασία των ευρημάτων των Αρχανών στη διαμόρφωση της εικόνας του μινωικού πολιτισμού. Το κτίριο του μουσείου, νεοκλασικής αρχιτεκτονικής, χτίστηκε τον 19^ο αι., για να στεγάσει το πρώτο σχολείο της κομμοπόλης. Η έκθεση εκτείνεται σε μια ενιαία αίθουσα, σε προθήκες κατά μήκος των τοίχων και στο κέντρο της αίθουσας.

Μπαίνοντας στην αίθουσα, η περιήγηση ξεκινά από τα αριστερά προς τα δεξιά. Οι έξι πρώτες προθήκες (1-6) περιλαμβάνουν ευρήματα από το μινωικό νεκροταφείο που ανασκάφηκε στο λόφο Φουρνί, στις Κάτω Αρχάνες. Το νεκροταφείο αυτό ήταν σε χρήση για περισσότερα από χίλια χρόνια, από το 2400 ως το 1200 π.Χ. περίπου. Η ανασκαφή ήταν σημαντική, για τις πληροφορίες που μας έδωσε σε σχέση με τα ταφικά έθιμα και την οργάνωση των νεκροταφείων κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, αφού περιλαμβάνει εκατοντάδες ταφές και κτερίσματα, από μινωικούς βοιωτούς ως μυκηναϊκούς λακκοειδείς τάφους, θυσίες, νεκρόδειπνα και βοηθητικά κτίσματα του νεκροταφείου.

Στην προθήκη 1 εκτίθενται αντίγραφα κυκλαδικών ειδωλίων από τάφους στο Φουρνί, που αποδεικνύουν τις σχέσεις της Κρήτης, ήδη από την 3^η χιλιετία π.Χ., με τον ακμάζοντα τότε πρωτοκυκλαδικό πολιτισμό.

Στην προθήκη 2, που περιλαμβάνει κτερίσματα της παλαιονεολιθικής περιόδου, μπορείτε να δείτε, μεταξύ άλλων, κοσμήματα κατασκευασμένα από ελεφαντόδοντο, ένα ζευγάρι ασπόμενια σκουλαρίκια και μικροσκοπικά πήλινα ειδώλια ζώων. Στη γωνία της αίθουσας, σε ένα κατάλληλα διαμορφωμένο χώρο, έχουν

τοποθετηθεί ταφές, όπως βρέθηκαν στο νεκροταφείο στο Φουρνί. Εδώ θα δείτε τρεις πήλινες σαρκοφάγους με τα καλύμματά τους, μία σαρκοφάγο που περιέχει την ταφή ενός άνδρα και μιας γυναίκας, και τρεις ταφικούς πίθους, που χρησιμοποιούνταν συνήθως για παιδικές ταφές. Οι νεκροί θάβονταν σε συνεσταθμένη στάση, δηλαδή με τα γόνατα διπλωμένα μπροστά στο στήθος, όπως φαίνεται από τους σκελετούς που θα δείτε εδώ.

Στις προθήκες 4 και 5 παρουσιάζεται η κεραμική των προανακτορικών και των πρώιμων παλαιονεολιθικών χρόνων από το Φουρνί. Πρόκειται για χειροποίητη κεραμική, σε διάφορα σχήματα, με απλή γραμμική ζωγραφική διακόσμηση. Παρατηρήστε, στην προθήκη 4, το αντίγραφο του πήλινου σείστρου που βρέθηκε στο Φουρνί. Πρόκειται για μουσικό όργανο που μας είναι γνωστό από την παράσταση στο «αγγείο των θεριστών» που εκτίθεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου. Λεπτομέρεια της παράστασης όπου παριστάνονται μουσικοί, ένας εκ των οποίων κρατά σείστρο και τραγουδάει, εκτίθεται δίπλα από το σείστρο. Η προθήκη 6 περιέχει σαρκοφάγους με παιδικές ταφές και διάφορα ταφικά αγγεία, μεταξύ των οποίων και μια χύτρα.

Το επιτοίχιο VII, η προθήκη 7 και οι τρεις γιγάντιοι πίθοι που εκτίθενται δεξιά από αυτήν, σχετίζονται με τα ιερά και τη λατρεία. Τα πιο σημαντικά ευρήματα εδώ προέρχονται από το ιερό που ανασκάφηκε στα Ανεμόσπηλια. Το ιερό χρονολογείται στην αρχή της νεοανακτορικής περιόδου και καταστράφηκε από σεισμό περίπου στο 1700 π.Χ. Μέσα στο ιερό αυτό οι αρχαιολόγοι βρήκαν τρεις σκελετούς ανθρώπων που βρήκαν το θάνατο από την πτώση της στέγης και των τοίχων την ώρα του σεισμού κι έναν ανθρώπινο σκελετό δεμένο πάνω σε ένα βωμό. Υπέθεσαν ότι τη στιγμή του σεισμού τελούσαν εδώ κάποια ανθρωποθυσία που σκοπό είχε να αποτρέψει το κακό. Στην προθήκη 7 μπορείτε να δείτε αντίγραφα των πήλινων ποδιών από το ξύλινο ξόανο της θεάς που υπήρχε στο ένα δωμάτιο του ιερού, αντίγραφο του χάλκινου ξίφους με το οποίο τελέστηκε η θυσία και εκμαγείο από τη σφραγίδα που έφερε στον καρπό του ο νεκρός που πιστεύεται ότι ήταν ο ιερέας. Οι τρεις μεγάλοι πίθοι βρέθηκαν στο ίδιο δωμάτιο με το ξόανο της θεάς.

Η προθήκη 9 σκιαγραφεί δραστηριότητες της καθημερινής ζωής κατά τα παλαιονεολιθικά χρόνια. Τα υφαντικά βάρη (αγνύθες) σώζονται

από τους αργαλειούς της εποχής, τα κωνικά κύπελλα με ίχνη χρώματος χρησιμοποιούνταν για τις βαφές των υφασμάτων, ενώ οι πήλινες χύτες με τα υπολείμματα τροφών μας δίνουν πληροφορίες για τη διαίτα των Μινωιτών. Ο αποθηκευτικός πίδακας που εκτίθεται αμέσως μετά την προθήκη 9 βρέθηκε σε μινωική αγροικία στην περιοχή Αρχάνων και φέρει εξαιρετικής τέχνης πλαστική διακόσμηση.

Οι σειρές των λαβών του χρησίμευσαν για να περνιούνται σκοινιά, ώστε να είναι εφικτή η μεταφορά του. Για να συμπληρώσετε την εικόνα της καθημερινής ζωής στη μινωική Κρήτη γυρίστε λίγο πίσω, απέναντι από την προθήκη 7. Στις προθήκες που υπάρχουν στο μέσον της αίθουσας εκτίθεται ένα πήλινο πατητήρι σταφυλιών (ληνός). Το συγκεκριμένο βρέθηκε στο Φουρνί, παρόμοια όμως έχουν βρεθεί σε πολλές μινωικές εγκαταστάσεις, αφού η παραγωγή κρασιού ήταν από τότε μία από τις κύριες παραγωγικές δραστηριότητες στην Κρήτη.

Η πινακίδα δίπλα από το πατητήρι δίνει μια εικόνα για τα μεταφορικά μέσα της εποχής στην ξηρά και στη θάλασσα. Ξαναγυρίζοντας στην προθήκη 11, μπορείτε να δείτε δείγματα κεραμικής από τη νεοανακτορική περίοδο.

Τα αγγεία που εκτίθενται εδώ βρέθηκαν στο ανακτορικό κτίριο που ανασκάπτεται στο κέντρο του χωριού, στη συνοικία Τουρκογειτονιά. Η προθήκη 12 είναι αφιερωμένη στη λιθοτεχνία. Εδώ θα δείτε λίθινα αγγεία από διάφορα πετρώματα, αλλά και λίθινα εργαλεία και σφονδύλια. Η προθήκη 13 περιέχει ένα πλήθος από θραύσματα πήλινων αγγείων (δόστρακα) διαφόρων περιόδων από τις Αρχάνες. Αξίζει να σταθείτε σε αυτή την προθήκη αρκετή ώρα και να παρατηρήσετε τους διάφορους ρυθμούς κεραμικής και την εξέλιξή τους μέσα στο χρόνο. Αυτή τη χρονική αλληλουχία της κεραμικής χρησιμοποιούν οι αρχαιολόγοι για να χρονολογήσουν τις διαφορετικές φάσεις που βρίσκουν στις ανασκαφές. Με την

προθήκη 13 έχει ολοκληρωθεί η περιήγησή σας στη σειρά των επιτοιχίων προθηκών και συνεχίζεται τώρα πια στην ομάδα των προθηκών που βρίσκεται στο κέντρο της αίθουσας.

Ξεκινήστε από τον πίνακα Ι, ακριβώς απέναντι από την είσοδο, όπου εικονογραφείται η ανασκαφή του ανακτόρου στην Τουρκογειτονιά. Κατευθυνόμενοι προς τα αριστερά, θα δείτε, με τη σειρά, ένα λίθινο θρόνο που βρέθηκε στο ανάκτορο (έκθεμα 14), ένα ρυτό ταύρου (αγγείο σπονδών) από το Φουρνί (έκθεμα 15) και σπαράγματα τοιχογραφιών που βρέθηκαν στο ανακτορικό κτίριο (έκθεμα 16). Συνεχίζοντας, η πινακίδα Χ και η προθήκη 18 παρουσιάζουν τα έργα από ελεφαντόδοντο που βρέθηκαν στις Αρχάνες. Στην προθήκη 18 μπορείτε να θαυμάσετε ένα ελεφάντινο χτένι που βρέθηκε στο μυκηναϊκό ταφικό περιβόλο στο Φουρνί και φέρει στις δύο πλευρές διακόσμηση από επάλληλες ανάγλυφες σαύρες. Πάνω από αυτήν την προθήκη θα δείτε διπλά κέρατα ταύρου από πωρόλιθο. Δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε τον ακριβή συμβολισμό των «κεράτων καθοσιώσεως», όπως ονομάζονται από τους μελετητές, σίγουρα όμως πρόκειται για ένα ιερό σύμβολο των Μινωιτών, που εμφανίζεται τόσο στα ανάκτορα και στα ιερά όσο και σε όλα τα τελετουργικά σκεύη. Με τη λατρεία σχετίζεται και ο τριποδικός βωμός στην προθήκη 19.

Στα αριστερά του βρίσκεται ένας ψηλός λύχνος, από αυτούς που χρησίμευσαν για να φωτίζουν τα δωμάτια και τους διαδρόμους των μινωικών κτιρίων. Τα τελευταία δύο εκθέματα είναι ευρήματα από τις Αρχάνες των ιστορικών χρόνων. Πρόκειται για ένα βωμό του 1^{ου} αι. μ.Χ. (έκθεμα 22) και ένα μαρμαρίνο κεφάλι νέου κοριτσιού του 3^{ου} αι. μ.Χ. (έκθεμα 23), που υποδεικνύουν τη σημασία της περιοχής τα χρόνια που ακολούθησαν μετά την καταστροφή του μινωικού πολιτισμού και τη συνεχή κατοίκηση της περιοχής έως και τις μέρες μας.

ΠΑΤΣΙΔΕΣ

Αφήνοντας πίσω τις Αρχαιότητες της Κνωσού και την υδατογέφυρα της Αγίας Ειρήνης στα Σπήλια, ο πρώτος οργανωμένος οικισμός που συναντάς είναι οι Πατσίδες.

Σε υψόμετρο 250 μ. ο οικισμός, που έχει αναπλάσσει, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον επισκέπτη και τον προετοιμάζει για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη και την υψηλή αισθητική που διακρίνει συνολικά την Δημοτική Ενότητα Αρχανών. Οι Πατσίδες είναι ο βορειότερος οικισμός της Τ.Κ. των Κάτω Αρχανών. Η θέση του οικισμού είναι εξαιρετική, τόσο λόγω της γεωμορφολογίας του τόπου, όσο και λόγω της μικρής χιλιομετρικής απόστασης από το πολύβουο Ηράκλειο.

ΚΑΤΩ ΑΡΧΑΝΕΣ

Το χωριό βρίσκεται στην είσοδο της εύφορης λεκάνης στα δυτικά του βουνού Γιούχτας.

Τα σπίτια του χωριού είναι χτισμένα αμφιθεατρικά με θέα την εύφορη από αμπελώνες κοιλάδα των Αρχανών. Επίσης είναι πετρώχιστα, διώροφα με μεγάλες αυλές, αποθήκες και πατητήρια για τη δημιουργία κρασιού, κεραμοσκεπή, με πλακόστρωτα σοκάκια, γιάσεμιά και κρίνα, που αποτελούν στοιχεία γαλήνης και

Μνημείο Κράιπε

Πάνω στη διασταύρωση του παλιού δρόμου Ηρακλείου-Αρχανών με τη νέα εθνική οδό, απέναντι από το εκκλησάκι του Αγίου Σωζόντος, βρίσκεται μνημείο αφιερωμένο στην απαγωγή του Γερμανού στρατηγού Κράιπε. Είναι έργο του γλύπτη Μανώλη Τζομπανάκη, κατασκευασμένο από σύρμα. Ακριβώς σε αυτό το σημείο, τη νύχτα της 26 Απριλίου 1944, μια ομάδα Άγγλων στρατιωτών και Κρητικών αντιστασιακών έστησαν ενέδρα στο αυτοκίνητο που επέβαινε ο διοικητής της Ανατολικής Κρήτης υποστράτηγος Χάινριχ Κράιπε, τον απήγαγαν και τον μετέφεραν αιχμάλωτο στην Αίγυπτο.

Μινωικό νεκροταφείο στο Φουρνί¹¹

Στο λόφο Φουρνί, ανάμεσα στις Άνω και Κάτω Αρχάνες και κοντά στο μινωικό οικισμό των Αρχανών, μέσα σε ένα δάσος από ελιές και αμπέλια ανακαλύφθηκε ένα πλούσιο νεκροταφείο, το οποίο αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους της Κρήτης. Ο λόφος Φουρνί περιορίζει τη μικρή πεδιάδα των Αρχανών στα βορειοδυτικά, αλλά δεν αποτελεί τμήμα του Γιούχτα, καθώς χωρίζεται από μια βαθιά χαράδρα. Το δυτικό τμήμα του λόφου είναι απόκρημνο, ενώ η κορυφή του είναι άγονη.

Η μεγάλη διάρκεια χρήσης των τάφων (2400-1200 π.Χ.) και το πλήθος των κτερισμάτων καθιστούν το Φουρνί ένα από τα σημαντικότερα νεκροταφεία στον αιγιακό χώρο. Οι παλαιότερες ταφές ξεκινούν την 3η χιλιετία π.Χ., ενώ κάποιοι τάφοι χρησιμοποιήθηκαν για μακρότατο χρονικό διάστημα (2000 π.Χ.-1350 π.Χ.). Από τα οικοδομήματα που έχουν αποκαλυφθεί μέχρι τώρα τα περισσότερα είναι ταφικά, ενώ κάποια από αυτά έχουν χαρακτήρα λατρευτικό και κοσμικό.

Η νεκρόπολη του Φουρνιού χαρακτηρίζεται από το πλήθος και την ποικιλία των ταφικών οικοδομημάτων πολλών αρχιτεκτονικών τύπων τα οποία βρίσκονται μέσα σε έναν ενιαίο χώρο από τις εκατοντάδες ταφές, ανάμεσα τους και ορισμένες επιφανών βασιλικών προσώπων, και από τον πλούτο των κτερισμάτων. Επιπλέον, προσφέρει σημαντικές πληροφορίες και στοιχεία για τα έθιμα ταφής των Μινωιτών και για την ταφική λατρεία. Ακόμη, γίνεται φανερός ο τρόπος οργάνωσης και συγκρότησης ενός μεγάλου νεκροταφείου στη Μέση και Ύστερη Μινωική περίοδο με την κατασκευή βοηθητικών κτιρίων, πλακόστρωτων δρόμων, καθώς και συστημάτων για την απαγωγή των νερών της βροχής. Πολλά από τα κτερίσματα είναι εισηγμένα και παρέχουν στοιχεία για τις επαφές των κατοίκων των Αρχανών με τις Κυκλάδες, την Αίγυπτο και την Ανατολή. Η πρόσβαση προς τη νεκρόπολη γινόταν από το νότο. Ένα πλατύ μονοπάτι, πλακόστρωτο σε μερικά μέρη ακόμη, οδηγεί από τις Κάτω Αρχάνες στο Φουρνί. Ανάλογης κατασκευής ανηφορικό μονοπάτι υπάρχει και μέσα στο νεκροταφείο. Είναι πιθανό το μονοπάτι να κατασκευάστηκε στη μινωική εποχή, όπου οι κάτοικοι των Αρχανών μετέφεραν τους νεκρούς τους, τις σαρκοφάγους και διάφορα άλλα αντικείμενα. Μέχρι το 1964 η νεκρόπολη του Φουρνιού ήταν άγνωστη. Εκείνο το χρόνο έγινε η πρώτη ανασκαφική έρευνα από τον Γ. Σακελληράκη στους ανατολικούς πρόποδες του λόφου όπου ανακάλυψε έναν θαλαμωτό τάφο. Τον επόμενο χρόνο επισημάνθηκαν κάποιοι θαλαμωτοί τάφοι και από τότε συνεχίζεται αδιάλειπτα η ανασκαφική έρευνα. Παράλληλα με τις ανασκαφές έχουν γίνει εργασίες στερέωσης σε όλα τα ταφικά κτίρια.

ομορφιάς παλαιότερων χρόνων. Οι κάτοικοι ασχολούνται κυρίως με την καλλιέργεια της αμπέλου. Παράγουν επιτραπέζια σταφύλια, σταφίδα και λάδι. Τα τελευταία χρόνια λειτουργούν εδώ ταβερνάκια με πολύ καλό φα-

γντό που αποτελούν μια ευχάριστη πρόταση αναψυχής για τους κατοίκους του Ηρακλείου.

ΤΙ ΝΑ ΔΕΙΤΕ

Οι Κάτω Αρχάνες είναι κτισμένες στους πρόποδες του ιστορικού λόφου του «Τζε», μια λοφώδη προέκταση του Γιούχτα, και στο λόφο της «Κεφάλας», μιας αναδασωτέας έκτασης που αποτελεί και το μοναδικό δασικό πάρκο αναψυχής της περιοχής το οποίο προσελκύει κόσμο ακόμα και από το αστικό κέντρο του Ηρακλείου. Στην Κεφάλα ο Δήμος έχτισε τα τελευταία χρόνια ένα θέατρο όπου πραγματοποιούνται εκπαιδευτικές παραστάσεις και πολιτιστικές εκδηλώσεις που αν τύχει να διοργανώνονται όταν είστε εκεί, δεν πρέπει να τις χάσετε.

Αυτό όμως που σίγουρα είναι μοναδικό και βρίσκεται δίπλα από το θέατρο και πάνω στο λόφο της Κεφάλας, είναι το Φουρνί. Η περίφημη νεκρόπολη των Μινωιτών που ανακάλυψαν οι αρχαιολόγοι Γιάννης και Έφη Σακελλαράκη. Από τον σπουδαίο αυτό αρχαιολογικό χώρο υπάρχει μονοπάτι (το παλιό μινωικό) που οδηγεί προς τις Επάνω Αρχάνες, ενώ ένα άλλο πεζοπορικό μονοπάτι που πρόσφατα χάραξε ο Δήμος κυκλώνει το λόφο δημιουργώντας μια κυκλική διαδρομή μεγάλου ενδιαφέροντος. Στο λόφο της «Κεφάλας» μπορείτε να ανεβείτε ακολουθώντας την ένδειξη της πινακίδας «Φουρνί» που βρίσκεται στην πηλατεία των Κάτω Αρχανών.

2) ΦΟΥΡΝΙ

ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ
κυκλική διαδρομή

Κάτω Αρχάνες > Θεατράκι Φουρνί > Φαράγγι Αγίας Ειρήνης > Μινωικό νεκροταφείο στο Φουρνί > Θεατράκι Φουρνί

Από τις Κάτω Αρχάνες, στο μέσον περίπου του οικισμού, στρίβετε στον ανηφορικό ασφαλτμένο δρόμο όπου υπάρχει πινακίδα με την ένδειξη «Φουρνί».

Ακολουθείτε το δρόμο μέχρι την επόμενη πινακίδα που θα σας οδηγήσει στο χώρο στάθμευσης του σύγχρονου θεάτρου του Δήμου. Από εκεί ξεκινάει το μονοπάτι. Το ενδιαφέρον που παρουσιάζει το μονοπάτι αυτό είναι αντιστρόφως ανάλογο του μήκους και της διάρκειάς του. Μέσα σε 1,5 ώρα, ο πεζοπόρος αποκτά μια πολύ καλή εικόνα της γεωμορφολογίας του οικολογικού πάρκου του Γιούχτα, αφού η κυκλική αυτή διαδρομή ξεκινά από το τεχνητό δασάκι του λόφου «Κεφάλα», κυκλώνει το βορειοδυτικό πρυνές του λόφου, αποκαλύπτοντας από κάτω πανοραμική θέα προς το περίφημο φαράγγι της Αγίας Ειρήνης, με τα σμιλεμένα βράχια του πορώδη ασβεστόλιθου και την πυκνή βλάστηση.

Η διαδρομή ακολουθεί από ψηλά τη χάραξη του φαραγγιού και από το μέσον της περίπου αρχίζει να διακρίνεται ο οικισμός των Επάνω Αρχανών. Λίγο παρακάτω αλλάζετε πορεία και κατευθύνεστε προς τα βόρεια για να συναντήσετε το αρχαίο μινωικό μονοπάτι που οδηγεί προς το μινωικό νεκροταφείο στο Φουρνί, απ' όπου η θέα είναι καθηλωτική. Συνεννοωθείτε με την αρμόδια αρχαιολογική υπηρεσία (τηλ.: 2810 752712, Αρχαιολογική Συλλογή Αρχανών) για τη δυνατότητα εισόδου στον αρχαιολογικό χώρο (κυρίως εάν είστε ομάδα). Από εκεί συνεχίζετε προς το πέτρινο θέατρο και το χώρο στάθμευσης όπου και καταλήγει η διαδρομή σας.

 Επάνω και Κάτω Αρχάνες

 3,1 χλμ 1,5 ώρα

 35° 15.080'N / 25° 9.767'E
(Θεατράκι στο Φουρνί)

 Γιδόστρατα χωρίς σήμανση

 Χαμηλός

 Όλο το χρόνο

 Θα βρείτε τα πάντα στους οικισμούς των Κάτω και Επάνω Αρχανών

ΒΑΘΥΠΕΤΡΟ¹²

Ο μικρός οικισμός του Βαθύπετρου, όντας κτισμένος στους δυτικούς πρόποδες του Γιούχτα, απολαμβάνει μερικές από τις καλύτερες θέες στο νομό Ηρακλείου: προς τον κάμπο της Μεσαράς, το ιερό κορυφής Κόφινα στα Αστερούσια και το βύθισμα της πεδιάδας του Ηρακλείου προς τη βόρεια μεριά του νησιού. Γύρω από τον οικισμό απλώνονται εύφορες πεδιάδες και λόφοι στρωμένοι με περιβόλια, ελαιώνες και αμπελώνες που δίνουν μερικά από τα πιο ονομαστά προϊόντα οιναμπελίου στην Κρήτη. Τα γνήσια αυτά αγροτικά τοπία δεν πρέπει να έχουν αλλιάξει πολύ από την αρχαιότητα, όπως προκύπτει από τα σπουδαία αρχαιολογικά ευρήματα που ανακαλύφθηκαν στην τοποθεσία Πέρα Λιβάδια.

ΚΑΡΝΑΡΙ

Πολύ κοντά στις Κάτω Αρχάνες, στους νοτιοδυτικούς πρόποδες του Γιούχτα βρίσκεται το μετόχι Καρνάρι, όπως το αποκαλούν οι ντόπιοι. Τα τελευταία χρόνια, λόγω της πανοραμικής του θέας προς τους εύφορους

αμπελώνες της περιοχής, τραβάει οδοιπόρους και περισσότερο κόσμο για κατοίκηση. Πολύ κοντά στον οικισμό βρίσκεται το σπήλαιο Στραβομύτη.

ΚΕΡΑ ΕΛΕΟΥΣΑ

Απλωμένος κατά μήκος του ρέματος της Αγίας Ειρήνης, ο παραδοσιακός οικισμός της Ελεούσας απολαμβάνει τα κάλλη του φυσικού τοπίου (προστατευμένου από το πρόγραμμα «Natura 2000»), με τα πλατάνια, τις ιτιές, τις λυγαριές και τις λεύκες να προσφέρουν απλόχερα τον ίσκιο τους στους τοιμηρούς περιπατητές. Η Ελαιούσα μοιάζει περισσότερο με μια μεγάλη γειτονιά και λιγότερο με αυτόνομο οικισμό, καθώς με την έντονη οικιστική ανάπτυξη των τελευταίων ετών έχει ενωθεί με τον κυρίως οικισμό των Κάτω Αρχάνων.

Το όνομα της προέρχεται από την μεγάλη εκκλησία των Αρχανών, που είναι αφιερωμένη στην Παναγία την Ελαιούσα, ενώ παλαιότερα η περιοχή ήταν γνωστή ως μετόχι Αράπ - Αγός.

ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΜΕ ΑΦΕΤΗΡΙΑ - ΣΤΑΘΜΟ ΤΙΣ ΑΝΩ & ΚΑΤΩ ΑΡΧΑΝΕΣ

ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ

- Μ.1. Ανεμόσπηλια-Γιούχτας-Αρχάνες
- Μ.2. Φουρνί (κυκλική διαδρομή)
- Μ.3. Κνωσανό Φαράγγι

ΠΟΔΗΛΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ

- Π.Δ.1. Κύκλος Αρχανών

ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΚΡΑΣΙΟΥ

- ΔΚ. 1: Ηράκλειο - Κνωσός - Σκαλάνι
- Πατσίδες-Κάτω Αρχάνες
- ΔΚ. 2: Αρχάνες - Βαθύπετρο - Κουνάβι
- Καταλαγάρι - Κοιλιάδα Πεζών

ΑΛΛΑ ΑΞΙΟΘΕΑΤΑ

- Αρχαιολογικό Μουσείο Αρχανών:
Είναι ανοιχτό Καθημερινά (εκτός Τρίτης)
8:30 πμ - 14:30 μμ και η είσοδος είναι δωρεάν.
Τηλ.: 2810 752712.
- Υπαίθριο μουσείο ενδημικής χλωρίδα Κρήτης
(επί των θέσεων Ανεμόσπηλια, Ιερό Κορυφής
και Πλακόστρωτο).
- Παρατήρηση αρπακτικών στο Γιούχτα,
όπου υπάρχει και η ταίστρα

Μινωική Έπαυλη Βαθυπέτρου¹³

Εκτός από τα γνωστά ανάκτορα, στη μινωική Κρήτη κατασκευάστηκαν και αρκετές έπαυλεις. Μία από τις πιο σημαντικές ήταν η έπαυλη στο Βαθύπετρο, η οποία βρίσκεται στη θέση Πίσω Λιβάδια, 4 χλμ. νότια

από τις Αρχάνες και στη νοτιοανατολική πλευρά του Γιούχτα. Η ανασκαφή που πραγματοποιήθηκε εδώ έφερε στο φως ένα μεγάλο μινωικό οικοδόμημα που χρονολογείται στο πρώτο μισό του 16^{ου} αι. π.Χ. Πιθανότητα υπήρξε έδρα κάποιου τοπάρχη και έχει τα χαρακτηριστικά στοιχεία της λεγόμενης ανακτορικής αρχιτεκτονικής.

Σύμφωνα με τελευταίες μελέτες πρόκειται για δύο κτίρια που όμως απαρτίζουν ένα ενιαίο σύνολο, καθώς το ανατολικό τμήμα αποτελεί νεώτερη προσθήκη. Στο αρχικό, δυτικό κτίριο (ΥΜΙΑ/1600 -1480 π.Χ.) με την εντυπωσιακή δυτική πρόσοψη και πιθανότατα δεύτερο όροφο, αναγνωρίζονται αίθουσες υποδοχής με φωταγωγούς, δεξαμενή καθαρών, κρύπτη πεσών, τριμερές ιερό με κόγχη, αποθηκευτικοί χώροι, αλλιά και εργαστήριο αγγειοπλαστικής.

Κατά τη δεύτερη φάση (ΥΜΙΒ/1480 -1425 π.Χ.), εκτός από την προσθήκη του ανατολικού κτιρίου, έγιναν και αρκετές αλλαγές στο υφιστάμενο κτίριο. Σώζονται ελαιοτριβεία, αποθήκες, χώροι παραγωγής κεραμικής, κρασιού και υφαντουργικών δραστηριοτήτων. Το Βαθύπετρο είναι σημαντικό για τις αρχιτεκτονικές του λεπτομέρειες, αλλά κυρίως διότι δέσωσε πολλή δεδομένα για την οικονομία της εποχής.

Η ανασκαφή¹⁴

Την έπαυλη έφερε στο φως η ανασκαφή που πραγματοποιήθηκε από το 1949 μέχρι και το 1956 ο Σπύρος Μαρινάτος. Παράλληλα με τις ανασκαφικές εργασίες έγιναν στερεωτικές και αναστηλωτικές εργασίες, οι οποίες συνεχίστηκαν έως το 1973. Σε ένα από τα αναστηλωμένα δωμάτια λειτουργεί μικρός εκθεσιακός χώρος με την κεραμική από την έπαυλη του Βαθυπέτρου.

Δ.Ε. "Ν. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ"

Πληθυσμός δημοτικής ενότητας "Ν. Καζαντζάκης":
7.171 κάτοικοι
Έκταση:
102.201 στρέμματα

Η ενότητα του Ν.Καζαντζάκη καταλαμβάνει τη μεσαία ζώνη του Δήμου και αναπτύσσεται σε μια πολλαπλώς πτυχωμένη ροφώδη έκταση, με ποτάμια και κοιλάδες που δημιουργούν ειδυλλιακά τοπία πνιγμένα στη βλάστηση, με πλήθος από πεζοπορικά μονοπάτια, αλλιά και ιδανικά περιβάλλοντα για την αμπελοκαλλιέργεια και την ελαιοκαλλιέργεια. Η «Τοσκάνη της Κρήτης» (όπως αποκαλούν αυτή την περιοχή και την περιοχή των Αρχανών) παράγει ονομαστά κρασιά από την αρχαιότητα, εξού και το πλήθος διάσπαρτων θέσεων αρχαίων πατητηριών αλλιά και της πληθώρας οινοπαραγωγικών μονάδων. Σε αυτή τη ζώνη παράγεται το 70% της συνολικής παραγωγής επώνυμου κρασιού στην Κρήτη. Αξιολόγες βιομηχανικές μονάδες ωρίμανσης και εμφιάλωσης οίνου αξιοποιούν τις μοναδικές ποικιλίες σταφυλιού της περιοχής, το Κοτσιφάλη, τη Βηλάνα, το Μαντηλάρι. Το δυνατό όμως στοιχείο ταυτότητάς της είναι ο πολιτισμός της. Επί 20 τουλάχιστον χρόνια, οι φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης δούλεψαν συστηματικά για την καλλιτεχνική δημιουργία και την παραγωγή πολιτισμού, με αποτέλεσμα να λειτουργούν σήμερα στα χω-

ριά του Ν. Καζαντζάκη πολιτιστικές υποδομές με παγκόσμιο εκτόπισμα και ορατά οφέλη στη συνοχή και ενεργοποίηση της τοπικής κοινωνίας. Πρόκειται για το Μουσείο Νίκος Καζαντζάκης με έδρα στη Μυρτιά, που είναι και η γενέτειρα του πατέρα του συγγραφέα· το Κέντρο Κρητικής Λογοτεχνίας· το Μουσικό Εργαστήρι Λαβύρινθος, στον οικισμό Χουδέτσι, μια ξεχωριστή κυψέλη μουσικής δημιουργίας· Τα θεατρικά εργαστήρια, οι μουσικές σχολές και το Πολιτιστικό Κάμπινγκ Αστροτίσιου, αποτελούν πόλο έλξη για εκατοντάδες νέους θεατρόφιλους από όλη την Ελλάδα.

Από τη ζώνη του Ν. Καζαντζάκη ασφαλώς δεν λείπουν οι αρχαιολογικοί χώροι και τα θρησκευτικά και ιστορικά μνημεία όλων των εποχών. Φρούρια, οικισμοί, ξωκλήσια, υδραγωγεία, μονές και πλήθος άλλων ευρημάτων πιστοποιούν ότι αυτό το τόσο ποικίλο ανάγλυφο με την εύφορη γη και τα πολλά νερά, δεν θα μπορούσε παρά να χρησιμοποιείται ποικιλοτρόπως από την αρχαιότητα μέχρι τις μέρες μας. Απόλυτη ένδειξη της αξίας του τόπου είναι το γεγονός ότι, σε αντίθεση με τις περισσότερες περιοχές της υπαίθρου όπου, λόγω αστικοποίησης, ερημώνονται, με καταστροφικές συνέπειες στη συνοχή του κοινωνικού ιστού, τα χωριά εδώ προσελκύουν νέους από το αστικό κέντρο του Ηρακλείου για μόνιμη εγκατάσταση και εργασία.

ΠΕΖΑ

Χιλιόμετρική απόσταση από Ηράκλειο: 17,7 χλμ

Υψηλότητες:

Δημαρχείο, Κ.Ε.Π., μικρές ταβέρνες και εμπορικά καταστήματα, μπακάλικά, φαρμακείο, τράπεζες, περιφερειακό ιατρείο.

Τα Πεζά αποτελούν την έδρα του Δήμου Αρχανών-Αστερουσίων και χωροθετούνται στην πιο σημαντική οionoπαγωγική περιοχή του Νομού Ηρακλείου. Οι κάτοικοι ασχολούνται παραδοσιακά με την αμπελοκαλλιέργεια και την ελαιοκομία και παράγουν εκλεκτής ποιότητας λάδι με ονομασία προέλευσης, καθώς επίσης και επώνυμο ΟΠΑΠ κρασί.

Από τα πιο σημαντικά σημεία ενδιαφέροντος του χωριού είναι οι εγκαταστάσεις της «Ενωσης Πεζών», που από το 1933 τυποποιούν λάδι και κρασί των αγροτών της ευρύτερης περιοχής.

Στον εκθεσιακό τους χώρο μπορεί κανείς να δει τον εξοπλισμό παλιού ελαιοτριβείου του 19^{ου} αιώνα, πιεστήριο σταφυλιών, αντλία κρασιού, συσκευή απόσταξης κ.ά.

ΤΙ ΝΑ ΔΕΙΤΕ

Στη θέση Άγιος Κωνσταντίνος έχουν βρεθεί κτιστά πατητήρια ενετικής περιόδου (15^{ος}-16^{ος} αι.). Πρόκειται για συγκρότημα τεσσάρων θηλών στη σειρά.

- Τον Καθεδρικό ναό του χωριού, τον Άγιο Νικόλαο, που γιορτάζει στις 6 Δεκεμβρίου.
- Τους ναούς του Αγίου Κωνσταντίνου (Βυζαντινή εκκλησία), του Αγίου Δημητρίου, του Αγίου Γεωργίου (στο νεκροταφείο), των Αγίων Κοσμά και Δαμιανού.
- Το μεγάλο πανηγύρι στις 21 Νοεμβρίου που γιορτάζει η παλιά εκκλησία της Παναγίας των Εισοδίων, που είναι πολιούχος του χωριού.

ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΜΕ ΑΦΕΤΗΡΙΑ ΤΑ ΠΕΖΑ

ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ

- Μ.5. Κουναβιανό Φαράγγι
- Μ.6. Φαράγγι Σπηλιώτισσας

ΠΟΔΗΛΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ

- Π.Δ.2. Κύκλος Πεζών

ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΚΡΑΣΙΟΥ

- ΔΚ. 3: Πεζά - Αγίες Παρασκευές - Καλλισιή
- Άγιος Βασίλειος - Χουδέται

2) ΚΥΚΛΟΣ ΠΕΖΩΝ

ΠΟΔΗΛΑΤΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ

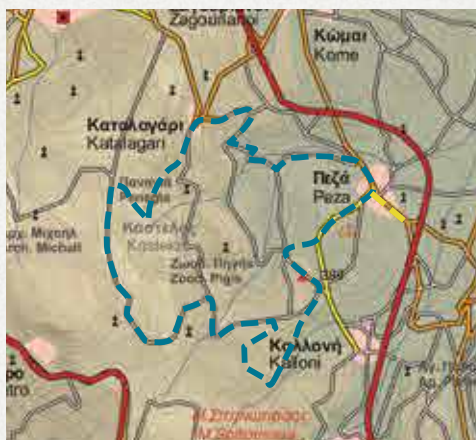
Πεζά > Καταλαγάρι > Πεζά

Η διαδρομή ξεκινάει από το χωριό Πεζά. Είναι ανηφορική για 1,6 χλμ. με μέση κλίση 3,7%, γρήγορο καθαρό χώμα και ένα ασφάλτινο κομμάτι. Μετά από ένα ελαφρώς κατηφορικό χιλιόμετρο ακολουθεί σύντομη ανηφόρα, μέσης κλίσης 4,2%, που όμως περιέχει ένα δύσκολο κομμάτι 25μ. με σαθρό χώμα και μέση κλίση 20%.

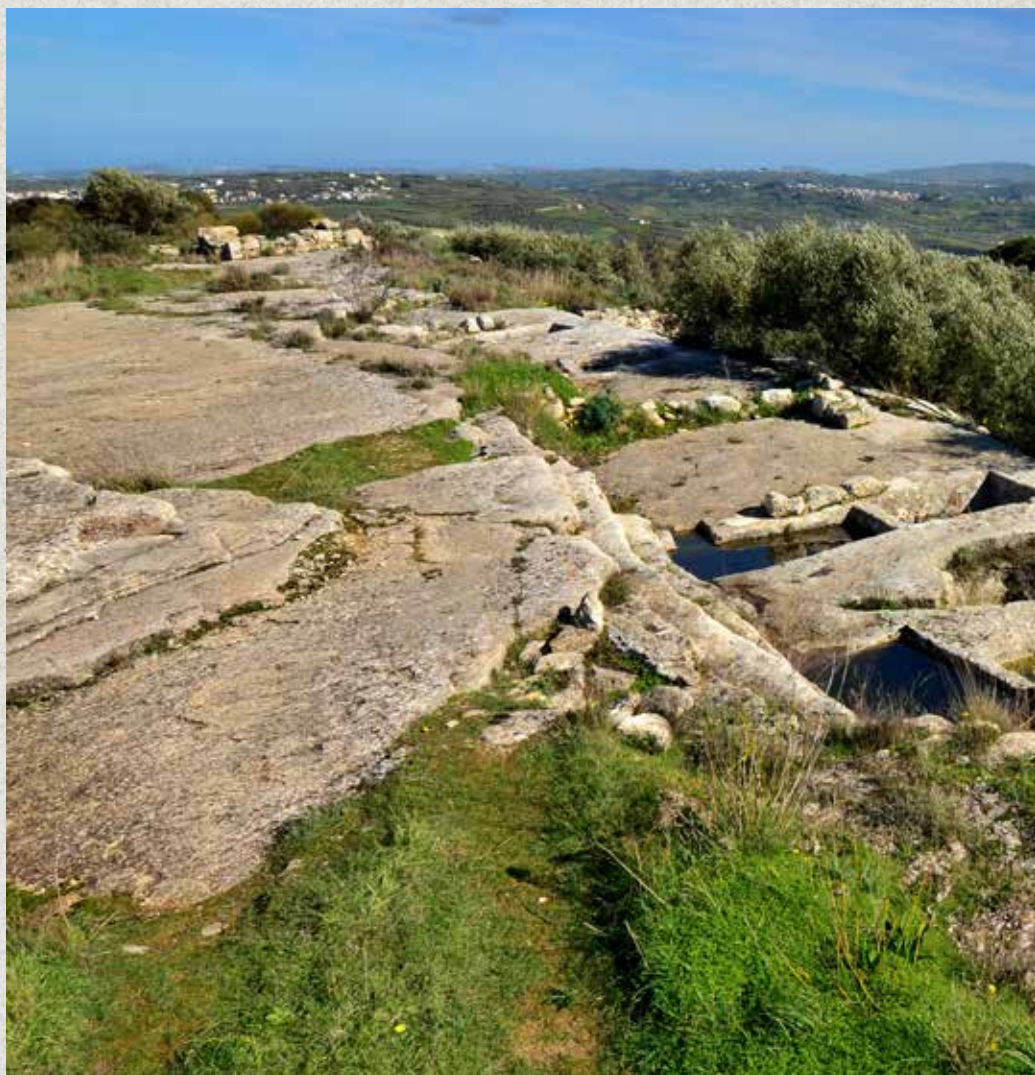
Ακολουθεί ακόμα ένα γρήγορο, ελαφρώς κατηφορικό, χιλιόμετρο που οδηγεί στην τελειωτική, αλλά απαιτητική, ανηφόρα μέσης κλίσης από 5,5% έως 8%, στο τέλος της οποίας η διαδρομή εισέρχεται σε στενότερο τεχνικό ευθιακό μονοπάτι με μεγάλες πέτρες και νεροφαγώματα.

Στη συνέχεια, μικρή άσφαλτος οδηγεί στην αρχή της κατάβασης, αρχικά με αφράτο χώμα και στροφές 'S' και ύστερα γρήγορο πατημένο που φτάνει ξανά στην είσοδο των Πεζών, αφού έχει πρώτα περάσει από τα σοκάκια του χωριού Καταλαγάρι. Κατά τη διάρκεια της διαδρομής το έδαφος αλλάζει συνέχεια από σαθρό πατημένο με μικρά χαλίκια, σε καθαρότερο με πατούρες και μύτες και σε νεροφαγώμενα κομμάτια με πέτρες και σημεία με χαμηλά κλαδιά ελιών.

▲ 12,8 χλμ ▲▲▲ Μέτριος
🏠 35° 12.932'N / 25° 11.743'E (Πεζά)
📍 Ότι χρειαστείτε θα το βρείτε στα Πεζά, όπου εδρεύει και το δημαρχείο

ΚΑΤΑΛΛΑΓΑΡΙ

Σκαρφαλωμένο στους ανατολικούς πρόποδες του λόφου «Κεφάλια», έχει πανοραμική θέα προς την πεδιάδα με τους αμπελώνες και τις ελιές. Γεωργοί κυρίως οι κάτοικοί του, ξέρουν, εδώ και αιώνες, τα μυστικά για την παρασκευή καλού κρασιού και ρακής. Εδώ παράγονται επιτραπέζια σταφύλια άριστης ποιότητας.

Η ονομασία του χωριού προέρχεται από τη λέξη Λογάρα = υγρό, κατασταλαγμένο, καθαρό. Λογάρα επίσης έλεγαν και την πηλιά με την καλή, την καθαρή θέα. Ο συνδυασμός

των λέξεων είναι Κάτω + Λογάρα. Αν και στην ελληνική γλώσσα πολύ σπάνια το «ο» γίνεται «α» στην καθομιλουμένη, το Κάτω και Λογάρι, έγινε Καταλλαγάρι. Ίσως να έχει σχέση και με τη λέξη «ηλογάρι» που σημαίνει θησαυρός. Παλιά πρέπει να ονομαζόταν Κάτω Λογάρι (παρά το ότι ήταν χτισμένο ψηλότερα από κει που εί-

**ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ
ΜΕ ΑΦΕΤΗΡΙΑ - ΣΤΑΘΜΟ ΤΟΥΣ ΚΟΥΝΑΒΟΥΣ**

ΠΟΔΗΛΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ

- Π.Δ.1. Κύκλος Αρχανών
- Π.Δ.2. Κύκλος Πεζών

ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΚΡΑΣΙΟΥ

- ΔΚ. 2: Αρχάνες - Βαθύπετρο - Κουνάβι
- Καταλλαγάρι - κοιλάδα Πεζών

vai σήμερα) και αργότερα με τη σύνθεση των δυο λέξεων προήλθε η ονομασία Καταλαγάρι. Άλλη παράδοση λέει ότι το όνομα του χωριού προήλθε από το ρήμα «καταλαγιάζω», γιατί μετέφεραν το μούστο από τα πατητήρια στο Καταλαγάρι, για να καταλαγιάσει και να γίνει κρασί.

Στην περίοδο της γερμανικής κατοχής στο χωριό έμειναν Γερμανοί, παρ' όλη αυτά εκεί οργανώθηκε ένας πολύ ζωντανός πυρήνας της Εθνικής Αντίστασης.

Στο χωριό υπάρχει ένα πολύ όμορφο πέτρινο θεατράκι που φιλοξενεί αρκετές πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Λαξευτά πατητήρια στο Καταλαγάρι και το Ενετικό Φρούριο «Κάστελλος»¹⁵

Νότια του Καταλαγαρίου, σε μια περιοχή κατάφυτη από ελιές και αμπέλια βρίσκονται τα απομεινάρια του Castello del Corner. Σύμφωνα με την παράδοση, το έκτισε ο Νικηφόρος Φωκάς μετά την απελευθέρωση της Κρήτης από τους Άραβες το 961 μ.Χ. Το φρούριο ανήκε στην οικογένεια των Κορνάρων και ήλεγχε τα κτήματα και τις καλλιέργειές τους. Λίγα μέτρα δυτικότερα υπάρχουν πολλά πατητήρια, λαξευμένα στο βράχο, που πιστεύεται ότι χρησιμοποιήθηκαν από την μινωική εποχή. Κατά την Ενετοκρατία, όπως σε όλη την Κρήτη, κι εδώ παράγονταν μεγάλες ποσότητες από το κρασί Malvasia, ένα από τα γνωστότερα κρασιά στην τότε Ευρώπη.

ΚΟΥΝΑΒΟΙ (ΑΡΧΑΙΑ ΠΟΛΗ ΕΛΤΥΝΙΑ¹⁶)

Οι Κουνάβοι είναι κτισμένοι μέσα σε κοιλάδα στη βόρεια πλευρά του Δήμου και αποτελούν έναν από τους μεγαλύτερους, σε πληθυσμό, οικισμούς της περιοχής. Η αρχαία πόλη Ελτύνια ή Ελτυνα ή Ελτυναία εκτεινόταν στην περιοχή που σήμερα βρίσκονται τα χωριά Κουνάβοι, Καταλαγάρι, Πεζα, και οι οικισμοί Ζαγουριάνοι και Κώμες.

Η Ελτύνια ήταν ανεξάρτητη πόλη με δική της νομοθεσία, αυστηρή κοινωνικοπολιτική οργάνωση και αριστοκρατικό πολίτευμα. Σποραδικά αλλιά αξιόλογα ευρήματα επιβεβαιώνουν τη θέση της αρχαίας πόλης εδώ, όπως επιγραφές, μία ωραία επιτύμβια στήλη με παράσταση νεαρής γυναίκας και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα αρχαϊκών χρόνων (7^{ος}-6^{ος} αι. π.Χ.) στη θέση Ελληνικά. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το γεωμετρικό νεκροταφείο (11^{ος}-8^{ος} αι. π.Χ.) τμήμα του οποίου έχει ανασκαφεί στη θέση Βαθειάδες, ενώ στον ίδιο χώρο έχουν ανασκαφεί και ρωμαϊκοί τάφοι (2^{ος} αι. μ.Χ.). Ανάγλυφα αναθηματικά πλακίδια ελληνιστικών χρόνων (4^{ος}-1^{ος} αι. π.Χ.) έχουν βρεθεί στη θέση Σκεντέρι. Στην ίδια θέση υπάρχουν θεμέλια κτιρίων αλλιά και κεραμικός κήλιβανος. Κτίρια ρωμαϊκών χρόνων έχουν ανασκαφεί κοντά στον οικισμό των Ζαγουριάνων στη θέση Ελληνικά.

ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΜΕ ΑΦΕΤΗΡΙΑ - ΣΤΑΘΜΟ ΤΟΥΣ ΚΟΥΝΑΒΟΥΣ

ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ

- Μ.5. Κουναβιανό Φαράγγι

ΠΟΔΗΛΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ

- Π.Δ.1. Κύκλος Πεζών

ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΚΡΑΣΙΟΥ

- ΔΚ. 2: Αρχάνες - Βαθύπετρο - Κουνάβοι
- Καταλαγάρι - κοιλάδα Πεζών

Η καλλιέργεια του αμπελιού στην περιοχή των Κουνάβων ξεχωρίζει ήδη από τον 13^ο αι.

Οι κτιστοί ληνοί - πατητήρια - που σώζονται στους Κουνάβους και χρονοδογούνται με βάση την αρχιτεκτονική τους μορφή και τα κεραμικά ευρήματα στον 15^ο-16^ο αι. παρέχουν τη δική τους μαρτυρία για την ιστορία του κρασιού στην περιοχή. Βρίσκονται στη θέση Άγιος Νικόλαος, όπου υπάρχει και ο ναός του Αγίου Κωνσταντίνου, καθώς και στις θέσεις Σκεπαστά πατητήρια, Κορακιά, και Συμιανού Λάκος, όπου σώζονται βοθροσκάπαστοι ληνοί.

Μόλις 300μ. από τον κυρίως οικισμό, κρυμμένο μέσα στους αμπελώνες θα ανακαλύψετε το ναό του Αγίου Παντελεήμονα, η χάρη του οποίου γιορτάζεται με μεγάλο πανηγύρι στις 27 Ιουλίου.

Ανακαλύψτε επίσης την ενετοτουρκική γέφυρα με την επωνυμία "του Σουλχάν η Καμάρα".

5) ΚΟΥΝΑΒΙΑΝΟ ΦΑΡΑΓΓΙ

ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ

Πεζά > Κουνάβιανό φαράγγι > Συμβολή με Ασπρακιανό φαράγγι > Μέσα Καρτερός

Το Κουνάβιανό φαράγγι είναι ο δεύτερος βασικός κλάδος του Καρτερού ποταμού. Στην έξοδό του συναντά τον δεύτερο παραποτάμιο κλάδο (το Ασπρακιανό φαράγγι) για να καταλήξουν στη θάλασσα μετά από 5 χλμ. Το μονοπάτι ξεκινάει από τις εγκαταστάσεις του βιολογικού καθαρισμού των Πεζών. Η πορεία ακολουθεί τις όχθες του ποταμού/φαραγγιού σε κατάφυτο μονοπάτι που έχει διαμορφωθεί με ξύλινα γεφυράκια και κιγκληδώματα στα δύσκολα σημεία. Κατά μήκος της διαδρομής συναντάμε ίχνη από πηγές, μικρά γεφύρια, νερόμυλους και κτίσματα, απομεινάρια μιας παλαιότερης εποχής. Στο τελείωμα της διαδρομής στην βόρεια έξοδο του φαραγγιού, κοντά στην παραλία του Καρτερού, συναντούμε ένα από τα πλέον ενδιαφέροντα συγκροτήματα νερόμυλων της περιοχής.

🏠 Κουνάβιοι, Πεζά, Μυρτιά, Ασπρακίο

📏 10,9 χλμ 🕒 3 ώρες

📍 35° 13.674'N / 25° 12.219'E
(Πεζά - εγκαταστάσεις βιολογικού)

📍 35° 18.745'N / 25° 12.075'E
(Μέσα Καρτερός - νερόμυλοι)

🗺️ Χαραγμένο μονοπάτι με βασική σήμανση.
Προσοχή στον εντοπισμό της αφηρηρίας
γιατί δεν υπάρχει σαφής σήμανση

👣 Μέτριος

🌿 Άνοιξη, Καλοκαίρι, φθινόπωρο. Με ιδιαίτερη
προσοχή το χειμώνα, λόγω των βροχοπτώσεων.
Απαιτείται ρουχισμός που να καλύπτει
τουλάχιστον τα κάτω άκρα

📌 Ταβέρνες, καφενεία και καταλύματα λειτουργούν
στους Κουνάβους και στα γειτονικά Πεζά
(έδρα του Δήμου)

ΜΥΡΤΙΑ

Η Μυρτιά είναι το πατρικό χωριό του παγκοσμίου φήμης στοχαστή Νίκου Καζαντζάκη και ίσως του περισσότερο μεταφρασμένου παγκοσμίως. Το χωριό παλαιότερα λεγόταν Βαρβάροι. Η ονομασία αυτή, σύμφωνα με μια παράδοση, προέκυψε όταν ο βυζαντινός αυτοκράτορας Νικηφόρος Φωκάς απελευθέρωσε την Κρήτη από τους Σαρακηνούς πειρατές το 961 μ.Χ., και εγκαταστάθηκαν στο χωριό στρατιώτες του αυτοκράτορα που δεν ήταν Έλληνες, αλλά βάρβαροι. Άλλοι λένε ότι το χωριό ήταν ορμητήριο βάρβαρων πειρατών, οι οποίοι λήστευαν τους περαστικούς και αυτοί ονόμασαν την περιοχή Βαρβάροι. Σύμφωνα όμως με ενετικά στοιχεία, το χωριό οφείλει την ονομασία του στον πρώτο κάτοικό του, που ήταν ο Ενετός Φεουδάρκης Barbaro. Τέλος υπάρχει και η άποψη του Καζαντζάκη που, στο έργο του «Αναφορά στο Γκρέκο», μας λέει ότι η ονομασία Βαρβάροι προέρχεται από όσους απόμειναν μετά τη σφαγή τους από τους στρατιώτες του Νικηφόρου Φωκά (Άραβες, Σαρακηνοί), οι οποίοι εγκαταστάθηκαν σε μερικά χωριά της περιοχής, μεταξύ αυτών και στους Βαρβάρους.

Στο χωριό δεν υπάρχουν ερείπια ενετικών κτισμάτων, ωστόσο οι κάτοικοι λένε πως οι Ενετοί χρησιμοποιούσαν την εργασία των κατοίκων των Βαρβάρων στο Ηράκλειο, για την κατασκευή των ενετικών τειχών. Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας οι κάτοικοι υπέφεραν πολύ, κυρίως γιατί δέχονταν επιδρομές από τους Τούρκους που έμεναν στο διπλανό χωριό, στους Ασρακούς. Στην πλητεία του χωριού το Μουσείο του Νίκου Καζαντζάκη το οποίο ίδρυσε ο Γιώργος Ανεμογιάννης, σκηνογράφος - ενδυματολόγος του ελληνικού θεάτρου. Το μουσείο είναι ένας σύγχρονος και καλά οργανωμένος χώρος πολιτισμού που αποτίει φόρο τιμής στο σπουδαίο άνθρωπο του πνεύματος, εκθέτοντας χειρόγραφα και σημειώσεις του, εκδόσεις των έργων του σε διάφορες γλώσσες, σπάνιο φωτογραφικό υλικό, αναμνηστικά από τα ταξίδια του, προσωπικά αντικείμενα, μακέτες, κοστούμια και υλικό από θεατρικές παραστάσεις έργων του, καθώς και πολλή άλλα αληθινά κειμήλια, που ζωντανεύουν τη μνήμη και προβάλλουν το έργο, τη ζωή και την προσωπικότητά του.

Τα αρχεία του συγγραφέα είναι πλήρως ψηφιοποιημένα και διαρκώς αναπτύσσεται πλήθος εκπαιδευτικών εφαρμογών. Το Μουσείο αποτελεί σήμερα ένα παγκόσμιο πνευματικό προ-

σκήνυμα και δεν είναι υπερβολή να ισχυριστεί κανείς ότι είναι από μόνο του ένας βασικός λόγος για να επισκεφτεί κανείς την περιοχή.

Στη Μυρτιά εδρεύει επίσης το Κέντρο Κρητικής Λογοτεχνίας, που ως σκοπό έχει τη μελέτη και προβολή του έργου Κρητών λογοτεχνών από τη δημόδη βυζαντινή παράδοση και την αναγεννησιακή βενετσιάνικη περίοδο μέχρι σήμερα. Στις δραστηριότητες του Κέντρου συμπεριλαμβάνονται πλήθος θεματικών συνεδρίων και εκδηλώσεων.

Στο χωριό υπάρχουν και πολλές εκκλησίες· η Μεταμόρφωση του Σωτήρα, περίπου 100 χρόνων· η Παναγία (Ευαγγελισμός) που η παράδοση λέει πως, λόγω της πίεσης από τους Τούρκους, χτίστηκε μέσα σε 40 μόλις ημέρες· ο Άγιος Αντώνιος και τα Γενέθλια της Θεοτόκου, που είναι και η πολιούχος του χωριού.

ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΜΕ ΑΦΕΤΗΡΙΑ - ΣΤΑΘΜΟ ΤΗ ΜΥΡΤΙΑ

ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ

- Μ.4. Ασπρακιανό Φαράγγι
- Μ.5. Κουναβιανό Φαράγγι

ΑΛΛΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- Μουσείο Νίκου Καζαντζάκη

Ετήσιο φεστιβάλ «ταξιδεύοντας»

Για να μπορεί να ταξιδεύει ο Καζαντζάκης, εργαζόταν ως ανταποκριτής αθηναϊκών εφημερίδων. Τα κείμενα των ανταποκρίσεων του αποτέλεσαν το υλικό για τους πέντε τόμους με το γενικό τίτλο «Ταξιδεύοντας», που θεωρούνται εξαιρετικά δείγματα ταξιδιωτικής λογοτεχνίας.

Με αφορμή και μέσα από τα ταξιδιωτικά κείμενα του μεγάλου λογοτέχνη, όπως καταγράφονται στη σειρά «Ταξιδεύοντας», το ΜΝΚ ξεκινάει από το 2015 να «χτίζει» μια γιορτή που θα φέρει τον κόσμο σε επαφή με τις χώρες και τους πολιτισμούς που συγγίνησαν και ενέπνευσαν το έργο του Καζαντζάκη. Στόχος είναι η καθιέρωση ενός ετήσιου καλλιτεχνικού φεστιβάλ στη Μυρτιά, όπου το κοινό θα έχει την ευκαιρία μέσα από τη μουσική, το χορό, το θέατρο και τη λογοτεχνία να «ταξιδέψει» στα βήματα του μεγάλου Κρητικού συγγραφέα και στοχαστή.

Το 2015 όσοι ταξιδέψετε στην περιοχή το μήνα Ιούλιο, μη χάσετε την ευκαιρία να συμμετέχετε στο φεστιβάλ που είναι σίγουρο ότι θα σας ανταμείψει και στο οποίο θα έχει την τιμητική της η Ισπανία.

ΜΟΥΣΕΙΟ ΝΙΚΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ

Μυρτιά Ηρακλείου, Τ.Κ. 70100

Ώρες λειτουργίας / επικοινωνία

Μάρτιο - Οκτώβριο καθημερινά 09:00 έως 17:00

Νοέμβριο - Φεβρουάριο κάθε Κυριακή 10:00 έως 15:00

Τηλ. 2810 741689, φαξ. 2810 742232

info@kazantzakis-museum.gr

www.kazantzakis.gr

«Το σόι του κυρού μου», γράφει ο Νίκος Καζαντζάκης στην Αναφορά στον Γκρέκο, «αποσέρνει από ένα χωριό που το ήεν Βαρβάρους». Σ' αυτό το χωριό, τη σημερινή Μυρτιά, 15 χλμ. από το Ηράκλειο, εκεί που οι δρόμοι του κρασιού συναντούν τον λόγο του συγγραφέα και το ήρμεο κρητικό τοπίο, λειτουργεί από το 1983 το Μουσείο Νίκου Καζαντζάκη, ένα από τα πρώτα προσωπικά μουσεία λογοτεχνών στην Ελλάδα.

Οραματιστής και ιδρυτής του ήταν ο σκηνογράφος Γιώργος Ανεμογιάννης, που με τις προσπάθειές του εξασφάλισε το κτίριο και άρχισε τη δημιουργία των συλλογών, έχοντας την πολύτιμη συνεργασία της Ελένης Καζαντζάκη και πλήθους ιδιωτών.

Το Μουσείο ανακαινίστηκε πλήρως το 2009 και οι συλλογές του παρουσιάζονται με νέο τρόπο.

Οι επισκέπτες έχουν την ευκαιρία να εξοικειωθούν με την προσωπικότητα του συγγραφέα μέσα από χειρόγραφα και σημειώσεις του, δείγματα αλληλογραφίας με μεγάλους στοχαστές, πολιτικούς και λογοτέχνες της εποχής του, πρώτες εκδόσεις των έργων του στα ελληνικά και σ' άλλες γλώσσες, σπάνιο φωτογραφικό υλικό, αναμνηστικά από τα ταξίδια του, προσωπικά αντικείμενα, μακέτες, κοστούμια και υλικό από θεατρικές παραστάσεις έργων του -εδώ και στο εξωτερικό- πορτρέτα και γλυπτά με τη μορφή του, δεκάδες ξενόγλωσσες εκδόσεις έργων του, όλα κειμήλια που ζωντανεύουν τη μνήμη και προβάλλουν το έργο και την προσωπικότητα του Νίκου Καζαντζάκη.

Σήμερα το Μουσείο εξακολουθεί να εμπλουτίζει τις συλλογές του, να συντηρεί και να αξιοποιεί κάθε είδος «καζαντζακικού» υλικού. Παράλληλα, αναπτύσσει δράσεις, όπως η επιστημονική τεκμηρίωση και ψηφιοποίηση του Αρχείου του, η παραγωγή και υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων, η παραγωγή έντυπων και ηλεκτρονικών εκδόσεων, μέσα σε μια προσπάθεια βελτίωσης των υπηρεσιών που προσφέρει. Ο επόμενος στόχος του Μουσείου είναι η ενίσχυση και η ενθάρρυνση της επιστημονικής έρευνας πάνω στο έργο του Καζαντζάκη και η γενικότερη ανάδειξη του γνωστικού και του εκπαιδευτικού του ρόλου με την υλοποίηση τέτοιων δράσεων που θα του επιτρέπουν να ικανοποιεί τους στόχους ύπαρξής του.

Εντός του μουσείου λειτουργεί καφε-αναγνώστηριο, όπου προσφέρονται εξαιρετικής ποιότητας γεύματα ή μικρότερα εδέσματα, καθώς και πωλητήριο των έργων του Ν. Καζαντζάκη μεταφρασμένων σε πάρα πολλές γλώσσες, αλλά και άλλων βιβλίων.

ΝΙΚΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ: Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΚΡΗΤΙΚΟΣ

Το 1883 γεννήθηκε και μεγάλωσε στο Ηράκλειο ο μεγάλος συγγραφέας Νίκος Καζαντζάκης. Τα παιδικά του χρόνια στη γενέθλια γη είναι γεμάτα από σημαντικές εμπειρίες οι οποίες φαίνεται ότι θα σφραγίσουν την εξέλιξη του ανθρώπου νέου. Ήδη στα 7 του χρόνια βιώνει την επανάσταση του 1889 και στα 17 του βλέπει να απελευθερώνεται η πατρίδα του από τον τουρκικό ζυγό. Ανέπνευσε τον ζωογόνο αέρα των ηρωικών αυτών στιγμών για την Κρήτη, γεγονός που τον επηρέασε σημαντικά, όπως φαίνεται, σε πολλές αναφορές στο έργο του.

Το 1908 αφού ολοκληρώσει σε ηλικία 25 χρόνων τις νομικές του σπουδές θα κάνει και τα πρώτα βήματα στα νεοελληνικά γράμματα με τα έργα του «Η αρρώστια του αιώνος», «Οφίς και Κρίνο» και το θεατρικό έργο «Σήμερώνει». Από τα πρώτα του έργα διαφαίνεται η μετέπειτα σημαντική λογοτεχνική του πορεία.

Επηρεασμένος από τον Friedrich Nietzsche, του οποίου μεταφράζει το έργο «Τάδε Έφη Ζαρατούστρα», τον βρίσκουμε το 1912-13 να πολεμά στους βαλκανικούς πόλεμους. Στην συνέχεια κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου ταξιδεύει συνεχώς και γράφει τα σημαντικότερα ταξιδιωτικά του έργα, ενώ μεταφράζει και την Οδύσσεια. Μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο γράφει τα σημαντικότερα βιβλία του, όπως «Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται», «Καπετάν Μιχάλης», «Τελευταίος Πειρασμός», «Ζορμπάς» και ολοκληρώνει την «Οδύσσειά» του.

Στο έργο του «Αναφορά στον Γκρέκο» αποτυπώνεται με αυτοβιογραφικό τρόπο η κοσμοθεωρία του και οι βασικές αντιλήψεις του για την ζωή και την πνευματική δημιουργία. Σε όλα σχεδόν τα έργα του αποτυπώνεται η αγάπη και ο θαυμασμός του για την Κρήτη και τους ανθρώπους της, μιλώντας για την «Κρητική Ματιά», τον τρόπο δηλαδή που ο Κρητικός βιώνει την ζωή και εκφράζεται μέσα από τις καθημερινές του πράξεις και πνευματικές αναζητήσεις.

Τα τελευταία χρόνια της ζωής του ο Καζαντζάκης τα έζησε στην Νίκαια της Γαλλίας και στις 26 Οκτωβρίου του 1957 πέθανε στο Freiburg. Τάφηκε στην αγαπημένη του Κρητική Γη. Από τον τάφο του, στον προμαχώνα του Μαρτινέγκο πάνω στα βενετσιάνικα τείχη του Ηρακλείου, αγναντεύει την αιωνιότητα.

ΑΣΤΡΑΚΟΙ

Στην αριστερή πλευρά της κοιλάδας του Ποταμού Καρτερού συναντάμε τον παραδοσιακό οικισμό των Ασπρακών. Παλαιότερα υπήρχαν δύο οικισμοί με το διαχωρισμό Επάνω Ασπρακοί και Κάτω Ασπρακοί, όμως σήμερα μόνο ο Επάνω κατοικείται. Ο τόπος κουβαλά μια περιέργη ενέργεια, κάτι που ενισχύει η παρουσία του εγκαταλελειμμένου τούρκικου μαχαλά στους Κάτω Ασπρακούς. Αν ακολουθήσετε το χωματόδρομο από τον οικισμό που οδηγεί στην περιοχή θα δείτε τα ερειπωμένα παραδοσιακά σπίτια, τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά των οποίων παραμένουν αναλλοίωτα από τότε που τα εγκατέλειψαν οι κάτοικοί τους. Η αρχαιότερη μνεία του οικισμού βρίσκεται σε συμβόλαιο του 1271 του συμβολαιογράφου του Χάνδακα Pietro Scardon, όπου: «Οι μουσουλμάνοι κάτοικοι των Ασπρακών έφυγαν εντελώς με την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1924 και στο χωριό εγκαταστάθηκαν οικογένειες από τη Μ. Ασία». Στο δρόμο που οδηγεί από το χωριό Ασπρακοί στον εγκαταλελειμμένο οικισμό Κάτω Ασπρακών βρίσκονται τα ερείπια βυζαντινής τρίκλιτης Βασιλικής αφιερωμένης στον Άγιο Γεώργιο. Σε απόσταση 100 περίπου μέτρων από αυτήν υπάρχει μια ερειπωμένη εκκλησία της Παναγίας, με υπολείμματα αγιογραφιών και ένα ανάγλυφο στέμμα με 4 τριαντάφυλλα, παράσταση βυζαντινού δικέφαλου αετού πάνω από την εξώθυρά της, τάφο με οικόσημο στο εσωτερικό της και τη χρονολογία 1555. Πιθανότατα αυτό το στέμμα να ήταν και οικόσημο του οίκου Καληργών, απογόνων της μεγάλης βυζαντινής οικογένειας των Φωκάδων. Αν βρεθείτε μέχρι εκεί επισκεφθείτε και τον ιερό ναό του Μιχαήλ Αρχαγγέλου και αναζητήστε ανάμεσα στις αγιογραφίες τη φιγούρα του Αγίου Φραγκίσκου.

Πολύ κοντά στον οικισμό, οι αρχαιολόγοι έφεραν στο φως τμήμα μινωικού νεκροταφείου της μετανακτορικής εποχής (1380-1100 π.Χ.) με λαξευτούς τάφους, οι οποίοι περιείχαν πήλινες κιβωτιόσχημες σαρκοφάγους, πήλινα αγγεία και λίθινο λύχνο. Εξάλλου, στην ευρύτερη περιοχή του ίδιου οικισμού, στη θέση Καστρινάκη στην Κακή Ράχη, έχει γίνει τμηματική ανασκαφή νεκροταφείου της Πρωτογεωμετρικής περιόδου (1100-900 π.Χ.) με ταφές σε λίκκους που περιείχαν πήλινα αγγεία και αντικείμενα από σίδηρο.

Επίσης, κάτω από το χωριό, στο «Αστρακιανό φαράγγι», βόρεια της πέτρινης γέφυρας των Ασπρακών (Αστρακιανή Καμάρα-1911 επί κρητικής πολιτείας), υπάρχει το σπήλαιο Νεραϊδόσπηλιος.

Κατά τον αρχαιολόγο Paul Faure, αποτελούσε το ιερό της Τριτογένειας Αθηνάς. Το επίθετο της θεάς οφείλεται στο αρχαίο όνομα «Τρίτων», του ποταμού Καρτερού. Στη σπηλιά βρίσκεται μια από τις πηγές του υδραγωγείου του χωριού «Ασπρακοί» που υδροδοτούσε, εν μέρει, την πόλη του Ηρακλείου από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ο θρύλος λέει πως σ' αυτή την σπηλιά που είναι χωμένη μέσα στο φαράγγι, με τις πολλές πηγές, τα γάργαρα νερά και την πλούσια βλάστηση γύρω της, είχαν διαλέξει να κατοικήσουν οι νεράιδες! Μια νύχτα, ένας νεαρός λιυράρης, άκουσε το τραγούδι τους κι από περιέργεια μπήκε στη σπηλιά. Κι εκεί τις είδε, λουσμένες στο φως, ντυμένες μ' αραχνούφαντα πέπλα και λιτά μαλλιά χόρευαν και τραγουδούσαν! Συνεπαρμένος απ' την γλυκιά μελωδία που χυνόταν στον αέρα και μαγεμένος απ' τον χορό τους, έπιασε ασυναίσθητα τη λύρα του και τις συνόδεψε στο χορό.

ΚΕΛΙΑ

Στην πεδιάδα των Πεζών, βρίσκεται ο παραδοσιακός οικισμός Κελιά. Το χωριό με την ανταλλαγή πληθυσμών το 1923 κατοικήθηκε από πρόσφυγες της Μικράς Ασίας.

Οι παραδόσεις, η ιστορία και η καθημερινότητα από εκεί και έπειτα ακολουθούν τη ρότα της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, όπως αυτή γράφτηκε από τους Έλληνες της Μικράς Ασίας. Παραδόσεις, ήθη και έθιμα μπολιάστηκαν στην καθημερινότητα των νέων κατοίκων που πολύ γρήγορα ανέπτυξαν ισχυρούς δεσμούς με τους γτόπιους Κρητικούς.

4) ΑΣΤΡΑΚΙΑΝΟ ΦΑΡΑΓΓΙ

ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ

Αστρακοί > Ερειπωμένο χωριό Κάτω Αστρακοί > Νεραϊδόσπηλιος > Αστρακιανό φαράγγι > Συμβολή με Κουναβιανό φαράγγι

Το τμήμα του Αστρακιανού φαραγγιού, που προτείνουμε εδώ, ξεκινάει από τους Κάτω Αστρακούς. Μετά την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου υπάρχουν πέτρινα σκαλάκια, που οδηγούν στο «Νεραϊδόσπηλιο».

Από εδώ ξεκινάει η πορεία κατά μήκος του ρέματος, που διαθέτει βασικές υποδομές διέλευσης στα δύσκολα σημεία. Κατά μήκος της διαδρομής είναι ορατό το παλιό οθωμανικό υδραγωγείο και η Αστρακιανή Καμάρα.

Δώστε ιδιαίτερη προσοχή στο πρώτο χιλιόμετρο μετά το Νεραϊδόσπηλιο, γιατί ο ποταμός και η οργιώδης βλάστηση έχουν καταστρέψει κάποια περάσματα. Επίσης, παρατηρήστε τα σημάδια στους βράχους για να μην χάσετε την παράκαμψη του μονοπατιού σε ένα σημείο που έχει καταστραφεί εντελώς η διάβαση.

Το μονοπάτι μέχρι τη μέση περίπου κινείται παράλληλα με την κοίτη του ποταμού. Από τη μέση και μετά κινείται ψηλά, στο ανατολικό πρηνές του φαραγγιού.

Στη συμβολή του με τον επαρχιακό δρόμο προς τα Αϊτάνια σταματάει η προτεινόμενη διαδρομή που όμως συνεχίζει για όσους επιθυμούν, μέχρι τον Καρτερό.

🏠 Αστρακοί, Μυρτιά

📏 7,1 χλμ 🕒 3 ώρες

📍 35° 14.128'N / 25° 13.230'E (Κάτω Αστρακοί)

📍 35° 16.412'N / 25° 12.251'E
(Συμβολή με Κουναβιανό φαράγγι)

📌 Χαραγμένο μονοπάτι με υποδομές που κατά τόπους έχουν χαλάσει. Διαθέτει σήμανση με πινακίδες και σημάδια στα βράχια, που όμως κατά τόπους έχουν αβηστεί

⚠️ Μέντριος. Απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή σε κάποια σημεία και ρουχισμός που να καλύπτει τουλάχιστον τα κάτω άκρα

🌿 Άνοιξη, Καλοκαίρι, φθινόπωρο. Με ιδιαίτερη προσοχή το χειμώνα, λόγω των βροχοπτώσεων

📖 Ταβέρνες, καφενεία και καταλύματα στους Αστρακούς και στη Μυρτιά, όπου εδρεύει το Μουσείο Νίκου Καζαντζάκη

Η καλλιέργεια των αμπελιών εξελίχθηκε με τις νέες μεθόδους των Μικρασιατών και έτσι η γη από τότε μέχρι και σήμερα αποτέλεσε την κύρια πηγή εισόδων των κατοίκων.

Το χωριό αναφέρεται για πρώτη φορά το 1577 από τον Fr. Barozzi στην επαρχία Πεδι-άδας ως Calia.

ΑΓΙΕΣ ΠΑΡΑΣΚΙΕΣ

Το χωριό του «Διαγωνισμού Χωρικής Οينوποίησης», οι Αγίες Παρασκιές, είναι κτισμένο αμφιθεατρικά πάνω σε ένα λόφο με οπτική προς όλη την αμπελουργική ζώνη των Πεζών.

Η εύφορη και κατάσπαρτη από αμπέλια και ελιές γη (γύρω από το χωριό βρέθηκαν “μαγκάνες”, πιεστήρια λαδιού μινωικής εποχής) που δίνουν ονομαστά προϊόντα όπως ελιές και λάδι, επιτραπέζια σταφύλια, κρασί, σταφίδα, δικαιολογούν τον οينوπαραγωγικό χαρακτήρα του οικισμού.

Επιπλέον, η εγγύτητα του οικισμού στο Ηράκλειο και η στρατηγική γεωγραφική του θέση εξηγούν την ανάπτυξή του στο πέρασμα του χρόνου. Οι λαοί που θέλησαν να κατακτήσουν το νησί άφησαν το αποτύπωμά τους στην περιοχή, δημιουργώντας μια πλούσια λαϊκή παράδοση. Αμύθητοι θησαυροί, η ανεύρεση των οποίων υποσχόταν την οικονομική σωτηρία της Κρήτης, νεράιδες και σκοτεινά πλάσματα πρωταγωνιστούν στις δοξασίες της περιοχής. Ο οικισμός αρχίζει να οικοδομείται μετά τον 11^ο αιώνα, ενώ σε γραπτές αναφορές εμφανίζεται από τις αρχές του 13^{ου} αιώνα. Το 1630 ο Basilicata αναφέρεται σε δύο χωριά, τις Agies Paraschies Arano, Agies Paraschies Cato. Δηλαδή δύο χωριστούς οικισμούς που καθένας είχε τη δική του εκκλησία της Αγίας Παρασκευής, έτσι δικαιολογείται και η ονομασία στον πληθυντικό, Αγίες Παρασκιές.

Εκκλησίες και θρησκευτικές παραδόσεις

Το όνομα του χωριού προκύπτει επίσης και από 5 ναούς αφιερωμένους στην Αγία Παρασκευή που σήμερα σώζονται μόνο τα ερείπιά τους. Ακόμα και ο πολίτευχος τρικίλιτος ναός του χωριού, ο Άγιος Γεώργιος που θα συναντήσετε σε ύψωμα στο κέντρο του χωριού, είναι αφιερωμένος (το ένα κλίτος του) στην Αγία Παρασκευή (το άλλο είναι στους Αγίους Δέκα). Στον οικισμό θα βρείτε κι άλλους ναούς, όπως ο Άγιος Αντώνιος, ο Προφήτης Ηλίας στη

γέφυρα του Κολομόδη και άλλους ερειπωμένους. Ο ναός της Αγίας Ζώνης είναι ένας ιδιαίτερα σημαντικός ναός μέσα στο χωριό, ο οποίος χρονολογείται στην αρχή της περιόδου της Ενετοκρατίας. Είναι κατάγραφος, δυστυχώς όμως τμήμα των τοιχογραφιών του είναι σήμερα καλυμμένο με στρώσεις ασβέστη.

Λαϊκές τέχνες καμωμένες από χώμα

Στον τομέα της κεραμικής η Κρήτη διαθέτει μια από τις αρχαιότερες παραδόσεις, που οι ρίζες της χάνονται στην πρώτη μινωική περίοδο. Οι μινωίτες τεχνίτες φθάνουν στο αποκορύφωμα της τέχνης τους δημιουργώντας εκπληκτικής ομορφιάς και τεχνικής αγγεία, στα οποία απεικονίζονται με μεγάλη ζωτικότητα και καλλιτεχνική ικανότητα το ζωικό και φυτικό βασίλειο του νησιού.

Στο ίδιο αυτό φυσικό περιβάλλον και στα ίχνη αυτής της μεγάλης κεραμικής παράδοσης οι σύγχρονοι Κρήτες αγγειοπλάστες δημιουργούν τα δικά τους αριστουργήματα. Στις Αγίες Παρασκιές και στους Κουνάβους θα βρείτε εργαστήρια κεραμικής ντόπιων καλλιτεχνών. Επισκεφτείτε τα.

Πίσω στο χρόνο^{17...}

Στη θέση Κάμπος βρέθηκε θολωτός-κυψελοειδής τάφος ο οποίος χρονολογείται στην ύστερη γεωμετρική-ανατολίζουσα περίοδο (810-600 π.Χ.) με τεφροδόχους και αγγεία με ενδιαφέρουσες παραστάσεις. Σήμερα βρίσκεται στο Μουσείο Ηρακλείου. Ο τάφος ανήκει στο ίδιο οικιστικό σύνολο με αυτό της αρχαίας Έλτυνας.

Σημαντικό εύρημα στη θέση Πορτέλλα είναι και ο θησαυρός από 82 υπέρπυρα (χρυσά νομίσματα) των συμβασιλεύοντων αυτοκρατόρων Βασιλείου Β' και Κωνσταντίνου Η' (976-1025) καθώς και 8 όμοια του Νικηφόρου Φωκά (963-969). Τα νομίσματα φυλάσσονται σήμερα στο Ιστορικό Μουσείο Κρήτης.

Βόρεια του οικισμού βρίσκεται η τοποθεσία «Πιτσούνι». Το τοπωνύμιο αυτό το συναντούμε σε γαμήλιο συμβόλαιο του 1462 και όλες οι ενδείξεις συγκλίνουν στο γεγονός ότι εκεί πρέπει να ήταν ο πρώτος οικιστικός πυρήνας του χωριού. Βρέθηκαν ερείπια διαφόρων τάφων, πιθανόν αρχαϊκής εποχής, του 5^{ου} ή 4^{ου} αιώνα π.Χ. και ερείπια τριών εκκλησιών. Εκεί υπήρχαν πηγές νερού και ήλνε πως εμφανίζονταν νεράιδες και όποιος έπινε νερό από κει έχανε τα λογικά του.

Ανατολικά του χωριού βρίσκεται ο μικρός οικισμός "Κολομόδης", {καλό-μόδιον: μονάδα μέτρησης}, όπου υπήρχαν χάνια για τη διανυκτέρευση των οδοιπόρων στο οθωμανικά χρόνια.

Στο μετόχι των Φουνάρων κοντά στη Μονή Αγκαράθου διέμειναν Έλληνες που είχαν διωχθεί από τους Τούρκους πριν μετεγκατασταθούν στις Αγίες Παρασκιές.

Η επαφή του χωριού με τη Μονή Αγκαράθου διαδραμάτισε ευνοϊκή επίδραση στην πνευματική ανάπτυξη των κατοίκων. Μάλιστα ο Μητροπολίτης Κρήτης Μελέτιος Νικολετά-

κης, που καταγόταν από το χωριό, όταν ήταν Αρχιμανδρίτης στη Μονή Αγκαράθου, το 1815 οργάνωσε το Κρυφό Σχολειό στη Βυζαντινή εκκλησία της Αγίας Ζώνης. Μετά την Τουρκοκρατία κτίστηκε το πρώτο σχολείο το οποίο διατηρείται ανακαινισμένο ως σήμερα και στεγάζει το εικαστικό εργαστήρι του Δήμου.

Στις 26 Σεπτεμβρίου 1897 συστάθηκε ο Δήμος Αγίων Παρασκίων με έδρα τις Αγίες Παρασκιές και συμπεριελάμβανε τα χωριά "Επάνω και Κάτω Αστρακούς, Βαρβάρους, Κελιά, Φιλίσια, Αστρίτσι, Χουδέτσι, Μελέσες, Αγ. Βασίλειον, Σκυλούς, Πεζά, Καταλαγάρι, Κουνάβους, Κώμες, Ζαγουριάνους (Μετόχι), Γαλατάν, Βόνη, Μουρτζανόν (Μετόχιον του Τεκέ), Σπηλιώτισσα (Σιναιτική Μονή), Πατισίδες". Δεδομένου ότι η περιοχή ήταν αρκετά εύφορη, ο Δήμος ήταν από τους πλουσιότερους της Κρήτης και ανέπτυξε μεγάλη δραστηριότητα.

Ομάδα από κατοίκους του χωριού έλαβε μέρος στην επανάσταση του Θερίσου το 1905, στο πλαίσιο της κρητικής επανάστασης για την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα.

Την περίοδο της Γερμανικής κατοχής, στο χωριό εγκαταστάθηκαν οι Γερμανοί, οι οποίοι εγκατέστησαν στην περιοχή αποθήκες πυρομαχικών και οργάνωσαν αντιαεροπορική άμυνα γύρω από το χωριό. Οι κάτοικοι προσπαθούσαν με κάθε μέσο να αντιμετωπίσουν τους κατακτητές. Οργάνωσαν ομάδες αντίστασης με τη συμμετοχή στρατιωτών που επέστρεψαν από την Αλβανία και νεαρών ατόμων. Ορισμένοι μάλιστα είχαν οργανωθεί στα γύρω βουνά όπου ανέπτυξαν αντιστασιακή δράση.

Από το χωριό κατάγεται ο ζωγράφος Στέφανος Νικολαΐδης (1814-1907), γνωστός από τα ιστορικά του σημειώματα και από τις αγιογραφίες του. Αγιογραφίες του Στέφανου Νικολαΐδη βρίσκονται στον παλιό ναό του Αγίου Μνήα, του Αγίου Τίτου και της Αγίας Ζώνης στις Αγίες Παρασκιές.

Αναζητήστε...

Την πλατεία του Αγ. Γεωργίου στο πάνω χωριό με το άγαλμα του γλύπτη Παρμακλή και τα γραφικά καφεενεδάκια.

Δυτικά του χωριού, πάνω στον κεντρικό δρόμο και δίπλα στην εκκλησία του Αγίου Νεκταρίου βρίσκεται η Βρύση του Αλή Εφέντη που χτίστηκε το 1728. Παρατηρήστε την επιγραφή της που σε αραβική γραφή γράφει: «Ο αλή

ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΜΕ ΑΦΕΤΗΡΙΑ - ΣΤΑΘΜΟ ΤΙΣ ΑΓΙΕΣ ΠΑΡΑΣΚΙΕΣ

ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΚΡΑΣΙΟΥ

- ΔΚ. 3: Πεζά - Αγίες Παρασκιές - Καλλιονή
- Άγιος Βασίλειος - Χουδέτσι
- ΔΚ. 4: Αγίες Παρασκιές - Μελέσες - Αλάγνι

ΑΛΛΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΑ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ

- Ετήσιο φεστιβάλ χωρικής οινοποίησης το μήνα Νοέμβριο
- Φρούριο Κάστελινος ανάμεσα στις Αγίες Παρασκιές και τις Μελέσες.

Εφέντς τη δωρίζει με την καρδιά του για να πίνουν οι διαβάτες, εις μνήμην της Χανούμ Λουχουνά». Η βρύση σήμερα ανακαινισμένη αποτελεί κόσμημα για την περιοχή.

Το παλιό πετρόχτιστο καλντερίμι (θέση Τζαγκάρ Καλάμι), στους πρόποδες του λόφου του χωριού.

Διαγωνισμός χωρικής οινοποίησης

Ο διαγωνισμός χωρικής οινοποίησης αποτελεί αυτοτελές και αναπόσπαστο συνδεδεμένο τμήμα των «Δρόμων του Κρασιού» και έχει καθιερωθεί τα τελευταία χρόνια ως συμμετοχικός θεσμός και αναβιώνει το έθιμο που θέλει όλους τους παραγωγούς της περιοχής να ανοίγουν τα βαρέλια τους και να διαγωνίζονται με κριτές επαγγελματίες οινολόγους. Ο διαγωνισμός αυτός γίνεται το μήνα Νοέμβρη στις Αγίες Παρασκιές και συμμετέχουν με δείγματα πολλοί παραγωγοί από όλη τη Κρήτη, ενώ αμέτρητοι είναι οι επισκέπτες από όλο το νησί που καταφτάνουν για να δοκιμάσουν κρασιά αληθιά και εδέσματα που ετοιμάζουν ο Πολιτιστικός Σύλλογος, οι γυναίκες του χωριού και ο Δήμος.

Είναι χαρακτηριστική η άποψη των οινολόγων - κριτών του διαγωνισμού ότι η ποιότητα της χωρικής οινοποίησης στην περιοχή έχει αυξηθεί κατακόρυφα τα τελευταία χρόνια εξ αιτίας και του διαγωνισμού χωρικής οινοποίησης. Επιπλέον στοιχείο επιτυχίας της εκδήλωσης είναι ότι δεν περιορίζεται σε μια βραδιά γευσιγνωσίας, αλλά περιλαμβάνει ομιλίες από διακεκριμένους γνώστες των θεμάτων της οινοποίησης του αμπέλου των καλλιέργειών κλπ. (π.χ. διήμερο οίνου και αμπέλου) καθώς και σημαντικές παράλληλες πολιτιστικές εκδηλώσεις (συναυλίες, θεατρικά, προβολές ταινιών και ντοκιμαντέρ, εικαστικά, εκθέσεις τοπικών προϊόντων κ.ά.).

ΚΑΛΛΟΝΗ

Η ονομασία Καλλονή (ερμην. πανέμορφη γυναίκα) εμφανίζεται μετά το 1928. Το προηγούμενο όνομα του χωριού ήταν Σκιλλούς, όνομα αρχαιότατο, που προέρχεται από το φυτό σκίλλη ή σκιλλοκρομμύδα, το οποίο αφθονούσε στην περιοχή. Η περιοχή πρέπει να ήταν κατοικήσιμη από τη μινωική εποχή, αφού στη θέση Φανάρι βρέθηκαν ερείπια μινωικού οικισμού, καθώς και όστρακα και ειδώλια αρχαϊκής εποχής. Στην ίδια θέση υπάρχει ένα βυζαντινό εξωκλήσι, ο Άγιος Φανούριος, ίσως παλαιό μοναστήρι, το οποίο έχουν σήμερα ανακαινίσει

οι κάτοικοι και κάνουν εκεί μεγάλο πανηγύρι στις 27 Αυγούστου.

Στο κέντρο του χωριού υπάρχει μια παλιά βρύση πάνω στην οποία είναι λαξευμένος ο βυζαντινός δικάφαλος αετός, καθώς και μια τούρκικη επιγραφή στην οποία είναι χαραγμένο το όνομα του Τούρκου που την ανακαίνισε.

Στη θέση Αμμουδάρα, υπάρχει η παλιά εκκλησία της Αγίας Φωτεινής, την οποία λένε πως την έχτισε ο Νικηφόρος Φωκάς όταν απελευθέρωσε την Κρήτη και στην οποία υπάρχει μια σημαντική βυζαντινή τοιχογραφία. Πρέπει να βρισκόταν εκεί γυναικείο μοναστήρι, το οποίο εγκαταλείφτηκε πριν το 1600 μ.Χ.

Πολιούχοι του χωριού είναι ο Άγιος Νικόλαος και ο Άγιος Αμβρόσιος, διμάρτυρ εκκλησία. Υπάρχει ακόμα ο ναός του Ευαγγελισμού στο κέντρο του χωριού, ο ναός του Αγίου Αντωνίου και η ανακαινισμένη εκκλησία της Κερα-Καρδιώτισσας, που βρίσκεται στο νεκροταφείο.

Από την Καλλονή καταγόταν ο Γεράσιμος ο Β' ο Παύλαδης, Πατριάρχης Αλεξανδρείας, ο οποίος φημιζόταν για την σοφία και την ευσέβειά του.

ΑΓΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ

Ο οικισμός του Αγίου Βασιλείου είναι χτισμένος στις υπώρειες του υψώματος Κεφάλια στα 360μ. και πρόκειται για ένα από τα μεγάλα και όμορφα χωριά του Δήμου, ακριβώς στο κέντρο του. Τα σπίτια του, αμφιθεατρικά χτισμένα, έχουν μια πανοραμική θέα προς ένα από τα πιο αυθεντικά κρητικά τοπία, κατάσπαρτα από αμπέλια και ελιές.

Το χωριό των πολλών εκκλησιών

Οι παλιοί κάτοικοι του χωριού λένε πως η επιδημία πανώλης που μάζιζε τα γύρω χωριά δεν πρόσβαλλε τον Άγιο Βασίλειο, γιατί τον προστάτευσαν οι εκκλησίες που έχει τριγύρω.

ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΜΕ ΑΦΕΤΗΡΙΑ - ΣΤΑΘΜΟ ΤΟΝ ΑΓΙΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ

ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ

- Μ.6. Παράγγι Σπηλιώτισσας

ΠΟΔΗΛΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ

- Π.Δ.1. Κύκλος Αρχανών

ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΚΡΑΣΙΟΥ

- ΔΚ.3: Πεζά - Αγίες Παρασκιές - Καλλονή - Άγιος Βασίλειος - Χουδέτσι

6) ΦΑΡΑΓΓΙ ΣΠΗΛΙΩΤΙΣΣΑΣ

ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ

Άγιος Βασίλειος > Μονή Σπηλιώτισσας > Φαράγγι Σπηλιώτισσας > Χουδέτσι > Άγιος Βασίλειος

Τα πρηνή ή και οι κοίτες των φαραγγιών υπήρξαν ανέκαθεν οι οδοί σύνδεσης οικισμών ή προορισμών, όταν δεν υπήρχαν οδικά δίκτυα. Το φαράγγι της Σπηλιώτισσας είναι ένα κλασσικό δείγμα οδού πρόσβασης από τον Άγιο Βασίλειο προς το Χουδέτσι και ανάποδα. Όχι τόσο από την κοίτη του ποταμού, που ήταν δύσκολη προσβάσιμη λόγω της άγριας βλάστησης, αλλά κατά μήκος μιας ήπιας παλιάς χάραξης που κινούνταν στο μέσον περίπου του δυτικού πρηνούς του φαραγγιού και κατέληγε στο μοναστήρι της Σπηλιώτισσας.

Σήμερα το μονοπάτι που έχει διανοιχτεί κινείται παράλληλα με την κοίτη, χάρη στα ξύλινα καγκελάκια, και σκαλοπάτια που κατασκευάστηκαν για να διευκολυνθεί η επισκεψιμότητα σε αυτό το μικρό, αλλά τόσο όμορφο φαράγγι. Εάν βρίσκεστε στο Χουδέτσι, ακολουθήστε τις πινακίδες και κατηφορίστε από τα ξύλινα σκαλοπάτια μέσα στο καταπράσινο φαράγγι. Προς την έξοδο του μονοπατιού, κοντά στο χωριό Άγιος Βασίλειος, θα συναντήσετε το σιναϊτικό γυναικείο μοναστήρι της Παναγίας της Σπηλιώτισσας, από το οποίο παίρνει το όνομά του το φαράγγι. (Για επισκέψεις κατόπιν συνεννόησης, τηλ.: 2810 741370).

- 🏠 Άγιος Βασίλειος, Χουδέτσι
- 📏 2,4 χλμ (με επιστροφή) 🕒 50 λεπτά
- 📍 35° 11.810'N / 25° 11.281'E (Αγ. Βασίλειος)
- 📍 35° 11.662'N / 25° 10.861'E (Χουδέτσι)
- 📷 Χαραγμένο μονοπάτι με σήμανση και παρεμβάσεις ομαλής πρόσβασης κατά τόπους.
- 👥 Χαμηλός
- 🕒 Όλο το χρόνο (προσοχή τις βροχερές ημέρες)
- 📌 Ταβέρνες, καφενεία και καταλύματα λειτουργούν στον Άγιο Βασίλειο, στο Χουδέτσι και στα Πεζά. Το παλιό δημοτικό σχολείο Αγίου Βασιλείου παραχωρείται, κατόπιν συνεννόησης με τον πολιτιστικό σύλλογο, για κατασκηνωτές / στον Άγιο Βασίλειο λειτουργεί γυναικείος συνεταιρισμός μεταποίησης εξαιρετικής ποιότητας τοπικών προϊόντων

Πράγματι, για τους λάτρες του θρησκευτικού τουρισμού, ο Άγιος Βασίλειος είναι προορισμός, καθώς εδώ θα βρουν πολλές εκκλησίες και πλήθος από θρύλους και ιστορίες που τις συνοδεύουν.

Στο κέντρο του χωριού βρίσκεται η εκκλησία του Αγίου Βασιλείου από την οποία και πήρε το όνομά του το χωριό. Ο συγκεκριμένος ναός κοσμεύεται με τοιχογραφίες που χρονολογούνται στον 15^ο αι. Επίσης υπάρχουν η Αγία Παρασκευή, η Αγία Κυριακή, ο Άγιος Κωνσταντίνος, οι Άγιοι Αθανάσιος και Κύριλλος. Αξιόλογοι ναοί είναι του Αγίου Αντωνίου και της Αγίας Πελαγίας, οι οποίοι φέρουν τοιχογραφικό διάκοσμο, όπως και ο ναός του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου.

Στην κτητορική επιγραφή του τελευταίου αναφέρεται η χρονολογία 1291-1391.

Στην αρχή του φαραγγιού της Σπηλιώτισσας (από τη μεριά του Αγίου Βασιλείου) βρίσκεται το Σιναιτικό γυναικείο μοναστήρι της Παναγίας της Σπηλιώτισσας. Ο ναός τη μονής είναι χτισμένος σε βράχο όπου, κατά μια παράδοση, βρέθηκε η εικόνα της Παναγίας. Τα ίχνη των τοιχογραφιών επάνω στο βράχο του σπηλαίου της Παναγίας χρονολογούνται από τον 15^ο αιώνα. Γύρω στα 1600 φαίνεται πως η Μονή ήκμαζε. Αφιερώθηκε στο Σινά για να γλιτώσει από τους Τούρκους. Στη Μονή ιδρύθηκε το 1866 το πρώτο Δημοτικό σχολείο της περιοχής. Το σχολείο αυτό εξυπηρέτησε εκείνα τα χρόνια και τους γειτονικούς οικισμούς.

Για επισκέψεις στο μοναστήρι, κατόπιν συνεννόησης,
Τηλ.: 2810 741370.

Εκτός από τις εκκλησίες του, μπορεί κάποιος να θαυμάσει και το ίδιο το χωριό περπατώντας ανάμεσα στα σοκάκια και στις όμορφες γειτονιές του όπως: το Λιβάδι, την Πλακούρα, το Κοιλωνάκι, την Καρά, την Τουρκογειτονιά, τους Κατράδες και το Γεράκι καθώς και τις κρήνες-δεξαμενές “Παλαιά Βρύση”, “Φουντάνα”, την Κρήνη και τους νερόμυλους στη Σπηλιώτισσα.

ΧΟΥΔΕΤΣΙ

Το Χουδέτσι είναι ένα μεγάλο χωριό φημισμένο για τα επιτραπέζια σταφύλια του. Είναι χτισμένο στις παρυφές του φαραγγιού της Σπηλιώτισσας προς τα νότια-δυτικά, γεγονός που δικαιολογεί την πλούσια βλάστηση και τη γραφικότητα που δημιουργούν τα εντυπωσιακά βράχια από τα ρηνή του φαραγγιού.

Το Χουδέτσι έχει μακρά μουσική παράδοση με φημισμένους ριμαδόρους και αξιόλογους οργανοποιούς. Η μουσική αυτή παράδοση επισημασιάστηκε με το μουσικό Ross Daly, που σε συνεργασία με το Δήμο, ίδρυσε το Μουσικό Εργαστήρι “Λαβύρινθος”, Μ.Ε.Λ., μια ζωνρή κυψέλη μουσικής παράδοσης και πολιτισμού. Ο “Λαβύρινθος” έχει καταστήσει το χωριό σημείο αναφοράς, διοργανώνοντας εκδηλώσεις και σεμινάρια μουσικών τροπικών οργάνων που παρακολουθούν μαθητές από όλο τον κόσμο. Στο παλιό αρχοντικό κτίριο όπου εδρεύει ο «Λαβύρινθος» λειτουργεί και επισκέψιμο μουσείο με πάνω από 200 όργανα τροπικής παραδοσιακής μουσικής της Κρήτης, της ανατολικής Μεσογείου, της Ινδίας, του Καυκάσου, της Μέσης Ανατολής και της κεντρικής Ασίας που αντιπροσωπεύουν μουσικές παραδόσεις αιώνων και περιμένουν να σας διηγηθούν την ιστορία τους και να σας γνωρίσουν τον πολιτισμό τους.

Κάθε χρόνο τον Αύγουστο, διοργανώνεται στο χωριό το Houdetsi Festival με τη σύμπραξη του Μ.Ε.Λ και της τοπικής κοινωνίας με πλήθος μουσικών εκδηλώσεων, εικαστικών δρώμενων και εκθέσεων παραδοσιακών προϊόντων.

ΑΞΙΖΕΙ ΝΑ ΔΕΙΤΕ...

Αξιόλογο αρχαιολογικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η κρήνη του χωριού, που χρονολογείται στα 1671 και ονομάζεται Χατζινές, που στα τούρκικα σημαίνει δεξαμενή νερού. Κάποτε η βρύση αυτή ήταν η «καρδιά» του χωριού, υπήρχαν μάλιστα γούρνες και πλυσταριά, που γκρεμίστηκαν στη δεκαετία του 1980...

Στη θέση Φθαμπουριάρης¹⁸ έχει βρεθεί μικρή πήλινη κεφαλή της θεάς Αθηνάς με κράνος της αρχαϊκής εποχής (650-500 π.Χ.). Στην ίδια θέση σώζονται λείψανα εγκατάστασης και αγωγού υδραγωγείου ελληνιστικής εποχής.

ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΜΕ ΑΦΕΤΗΡΙΑ - ΣΤΑΘΜΟ ΤΟ ΧΟΥΔΕΤΣΙ

ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ

- Μ.6. Φαράγγι Σπηλιώτισσας

ΠΟΔΗΛΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ

- Π.Δ.5. Αρχάνες - Χουδέτσι - Αρχάνες

ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΚΡΑΣΙΟΥ

- ΔΚ. 3: Πεζιά - Αγίες Παρασκευές - Καλλιονή - Άγιος Βασίλειος - Χουδέτσι

ΑΛΛΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- Houdetsi Festival κάθε Αύγουστο

Το 1992 ανακαλύφθηκε ένας θαλαμοειδής τάφος του 13^{ου} αιώνα π.Χ. στο προαύλιο του παλιού Δημοτικού σχολείου.

Στο κέντρο του χωριού βρίσκεται το κτίριο ιδιοκτησίας κλ. Ανδρουλάκη το οποίο ταυτίζεται με έπαυλη της Βενετοκρατίας και παρά τις νεωτερικές επεμβάσεις, το κτίριο διατηρεί τα μορφολογικά και τυπολογικά χαρακτηριστικά του. Στο ανατολικό τμήμα σώζεται ένα οικόσκημο, και ένα δεύτερο εντοιχισμένο σε νεώτερο όμορο κτίριο, που πιθανότατα του ανήκει.

Η αρχαιότερη εκκλησία του Χουδεταίου είναι ο Άγιος Νικόλαος, που χτίστηκε πριν το 1300, καταστράφηκε από τους Τούρκους και αναστηλώθηκε τον 19^ο αιώνα. Οι τοιχογραφίες που κοσμούσαν το ναό καλύπτονται με ασβεστοκονιάματα. Τμήμα του διάκοσμου έχει σήμερα αποκαλυφθεί. Βρίσκεται στην είσοδο του χωριού, πριν το παλιό πέτρινο Δημοτικό σχολείο το οποίο κτίστηκε το 1907 και αποτελεί αξιόλογο κτίριο ειδικής λειτουργίας (διδαστήριο), σημαντικό στην ιστορία της αρχιτεκτονικής των σχολικών κτιρίων στην Κρήτη των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Άλλες εκκλησίες είναι η Αγία Παρασκευή, ο Άγιος Αντώνιος, ο Τίμιος Σταυρός, ο Άγιος Παντελεήμονας, ο Άγιος Παΐσιος, ο Μιχαήλ Αρχάγγελος, η Παναγία Ζωοδόχος Πηγή.

Περπατήστε κατά μήκος του κατάφυτου παραγγιού της Σηηλιώτισσας για να συναντήσετε, στο τέρμα του σχεδόν (στο ύψος του Αγίου Βασιλείου) το σιναιτικό γυναικείο μοναστήρι της Παναγίας της Σηηλιώτισσας.

(για επισκέψεις κατόπιν συνεννόησης, Τηλ.: 2810 741370)

Τα πανηγύρια του χωριού διοργανώνονται στις 25 και 26 Σεπτεμβρίου (πανηγύρι του Άη-Γιάννη) και στις 15 Αυγούστου (εκκλησία της Παναγίας).

ΜΕΛΕΣΕΣ

Το τοπίο όπου είναι χτισμένος ο οικισμός προδίδει από μόνο του την ενασχόληση των κατοίκων. Οι μεγάλες εκτάσεις με ελιές και αμπέλια καλλιεργούνται με προσοχή και μόχθο δεκαετίες τώρα, και προσφέρουν άριστης ποιότητας λάδι και κρασί. Σημαντικότερες εκκλησίες των Μελεσών είναι ο πολυύψους αφιερωμένος στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου, του Αγίου Γεωργίου, της Αγίας Παρασκευής, καθώς και οι παλιοί ναοί της Αγίας Πελαγίας και του Αγίου Αντωνίου. Το όνομα του χω-

Κάστελλος Μελεσών.

Ανατολικά από το χωριό Μελέσες του νομού Ηρακλείου υπάρχουν τα λήγα απομεινάρια ενός βυζαντινού κάστρου που κατά πάσα πιθανότητα χρησιμοποιήθηκε και από τους Ενετούς. Σώζεται σε μεγάλη έκταση η οχύρωση ενώ στη βόρεια πλευρά του διατηρούνται κατασκευές που πιθανόν ήταν πύργος. Στο χώρο του φρουρίου σώζονται δεξαμενές με ερειπωμένη εκκλησία της Παναγίας, τοιχοποιίες που ανήκουν σε κατοικίες και μια κρήνη, που φέρει τη χρονολογία 1594.

Ο G.Gerola πιστεύει πως ήταν εκεί το Castello di Beto. Είναι σπάνιο να υπάρχουν δύο μεγάλα μεσαιωνικά φρούρια σε τόσο μικρή απόσταση (Κάστελλος Μελεσών - Κάστελλος Καταλαγαρίου). Στην ευρύτερη περιοχή των Μελεσών έχουν εντοπιστεί οικιστικά και ταφικά κατάλοιπα των Υπερομινωικών χρόνων.

ριού μαρτυρεί τόπο καλλιέργειας μελισσών και αυτό πράγματι συνέβαινε στην Κρήτη στα χρόνια της Β' Βυζαντινής περιόδου, οπότε η μελισσοκομία ήταν μια από τις κύριες εργασίες των αγροτών. Η ιστορία του οικισμού μετρά αιώνες ζωής. Η αρχαιότερη μνεία του ονόματος του χωριού αναφέρεται σε έγγραφο του 1271, του συμβολαιογράφου του Χάνδακα, Pietro Scardon ως Mellexe. Στην ευρύτερη περιοχή των Μελεσών έχουν εντοπιστεί οικιστικά και ταφικά κατάλοιπα των ΥΜ κυρίως χρόνων.

Ουσιαστικό ρόλο στην διαμόρφωση της παιδείας των μαθητών της περιοχής διαδραματίζει η λειτουργία των Γυμνασίου-Λυκείου στις Μελέσες, με την επωνυμία Μαλιώτειο Εκπαιδευτήριο.

Ιδρύθηκε το 1967 από τον Έλληνα ομογενή Κωνσταντίνο Μαλιώτη, καταγόμενο από το χωριό αυτό.

ΦΙΛΙΣΙΑ

Μετά την ανταλλαγή πληθυσμών το 1924, χριστιανοί πρόσφυγες από την Αζό και από την παροικία των Αξενών στο Ικόνιο της Καππαδοκίας εγκαταστάθηκαν στον άηλοτε μουσουλμανικό οικισμό των Φιλισίων. Ακόμα και σήμερα διατηρούνται δυνατοί οι δεσμοί και οι μνήμες με την Καππαδοκία. Πολιούχος του χωριού είναι η Αγία Μαρίνα, η οποία είναι μοναδική στη Κρήτη. Χαρακτηριστική είναι και η φιλοξενία που προσφέρουν οι κάτοικοι στο πανηγύρι που διοργανώνεται κατά τις ημέρες εορτασμού της Αγίας Μαρίας.

ΑΛΑΓΝΙ

Τα εύφορα εδάφη του χωριού αυτού αποτέλεσαν και συνεχίζουν να αποτελούν την κύρια ασχολία των κατοίκων, οι οποίοι εξειδικεύονται στην καλλιέργεια αμπελώνων και ελαιώνων με μεγάλη παραγωγή κρασιού και λαδιού, γεγονός που μαρτυρά και η λειτουργία πολλών ελαιουργείων και οινοποιείων στην ευρύτερη περιοχή.

Η ιστορία θέλει η ονομασία του χωριού να προέρχεται από τη νύμφη Αλαγονία, θυγατέρα του Δία και της Ευρώπης, της οποίας ο ναός βρισκόταν στο ύψωμα θόλοι, όπου σύμφωνα με μαρτυρίες, τα ερείπια του είναι ακόμη και σήμερα ευδιάκριτα σε ένα βαθμό.

Ανατολικά του χωριού υπάρχει η περιοχή Ρούμα (ρούμα είναι το ρεύμα του ποταμού στην κρητική γλώσσα), άλλοτε κατάφυτη από δρυς και πεύκα, η οποία ερημώθηκε εντελώς από πανούκλα και όσοι κάτοικοί του σώθηκαν εγκαταστάθηκαν στο Αλάγνι. Εκεί υπάρχει η Παναγία του Ρούματος. Ωστόσο στην απογραφή του 1630 αναφέρεται ως ξεχωριστό χωριό με το όνομα Ρούμα. Κατά την αναστήλωση της εκκλησίας βρέθηκαν διάφορα παλιά ιερά σκεύη.

Στην κορυφή ενός λόφου με πανοραμική θέα, δυτικά από το Αλάγνι, βρίσκεται ένα μικρό φρούριο της τελευταίας περιόδου της Ενετοκρατίας, το Φρούριο θόλων, που είναι κτισμένο γύρω στον 16^ο - 17^ο αιώνα.

Στους πρόποδες του λόφου των θόλων βρίσκεται ο δίκλιτος ναός των Αγίων Αποστόλων, χτισμένος τον 15^ο - 16^ο αιώνα, με το οικόσημο της ενετικής οικογενείας των Κορνάρων. Στο ναό υπάρχουν δύο αρκοσόλια (καμαρωτός τάφος), ένα μέσα κι ένα έξω, το οποίο έχει επιγραφή με χρονολογία ΑΧΙΔ (1614).

Πολιούχος του χωριού είναι ο Άγιος Βλάσσης με αξιόλογες τοιχογραφίες. Εκτός του ναού του Αγίου Βλάσση, αξιόλογοι ναοί είναι και ο ναός του Σωτήρος, όπως και του Αγίου Γεωργίου, επίσης με τοιχογραφίες.

Πολύ κοντά στον οικισμό έχουν εντοπιστεί τα ερείπια μιας μινωικής αγροικίας και στις περιοχές Κούρσαμος, Πετράς και Καραούλα, έχουν βρεθεί και ερευνηθεί συγκροτήματα αρχαίων πατητηριών από τον 14^ο μ.Χ. αι. ως και τον 17^ο μ.Χ. αι., πράγμα το οποίο φανερώνει την σπουδαιότητα της περιοχής στην παραγωγή και την επεξεργασία του οίνου.

ΑΣΤΡΙΤΣΙ

Το Αστρίτσι είναι χτισμένο πάνω σε λόφο σε υψόμετρο 410μ. Στις παρυφές του απλώνονται εκτάσεις με αμπελώνες, ελαιώνες, εσπεριδοειδή, δημητριακά και κηπευτικά που καθορίζουν εν πολλοίς τις οικονομικές δραστηριότητες των κατοίκων του.

Αρχαιολογία - Μύθος¹⁹

Η πρώτη γραπτή αναφορά του χωριού γίνεται στις ενετικές απογραφές του 1577 και 1583. Ο Paul Faure, Γάλλος αρχαιολόγος και φιλέλληνας μελέτησε πρώτος την περιοχή.

Βόρεια του χωριού στη θέση «Κεφάλα» βρίσκονται τα ερείπια αρχαίου οικισμού. Εδώ τοποθετείται το Διατόνιον ή το Τριτόνιον, αρχαία πολιείματα που πιθανόν ανήκαν στην επικράτεια της Κνωσού. Πολλά από τα ευρήματα (αγγεία, αρχαία πυξίδα) χρονολογούνται από τον 7^ο έως και τον 3^ο αι. π.Χ. Στην τοποθεσία «Εμινάνη Πηλιά» βρέθηκε πώρινος κορμός υπερφυσικού δαιδαλικού αγάλματος αρχαίων χρόνων, ενώ ένας δεύτερος κορμός γυναικείας μορφής του 3^{ου} αι. π.Χ. είχε εντοπιστεί παλαιότερα στην Ακρόπολη της αρχαίας πόλης. Η εύρεση των αγαλμάτων καταδεικνύει τη σημαντική θέση της Κρήτης στην ανάπτυξη της πλαστικής των αρχαίων χρόνων. Στη νεότερη εποχή, στη θέση «Ρεματιάς Κήπων» υπάρχουν κτίσματα μεσαιωνικών χρόνων, μεταξύ των οποίων υδραγωγείο και ερειπωμένες εκκλησίες της περιόδου της Ενετοκρατίας. Ο μικρός ναός της Αγίας Μαρίας ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο του σταυροειδή με τρούλο. Μέσα στον οικισμό επιβάλλεται με την παρουσία του ο ιερός ναός του Αγίου Γεωργίου, που είναι ο πολιούχος του Αστρίτσιου. Άλλοι ναοί του χωριού είναι ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος και η Μεταμόρφωση του Χριστού. Στη θέση «Κάτω Βρύση» βρίσκεται κτίσμα των αρχών του 20^{ου} αιώνα που αξιοποιεί τη φυσική πηγή μόνιμης ροής. Μηροστά στην πηγή, έχει διαμορφωθεί χώρος εκδηλώσεων με 1.500 θέσεις.

ΔΑΜΑΝΙΑ

Πολύ κοντά στην Ιερά Μονή Επανωσήφη, στις νοτιοανατολικές πλαγιές του υψώματος Όφισ θα συναντήσετε τα Δαμάνια. Το όνομα του χωριού, κατά τον αρχαιολόγο Ν. Πλάτωνα προέρχεται από τον αρχαίο τύπο Δαμάνα και αυτός από το Δα Μα, που σημαίνει Μητέρα Γη. Η παλιότερη γραπτή αναφορά του χωριού βρίσκεται σε ένα συμβόλαιο του 1302, από το

Πολιτιστικό Κάμπινγκ

(<http://politistiko-camping.blogspot.gr/>)

Το Ασπίτσι αποτελεί τον τόπο του περίφημου Πολιτιστικού Κάμπινγκ. Ενός πολιτιστικού φεστιβάλ πανελληνίας εμβέλειας που διοργανώνεται κάθε χρόνο στα μέσα του καλοκαιριού στο Φαράγγι του Αϊ Γιάννη στην Κάτω Βρύση. Το πολιτιστικό κάμπινγκ φιλοξενεί φοιτητικές θεατρικές ομάδες και μουσικά σχήματα που ξεπερνούν σε αριθμό τα 300 άτομα ετησίως, ενώ οι πολιτιστικές δραστηριότητες, που κάθε χρόνο εμπλουτίζονται, περιλαμβάνουν χορό, θέατρο, μουσική, εικαστικά, φωτογραφία και πολλά άλλα. Οι συμμετέχοντες στις παραστάσεις έχουν την ευκαιρία όχι μόνο να παρουσιάσουν την δουλειά τους αλλά το σημαντικότερο (και βασική προϋπόθεση συμμετοχής) να μείνουν στον χώρο της κατασκήνωσης, να παρακολουθήσουν τις δουλειές των άλλων ομάδων και να συμμετάσχουν στις διάφορες δραστηριότητες.

Το φεστιβάλ διοργανώνει η άτυπη και αυτοδιοικούμενη ομάδα «Επί Σκηνής» σε συνεργασία με το Δήμο Αρχαίων-Αστερουσίων και αποτελείται από έναν πυρήνα νέων της περιοχής του Δήμου. Συνδυετικός κρίκος όσων συμμετέχουν στην ομάδα «Επί Σκηνής» είναι η κοινή μας αντίληψη ότι ο πολιτισμός δεν είναι εμπόρευμα αλλά αντιθέτως εργαλείο και μέσο για την ελεύθερη έκφραση του ανθρώπου και τον προβληματισμό του σε μια σωρεία άλλων ζητημάτων – κοινωνικής, πολιτικής, πολιτισμικής, προσωπικής κ.λπ. φύσεως.

«Κάθε φεστιβάλ χρειάζεται για την διοργάνωση του τρεις ομάδες ανθρώπων: καλλιτέχνες, θεατές και εργαζόμενους.

Η διακριτότητα των ομάδων αυτών οδηγεί αναπόφευκτα στην στρέβλωση της έννοιας του πολιτισμού, όπως τουλάχιστον τον αντιλαμβανόμαστε εμείς. Το σπάσιμο των διαχωριστικών γραμμών μεταξύ των ομάδων αυτών είναι από τις βασικότερες φιλοδοξίες μας στο camping. Για αυτό το λόγο ο κάθε συμμετέχων στο camping, οφείλει να περάσει από όλους τους ρόλους: θα παρουσιάσει την καλλιτεχνική του δουλειά, θα παρακολουθήσει τις δουλειές των υπολοίπων και θα εργαστεί για την λειτουργία του camping».

Ομάδα διοργάνωσης «Επί σκηνής»

Διδαδλική τέχνη

Η διδαδλική τέχνη στη μεγάλη γλυπτική αρχίζει γύρω στα 660-650 π.Χ. και ως τώρα έχουν βρεθεί ελάχιστες διδαδλικές κόρες μεγάλου μεγέθους. Η πιο γνωστή είναι η περίφημη «Ναζιώτισσα Νικάνδρα», που ήταν αφιερωμένη στη Δήλο. Μετά είναι η θεά από το Ασπίτσι της Κρήτης, και η επίσης πολύ γνωστή «Κυρία της Αιχερre», που βρίσκεται στο Λούβρο. Τώρα προστίθεται στην ομάδα «Η κόρη της Θήρας», η οποία θεωρείται από τα σημαντικότερα ευρήματα των τελευταίων χρόνων. Η κόρη βρέθηκε τυχαία στο νεκροταφείο της αρχαίας Θήρας και μια ολιγόλογη αναγγελία του ευρήματος μεταδόθηκε αμέσως σε όλο τον κόσμο.

συμβολαιογράφου του Χάνδακα Βρίχανο, όπου αναφέρεται ως Demanie. Η κύρια ενασχόληση των κατοίκων είναι η γεωργία και η κτηνοτροφία. Οι περισσότεροι κάτοικοι προέρχονται από το χωριό Τσιβλικ της περιοχής Σελεύκειας της Μ. Ασίας. Χρειάστηκε πολλή δουλειά για να μπορέσουν να σταθούν στα πόδια τους, να δημιουργήσουν νέες περιουσίες σε βουνά ακαδηλέρηγντα.

Κοντά στο χωριό, στη θέση Κουρήνα βρέθηκε το 1915 από τον αρχαιολόγο Ξανθουδίδη, θολωτός μινωικός τάφος υστερομινωικής περιόδου. Είναι κτισμένος σύμφωνα με το μυκηναϊκό σύστημα. Έχει δρόμο μήκους 10μ. και πλάτους 1μ. και νεκρικό θάλαμο διαστάσεων 4Χ2,80 και ύψους 4μ. με δάπεδο στρωμένο με πλάκες. Ανασκάφηκε από τον Ξανθουδίδη και βρέθηκαν τρεις κιβωτιώσχημες λάρνακες από πηλό, καθώς επίσης και διάφορα κτερίσματα. Χρονοδογείται από την Υστερομινωική εποχή, το 13° αιώνα π.Χ.

Μέσα και γύρω από τον οικισμό υπάρχουν επίσης αρκετοί ναοί που είναι επισκέψιμοι όπως ο καθεδρικός του Τιμίου Σταυρού ο οποίος ανακαινίσθηκε το 1996 και οι Άγιοι Πάντες στο κοιμητήριο. Βόρεια της λίμνης στην κορφή του λόφου Κεφάλα είναι τα ερείπια του παλιού χωριού των Δαμανίων που υπήρξε τρανό Τουρκοχώρι και από εκεί η θέα στη λιμνοδεξαμενή είναι φανταστική ενώ στο νότιο άκρο της λίμνης βρίσκεται το εντυπωσιακό και παμπάλαιο εκκλησάκι της Ζωοδόχου Πηγής.

Κάτω από το χωριό, η τεχνητή λίμνη που δημιουργήθηκε το 2003 αξιοποιώντας τα νερά παρποτάμου του Αναποδάρη, έχει μετατραπεί σε έναν πολύ σημαντικό υδροβιότοπο για τα μικροπούλια της ευρύτερης περιοχής. Η λίμνη είναι από τις πιο όμορφες που διαθέτει όλη η Κρήτη και σε συνδυασμό με το γαλήνιο τοπίο

τριγύρω αποτελούν μια θαυμάσια πρόταση για μια μικρή απόδραση όχι πολύ μακριά από το Ηράκλειο. Υπάρχει μονοπάτι και χωματόδρομος περιμετρικά της λίμνης για περπάτημα και παρατήρηση των λουλουδιών και των πουλιών. Στους λάτρεις της παρατήρησης ορνιθοπανίδας συστήνουμε να συνδυάσουν μια επίσκεψη στη λίμνη των Δαμανίων και των Αρμανωγείων.

ΜΕΤΑΞΟΧΩΡΙ

Αρχικά ονομαζόταν Κακό Χωριό. Το νέο του όνομα οφείλεται στην άληποτε δυναμική σπρωτική (καλλιέργεια μεταξοκώληκα), η οποία διατηρείται ακόμη και σήμερα. Πολιούχος του χωριού είναι η Παναγία, που γιορτάζει στις 15 Αυγούστου. Υπάρχει επίσης και ο καινούριος ναός του Αγίου Νικολάου, ο καθεδρικός ναός του χωριού, που είναι χτισμένος πάνω στα ερείπια Βυζαντινής εκκλησίας, και του Αγίου Ραφαήλ. Ο οικισμός ξεχωρίζει σε πανελλαδικό επίπεδο, καθώς είναι ο μόνος όπου συναντάται ιερός ναός αφιερωμένος στον Άγιο Ονήσιμο, προστάτη των φυλακισμένων. Η εκκλησία του Αγίου Ονήσιμου βρίσκεται έξω από τον οικισμό στα ανατολικά. Σε μικρή απόσταση βρίσκονται τα ερείπια του πρώτου οικισμού από την εποχή της Τουρκοκρατίας.

ΠΑΡΘΕΝΙ

Μικρός οικισμός, που ανήκει στην Τοπική Κοινότητα Μεταξοχωρίου, με καταπληκτική θέα προς τα δυτικά. Το μάτι φτάνει ως και τον Προφήτη Ηλία. Στον οικισμό υπάρχει ταβέρνα και παραδοσιακό καφενείο όπου μπορεί κάποιος να απολαύσει ντόπια προϊόντα και μεζέδες.

Από εδώ συνεχίζει ο δρόμος για την περίφημη Μονή Επανωσάφη που δεσπόζει κυριολεκτικά στην περιοχή, με το τεχνητό πευκόδασος και τους απέραντους ελαιώνες και αμπελώνες που το περιτριγυρίζουν.

Η αρχαιότερη μνεία του οικισμού αναφέρεται σε έγγραφο του Δουκικού αρχείου του Χάνδακα το 1369 ως Partheni. Σε άλλο έγγραφο του ίδιου αρχείου το 1383 αναφέρεται ότι ήταν φέουδο του Λεονάρδου Γραδόνικου, από το μεγάλο οίκο των Γραδόνικων, που οργάνωσαν την επανάσταση και ίδρυσαν τη δημοκρατία του Αγίου Τίτου στο Χάνδακα, το 1363.

ΑΡΜΑΝΩΓΕΙΑ

Τα Έρ(η)μα Ανώγεια (Αρμανώγεια), σύμφωνα με την ετυμολογία του ονόματος του οικισμού από τον Σ. Αλεξίου, βρίσκονται στη μεσαία

ζώνη του Δήμου. Διεκδικεί τα εύσημα, για την πλούσια μουσική του παράδοση αφού πολλοί θυράρηδες και μαντιναδολόγοι-ποιητές, άριστοι χειριστές της κρητικής ντοπιοθαλιάς, έλκουν την καταγωγή τους από την περιοχή αυτή. Ιδιαίτερη είναι η αγάπη των κατοίκων για την μουσική και έχουν ιδιαίτερη έφεση στην μαντινάδα, στη λύρα, το μαντολίνο και το χορό.

Ο κάμπος στην ευρύτερη περιοχή προσφέρει εδάφη εύφορα, πράγμα που εκμεταλλεύονται οι κάτοικοι και παράγουν κρασί, σταφίδες και λάδι χωρίς όμως να υστερεί και στα κτηνοτροφικά προϊόντα. Ένα μεγάλο και σημαντικό έργο για τα Αρμανώγεια, και όχι μόνο, αποτελεί η κατασκευή του φράγματος από όπου αρδεύονται οι καλλιέργειες. Εκτός όμως από αυτή τη λειτουργία του, το φράγμα έχει πλῆθον μετατραπεί σε έναν υπέροχο υδροβιότοπο για μεταναστευτικά και μικροπούλια που έλκονται εδώ κατά εκατοντάδες. Αν είστε λάτρης της

παρατήρησης πουλιών, συνδυάστε επίσης την επίσκεψή σας με τη λίμνη των Δαμανίων.

Πολύ κοντά στην περιοχή του φράγματος διακρίνονται ερείπια της ρωμαϊκής αλλιά και της βυζαντινής περιόδου.

ΑΡΚΑΔΙ

Το Αρκάδι είναι χτισμένο πάνω στο ύψωμα Μονοδέντρι. Σύμφωνα με τον αρχαιολόγο Ξανθουδίδη, το όνομα του χωριού είναι βυζαντινό. Αμέσως μετά την απελευθέρωση της Κρήτης, στο χωριό ήρθαν και εγκαταστάθηκαν κάτοικοι από διάφορες περιοχές.

Μετά την απαγωγή του γερμανού στρατηγού Κράιπε κατά την περίοδο της Κατοχής οι Γερμανοί μάζεψαν από το χωριό 28 άτομα νεαρής ηλικίας και τα εκτέλεσαν. Γι' αυτό το λόγο έχει στηθεί στο χωριό ένα εντυπωσιακό μνημείο και

ο Δήμος για να τιμήσει τους ήρωες, διοργανώνει εκεί κάθε χρόνο εκδήλωση στην επέτειο της Μάχης της Κρήτης, την οποία τιμούν με την παρουσία τους όλοι οι τοπικοί φορείς, τα σχολεία και πολύς κόσμος, τον οποίο μετά το τέλος της εκδήλωσης αγκαλιάζουν οι κάτοικοι του μικρού χωριού με τη ζεστή φιλοξενία τους.

ΜΕΛΙΔΟΧΩΡΙ

Άλλο ένα κτηνοτροφικό χωριό χωμένο μέσα στους κάμπους, τους λόφους και τις καλλιέργειες. Όπως και σε άλλα χωριά της περιοχής, και εδώ εγκαταστάθηκαν ανωγειανοί κτηνοτρόφοι μετά την απελευθέρωση της Κρήτης, όλοι από την οικογένεια των Καράτζηδων, που ασχολούνται με την κτηνοτροφία και τη γεωργία.

Και εδώ έχουν εντοπιστεί διάφορες αρχαιοθωγικές θέσεις, όπως στο ύψωμα Καστριώτης

στα 681μ. και στο λόφο Τροχάλοι, προς τα Δαμάνια, όπου εντοπίστηκαν οικοδομικά λείψανα και κεραμική που πιθανόν προέρχονται από οικισμό της γεωμετρικής περιόδου.

Κατά την περίοδο της Γερμανικής κατοχής, είχε εγκατασταθεί εκεί ασύρματος μέσα σε σπήλαιο καθώς και ανταρτοδικείο το οποίο διέκαζε τους προδότες και τους έριχνε μέσα στη χαράδρα που βρισκόταν εκεί κοντά.

Δ.Ε. ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ

Πληθυσμός δημοτικής ενότητας Αστερουσίων:

6.496 κάτοικοι

Έκταση:

203.420 στρέμματα

Ο νοτιότερος ορεινός όγκος της Ευρώπης, είναι η τρίτη μεγάλη ενότητα του Δήμου Αρχανών-Αστερουσίων. Πρόκειται για το βουνό των Αστερουσίων, με τμήμα της πεδιάδας της Μεσαράς (στα βόρεια) και έξοδο στο Λιβυκό πέλαγος (στο νότο), με τη δαντελωτή ακτογραμμή και τις ερημικές παραλίες.

Στο χάρτη αν δει κάποιος την περιοχή, δεν μπορεί καν να υποψιαστεί την ποικιλότητα του αναγλύφου, την γοητεία, την ομορφιά που κρύβει ανάμεσα στα άγρια φαράγγια, τους χειμάρρους και τα επιφανειακά ρέματα, τις μικρές κλειστές κοιλάδες, τα χωριουδάκια που ξεφυτρώνουν από παντού, τα κτηνοτροφικά μιτάτα και τις ξερολιθιές που προσπαθούν να συγκρατήσουν το λιγοστό χώμα του βουνού. Το ξεχωριστό αυτό οικοσύστημα που συνδυάζει τους γκρεμούς με την εύφορη πεδιάδα, το καθαρό περιβάλλον και την πλούσια βιοποικιλότητα συνιστά ιδανικό ενδιαίτημα για το όρνιο και ιδίως για το γυπαετό, που είναι υπό εξαφάνιση.

Για την προστασία του σπάνιου αυτού είδους, που είναι δείκτης υγιούς περιβάλλοντος, ολόκληρος ο ορεινός όγκος έχει κηρυχτεί «Προστατευόμενη Περιοχή». Στο παραδοσιακό χωριό Εθιά λειτουργεί (από τα μέσα του 2015) κέντρο ενημέρωσης και φιλοξενίας επισκεπτών για το μοναδικό αυτό φυσικό πάρκο.

Η φύση είναι το ένα μόνο από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της περιοχής εδώ.

Πολλοί αποκαλούν τα Αστερούσια «Άγιον Όρος της Κρήτης», λόγω του πλήθους μοναστηριών και ερημητηρίων που λειτουργήσαν σε παλαιότερες εποχές. Τα Αστερούσια είναι ο ιδανικός τόπος για τους λάτρεις της περιπέτειας και των extreme sports. Αναρρίχηση, canyoning, mountainbike σκληρού εδάφους, ορειβασίες και πεζοπορίες, κανό θαλάσσης, καταδύσεις, όλα βρίσκουν εδώ την απόλυτη έκφρασή τους.

ΤΕΦΕΛΙ

Καθώς κινείστε στον κεντρικό αυτοκινητόδρομο που έρχεται από βόρεια και συνδέει το Ηράκλειο με το νότο, στο ύψος του Τεφελίου θα αρχίσετε να αντικρύζετε στο βάθος τη μεγαλύτερη και πιο έφορη πεδιάδα της Κρήτης, τη Μεσαρά. Η θέα είναι πραγματικά εντυπωσιακή, με τις απέραντες εκτάσεις λιόδεντρων που χρυσίζουν τον κάμπο και το ψηλό τείχος των των Αστερουσίων, των βουνών που στέκονται σαν φυσικό όριο με τη θάλασσα. Πίσω από τα βουνά τελειώνει η Κρήτη και απλώνεται το πέλαγος.

Μεσαρά (από τη μέση.. λόγω της χωροθέτησής της στο κέντρο της Κρήτης)

Η πεδιάδα της Μεσαράς απλώνεται από ανατολικά προς δυτικά στα νότια του νομού Ηρακλείου και έχει μήκος 50χλμ. και πλάτος που δεν ξεπερνάει τα 7χλμ. Στα νότια, η πεδιάδα προστατεύεται από τα άγρια Αστερούσια Όρη, ενώ στην δυτική της πλευρά καταλήγει σε μια τεράστια ακτογραμμή με αμμουδερές παραλίες. Βόρεια συνορεύει με την οροσειρά του Ψηλορείτη. Ο Γεροπόταμος διασχίζει την πεδιάδα και εκβάλλει στον κόλπο της Μεσαράς. Δυο παραπόταμοί του είναι ο Κουτσουλήτης και ο Μάγερας.

Η Μεσαρά είναι πολύ εύφορη και πάντοτε αποτελούσε τον κυριότερο αιτοβοθώνα της Κρήτης. Το θερμό κλίμα, σε συνδυασμό με το γόνιμο έδαφος, συνεισφέρουν στην καλλιέργεια πρώιμων κηπευτικών, ελιάς και εσπεριδοειδών. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια το κυριότερο πρόβλημα όλης της περιοχής είναι η λειψυδρία, καθώς οι βροχές είναι περιορισμένες. Γι' αυτό κατασκευάστηκε το μεγάλο φράγμα της Φανερωμένης, το οποίο μάλιστα έχει γίνει ιδιαίτερα αξιόλογος υδροβιότοπος.

Ανατολικά στρίβετε και κατευθύνεστε προς το Τεφέλι, ένα ωραίο και ιδιαίτερα ζωντανό χωριό της ζώνης των Αστερουσίων.

Οι κάτοικοι ασχολούνται με την ελαιοκομία. Στα αξιοθέατα του χωριού συγκαταλέγονται η πηγή της Αγίας Παρασκευής, ένα μικρό άλσος που φέρει την ονομασία Παπούρι, αλλιά και το λεγόμενο παλιό χωριό που προσφέρεται για βόλτα στα γραφικά σοκάκια του.

Πολιούχος του χωριού είναι ο Άγιος Ιωάννης, που γιορτάζει στις 29 Αυγούστου.

Στον οικισμό δραστηριοποιείται Πολιτιστικός Σύλλογος, που κάθε Αύγουστο διοργανώνει πολιτιστικές εκδηλώσεις, τα Παραθάμνεια.

ΑΠΟΣΕΛΕΜΙ

Μικρός παλιός οικισμός που αναφέρεται σε όλες τις Βενετσιάνικες απογραφές. Το όνομά του, όπως και του ομώνυμου ποταμού εικάζεται ότι είναι αραβικό όπως και η προέλευσή του.

ΠΥΡΑΘΙ

Βρίσκεται περίπου στη θέση της αρχαίας πόλης Πύρανθος και από εκεί προφανώς προέρχεται και το όνομά του.

ΛΙΓΟΡΤΥΝΟΣ

Η Λιγόρτυνος είναι το πρώτο χωριουδάκι που θα συναντήσετε κατηφορίζοντας προς τα Αστερούσια, μετά το Τεφέλι. Είναι κτισμένο στη βορειοδυτική πλευρά λόφου, με ωραία θέα προς την πεδιάδα της Μεσαράς.

Το τοπωνύμιο Λιγόρτυνος είναι προελληνικό. Έχουν βρεθεί μάλιστα ευρήματα από την υστερομινωική εποχή, που βρίσκονται σήμερα στο Μουσείο του Λούβρου. Οι σημερινοί κάτοικοι έχουν καταγωγή από τα Ανώγεια Μυλοποτάμου (όπως και της Πλακιώτισσας) και από τη Μικρά Ασία (Καισάρεια, Πόντος, Ικόνιο) και εγκαταστάθηκαν εκεί το 1923. Οι νέοι κάτοικοι σύντομα προσαρμόστηκαν στη γλώσσα και τα πολιτισμικά στοιχεία του τόπου και εξομοιώθηκαν με το γηγενές στοιχείο.

Οι κάτοικοι ασχολούνται με την αμπελοκαλλιέργεια και την ελαιοκομία, όπως επίσης και με την κτηνοτροφία, ενώ καλλιεργούν και δημητριακά και καπνά. Στην περιοχή του χωριού λειτούργει και τυροκομείο. Παλιότερα ασχολούνταν και με την αγγειοπλαστική.

Στη νότια πλευρά του οικισμού σώζονται τα ερείπια κατ'άγραφου ναού (Αγία Τριάδα) από τα βυζαντινά χρόνια. Κεντρικός ναός είναι ο Άγιος Χαράλαμπος. Ενεργός είναι ο Πολιτιστικός Σύλλογος του χωριού, ο οποίος έχει καταστήσει το χωριό παραδοσιακό οικισμό, με εκδηλώσεις, καλαίσθητες παρεμβάσεις στους δρόμους (λιθόστρωτοι) και αναδεικνύοντας μνημεία, όπως το παλιό υδραγωγείο.

Αρχαιολογικά ευρήματα

Στη βόρεια είσοδο του χωριού Λιγόρτυνος αποκαλύφθηκε μεγάλος, συλημένος, λαξευτός θαλαμοειδής τάφος των γεωμετρικών χρόνων.

Ο θάλαμος ήταν κυκλικός, από την είσοδο σωζόταν το κατώφλι, οι δύο μονολιθικές παραστάδες (ύψος: 1μ.), καθώς και υπέρθυρο

πάνω από αυτές. Βρέθηκαν πολλές τεφροδόχες κάλπες και καλύμματα καλών καθώς και αγγεία, μεταξύ των οποίων γεωμετρικός κρατήρας με παράσταση 'δαιδαλικής' μορφής. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί η σειρά 32 πήλινων ασιδισκίων, τα περισσότερα με διακόσμηση λευκή επί μελανού.

ΠΛΑΚΙΩΤΙΣΣΑ

Μετά την Λιγόρτυνο, στο δρόμο προς τον Πύργο θα συναντήσετε το μικρό οικισμό της Πλακιώτισσας. Ο οικισμός είναι πολύ παλιός και αναφέρεται σε όλες τις βενετσιάνικες απογραφές. Οι περισσότεροι κάτοικοι του χωριού κατάγονται από τα Ανώγεια Μυλοποτάμου.

Το χωριό έχει πολλά νερά και οι κάτοικοι ασχολούνται με τη γεωργία, την κτηνοτροφία και την μελισσοκομία.

Το χαρακτηριστικό του γνώρισμα πλέον είναι το υπό κατασκευή (τη στιγμή που γράφεται ο οδηγός) φράγμα της Πλακιώτισσας που θα βοηθήσει πολύ στην άρδευση της περιοχής.

Ναοί στον οικισμό είναι αυτοί του Αγίου Γεωργίου, ο οποίος είναι και ο ενοριακός ναός του χωριού και της Αγίας Αναστασίας της Ρωμαίας, η οποία είναι και η Πολιούχος του χωριού. Το χωριό έχει κι άλλες εκκλησίες όπως το δικλито ναό του Αγίου Παντελεήμονος και της Αγίας Αικατερίνης, την εκκλησία του Αφέντη Χριστού, το Ναό του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου που βρίσκεται ακριβώς στον δρόμο, λίγο πριν την είσοδο στο χωριό κ.ά.

ΠΡΑΙΤΩΡΙΑ

Μετά την Πλακιώτισσα και έχοντας αφήσει πίσω σας και πολλά άλλα μικρότερα χωριουδάκια όπως το Κεφαλάδος, το Νεοχώρι, τα Καλύβια, φτάνετε στα Πραιτώρια, ακριβώς στο κέντρο της πεδιάδας της Μεσαράς, στη δεξιά όχθη του ποταμού Αναποδάρη.

Τα Πραιτώρια, ή Πρωτόρια, είναι ένα τυπικό δείγμα κρητικού χωριού, με ηλιακόστρωτα δρομάκια και παραδοσιακές αυλές με λουλούδια. Οι κάτοικοι ασχολούνται με την αμπελουργία και την ελαιοκομία. Παράγεται λάδι, κρασί, σταφίδα σουλτανίνα.

Το τοπωνύμιο είναι η βυζαντινή λέξη του Ευαγγελίου, το πραιτώριον, δηλαδή η επίσημη

Δαμάντρι, ένα μινωικό κέντρο στην ανατολική Μεσαρά²⁰

«Ο εντοπισμός ενός μεγάλου κεντρικού μινωικού κτιρίου που περιβάλλεται από οικισμό και νεκροπόλεις στη θέση Δαμάντρι έρχεται να καλύψει το ως τώρα κενό ενός αναμενόμενου μινωικού κέντρου στην ανατολική πεδιάδα της μεγάλης πεδιάδας της Μεσαράς στη νότια Κρήτη.

Η θέση βρίσκεται σε χαμηλό γήλοφο, βορειοανατολικά του σημερινού χωριού Πραιτώρια. Η λαξευτή πρόσοψη καθώς και η πληθώρα δόμων με «τεκτονικά σημεία» στην αναμoχλευμένη περιοχή έδειχναν τη σπουδαιότητα του κτιρίου. Η ως τώρα έρευνα έχει παρακολουθήσει την πορεία του σε έκταση περίπου τριών στρεμμάτων, ενώ η συνολική του έκταση φαίνεται να είναι μεγαλύτερη, καθώς επεκτείνεται και στις διπλανάς ιδιοκτησίες. Επιφανειακές ενδείξεις δείχνουν κατοίκηση σε όλο το λόφο, ενώ οι νεκροπόλεις εντοπίστηκαν στη δυτική παρειά του. Ύστερα από καλλιεργητικές δραστηριότητες ανασκάφηκαν ταφικοί περίβολοι με ταφές σε μικρές ελλειψοειδείς λάρνακες και σε πίθους. Τα ευρήματα στον χώρο από τα ΜΜ χρόνια, ενώ τα ως τώρα στοιχεία από το κεντρικό κτίριο τοποθετούν την καταστροφή του στους ΥΜΒ χρόνους. Η καταστροφή του οφείλεται σε φωτιά. Τα ίχνη ισχυρής φωτιάς είναι παντού ορατά (σε πολλά σημεία έχουν αλσβετοποιήσει τους λίθους). Η χρονική στιγμή της καταστροφής του εντοπίζεται μετά τη συγκομιδή των σιτηρών, αφού οι αντίστοιχες αποθήκες βρίσκονται με αμφορείς γεμάτους με απανθρακωμένα σιτηρά, και λίγο πριν τη συγκομιδή των προϊόντων ελιάς και αμπελού, αφού στις αντίστοιχες αποθήκες τα πιθάρια που προορίζονταν να δεχθούν το λάδι και το κρασί βρίσκονται πλημένα και ανάποδα τοποθετημένα με τάξη στις μακριές πλευρές των αποθηκών, έτοιμα να δεχθούν τη νέα συγκομιδή. Ο χώρος μετά την καταστροφή του φαίνεται ότι δεν ξανακατοικήθηκε, καθώς η ως τώρα τουλάχιστον έρευνα δεν έχει εντοπίσει μεταγενέστερα κατάλοιπα».

κατοικία του πραιώρα, είδος δικαστή στην αρχαία Ρώμη. Για κάποιο χρονικό διάστημα η ονομασία του χωριού είχε αλλιάξει σε Πρωτόρια.

Στο σημερινό χωριό Πραιτώρια, στη θέση Δαμάντρι εντοπίστηκε ένα μεγάλο κεντρικό μινωικό κτίριο που περιβάλλεται από οικισμό και νεκροπόλεις. Η ανακάλυψη αυτή, σύμφωνα με τους αρχαιολόγους, έρχεται να καλύψει το ως τώρα κενό ενός αναμενόμενου μινωικού κέντρου στην ανατολική πεδιάδα της Μεσαράς.

Αξίζει να επισκεφθείτε την γέφυρα του Αναποδάρη, η οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιστορία του τόπου και τις ιστορικές μνήμες των κατοίκων.

Ώςχωριστή σημασία για το χωριό, έχει ο ιερός Ναός του Μιχαήλ Αρχαγγέλου, που χρονολογείται από το 13^ο αιώνα.

ΧΑΡΑΚΑΣ

Ο Χάρακας είναι το ένα από τα τρία μεγάλα χωριά της ρίζας των Αστερουσίων στη βόρεια πλευρά τους. Το ενετικό όνομα του χωριού ήταν San Giovanni (Άγιος Ιωάννης), αλλά μετονομάστηκε σε Χάρακα επειδή στα δυτικά του χωριού υπήρχε επιβλητικός βράχος, ύψους 35 και πλάτους 60 μ. περίπου. Στην Κρήτη και σε άλλα νησιά η λέξη χαράκι σημαίνει «βράχος». Ο βράχος είναι μονολιθικός και προσεγγισίμος μόνο από τα νοτιοδυτικά, μέσα από λιθόκτιστο καλντερίμι που οδηγεί στο γραφικό βυζαντινό εκκλησάκι του Αφέντη Χριστού. Η δυτική πλευρά του βράχου είναι απότομη και απόκρημνη. Η οχυρωματική του θέση που επέτρεπε πανοραμική θέα και εποπτεία σε όλη την πεδιάδα της Μεσαράς οδήγησε τους Ενετούς στο να φτιάξουν εδώ ένα φρούριο. Σήμερα διασώζονται τα απομεινάρια του.

Το χωριό έχει πολύ δραστήριο πολιτιστικό σύλλογο που διοργανώνει διάφορες γιορτές όλο το χρόνο με αφορμή τις θρησκευτικές γιορτές (Χριστούγεννα, Πάσχα) αλλά και άλλες ευκαιρίες, όπως η εορτή του Αγίου Παντελεήμονα (27 Ιουλίου), η επέτειος της Μάχης της Κρήτης (20 Μαΐου) κ.ά. Ειδικά για την τελευταία, ο Χάρακας γίνεται κάθε χρόνο το επίκεντρο των εκδηλώσεων για την επέτειο του βομβαρδισμού του από τους Γερμανούς. Μόνο που ο βομβαρδισμός αυτός λέγεται ότι έγινε... κατά λάθος, διότι οι Γερμανοί στόχευαν στο χωριό Χαράκι, αλλά το μπέρδεψαν με το Χάρακα.

Τα τελευταία χρόνια σε συνεργασία με το ΚΑΠΗ του Δήμου έχει ενεργοποιηθεί ξανά η λειτουργία παλιών αργαλειών και οι παλιές νοικοκυρές παραδίδουν μαθήματα υφαντικής στις νέες κοπέλες. Ρωτήστε στο ΚΑΠΗ στην πλατεία του χωριού κάτω από το Χαράκι, για να σας δείξουν τους αργαλειούς και τα θαυμάσια υφαντά.

Αναζητήστε επίσης το γυναικείο συνεταιρισμό με τα δεκάδες γλυκά και αλμυρά εδέσματα. Εκκλησίες του χωριού είναι ο Άγιος Παντελεήμονας, που είναι ο προστάτης Άγιος του χωριού και ο μεγαλύτερος ναός με τετραώροφο καμπαναριό, ο ναός της Κοιμήσεως Θεοτόκου (στο παλιό χωριό), του Αγίου Νεκταρίου (στην κάτω γειτονιά), του Αγίου Ιωάννη (στο κοιμητήριο), της Αγίας Παρασκευής (ψηλά στην άκρη του χωριού), του Αγίου Πνεύματος (στα Αστερούσια, στο δρόμο προς Παρανύμφους), του Αγίου Γεωργίου και του Αγίου Νικολάου ή Αγίου Νικήτα (μέσα στον κάμπο) και του Αφέντη Χριστού (στο βράχο «Χαράκι»). Αξίζει να δείτε τον ιστορικό ανεμόμυλο και τις κρήνες.

ΑΓΙΑ ΦΩΤΙΑ - ΔΩΡΑΚΙ

Και οι δύο οικισμοί ανήκουν στην περιφέρεια του Χάρακα και βρίσκονται περίπου 1,5 χλμ. δυτικά του. Είναι παλιοί οικισμοί που αναφέρονται σε βενετσιάνικες απογραφές. Αξίζει τον κόπο να επισκεφθείτε τη βυζαντινή εκκλησία του Μιχαήλ Αρχαγγέλου και της Παναγίας στο Δωράκι καθώς και τον ναό της Αγίας Φωτεινής της Σαμαρείτιδας και την κρήνη στην Αγία Φωτιά.

ΑΜΥΓΔΑΛΟΣ

Αφήνοντας πίσω σας το Χάρακα και με κατεύθυνση προς τα ορεινά, το πρώτο χωριό που θα συναντήσετε είναι ο Αμύγδαλος. Είναι ένα πολύ μικρό αλλά γραφικό χωριό της ορεινής ζώνης των Αστερουσίων χτισμένο στις υπόγειες της κορυφής Μαρουλιά.

ΠΑΡΑΝΥΜΦΟΙ

Το μικρό αυτό χωριό με τους λίγους κατοίκους και τα τρία φιλόξενα καφενεία, είναι σημείο σταθμός για πολλές διαδρομές και δραστηριότητες στην ανατολική ζώνη των Αστερουσίων. Από εδώ, σε μικρή απόσταση, βρίσκεται ο περιήρημος Αμνάς. Ένα εκκλησιαστικό σημείο θέας προς την νότια ακτογραμμή, που κόβει κυριολεκτικά την ανάσα. Κατευθυνόμενοι από τους Παρανύμφους προς τη Μουρνιά, θα συναντήσετε, μετά από 800 περίπου μέτρα, μικρή πινακίδα με ένδειξη Αμνάς. Ακολουθήστε το στενό δρομάκι και παρκάρετε το αυτοκίνητό σας εκεί όπου τερματίζει ο δρόμος. Χαρακτηριστικό σημείο είναι ένα παλιός νερόμυλος που χρησιμοποιούσε τα νερά του χειμάρρου που χύνεται μέσα από το φαράγγι ακριβώς από κάτω σας. Εκτός από το καλοκαίρι, όλες τις άλλες εποχές θα δείτε ενεργό το ρέμα. Οι πιο τολμηροί, μην ακολουθήσετε αυτή την πορεία γιατί πολύ σύντομα θα χρειαστείτε σκοινιά και εξοπλισμούς για να συνεχίσετε με κατάβαση τύπου canyoning. Ακολουθήστε το μονοπάτι που οδηγεί προς την αντίθετη κατεύθυνση και φτάνει στο πέταλο που σχηματίζει ο γκρεμός του Αμνά, από όπου διακρίνεται στο βάθος ο οικισμός των Τριών Εκκλησιών. Σε αυτούς τους εντυπωσιακούς γκρεμούς φωλιάζει ο γυπαετός και το όρνιο, που είναι βέβαιο ότι θα συναντήσετε κατά την περιήγησή σας. Αποφύγετε τα έντονα χρώματα στα ρούχα σας γιατί τρομάζουν τα μεγάλα, πλην όμως ευαίσθητα, αρπακτικά και αν ενδιαφέρεστε για παρατήρηση (birdwatching), προμηθευτείτε τον κατάλληλο οπτικό εξοπλισμό από το κέντρο Πληροφόρησης της κοντινής Εθιάς (χρειάζεται από πριν συνεννόηση με τους αρμοδίους του Δήμου).

Από τους Παρανύμφους επίσης μπορείτε να κατευθυνθείτε και προς τον Κόφινα μέσω ενός παλιού μονοπατιού που με δυσκολία διακρίνεται, αλλά αν έχετε διάθεση για εξερεύνηση ετοιμαστείτε να ανακαλύψετε την πλούσια βιοποικιλότητα του τόπου αυτού με τα τόσο διαφορετικά οικοσυστήματα. Σημείο καταθέθεν είναι το φαραγγάκι που συνδέει τους Παρανύμφους με το επόμενο χωριό, τον Πλατανιά. Ρωτήστε στο χωριό να σας καθοδηγήσουν.

Εάν πάλλι σας ενδιαφέρει να εντυπωθήστε στους λόγους που τα Αστερούσια αποκαλούνται «Άγιο όρος της Κρήτης», ακολουθήστε το χωματόδρομο που οδηγεί έξω από τους Παρανύμφους με κατεύθυνση νοτιοδυτική και

Μονή Αγίου Παύλου

Η Μονή Αγίου Παύλου χρονολογείται από την εποχή της Ενετοκρατίας και λειτουργούσε ως ερημητήριο μέχρι τα μέσα περίπου του 20ου αιώνα. Η επιλογή της θέσης του μοναστηριού δεν ήταν τυχαία· πάνω στο δρόμο σύνδεσης των Παρανύμφων με τη Μονή Κουδουμά, πάνω από τους επιβλητικούς και ιδανικούς για ασκήτεια γκρεμούς και βραχοσπηλιές των Αστερουσίων και, κυρίως, ανατολικά του ιερού κορυφής στον Κόφινα (κορυφή των Αστερουσίων που ανήκει διοικητικά στο Δήμο Γόρτυνας). Επιπλέον, στη ρίζα ακριβώς της πηγαίας υπήρχε πηγή, με αρκετή ποσότητα νερού που είναι ενεργή και στις μέρες μας (στο σημείο αυτό θα βρείτε μια καθοσμιημένη πέτρινη γούρνα).

οδηγεί στο ναό (παλιά μονή) του Αγίου Παύλου. Από εκεί ξεκινάει μονοπάτι καθοσμητη-ρημένο και με επαρκέστατη σήμανση που σας οδηγεί μέχρι λίγο πάνω από το μοναδικό στην Κρήτη χαρουπόδασος, από όπου η διαδρομή σας διακλαδίζεται (υπάρχει σήμανση) και πρέπει να επιλέξετε να κατευθυνθείτε είτε προς τις Τρεις Εκκλησιές είτε προς τη Μονή Κουδουμά. Ό,τι κι αν επιλέξετε, οι συγκινήσεις θα είναι αξέχαστες.

Διαδρομές και υπαίθριες δραστηριότητες γύρω από τους Παρανύμφους

ΦΑΡΑΓΓΙ ΑΓ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ (ΒΟΥΚΟΛΙΑΣ) CANYONING

Βρίσκεται ακριβώς δίπλα, στα δυτικά του μεγάλου φαραγγιού-καταρράκτη του Αμνά.

Είναι αρκετά ανοικτό φαράγγι που καταλήγει σε παραλία δυτικά του οικισμού των Τριών Εκκλησιών.

Οι μεγαλύτερες καταβάσεις του βρίσκονται στην αρχή και ακολουθούν μικρότερες με αρκετό περπάτημα.

Εξυπηρέτησεις:

Κέντρο Πληροφόρησης Εθιάς και κατασκηνωτικό κέντρο. Καφενεία στα χωριά Παράνυμφοι, Εθιά, Αχεντριάς, Τρεις Εκκλησιές

📍 Παράνυμφοι

📍 034° 57.916' N / 025° 07.365' E / 524 υψ.

📍 034° 57.168' N / 025° 07.818' E / 8 υψ.

🕒 3h 🏔️ 4 📏 60 μ.

🕒 2min ➡️ 2min 🏔️ 11 χλμ.

🕒 Όλο το χρόνο 🌸 Χειμώνα, Άνοιξη

ΦΑΡΑΓΓΙ ΑΜΠΑ (Ή ΜΟΥΣΟΥΛΗ)

CANYONING

Το πιο φημισμένο φαράγγι του Δήμου, λόγω του εντυπωσιακού καταρράκτη ύψους 140μ., που είναι και ο μεγαλύτερος καταγεγραμμένος στην Κρήτη και συγκεντρώνει ουσιαστικά τα νερά της λεκάνης των χωριών Αμύγδαλος και Παράνυμφοι.

Η ονομασία του, «Αμπάς», προέρχεται από το λατινικό αββάς (δηλ. ιερέας) από κάποιον από τους πολλούς ασκητές που έβρισκαν καταφύγιο στα Αστερούσια σε παιδιότερες εποχές.

Ο Αμπάς είναι ένα μεγάλο, όμορφο και τεχνικά απαιτητικό φαράγγι που ξεκινάει από το μικρό οροπέδιο νότια της κορυφής του Τιμίου Σταυρού (710μ.), αναπτύσσεται μεταξύ των κορυφών Μονοπόρι (561μ.) και Κεφάλια (610μ.) και καταλήγει στην Παραλία των Τριών Εκκλησιών.

Η κατάβαση του φαραγγιού είναι δύσκολη τεχνικά, καθώς απαιτούνται τέσσερις αλλαγές στον αέρα. Ακολουθούν 21 επιπλέον καταβάσεις και ένα πεζοπορικό τμήμα προς το τέλος. Αποφύγετε την κατάβαση από Δεκέμβριο έως Φλεβάρη, καθώς είναι αναπαραγωγική περίοδος για τα αρπακτικά που χρησιμοποιούν τα απόκρημνα βράχια του ως τόπο φωλεοποίησης και αναπαραγωγής.

Εξυπηρέτησεις:

Κέντρο Πληροφόρησης Εθιάς και κατασκηνωτικό κέντρο. Καφενεία στα χωριά Παράνυμφοι, Εθιά, Αχεντριάς, Τρεις Εκκλησιές.

📍 Παράνυμφοι

📍 034° 57.925'N / 025° 07.933'E / 460 υψ.

📍 034° 57.270'N / 025° 08.161'E / 0 υψ.

🕒 7 h 🏔️ 5 < \ 45 μ. \ 22

🏃 5min ➡️ 0min 🏊 8,7 χλμ.

🕒 Όλο το χρόνο 🌧️ Χειμώνα, Άνοιξη

8) ΠΑΡΑΝΥΜΦΟΙ ΤΡΕΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ

ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ

Παράνυμφοι > Ναός Αγίου Παύλου > Χαρουπόδας > Τρεις Εκκλησιές

Το μονοπάτι προσφέρει εξαιρετική θέα προς το Λιβικό πέλαγος και τις ακτογραμμές των Αστερουσίων, που βυθίζονται απότομα στη θάλασσα σχηματίζοντας όρμους και θαλασσοπηλίες μοναδικές στην Κρήτη.

Από την έξοδο των Παράνυμφων, προχωρήστε περίπου 1 χλμ. σε βατό χωματόδρομο μέχρι το βυζαντινό ναό του Αγίου Παύλου όπου παρκάρετε και ξεκινάτε την πεζοπορία στο καλοδιατηρημένο μονοπάτι που κατηφορίζει προς την ακτογραμμή.

Στη μέση περίπου υπάρχει πινακίδα που δείχνει προς Τρεις Εκκλησιές και προς Μονή Κουδουμά. Ακολουθείτε την πρώτη και παρακάτω συναντάτε το μεγαλύτερο φυσικό χαρουπόδας στην Ευρώπη. Το μονοπάτι συνεχίζει παράκτια μέχρι τις Τρεις Εκκλησιές που είναι κτισμένες στην έξοδο του φαργιού του Αμπά.

Για την επιστροφή έχετε δύο επιλογές: (α) να έχετε από πριν μεταφέρει ένα αυτοκίνητο στις Τρεις Εκκλησιές για να ξανανέβετε στους Παράνυμφους, (β) να πεζοπορήσετε άλλο ένα τρίωρο περίπου ανηφορίζοντας από το μονοπάτι της «Κλεισούρας» προς στους Παράνυμφους. Η ανάβαση γίνεται σε μονοπάτι εμφανές αλλά αρκετά δύσβατο.

🏠 Παράνυμφοι, Τρεις Εκκλησιές

📏 6,7 χλμ

🕒 2,5 ώρες (κατηφορική διαρκώς)

📍 34° 57.608'N / 25° 7.170'E (Ναός Αγίου Παύλου)

📍 34° 57.199'N / 25° 8.128'E (Τρεις Εκκλησιές)

🚶 Χαραγμένο μονοπάτι με σήμανση

⬆️ Μεσαίος

👉 Όλο το χρόνο (προσοχή τις βροχερές ημέρες)

🏠 Καφενεία λειτουργούν στους Παράνυμφους και κατά την καλοκαιρινή περίοδο, ταβέρνες, καφενεία και καταλύματα στις Τρεις Εκκλησιές

ΠΛΑΤΑΝΙΑΣ

Ο ακρότατος από δυτικά οικισμός του Δήμου Αρχανών-Αστερουσίων (ακριβώς στα όρια με το Δήμο Γόρτυνας) είναι ο Πλατανιάς. Ένα μικρο, γραφικό, σχεδόν ακατοίκητο, χωριουδάκι με πολλά εγκαταλελειμμένα σπίτια που, παρά την ερειπωδή κατάστασή τους, μπορεί κάποιος να διακρίνει την τυπική αρχιτεκτονική των ορεινών σπιτιών του Ηρακλείου.

Κάτω από το χωριό έχει ένα ωραίο σημείο για πικ νικ δίπλα από ένα ρυάκι που ποτίζει τις καρυδιές, τις μυγδαλιές και τις συκίες που στολίζουν το τοπίο. Σε αυτό το σημείο με το όνομα Καρυές (καρυδιές), καθίστε να αψογκραστείτε τον ωραίο τόπο και ακούστε τα αρπακτικά να κάνουν κύκλους από πάνω σας ακολουθώντας τα θερμικά ρεύματα. Παρατηρήστε επίσης, ότι αυτό το υδρόρεμα κατεθύνεται, όπως και τα δεκάδες άλλα, προς τους γκρεμούς κοντά στον Αμπά, χαράζοντας το έδαφος με πολύ χαρακτηριστικές ρωγμές που εξελίσσονται με το χρόνο σε φαράγγια.

Αν είστε εδώ άνοιξη θα αντικρύσετε ένα πράσινο χαλί στα πόδια σας. Εάν είστε φθινόπωρο, γευτείτε τα τρυφερά καρύδια από τις γερικές αλλά παραγωγικές καρυδιές, αλλά με προσοχή στον επιθετικό πετεινό της φιλόξενης κυρίας Μαρίας, που με τον σύζυγό της είναι οι τελευταίοι κάτοικοι του ωραίου χωριού.

ΠΥΡΓΟΣ

Χηλιομετρική απόσταση από Ηράκλειο: 49,5 χλμ

Υπηρεσίες: Δημοτικό Κατάστημα, Κ.Ε.Π., Κ.Α.Π.Η., αστυνομικό τμήμα, πυροσβεστική υπηρεσία, περιφερειακό ιατρείο, τράπεζες, ταχυδρομείο, παραδοσιακές ταβέρνες και καφενεία, εμπορικά καταστήματα, δημοτικό αναψυκτήριο, καταλύματα, λαϊκή αγορά.

Ο Πύργος είναι το μεγαλύτερο χωριό της ρίζας των Αστερουσίων. Το κεφαλοχώρι της περιοχής όπου συγκεντρώνονται οι περισσότερες υπηρεσίες εξυπηρέτησης των κατοίκων της νότιας πλευράς του Δήμου.

Η ιδιαίτερα ευνοϊκή χωροθέτησή του έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη και ανάδειξή του σε κεντρικό οικισμό της νότιας πλευράς του Δήμου, αλλά και της ευρύτερης περιοχής της Μεσαράς. Όντας χτισμένος στους πρόποδες των επιβλητικών Αστερουσίων, αλλά και ανάμεσα και πάνω σε λόφους που του παρείχαν καλή οπτική προς όλη την πεδιάδα, του εξασφάλιζε προστασία έναντι εισβολέων παλαιότερων εποχών. Το ίδιο το όνομά του δηλώνει την οχυρωματική του θέση, ενώ, κατά μια υπόθεση, συνδέεται με τον ενετικό Πύργο που ήταν χτισμένος στην κορυφή του «Απάνω Πύργου», του βραχώδη και άγονου λόφου στα ανατολικά του χωριού.

Αργαλειοί και υφαντική τέχνη

Ο Πύργος είναι ένας από τους λιγροταύς θύλακες του Δήμου, αν όχι ολόκληρης της Κρήτης, όπου μπορείτε να ενυμερωθείτε για την υφαντική τέχνη του νησιού και να δείτε αργαλειούς και γνήσια υφαντά στο χώρο του ΚΑΠΗ και στην κεντρική αγορά του χωριού αντίστοιχα. Η παραδοσιακή λαϊκή υφαντική και κεντητική τέχνη στην Κρήτη έχει να δείξει μια μακροχρόνια παράδοση αλλά και μια σύγχρονη πηλοΐα παραγωγή. Τα ξομπησιαστά και πηλομιαστά υφαντά της Κρήτης γίνονται με τη χρήση μαλλιού, λινναριού, βαμβακιού και μεταξίου στους παραδοσιακούς αργαλειούς που διαθέτουν τα περισσότερα σπίτια στα ορεινά χωριά. Τα διακοσμητικά μοτίβα, εκτός από τα διάφορα γεωμετρικά σχήματα, δανείζονται εικόνες από τη φύση αλλά και από ανθρώπινες δραστηριότητες. Τα μάλλινα κιλίμια, οι πατανίες, τα πολυχρώμα σακίδια (οι λεγόμενες «βούργιες»), τα βαμβακερά ή λινά σεντόνια, πετσέτες και τα μεταξωτά φορέματα και είδη ρουχισμού είναι από τα συνθέστερα προϊόντα της κρητικής υφαντικής τέχνης. Τα κεντητά της Κρήτης φημίζονται για τις πολυχρώμες παραστάσεις τους με θέματα τόσο από τη φύση και την καθημερινή ζωή όσο και από μοτίβα δανεισμένα από την μινωική και βυζαντινή παράδοση του νησιού. Τα κεντητά και τα υφαντά σε πολλές περιπτώσεις συνοδεύονται από πλεκτές δαντέλες σε υπέροχα σχέδια και μοτίβα.

Ο Πύργος περιβάλλεται και από 3 ρέματα με εποχικούς χειμάρρους που συγκεντρώνουν τα βρόχινα νερά αυτής της πλευράς των Αστερουσίων καλύπτοντας τις ανάγκες ύδρευσης των κατοίκων και άρδευσης των καλλιεργειών τους στη Μεσαρά, την πιο εύφορη πεδιάδα της Κρήτης που απλώνεται στα πόδια του χωριού. Οι κάτοικοι ασχολούνται κυρίως με τη γεωργία και παράγουν λάδι, επιτραπέζια σταφύλια και μεγάλη ποικιλία λαχανικών.

Ο Πύργος είναι και κέντρο πολιτιστικών και άλλων εκδηλώσεων για τα χωριά του νότιου τμήματος του νομού Ηρακλείου, πολλές από τις οποίες διοργανώνονται στο τεχνητό αλσούλιο που θα συναντήσετε στα ανατολικά του χωριού. Τα τελευταία χρόνια έχει θεσμοθετηθεί και η διοργάνωση του πυργιανού καρναβαλιού. Στο Πύργο λειτουργεί επίσης παιδική βιβλιοθήκη, ένας ζωτικός χώρος για τους μικρούς μαθητές που προσφέρει πλήθος δραστηριοτήτων.

ΤΙ ΝΑ ΔΕΙΤΕ

Λόφος του «Κακόπληγου»: Είναι ο ένας από τους λόφους όπου είναι χτισμένος ο Πύργος και από εδώ ξεκινά παλιό μη συντηρημένο μονοπάτι που ένωνε παλιά τον Πύργο με το χωριό Μουρνιά.

Λόφος της «Κεφάλας»: Ακόμα ένας λόφος του Πύργου στην κορυφή του οποίου είναι χτισμένο το εκκλησάκι του Αγίου Παντελεήμονα. Από εδώ ξεκινά παλιό και μη συντηρημένο μονοπάτι που οδηγεί στο χωριό Πρινιά.

Η κοιλάδα των Καράβων: Ανάμεσα στους δύο λόφους Κακόπληγο και Κεφάλη σχηματίζεται μία μικρή κοιλάδα, η κοιλάδα των Καράβων, ή αλλιώς, Καβούσι, με πυγαία νερά και πηλοΐα δεινρώδη βλάστηση κυρίως από πηλάνια και καρυδιές. Τα νερά της εκεί πηγής του Αγίου Μάμα διοχετεύονται από αγωγούς κινούσαν τους αλευρόμυλους που υπήρχαν στη δυτική πλευρά του Κακόπληγου. Από εκεί τα νερά των αλευρόμυλων με τοξωτό κρεμαστό αγωγό διοχετεύονταν πάνω από το χείμαρρο στην απέναντι πλευρά και, συνεχίζοντας με άλλο αγωγό με τη μορφή αλυσίδας, κινούσαν άλλους αλευρόμυλους. Υποστηρίζεται ότι υπήρχαν 18 τέτοιοι αλευρόμυλοι. Λόγω της οριζόντιας φτερωτής που είχαν, κατατάσσονται στο βυζαντινό τύπο αλευρόμυλων, ενώ από την κτιριακή τους αρχιτεκτονική πιστεύεται ότι κάποιοι χτίστηκαν την περίοδο της Ενετοκρατί-

ας και άλλοι επί Τουρκοκρατίας, αλλά πάντα με την ίδια δομή και αρχιτεκτονική.

Λόφος «τα Αρχοντικά» με τους ημίλευκους γρανιτένιους βράχους, όπου είχε την έδρα του ο ενετός τοπικός άρχοντας και από αυτόν πήρε το όνομά της η περιοχή. Δίπλα και βόρεια αυτής της κατοικίας υπήρχε πηγή διαμορφωμένη σε περίτεχνη κρήνη για την ύδρευση του άρχοντα, η οποία σώθηκε με το όνομα Αρχόντισσα. Ελάχιστα ερείπια τόσο της κατοικίας όσο και της κρήνης σώζονται μέχρι σήμερα για να εκπέμπουν την αίγλη και την αύρα της εποχής.

Εκκλησίες: Ναός της Αγίας Ειρήνης / δίκλιτος ναός του Αγίου Γεωργίου και Αγίου Κωνσταντίνου, διακοσμημένος με αξιόλογες τοιχογραφίες, ενώ στην κτητορική επιγραφή αναφέρεται η χρονολογία 1314-1315. Ναός της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος και πολιούχος του χωριού (όπου σύμφωνα με την παράδοση, υπήρχε μοναστήρι με καλόγριες) / Ναός του Αγίου Ραφαήλ / Ναός της Αγίας Παρασκευής και του Προφήτη Ηλία.

Πανηγύρι του Πύργου στις 5-6 Αυγούστου.

ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΜΕ ΑΦΕΤΗΡΙΑ - ΣΤΑΘΜΟ ΤΟΝ ΠΥΡΓΟΥ

ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ

- Διαδρομή γύρω από τους Κάραβους (δεν ανήκει στο επίσημο δίκτυο των πεζοπορικών διαδρομών του δήμου, αλλά εύκολα μπορείτε να τη βρείτε, ενώ η περήγηση σε αυτή είναι χαμηλής δυσκολίας)

ΠΟΔΗΛΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ

- Π.Δ.3 Κύκλος Πύργου - Χάρακα
- Π.Δ.4 Αχεντριάς - Πύργος

3) ΚΥΚΛΟΣ ΠΥΡΓΟΥ - ΧΑΡΑΚΑ

ΠΟΔΗΛΑΤΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ

Πύργος > Χάρακας > Αγιά Φωτιά > Στέρνες > Άγιος Νικόλαος > Πλάτανιάς > Παράνυμφοι > Πρινιάς > Πύργος

Η αφετηρία βρίσκεται στο χωριό Πύργος και τα πρώτα 7 χλμ. είναι γρήγορα ευθείακά, σε στενά μονοπάτια μέσα από ελαιώνες και έδαφος κυρίως αφράτο με πατούρες ανά σημεία. Στη μέση αυτού του κομματιού και διασχίζο-

ντας το χωριό Χάρακας, η διαδρομή περνάει από άσφαλτο με μια σύντομη ανηφόρα και ξαναμπάινει σε άγριο τσιμέντο και στενά χωμάτινα μονοπάτια, φτάνοντας στο χωριό Στέρνες. Εκεί ξεκινάει και η κύρια ανηφόρα της διαδρομής, υψηλής δυσκολίας, καθώς διαρκεί 9 σταθερά ανηφορικά χιλιόμετρα και έχει μέση κλίση 7,6% και μέγιστη έως 12%.

Το έδαφος είναι λεπτό χώμα με λίγα χαλίκια, μικρές πέτρες και αυλακώσεις σε σημεία. Μετά το ξεκόρφισμα (1000 μ) και ένα μικρό επίπεδο κομμάτι που ακολουθεί, ξεκινάει η πολύ γρήγορη κατάβαση, εξίσου διαρκής, με επίσης έντονες κλίσεις που αρχικά φτάνουν το -12% και σταδιακά ισιώνουν περίπου 5 χλμ. μετά τον Πλάτανιά, φτάνοντας στους Παράνυμφοις.

Ο δρόμος, όμοιος με αυτόν της ανάβασης, έχει κάποιες στροφές χαλασμένες από τις βροχές. Στο 27^ο χλμ. ξεκινάει η δεύτερη και τελευταία ανηφόρα 2,75 χλμ. και κλίσης 4,5% και περνάει από το χωριό Πρινιάς. Ακολουθεί ακόμα μία πολύ γρήγορη κατάβαση και ο τερματισμός στον Πύργο.

▲ 33,6 χλμ ▲▲▲ Υψηλός

🏠 35° 0.405'N / 25° 9.152'E (Πύργος)
35° 0.736'N / 25° 7.194'E (Χάρακας)

📍 Ταβέρνες, καφενεία και καταλύματα, καθώς και δημαρχείο στον Πύργο

ΠΡΙΝΙΑΣ

Εάν κινείστε με όχημα 4X4, ή ποδήλατο τύπου mountain, διαθέτετε αρκετή εμπειρία και αντοχή, και θέλετε να απολαύσετε μια από τις πιο συναρπαστικές ορεινές διαδρομές των Αστερουσίων, κατευθυνθείτε από τον Πύργο προς το μικρό χωριό του Πρινιά που ξεφυτρώνει στη μέση των άδεντρων βουνών. Από εκεί συνεχίστε την πορεία σας μέσα από απότομους φιδωτούς δρόμους προς τις Τρεις Εκκλησιές. Αποφύγετε τις καταβάσεις όταν φυσάει πολύ δυνατός αέρας (εάν είστε με ποδήλατο).

ΤΡΕΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ

Το χωριό των Αστερουσίων αντλεί τη φήμη του ουσιαστικά από το φαράγγι και τον καταρράκτη του Αμπά που, όταν είναι ενεργός (από τέλη φθινοπώρου μέχρι τέλη άνοιξης) σχηματίζει υδατόπτωση 140 μ., το τελευταίο χαρουπόδασος του νησιού και τις καταπληκτικές παραλίες και ακτογραμμές που ξεδιπλώνονται δυτικά και ανατολικά του.

Το δομημένο περιβάλλον του εποχικού παρθεριστικού οικισμού δεν θα πρέπει να σας αποτρέψει από το να τον επισκεφτείτε, μια και εκτός από τα συγκλονιστικά τοπία που θα δείτε και τις διαδρομές που μπορείτε να κάνετε, θα απολαύσετε μεζέδες και ρακές στα ταβερνάκια, και αν βρεθείτε εδώ στην καθιερωμένη Αυγουσιτιάτικη γιορτή κακαβιάς, χορούς και μουσικές από ντόπια μουσικά σχήματα.

Το όνομα του οικισμού οφείλεται στις τρεις εκκλησιές, τη Μεταμόρφωση Σωτήρα, τον Άγιο Γεώργιο και της Παναγίας που βρίσκονται στο χωριό.

Χαρουπόδασος

Το χαρουπόδασος των Τριών Εκκλησιών βρίσκεται σε μια από τις πιο απομονωμένες περιοχές στην Ευρώπη, είναι πολύ δύσκολη προσβάσιμη, καθώς ένας πολύ δύσβατος χωματόδρομος μήκους 10χλμ. που ξεκινάει από τους Παράνυμφους, διατρέχει τα άγρια Αστερούσια Όρη και καταλήγει στην παραλία. Αφού φτάσετε στις Τρεις Εκκλησιές, πρέπει να συνεχίσετε δυτικά, μετά τον λόφο του χωριού, ως την παραλία της Ψιλής Άμμου (ή του Όρνιου).

Οι πηλινές των βουνών που καταλήγουν στην παραλία είναι κατάφυτες από μεγάλες χαρουπιές. Το χαρουπόδασος των Τριών Εκκλησιών είναι το μεγαλύτερο φυσικό χαρουπόδασος στην Ευρώπη, ενώ παράλληλα είναι σχεδόν άγνωστο σε όλους. Οι ανθεκτικές χαρουπιές (ή ξυλοκερατιές) ευδοκιμούν στις άνυδρες και βραχώδεις περιοχές και βρίσκονται σε αρκετή απόσταση η μία από την άλλη.

Ο καρπός τους μοιάζει με σκληρό φασόλι και είναι σκληρός και γλυκός. Παλαιότερα οι Κρητικοί τον έτρωγαν σαν γλυκό, ενώ ακόμη εξακολουθεί να αποτρέπει υγιεινό υποκατάστατο της σοκολάτας. Ακόμα, τον χρησιμοποιούσαν για την κατασκευή κινηματογραφικού φιλμ. Παλαιότερα τα ξηρά μέρη της Κρήτης αποτελούσαν ιδανικές περιοχές για την καλλιέργεια των χαρουπιών για την παραγωγή ζωοτροφών, αλλά η καλλιέργεια τους σήμερα έχει μειωθεί δραματικά.

Παραλίες

Οι ακτογραμμές του Δήμου, στα νότια των Αστερουσίων φιλοξενούν ορισμένες από τις πιο εντυπωσιακές παραλίες της Κρήτης, με πλήθος θαλάσσιων σπηλιών και αλτικών που έχουν γίνει πόλος έλξης για λουόμενους. Οι παραλίες αυτές εκτός από ωραίες είναι στην πλειονότητά τους ερημικές λόγω του δύσβατου της περιοχής. Για να τις προσεγγίσει κανείς, πρέπει να διανύσει πολλά χιλιόμετρα σε χωματόδρομους όχι πάντα στρωτούς (προτιμντέο όχημα 4Χ4) και συχνά πεζοπορία από το σημείο στάθμευσης του αυτοκινήτου. Η λιθοβολία δε των νότιων ακτογραμμών ευνοεί τη δημιουργία πλήθους ενάλιων σπηλαιοίων που εμφανίζουν μια ιδιαίτερη ποικιλομορφία, με πάμπολλες εκπλήξεις για τους λάτρεις των καταδύσεων και του κανό θαλάσσης.

Ξεκινώντας από τα ανατολικά, η πρώτη παραλία που θα συναντήσετε είναι του Τσούτσουρα. Στο μέσον της περίπου διακόπτεται απαλά από τις εκβολές του εποχικού χειμάρρου του φαλαγγιού «Μίντρης» που αποτελεί και φυσικό όριο ανάμεσα στο Δήμο Αρχανών-Αστερουσίων (στον οποίο ανήκει ο Πέρα Τσούτσουρας) και το Δήμο Μινώα Πεδιάδος (στον οποίο ανήκει ο Τσούτσουρας). Συνοδικά η παραλία του Τσούτσουρα, είναι από τις πιο τουριστικά αναπτυγμένες, με ομπρέλλες θαλάσσης και πλήθος από ταβερνάκια, καταλύματα και παντοπωλεία, που όμως λειτουργούν μόνο την καλοκαιρινή περίοδο (από τέλη άνοιξης και μέχρι Οκτώβρη). Από τον Τσούτσουρα θα βρείτε να ενοικιάσετε κανό ή ποδήλατα θαλάσσης, ακόμα και καϊκία που σας μεταφέρουν στις γειτονικές παραλίες οι οποίες δεν προσεγγίζονται παρά μόνο με διάπλου.

Κατευθυνόμενοι προς τα δυτικά, η πρώτη παραλία που θα συναντήσετε μετά τον Τσούτσουρα είναι το Μαριδάκι (με τον ομώνυμο εποχικό οικισμό). Η υπέροχη βοτσαλωτή παραλία αποτελεί ουσιαστικά την έξοδο των δύο φαλαγγιών που ξεκινούν από τον Αχεντριά, ενώνονται στη θέση του Λιχνιστή και με ενιαία κοίτη καταλήγουν στη θάλασσα.

Στο Μαριδάκι, το καλοκαίρι λειτουργούν ταβέρνες και λίγα δωμάτια προς ενοίκιαση και μπορείτε να το προσεγγίσετε με κανό θαλάσσης, με τα πόδια, δια μέσου του μονοπατιού που ξεκινάει από τον Τσούτσουρα, ή με αυτοκίνητο από τον Αχεντριά (από δύσβατο χωματόδρομο).

Αν έχετε την τύχη να κάνετε τον διάπλου των νότιων παραλιών με κανό θαλάσσης, συνεχίζοντας την πορεία σας προς τα δυτικά, θα εκπλαγείτε αντικρίζοντας από τη θάλασσα την πράσινη θωρίδα από φοίνικες που διακόπτει το καφεκόκκινο πετρώδες και άγονο έδαφος του βουνού στο βάθος. Το σημαντικό αυτό φοινικόδασος σηματοδοτεί την άφιξη στην καταπληκτική παραλία του Αγίου Νικήτα, κάτω από το ομώνυμο μοναστήρι. Το μοναστήρι είναι κατάφυτο από ελαιόδεντρα και άλλα οπωροφόρα δέντρα, ενώ διαθέτει ένα συγκρότημα με αρκετά κελιά όπου μπορούν να διανυκτερεύσουν και επισκέπτες κατόπιν συνεννόησης με το επιστάτη που διαμένει μόνιμα εκεί.

Από τη Μονή ξεκινάει μικρό μονοπάτι με 230 σκαλοπάτια που καταλήγει στην παραλία. Μια από τις ωραιότερες παραλίες της νότιας ακτογραμμής του νησιού, με βότασαο και ορατά τα σημάδια τεκτονικών κινήσεων, στον καθρέφτη του ρήγματος που βυθίζεται απότομα στη θάλασσα. Στην παραλία του Αγίου Νικήτα συνθίζεται κάθε άνοιξη να κατεβάζουν οι κτηνοτρόφοι τα πρόβατά τους για μπάιο, με σκοπό την καθαριότητα και την υγιεινή των ζώων.

Αν περπατήσετε λίγα μέτρα δυτικότερα από την κεντρική παραλία, θα βρεθείτε κοντά στην άκρη του Ακρωτηρίου Γεράνι. Εκεί υπάρχει ένας μοναχικός φοινίκας, σχηματισμένος από τον Άγιο Νικήτα. Ο πιο συνηθισμένος τρόπος για να έρθετε ως εδώ (αν δεν είστε ήδη εδώ με κανό), είναι να οδηγήσετε στην πιο συνωραπιστική διαδρομή του Δήμου (κακοτράχαλος χωματόδρομος) που ξεκινά από τον Αχεντριά και καταλήγει στη Μονή του Αγίου Νικήτα μετά από 15χλμ.

Στην ευθεία του φοινικόδασους και λίγο δυτικότερα από την παραλία του Αγίου Νικήτα διαμορφώνεται σειρά πανέμορφων ερημικών παραλιών (όπως το Καλάμι) με δύσμορφα βράχια, τρύπες και γουργουθία όπου εγκλωβίζεται το θαλασσινό νερό και εξατμίζεται σιγά-σιγά, σχηματίζοντας αλκίες από όπου οι ντόπιοι συλλέγουν θαλασσινό αλάτι και το διοχετεύουν στην αγορά.

Αν δεν κινείστε με κανό, επιχειρήστε να περπατήσετε όσο αντέχετε κατά μήκος της ακτογραμμής προς τα δυτικά. Θα ανακαλύψετε εντυπωσιακούς γεωλογικούς και λιθολογικούς σχηματισμούς, και καλά κρυμμένους φιδωτούς όρμους και θαλασσοσηλίες.

Από το σημείο που διακόπτεται η πεζοπορική περιήλωση σε αυτούς του όρμους, λόγω των απόκρημνων βράχων και γκρεμών, ξεκινάει το ομορφότερο τμήμα των νότιων ακτών του Δήμου. Σε όλη αυτή την ακτογραμμή υπάρχουν μικρές και μεγάλες σπηλιές κατάλληλες για υποβρύχια εξερεύνηση. Το Πετριγιάνι, μια πολύ μικρή βοτσαλωτή παραλία που περιτριγυρίζεται από ψηλά βράχια, σχηματίζεται στην έξοδο του στενού φαραγγιού Κακοπέρατος στην περιοχή Σκιαδάκι, που ξεκινάει 10χλμ. νότια του χωριού Αχεντριάς.

Η επόμενη παραλία, οι Άσπες (ετυμ. κατολισθήσεις) είναι σαν να ξεπροβάλλει από παραμύθι. Η πρόσβαση σε αυτή γίνεται μόνο με βάρκα και κανό θαλάσσης. Το κοντινότερο λιμανάκι βρίσκεται στις Τρεις Εκκλησιές και στον Τοούτσορα από όπου ένα караβάκι εκτελεί ημερήσιες εκδρομές.

Παραδίπλα υπάρχει ένα στενό μικρό φαράγγι που καταλήγει στη μικροσκοπική παραλία Πρικοβλήδα, με κάθετα βράχια (του φαραγγιού) που την προστατεύουν από τον ήλιο. Η Αλυκέβρα στα Σφακίδια, με τα καταγάλανα νερά και μια εντυπωσιακή θαλάσσια σπηλιά σε σχήμα δέλτα βρίσκεται πιο δυτικά και προστατεύεται ανατολικά από το Ακρωτήριο της Αλυκαπόντας. Η τοποθεσία της Αλυκέβρας θεωρείται πολύ σημαντική για τους βοσκούς γιατί ανατολικά του Ακρωτηρίου υπάρχει πηγή με γλυκό νερό όπου ξεδιψούν τα πρόβατα τους.

Συνεχίστε προς την παραλία Καμινάκι η οποία σχηματίζεται στην έξοδο του Περιβολιανού Φαραγγιού, που ξεκινάει από την περιοχή Περβόλια ΝΔ της Εθιάς. Η πρόσβαση στην παραλία είναι δυνατή μόνο μέσω θαλάσσης, καθώς η περιοχή και το φαράγγι είναι πολύ δύσβατα. 400μ. δυτικότερα, στη περιοχή Άγιο Πνεύμα υπάρχει μια δεύτερη παραλία με χαλίκι, όχι τόσο όμορφη όσο το Καμινάκι.

Ακριβώς δίπλα σχηματίζεται μια μικρή πανέμορφη παραλία με χοντρή άμμο, το Πλυσίμο που επίσης αποτελεί απόληξη ενός από τα δεκάδες απότομα φαράγγια των Αστεροσίων. Η πρόσβαση δεν είναι εύκολη, αλλά όχι κι ακατόρθωτη, εκτός βεβαια αν έχετε βάρκα. Και σε αυτή την παραλία έπληναν παλαιότερα οι βοσκοί τα πρόβατά τους, απ' όπου και αντλεί το όνομά της.

100μ. δυτικότερα ανοίγεται ο Βοιδομάτης ή Βουιδόματος όπου καταλήγει το πανέμορφο αλλά τεχνικό φαράγγι Μεσοσφήνη με ψηλά τοιχώματα και άγρια βράχια. Μέσα στη θάλασσα υπάρχουν δύο βράχια και στα ανατολικά ένα μεγάλο σπήλαιο που, κατά την ντόπια παράδοση, είναι το Μάτι του Βοδιού (ή βοιδόματι)! Η πρόσβαση εδώ μπορεί να γίνει μέσω του δύσβατου χωματόδρομου που ξεκινάει από τις Τρεις Εκκλησιές και κατευθύνεται ανατολικά.

Δίπλα ακριβώς βρίσκεται η ωραία και πολυσύνναστη παραλία του Κωλοβρέχτη που βρίσκεται κάτω από τις πολλές στροφές που κατεβαίνουν από τους Παρανύμφους. Την παραλία αυτή προτιμούν οι περισσότεροι λουόμενοι του οικισμού των Τριών Εκκλησιών, που είναι χτισμένος στην έξοδο του φαραγγιού του Αμνά. Τα τοιχώματα του άγνωστου αυτού φαραγγιού φιλοξενούν τη μεγαλύτερη αποικία όρνιων στην Ελλάδα αλλά και τη Νότια Ευρώπη, αλλά και το μοναδικό στην περιοχή γυπαετό (*Gypaetus barbatus*), το σπανιότερο και υπό εξαφάνιση είδος αρπακτικού της Ευρώπης.

Αμέσως δυτικότερα, στην έξοδο του φαραγγιού της Αγίας Παρασκευής σχηματίζεται μια αμμουδερή παραλία η Παخιά Άμμος, περιτριγυρισμένη από το μεγαλύτερο χαρουπόδαο της Ευρώπης. Στην Παχιά Άμμο οδηγεί ένας σύντομος χωματόδρομος από τον οικισμό. Εδώ φωλιάζουν και οι απειλούμενες χελώνες *caretta caretta*.

Δυτικά της παραλίας και κάτω από το χαρουπόδαο, στην περιοχή Όρνιος, σχηματίζονται πολλές ενάλιες σπηλιές όπως ο Γλυκός Κόλυμπος (κάπου εδώ υπάρχει μια πηγή με γλυκό νερό). Ανάμεσα στο Όρνιο και στο Γλυκό Κόλυμπο υπάρχει μεγάλη υποθαλάσσια σπηλιά με πολύ μικρό άνοιγμα στο ύψος της θαλάσσης αλλά εντυπωσιακό διάκενο, όταν μπει κανείς μέσα. Η σπηλιά προσεγγίζεται και υποβρυχίως από υποθαλάσσια τρύπα που οδηγεί στο ίδιο σημείο.

Μικρό γραφικό χωριουδάκι, σχεδόν ακατοίκητο, που χάνεται μέσα στο καφε-γκρι της πέτρας των Αστερουσίων. Θα το συναντήσετε στη διαδρομή από τους Παρανύμφους προς την Εθιά ή αντίστροφα. Το χωριό υπάρχει τουλάχιστον από το 1853 οπότε και αναφέρεται για πρώτη φορά σε διοικητική καταγραφή επί Ενετοκρατίας. Η Μουρνιά είναι το χωριό αναφοράς για όσους αποφασίσουν να κατέβουν το τεχνικό φαράγγι «Μεσοσφήνη».

ΦΑΡΑΓΓΙ ΜΕΣΟΣΦΗΝΙ

CANYONING

Το Μεσοσφήνη βρίσκεται μεταξύ των οικισμών Μουρνιά και Πρινιά. Ξεκινάει ένα χιλιόμετρο έξω από τη Μουρνιά και ενώ αρχικά είναι κλειστό, στη συνέχεια ανοίγει και σχηματίζει μεγάλες καταβάσεις. Είναι από τα λίγα γνωστά φαράγγια στη Κρήτη με δύο συνεχόμενες μεγάλες καταβάσεις (70μ. και 80μ.).

Είναι πολύ ωραίο φαράγγι με πολύ ενδιαφέροντες σχηματισμούς, όπως καλὰ σμιλεμένα από το νερό βράχια, σταλαγμιτικά στους μεγάλους καταρράκτες και τεράστιους ογκόλιθους στη κοίτη του. Το Μεσοσφήνη συλλέγει τα νερά από το οροπέδιο του Κάτω Κάμπου που βρίσκεται ανάμεσα στις κορυφές Σάκκος (709μ.), Αγγελόμανδρα (689μ.) και Σκυλιές (725μ.) και σε περίοδο βροχοπτώσεων διαρρέεται από μεγάλες ποσότητες νερού. Η έξοδος του φαράγγιού βρίσκεται στην παραλία Βοϊδόματος.

Εξυπηρέτησεις:

Κέντρο Πληροφόρησης Εθιάς και κατασκευαστικό κέντρο. Καφεενεία στα χωριά Παράνυμφοι, Εθιά, Αχεντριάς, Τρεις Εκκλησιές.

 Μουρνιά

 034° 58.087'N / 025° 09.514'E / 465 υψ.

 034° 57.386'N / 025° 09.565'E / 5 υψ.

 4 h   3 < 80 μ. | 12

 3min → 0min   6,8 χλμ.

 Όλο το χρόνο   Χειμώνα, Άνοιξη

Το Ροτάσι (αρχαίο Ρύτιον) βρίσκεται στις βόρειες κλιτύς των Αστερουσίων, στους πρόποδες του υψώματος Ασφεντυλιάς. Ήταν μία από τις αρχαίες πόλεις της κεντρικής Κρήτης των Αρχαϊκών - Ελληνιστικών χρόνων και μία από τις πόλεις που ο Όμηρος αναφέρει στην Ιλιάδα ότι έλαβε μέρος στον Τρωικό Πόλεμο.

Στη Ροτασανή Κεφάλια υπάρχουν σήμερα τα ερείπια της αρχαίας πόλης Ρύτιον. Γύρω από το λόφο και χαμηλά έχει αποκαλυφθεί εκτεταμένη νεκρόπολη των γεωμετρικών χρόνων με στοιχεία χρήσης από τους μινωικούς χρόνους. Ιδιαίτερα σημαντικός είναι ο γεωμετρικός θολωτός τάφος που ανέσκαψε ο Ν. Πλάτων και ο οποίος περιείχε πάνω από 40 ταφές, σημαντικό αριθμό αγγείων αλλήλ και μια σαρκοφάγο, όπως επίσης πολλά σιδερένια όπλα, περόνες, πόρπες, ασημένιες καρφίδες και μία χρυσή, καθώς και χρυσούς δακτυλίους και ελάσματα με τα οποία διακοσμούσαν τα ενδύματα των νεκρών.

Μέρος των ευρημάτων εκτίθενται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου. Αξιολόγα είναι και τα ευρήματα των μινωικών χρόνων, όπως ο θησαυρός χάλκινων εργαλείων και όπλων που βρέθηκε στη θέση Ασπροελίβαδα, σε χώρο όπου έχει εντοπιστεί μινωικός οικισμός, όπως και ομάδα επιτραπεζιακών λίθινων αγγείων από οφείτη από τη θέση Λιβαδείτς. Τέλος, στη θέση Ξερόκαμπος έχει ανασκαφεί τμήμα ρωμαϊκής εγκατάστασης και στις θέσεις Εμπασός και Φαρμακαρά έχει ανακαλυφθεί γεωμετρικό νεκροταφείο.

Τρεις εκκλησιές της περιόδου της Ενετοκρατίας (1211-1669) βρίσκονται πάνω στο λόφο της Κεφάλας, ο ναός του Αγίου Ευμενίου στην κορυφή που έχει σήμερα αναστηλωθεί, ο ερειπωμένος ναός του Αγίου Ιωάννη στη ανατολική κλιτύ και ο ναός του Αγίου Γεωργίου στη βόρεια πλαγιά μέσα στο χωριό.

Από το χωριό ξεκινάει ένα ωραίο μονοπάτι που ανέκαθεν συνέδεε τον οικισμό με την Εθιά. Σχετική σήμανση και οδηγίες θα βρείτε στην αφετηρία του μονοπατιού.

7) ΡΟΤΑΣΙ-ΕΘΙΑ-ΡΟΤΑΣΙ

ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ
κυκλική διαδρομή

Ροτάσι > Εθιά > Φαράγγι Χαυγά (Βορνό) > Ροτάσι

Το μονοπάτι είναι ευδιάκριτο και ξεκινά μέσα από το χωριό Ροτάσι. Η διαδρομή είναι ανηφορική και περνάει από γεωλογικούς σχηματισμούς, όπως ο «Τάφος του Περιστερά», μία εντυπωσιακή δολίνη βάθους 15-20 μ., που έχει προέλθει από κατάρρευση οροφής σπηλαίου. Συνεχίζοντας, περνάτε από το «Ρούσο Εγκρεμό», ένα σύμπλεγμα πτυχώσεων του ασβεστόλιθου που κορυφώνονται στη θέση «Λαγκάδι στις Τρύπες». Στην ίδια τοποθεσία υπάρχει πηγή νερού. Πιο πάνω το μονοπάτι διασταυρώνεται με το δρόμο τον οποίο αφήνετε πίσω σας και συνεχίζετε με κατεύθυνση προς Εθιά, όπου και τερματίζει το πρώτο τμήμα της διαδρομής. Στην Εθιά περάστε από το κέντρο ενημέρωσης επισκεπτών, όπου θα ενημερωθείτε για την προστατευόμενη περιοχή των Αστερουσίων, θα παρακολουθήσετε ντοκιμαντέρ, θα προμηθευτείτε έντυπα, ενώ μπορείτε και να κατασκηνώσετε, αν το επιθυμείτε.

Για όσους αντέχετε, συνεχίστε την πορεία σας προς το φαράγγι της Εθιάς, ή φαράγγι Χαυγά ή Βορνό φαράγγι. Πρόκειται για μια παλιά γιδοστράτα που πλέον δύσκολα διακρίνεται και που απευθύνεται σε ορειβάτες ή έμπειρους πεζοπόρους, γιατί κατά μήκος της υπάρχουν κάποια ιδιαίτερα επικίνδυνα τμήματα και δεν είναι εμφανή τα σημεία από όπου περνάει, (εάν διαθέτετε gps μπορείτε να πάρετε τις συντεταγμένες της διαδρομής από την ιστοσελίδα προβολής του Δήμου www.archanes-asterousia.gr). Για το μονοπάτι προς το Βορνό φαράγγι ακολουθήστε το δρόμο από το Κέντρο Πληροφόρησης, στρίψτε δεξιά στο δρομάκι αμέσως μετά το καφενείο και προχωρήστε ευθεία μέχρι να βγείτε στον επαρχιακό δρόμο Εθιάς-Αχεντριά, τον οποίο διασχίζετε για να συνεχίσετε μέσα από τα χωράφια με κατεύθυνση προς το φαράγγι.

Καθώς το μονοπάτι είναι παλιά γιδοστράτα, είναι πολύ εύκολο να το χάσετε, γι' αυτό ρωτήστε τους ντόπιους κτηνοτρόφους τοποθεσίες και τοπωνύμια όπως «στο γαλανό χαράκι», «στ'

Απατσανού το ρυάκι» (πηγή νερού), το πλάτωμα «ο Σταυρός», «ο Γέρο-τρόχαλος» (ανοικτό μιτάτο), «στο Σουβλωτό Μουρί», «στους Κάτω Πόρους» με το γραφικό εκκλησάκι, «στον Ανάνω Πόρο» με τις ασβεστολιθικές πτυχές, στο «πλάτωμα του Κάστελου», όπου πρέπει να δείξετε τη δέουσα προσοχή μια και αρχίζει και γίνεται επικίνδυνο λόγω της χαλικώδους πηλγιάς και που κορυφώνεται σε επικινδυνότητα μέχρι το επόμενο μεγάλο νεροφάγωμα. Η Σπηλιάρα», μια μεγάλη βραχοσκεπή, που διακρίνεται από μακριά, σηματοδοτεί την έξοδο από το φαράγγι. Το μονοπάτι τελειώνει στην κοίτη του φαραγγιού απ' όπου πρέπει να αρχίσετε να κατευθυνέστε προς τα δυτικά για να φτάσετε στο Ροτάσι. Πολλή προσοχή στα συρματοπλέγματα που θα συναντήσετε σε όλη την πορεία σας τα οποία, αφού ανοίξετε, θα πρέπει απαραίτητα να κλείσετε αφού περάσετε... είναι ο άγραφος νόμος των βουνών σε όλη την Κρήτη.

🏠 Ροτάσι, Εθιά, Μεσοχωριό, Πύργος

📏 9,7 χλμ Ροτάσι-Εθιά: 4,4 χλμ
Βορνό φαράγγι: 5,3 χλμ

🕒 6 ώρες Ροτάσι-Εθιά: 2 ώρες
Βορνό φαράγγι: 4 ώρες

📍 35° 0.542'N / 25° 10.731'E (Ροτάσι)

📍 34° 59.325'N / 25° 11.563'E (Εθιά)

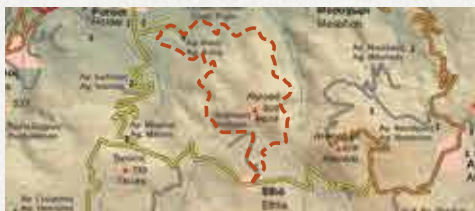
🗺 Ροτάσι-Εθιά: Χαραγμένο μονοπάτι
Βορνό φαράγγι: Γιδοστράτα χωρίς σήμανση

📏 Ροτάσι-Εθιά: Μέτροις

Βορνό φαράγγι: Υψηλός - σημεία εκτεθειμένα στο κενό

🗨 Άνοιξη, καλοκαίρι, φθινόπωρο (αποφύγετε τις ημέρες με υψηλές θερμοκρασίες λόγω της συνεχούς έκθεσης στον ήλιο)

🏠 Ταβέρνα και καφενείο στην Εθιά. Ξενώνας Ενορίας Εθιάς για διαμονή με μικρό αντίτιμο, κατόπιν συνεννόησης με την ενορία (ρωτήστε στο χωριό). Κατασκηνωτικός χώρος διαθέσιμος στο κοινό στο κέντρο ενημέρωσης επισκεπτών στην Εθιά (στον προαύλιο χώρο του παλιού σχολείου της Εθιάς - πληροφορίες για το πώς μπορείτε να μείνετε, από το Δήμο). Καφενεία, παντοπωλεία και ταβέρνες στο Ροτάσι και Μεσοχωριό

ΕΘΙΑ

Η Εθιά είναι ένας οικισμός που έχει κηρυχθεί παραδοσιακός. Αποτελεί τυπικό δείγμα κρητικού ορεινού χωριού πάνω στην οροσειρά των Αστερουσίων (σε υψόμετρο 740μ.) ανάμεσα σε πέντε βουνοκορφές. Είναι ένας τόπος άκρως εντυπωσιακός και πολύ καλά διατηρημένος, χάρη στις προσπάθειες των ίδιων των κατοίκων που επί χρόνια εργάζονται ακούραστα για την αναστήλωση κτιρίων, την πλακόστρωση καλντεριμίων και, κυρίως, για να παραμείνει το χωριό τους ζωντανό, παρά τις δυσκολίες που δημιουργεί η απομακρυσμένη θέση του.

Το όνομα Εθιά (Ιτέα - Ιτιά) είναι φυτωνυμικής προέλευσης, όπως και άλλα χωριά της περιοχής (Αμύγδαλος, Μουρνιά). Οι θρύλλοι λένε για ένα μεγάλο δέντρο με πελώρια κλαδιά που πρόσφερε τον ίσκιο του σε ντόπιους και περαστικούς και κάτω από τη φυλλωσιά του στήνονταν φαγοπότια και γλέντια. Σήμερα δεν θα βρείτε τα ίχνη του θρυλικού αυτού δέντρου, παίρνοντας όμως τον ανηφορικό δρόμο που σκαρφαλώνει στο γυμνό πέτρινο βουνό πάνω από το Ροτάσι, η ματιά πέφτει πρώτα στα νεαρά καταπράσινα πεύκα που αλλιάζουν απότομα το τοπίο καθώς φτάνετε στην είσοδο του χωριού. Είναι ένα αλσύλλιο που φύτεψαν πριν χρόνια οι ίδιοι οι κάτοικοι και που σήμερα έχει γίνει μια όαση πρασίνου στην άδενδρη κορυφογραμμή των Αστερουσίων.

Οι κάτοικοι ασχολούνται με την κτηνοτροφία αλλά και τη γεωργία. Κύρια προϊόντα είναι τα παράγωγα της εκτροφής αιγοπροβάτων (κρέας, γάλα και τυροκομικά προϊόντα) το λάδι και η σταφίδα, όπως επίσης και τα κτηνοτροφικά φυτά.

Η Εθιά είναι γνωστή και για τον Εθιανό Πηδηχτό, μια ενδιαφέρουσα παραλλαγή του κρητικού πηδηχτού που δε χορεύεται πουθενά αλλού στην Κρήτη.

Για την Εθιά έχει γυριστεί ντοκιμαντέρ με τίτλο «Το Παλατάκι των Αορίων» του Βασίλη Παναγιωτακόπουλου.

Εκκλησίες και θρησκευτικές παραδόσεις

Οι εκκλησίες του χωριού είναι η Παναγία (του 1909), και ο Προφήτης Ηλίας. Ο Προφήτης Ηλίας με το παμπάλαιο ξυλόγλυπτο τέμπλο είναι χτισμένος σε ένα ύψωμα με πανοραμική θέα. Κατά μια παράδοση, χτίστηκε το 1874 μέσα σε μία μόνο μέρα, καθώς το χρονικό περιθώριο που είχε δώσει ο πασάς για το χτίσιμο

της εκκλησίας ήταν από το ξημέρωμα ως το ηλιοβασίλεμα.

Εδώ γίνεται κάθε χρόνο μεγάλο πανηγύρι προς τιμή του Προφήτη Ηλία.

Το 2007 προς τιμήν του καλογέρου του Αγίου Όρους Ευμενίου που καταγόταν από την Εθιά, χτίστηκε στο κέντρο του χωριού ξενώνας όπου φιλοξενούνται οδοιπόροι, αλλά και... πολλές εκδηλώσεις.

Μέχρι πρόσφατα (το 1965) σωζόταν μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ιεροτελεστία στην Εθιά, το ζώσιμο του χωριού. Οι γυναίκες για να ξορκίσουν κάποιο κακό που απειλούσε το χωριό, πήγαιναν καθεμιά μπαμπάκι στην εκκλησία για να το ευλογήσει ο παπάς. Από εκεί ξεκινούσαν να το κάνουν νήμα και να τυλίγουν γύρω-γύρω το χωριό. Το νήμα το άφηναν γύρω από το χωριό για σαράντα ημέρες και μετά το μάζευαν και το χρησιμοποιούσαν για να φτιάξουν κεριά.

Κέντρο ενημέρωσης για την προστατευόμενη περιοχή των Αστερουσίων και κατασκηνωτικό κέντρο Εθιάς.

Στην είσοδο του χωριού, ερχόμενοι από το Ροτάσι, θα συναντήσετε το παλιό Δημοτικό Σχολείο (πλέον δεν λειτουργεί) που με πολύ μεράκι και κόπο αναστήλωσαν οι ίδιοι οι κάτοικοι του χωριού (Σύνδεσμος Ανάπτυξης Εθιάς). Ρωτήστε στα καφενεία του χωριού να σας ανοίξουν το σχολείο για να «ταξιδέψετε» στην ιστορία του μέσα από παλιό φωτογραφικό υλικό, παραδοσιακές κρητικές φορεσιές και άλλα κειμήλια που συγκεντρώσαν οι χωριανοί και εκθέτουν στον χώρο αυτό που τον φροντίζουν σαν το σπίτι τους.

Το 2011 ο Δήμος Αρχανών-Αστερουσίων προσπάθησε να ξαναζωντανέψει, όχι μόνο μνήμες, αλλά και το ίδιο το χωριό, φέρνοντας δράσεις όπως παιδικές κατασκηνώσεις, και σήμερα, ένα κέντρο πληροφόρησης για την Προστατευόμενη περιοχή. Το κέντρο πληροφόρησης θα λειτουργήσει μετά τα μέσα του 2015 στον προαύλιο χώρο του σχολείου από όπου θα μπορείτε να πάρετε πληροφορίες και έντυπα για τον ορεινό όγκο, τη βιοποικιλότητά του και για δραστηριότητες που μπορείτε να κάνετε σε όλο το Δήμο. Επίσης, στον εσωτερικό χώρο του σχολείου θα μπορείτε να δείτε ντοκιμαντέρ και ταινίες που έχουν γυριστεί για το Δήμο και για την προστατευόμενη περιοχή. Επιπλέον, θα μπορείτε να δειξέτε εξοπλισμό για δραστηριότητες όπως παρατήρηση πουλιών, ποδηλασία κ.ά. Εκτός από το κέντρο ενημέρωσης, στην αυλή λειτουργεί ένας πλήρως διαμορφωμένος και σύγχρονος κατασκηνωτικός χώρος, όπου μπορείτε να διαμείνετε με δικές σας σκηνές ή δανειζόμενοι από το κέντρο. Ο κατασκηνωτικός χώρος παρέχει σκιάστρα για να στήσετε τις σκηνές, τουαλέτες, υπαίθρια ντουζ, βρύσες, μικρή κουζίνα και τραπέζοκαθίσματα.

Μη χάσετε...

Εάν έχετε όχημα 4Χ4 μη χάσετε την οδική διαδρομή νότια της Εθιάς που ακολουθεί διάφορους χωματόδρομους και περνάει από εντυπωσιακά σημεία του τοπίου και του αναγλύφου. Τα πιο χαρακτηριστικά είναι ο λάκκος του Κουρουπά, ένα βαθύ νεροφάγωμα που αποκαλύπτει το γεωλογικό φαινόμενο της δημιουργίας φαράγγιων, την περβόλα με το ωραίο ασβεστολιθικό έδαφος, το χρωματιστό περβόλι από κάτω ακριβώς και το εκκλησάκι της Αγίας Ειρήνης και τις ποτίστρες, μια σειρά από σκαλισμένες σε πέτρα γούρνες για το πότισμα των ζώων.

Καθαθοηλεκτική

Μια από τις αρχαιότερες χειροτεχνικές δραστηριότητες της κρητικής λαϊκής τέχνης είναι η καθαθοηλεκτική που τα τελευταία χρόνια βρίσκεται σε παρακμή. Με τη χρήση θυγερών κλαδιών από θαμνώδη φυτά ή καλάμια κατασκευάζονταν πολλά από τα χρηστικά αντικείμενα της αγροτικής και ποιμενικής ζωής.

Σήμερα συνεχίζει να ανθεί η καθαθοηλεκτική στο χωριό Εθιά και Ροτάσι. Δείγματα της τέχνης αυτής μπορείτε να αναζητήσετε στις πλατείες των χωριών.

Πρόσφατα, κυκλοφόρησε το βιβλίο «Εθιά: πώς να σε ξεχάσω» (Εκδόσεις Ίανος) όπου καταγράφονται με γλαφυρότητα και ακρίβεια συνθήκες των κατοίκων της Εθιάς και των Αστερουσίων, ήθη, έθιμα και ο τρόπος ζωής τους.

ΦΑΡΑΓΓΙ ΧΑΥΓΑ - ΒΟΡΝΟ

CANYONING

Αφού περάσετε από το κέντρο ενημέρωσης επισκεπτών στην Εθιά, όπου θα ενημερωθείτε για την Προστατευόμενη Περιοχή των Αστερουσίων, συνεχίστε την πορεία σας προς το Βορνό φαράγγι (ή Εθιανό, ή Χαυγά) που είναι το μεγαλύτερο φαράγγι της βόρειας πλευράς των Αστερουσίων. Από ψηλά διακρίνονται τα χαρακτηριστικά πετρώματα πηλκώδους ασβεστόλιθου που κατά τόπους είναι σαθρά και χρειάζεται πολύ προσοχή για πιθανές κατολισθήσεις. Από την είσοδο του φαράγγιού διακρίνεται το ύψωμα του Ασφεντηλιά με τα σπάνια απολιθώματα που έχει εντοπίσει το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης και που, όταν μελετηθούν, θα προσθέσουν σημαντική γνώση για την παλαιοντολογική ιστορία του νησιού. Το φαράγγι διαρρέεται από νερό μόνο

μετά από έντονες καταιγίδες, είναι σε γενικές γραμμές ανοικτό και στην έξοδό του έχει μεγάλο πεζοπορικό κομμάτι. Συναντά τον ποταμό Αναποδάρη, που ποτίζει τη μεγάλη πεδιάδα της Μεσαράς. Το φαράγγι μπορεί να το διασχίσει κάποιος και πεζοπορικά.

Εξυπηρέτησεις:

Κέντρο Πληροφόρησης και κατασκηνωτικό κέντρο Εθιάς. Καφενεία και ταβέρνες στην Εθιά.

 Εθιά

 034° 59.512'N / 025° 11.834'E / 670 υψ.

 035° 00.559'N / 025° 11.839'E / 282 υψ.

 3,5 h 3 < 37 μ.

 5min 0min 10,8 χλμ.

 Όλο το χρόνο Χειμώνα, Άνοιξη

ΜΕΣΟΧΩΡΙΟ

Είναι το τρίτο μεγαλύτερο χωριό της βόρειας ρίζας των ανατολικών Αστερουσίων, στην ανατολική έξοδο του Βορνού φαραγγιού που το συνδέει με το ορεινό κομμάτι του Αχεντριά. Το Μεσοχωριό που πήρε το όνομά του, κατά μια παράδοση, όταν ήλθαν και εγκατοίκησαν οι κάτοικοι των γύρω χωριών το σημερινό χωριό που βρισκόταν στο μέσο περίπου των υπολοίπων (Μεσοχωριό). Έχει ενεργό οικιστικό πυρήνα με οικονομία που στηρίζεται στο λάδι, στα σταφύλια και στα κηπευτικά. Αξίζει να επισκεφθείτε το ναό της Παναγίας του 1570, του Αγ. Βλάσιου, το ξωκλήσι του Μιχαήλ Αρχαγγέλου στους Πεντάμη και το ιστορικό διατηρητέο κτίριο του Δημοτικού Σχολείου.

ΧΑΡΑΚΙ

Την ονομασία του οφείλει σε μεγάλο χαράκι που βρίσκεται στη μέση του χωριού.

ΜΑΔΕΣ, ΒΟΡΙΑΣ, ΚΑΛΥΒΙΑ

Χωριά μικρά και γραφικά που βρίσκονται στο ανατολικό όριο του Δήμου.

ΑΧΕΝΤΡΙΑΣ

Ο Αχεντριάς, ή Οχεντριάς (το χωριό με τις πολλές Οχέντρες, φίδι της Κρήτης) είναι από τα πιο χαρακτηριστικά δείγματα ζωντανού κτηνοτροφικού χωριού των Αστερουσίων. Χωροθετείται σε ένα μικρό καλλιεργημένο οροπέδιο δυτικά του Ασφεντυλιά, και βορειότερα από τους γκρεμούς και τα φαράγγια που καταλήγουν στη νότια ακτογραμμή. Η αισθητική αξία του οροπεδίου του Αχεντριά είναι μεγάλη, όπως και η οικολογική του σημασία για τη διατήρηση της βιοποικιλότητας της Προστατευόμενης Περιοχής των Αστερουσίων.

Οι περισσότεροι κάτοικοι του χωριού ασχολούνται με την κτηνοτροφία και λιγότερο με τη γεωργία. Τα κυριότερα προϊόντα που παράγουν είναι τα παράγωγα της εκτροφής αιγο-

προβάτων (κρέας, γάλα και τυροκομικά προϊόντα) και είναι γνωστής ποιότητας και γεύσης το τυρί που παράγεται εδώ, στα ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής μιτάτα της περιοχής.

Το χωριό βρίσκεται κάτω από το βουνό Ασφεντυλίας, ιδανικό γεωγραφικό σημείο για ζεύξεις σχεδόν για όλη τη Νότια Κρήτη, αφού δεν έχει πολλά εμπόδια. Αυτός είναι ο λόγος που το 1970 εγκαταστάθηκε στην κορυφή του, στα 970,43μ., κεραία τηλεόρασης που ομολογούμενως αλλησιώνει την απολαυστική θέα προς ολόκληρη τη πεδιάδα της Μεσαράς, το Κρητικό Πέλαγος και τη νήσο Ντία. Σε αυτό το βουνό βρίσκεται σε εξέλιξη έρευνα από το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης για ένα πολύ σπάνιο απολιθώμα ζώου που εικάζεται ότι έζησε εδώ και μέχρι σήμερα δεν έχει ταυτοποιηθεί με κανένα προηγούμενο.

Από τον Αχεντριά ξεκινούν μερικά από τα ωραιότερα πεζοπορικά μονοπάτια της ορεινής αυτής ζώνης. Πινακίδες με χάρτες και περιγραφές που θα σας βοηθήσουν να τα προσεγγίσετε με ασφάλεια, θα βρείτε στις αφετηρίες

των μονοπατιών. Τα πιο ωραία είναι η διαδρομή που ανέκαθεν συνέδεε τον Αχεντριά με το ιερό μοναστήρι του Αγίου Νικήτα, με το περίφημο φοινικόδασος και την πηγή νερού, την Κεφαλοβρύση. Στη θάλασσα της παραλίας του Αγίου Νικήτα, οι κτηνοτρόφοι, ακόμα και σήμερα, γύρω στα τέλη της άνοιξης, συνηθίζουν να κάνουν μπάνιο τα πρόβατά τους για να τα καθαρίζουν.

Άλλες δύο ωραίες διαδρομές συνδέουν τον Αχεντριά με τον παραθαλάσσιο οικισμό Μαριδάκι δια μέσου δύο φαραγγιών. Το ένα είναι το Λιγιοφάραγγο και το άλλο ο Λιχνιστής.

ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ, ΓΙΟΡΤΕΣ

Ναοί του χωριού είναι του Αγίου Δημητρίου, της Κοίμησης της Θεοτόκου, του Αγίου Χαράλδους και του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου. Στις 6 Αυγούστου εορτάζεται με πανηγύρι στον Αχεντριά η Μεταμόρφωση του Σωτήρα.

4) ΑΧΕΝΤΡΙΑΣ - ΠΥΡΓΟΣ

ΠΟΔΗΛΑΤΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ

Αχεντριάς > Εθιά > Μουρνιά > (εναλλακτικά) Τρεις Εκκλησιάς > Πρινιάς > Πύργος

Η διαδρομή ξεκινά από τον Αχεντριά. Στην αρχή είναι ανηφορική 2,5 χλμ. με συνεχείς, αλλιά σύντομες, παλινδρομήσεις κλίσεως που φτάνουν το 9%. Ακολουθεί ένα διαρκές, κυρίως επίπεδο κομμάτι σε πολύ πατημένο χώμα, με γρήγορες στροφές που σύντομα οδηγούν σε ένα εντυπωσιακό άνοιγμα στο 4° χλμ με θέα το Λυβικό Πέλαγος.

Μετά από 6,3 χλμ. η διαδρομή αλλιάζει σε διαρκώς κατηφορική, περνώντας μέσα και από τα πλακόστρωτα καλντερίμια της Εθιάς. Στη συνέχεια εισέρχεται για λίγο σε ταχύτατη ασφαλτίνη κατάβαση πριν ξαναμπει σε χώμα, αφήνει ένα μικρό φαράγγι από αριστερά και περνάει μέσα από το χωριό Μουρνιά.

Η κατάβαση συνεχίζει έως το 15° χλμ. όπου μπορείτε να επιλέξετε να στρίψετε αριστερά για μία τεχνική κατάβαση προς τις Τρεις Εκκλησιάς, συνολικού μήκους 6,4 χλμ. και μέσης κλίσης 7,2%, με μέγιστη έως 11%. Μπορείτε επίσης να επιλέξετε να συνεχίσετε ευθεία έως τη δεξιά στροφή για Πρινιά, όπου ξεκινάει η τελευταία ανηφόρα της διαδρομής μήκους 3,1χλμ. και κλίσης 4,8%, πριν την ταχύτατη κατάβαση για τερματισμό στον Πύργο.

Αχεντριάς - Πύργος 22,8 χλμ.
Αχεντριάς - Τρεις Εκκλησιάς - Πύργος 37,4 χλμ.

Αχεντριάς - Πύργος: Μέτριος
Αχεντριάς - Τρεις Εκκλησιάς - Πύργος: Υψηλός

34° 59.454'N / 25° 13.420'E (Αχεντριάς)

35° 0.405'N / 25° 9.152'E (Πύργος)

Καφενεία στον Αχεντριά. Ταβέρνες, καφενεία και καταλύματα, καθώς και δημαρχείο στον Πύργο

5) ΚΥΚΛΟΣ ΑΧΕΝΤΡΙΑ

ΠΟΔΗΛΑΤΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ

Η διαδρομή ξεκινά μέσα από τον Αχεντριά. Υστερα από 350 μ. στην άσφαλτο του χωριού, η διαδρομή αλλιάζει σε φαρδύ πατημένο χωμάτινο δρόμο με χαλίκια, κυρίως επίπεδο για τα επόμενα 2,5 χλμ.

Εκεί, με φόντο τα επιβλητικά βουνά των Αστερουσίων και τις μαγευτικές παραλίες του Τσουτσουρα και του Μαριδακίου, ξεκινάει το πρώτο μισό της κυκλικής διαδρομής, περίπου 3,5 χλμ., κατηφορικό με γρήγορες αρχικά στροφές και πιο τεχνικό όσο η κλίση αυξάνεται σταδιακά και η διαδρομή εισέρχεται σε πιο στενά κατηφορικά μονοπάτια με μεγάλες πέτρες και νεροφαγώματα.

Ακολουθεί το δεύτερο μισό του κύκλου, με απαιτητική ανηφόρα 6 χλμ. και με μέση κλίση 5,1% και μέγιστη έως 9%. Τα τελευταία 2,5 χλμ. είναι ελαφρώς ανηφορικά μέχρι την επιστροφή στον Αχεντριά.

12,9 χλμ. Μέτριος

34° 59.422'N / 25° 13.509'E (Αχεντριάς)

Καφενεία στον Αχεντριά

9) ΛΙΓΙΟΦΑΡΑΓΓΟ ΚΑΙ ΛΙΧΝΙΣΤΗΣ

ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ

Αχεντριάς > Λιγιοφάραγγο > Λιχνιστής > Μαριδάκι > Πέρα Τσούτσουρας

Από τον Αχεντριά ξεκινούν δύο φαράγγια: το «Λιγιοφάραγγο», που είναι ξερό και διασχίζεται με πεζοπορία, και ο «Λιχνιστής», που απευθύνεται μόνο στους λάτρεις του canyoning. Το πρώτο είναι πεζοπορικό αλλή στην κοίτη του υπάρχουν δύσκολες κατεβάσεις και σκαρφαλώματα. Το μονοπάτι ξεκινά λίγο έξω από τον Αχεντριά.

Πεζοπορείτε μέσα από χωράφια και ξερολιθιές ακολουθώντας τα ίχνη γιδόστρατας και σταδιακά μπαίνετε στην κοίτη του φαραγγιού που ακολουθείτε μέχρι την έξοδό του, στο Μαριδάκι. Προς το τέλος, τα δύο φαράγγια ενώνονται και καταλήγουν με ενιαία κοίτη

στην παραλία. Λίγο πριν το τέλος του δεύτερου φαραγγιού, σχηματίζεται σειρά από πέντε καταράκτες.

Ο τελευταίος, ο Λιχνιστής, έχει πτώση νερού 60 μ. Εντός του Μαριδακίου υπάρχει πηγή νερού που συντηρεί την πλούσια βλάστηση από αιωνόβια πλατάνια και άλλα υδρόφιλα φυτά. Από την πηγή συνεχίζει ανηφορικό μονοπάτι με σκαλοπάτια που καταλήγει στον Τσούτσουρα.

🏠 Αχεντριάς, Μαριδάκι, Πέρα Τσούτσουρας

📏 7,2 χλμ 🕒 3 ώρες

📍 34° 59.422'N / 25° 13.509'E (Αχεντριάς)

📍 34° 59.051'N / 25° 16.842'E
(Πέρα Τσούτσουρας)

🗺️ Γιδόστρατα και κοίτη φαραγγιού. Δεν διαθέτει σήμανση (πρέπει να έχετε gps με τη διαδρομή)

⚠️ Υψηλός

🌧️ Άνοιξη, Καλοκαίρι, Φθινόπωρο (προσοχή στις βροχοπτώσεις και στις υψηλές θερμοκρασίες)

🏠 Καφενεία στον Αχεντριά, ταβέρνες και εποχικά καταλύματα σε Μαριδάκι και Τσούτσουρα

10) ΑΧΕΝΤΡΙΑΣ - ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΗΤΑ

ΠΕΖΟΠΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ

Αχεντριάς > Τούρκου Λάκκος > Φοινικόδασος Αγίου Νικήτα > Μονή Αγίου Νικήτα

Πρόκειται για ένα από τα πιο ενδιαφέροντα μονοπάτια των Αστερουσιών που ανέκαθεν συνέδεε τον Αχεντριά με τη Μονή του Αγίου Νικήτα. Ακολουθείτε το νοτιότερο χωματόδρομο που οδηγεί έξω από το χωριό και σταθμεύετε στην τοποθεσία «Στειρόμαντρα», όπου σταματά ο δρόμος. Από εκεί ξεκινάει η πεζοπορία με κατεύθυνση προς τα ΝΑ. Μόλις περάσετε το ύψωμα, μέσα από το «Στενό Πόρο», διακρίνετε την εποχική μικρή λίμνη «Τούρκου Λάκκος». Μετά τη λίμνη, ακολουθείτε πορεία προς τα ΝΑ, προσπαθώντας να εντοπίσετε τα ίχνη του παλιού μονοπατιού. Μέχρι το σημείο όπου ξεκινάει το απόκρημνο πρηνές του μικρού φαραγγιού, ψάξετε σημάδια στους βράχους που θα σας διευκολύνουν. Από εκεί και κάτω, αραιώνουν, ενώ από ψηλά διακρίνεται η πράσινη θωρίδα του φοινικοδάσους που εί- ναι ο προορισμός σας.

Εκεί υπάρχει η «Κεφαλοβρύση» (πηγή νερού) και το ξωκλήσι του Αγίου Αντωνίου. Το μονοπάτι σταματάει στο χωματόδρομο που ακολουθείτε για να προσεγγίζετε το μοναστήρι του Αγίου Νικήτα, όπου μπορείτε να φιλοξενηθείτε, καθώς και την ερημική παραλία στην οποία οδηγούν σκαλοπάτια ακριβώς κάτω από το μοναστήρι.

- 🏠 Αχεντριάς, Μαριδάκι
- 📏 8 χλμ 🕒 3 ώρες
- 📍 34° 58.938'N / 25° 14.127'E
(Αχεντριάς - Στειρόμαντρα)
- 📍 34° 57.956'N / 25° 15.345'E (Μονή Αγίου Νικήτα)
- 🚶 Γιδόστρατα χωρίς σήμανση
- ⚠️ Μεσαίος. Απαιτείται σχετική εμπειρία στην πεζοπορία γιατί το μονοπάτι δεν είναι εμφανές
- ☀️ Άνοιξη, Καλοκαίρι, Φθινόπωρο (προσοχή στις βροχοπτώσεις και στις υψηλές θερμοκρασίες)
- ☕ Καφενεία στον Αχεντριά. Πηγή νερού «Κεφαλοβρύση», κελιά μοναχών ανοικτά για φιλοξενία κατασκηνωτών στη Μονή Αγίου Νικήτα (κατόνιν συνεννόησης με το μοναδικό μόνιμο κάτοικο της Μονής)

ΜΑΡΙΔΑΚΙ

Το Μαριδάκι από γεωφυσική άποψη είναι εντυπωσιακό. Πρόκειται ουσιαστικά για την εκβολή δύο επιφανειακών ρεμάτων που διασχίζουν δύο από τα πιο ωραία φαράγγια των Αστερουσίων, που ξεκινάνε από το ύψος του Αχεντριά. Τα φαράγγια αυτά ενώνονται 100 περίπου μέτρα πριν την παραλία και σχηματίζουν ένα μικρό δέλτα με βότσαλα που βυθίζονται ομαλά στη θάλασσα διαμορφώνοντας μια γαλαζοπράσινη παραλία ιδανική για κοθύμπι. Σε όλο το μήκος της εκβολής από το σημείο όπου ενώνονται τα υδρορέματα (κοντά στον καταρράκτη Λιχνιστή) και λόγω της κυκλοφορίας νερού όλο το χρόνο, η βλάστηση είναι πλούσια με ψηλά πλατάνια και άλλα υδροχαρή φυτά. Έτσι, κάτω από την παχιά σκιά των δέντρων, θα απολαύσετε εδέσματα και ροφήματα στα ταβερνάκια που λειτουργούν το καλοκαίρι. Εκτός από τα φαράγγια που καταλήγουν εδώ, από τον οικισμό ξεκινούν δύο παραλιακά μονοπάτια. Το ένα με κατεύθυνση προς τον Τσούτσουρα και το άλλο προς τον Άγιο Νικήτα. Και τα δύο είναι πανέμορφα και εύκολα ακόμα και για μη έμπειρους πεζοπόρους.

ΠΕΡΑ ΤΣΟΥΤΣΟΥΡΑΣ²²

Ο Τσούτσουρας ή Τσούτσουρος (από το ενετικό Zuzzuro) βρίσκεται στην έξοδο του επιβλητικού φαραγγιού του Μίντρη. Είναι χτισμένος στην τοποθεσία όπου προϋπήρχε η αρχαία πόλη Ίνατος, επίκειο της αρχαίας πόλης Πριανσού. Εδώ βρίσκεται και το σπήλαιο γνωστό με το όνομα Φυλακές όπου λατρευόταν η Ειληθία, η θεά της γονιμότητας. Στο σπήλαιο έχουν βρεθεί πολλά λατρευτικά αφιερώματα των πιστών στη θεά, όπως χάλκινα και πήλινα ειδώλια ανδρών, εγκύων γυναικών και εργατικών συμπλεγμάτων, κοσμήματα, πήλινοι και χάλκινοι διπλοί πελέκεις, πήλινα ομοιώματα πλοίων, καθώς και αιγυπτιακά ειδώλια από φαγεντιανή.

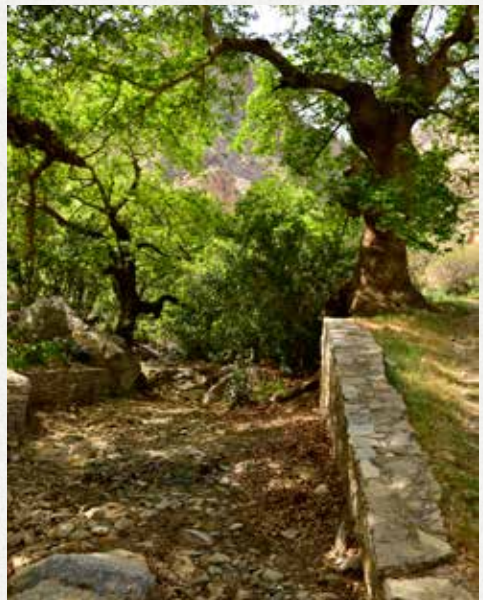
Σε ολόκληρο τον Τσούτσουρο έχουν ανακαφεί τμήματα της ρωμαϊκής και παλαιοχριστιανικής πόλης της Ινάτου. Έχουν αποκαλυφθεί δημόσια και ιδιωτικά κτίρια, εργαστήρια, λουτρά, υδραγωγείο, γέφυρα στον ποταμό Μίντρη που ένωνε τα δύο τμήματα της πόλης, αρχιτεκτονικά υπολείμματα θεάτρου, καθώς και παλαιοχριστιανική Βασιλική. Επίσης σε διάφορα σημεία έχουν εντοπιστεί νεκροταφεία, με σημαντικότερο αυτό στο δυτικό τμήμα του σύγχρονου οικισμού με κτιστούς κιβωτιώσχη-

ΦΑΡΑΓΓΙ ΜΑΡΙΔΑΚΙΟΥ (ΛΙΧΝΙΣΤΗΣ) CANYONING

Το φαράγγι του Λιχνιστή ξεκινάει από την πεδιάδα του Αχεντριά, από την τοποθεσία «Φαραγγούλι», και παίρνει το όνομά του από τον εντυπωσιακό καταρράκτη που σχηματίζεται προς το τέλος του. Το φαράγγι είναι σε γενικές γραμμές σχετικά ανοικτό με ορισμένα πιο στενά σημεία, έχει μεγάλο μήκος και πολλές εναλλαγές στα πετρώματα, όπως η «Πλακούρα», ένας εντυπωσιακός πέτρινος όγκος πλακώδους ασβεστόλιθου. Λίγο πριν καταλήξει στη θάλασσα σχηματίζεται μια σειρά από πέντε καταρράκτες, ο τελευταίος από τους οποίους είναι ο εντυπωσιακός «Λιχνιστής», ύψους 65 μέτρων.

Εξυπηρέτησεις: Καφενεία και ταβέρνες στον οικισμό Μαριδάκι (εποχική λειτουργία) και καταλύματα στο γειτονικό οικισμό Τσούτσουρα (εποχικά).

📍 Μαριδάκι
📍 034° 59.786'N / 025° 14.573'E / 460 υψ.
📍 034° 58.584'N / 025° 16.294'E / 0 υψ.
🕒 3 h 📶 2+ 📶 65 μ.
🕒 5min ➡ 5min 🕒 10 χλμ.
🕒 Όλο το χρόνο 🕒 Χειμώνα, Άνοιξη

μους τάφους των υστερορωμαϊκών χρόνων. Στο ανατολικό άκρο και συγκεκριμένα στη θέση Αιλιόρι έχει ανασκαφεί τμήμα μινωικού οικισμού. Στον Πέρα Τσούτσουρο η ακτή είναι γεμάτη πανέμορφες σπηλιές και μοναδικούς καρστικούς σχηματισμούς. Από εδώ φαίνονται δύο παράλληλες βουνοκορφές που οι ντόπιοι ονομάζουν Δία και Ήρα καθώς τους θυμίζουν δύο ξαπλωμένα κορμιά. Από εκεί ξεκινούν τα Αστερούσια Όρη, που αγκαλιάζουν από νότια την εύφορη κοιλάδα της Μεσαράς.

ΦΑΡΑΓΓΙΑ

Για τους λάτρεις του canyoning, εδώ υπάρχουν δύο φαράγγια: του Τσούτσουρα και της Τρούλλας (Τσουτσουράκι). Και τα δύο διαρρέονται από χειμάρρους το χειμώνα και την άνοιξη και είναι στεγνά κατά το καλοκαίρι και φθινόπωρο. Το φαράγγι του Τσούτσουρα έχει μήκος περίπου 1,5 χλμ., βρίσκεται στον Τσούτσουρα και αποτελεί ένα από τα πολλά δύσβατα φαράγγια της περιοχής. Ξεκινάει από την τοποθεσία Σφακιάς και η έξοδός του βρίσκεται κοντά στο χωριό, στην περιοχή Λαρινάκι όπου τα πετρώματα είναι πολύ εντυπωσιακά.

Λίγα μέτρα δυτικά του Φαραγγιού του Τσούτσουρα ανοίγεται σαν μία στενή μαχαίριά στο σκληρό πέτρωμα, το λίγο μικρότερο Τσουτσουράκι. Η είσόδός του βρίσκεται λίγο δυτικά από την εντυπωσιακή Τρούλλα του Τσούτσουρα στην περιοχή Μελί Λάκκος (ο τόπος, το κοίλωμα που παράγει αρκετό μέλι) και η έξοδός του στην περιοχή Στάουσσα, λίγο έξω από το χωριό.

ΤΟ ΦΑΡΑΓΓΙ ΤΟΥ ΜΙΝΤΡΗ

Το φαράγγι του Μίντρη ξεκινάει κοντά στο χωριό Φίλιπποι της Μεσαράς και καταλήγει στο λιμάνι του Τσούτσουρα, οριοθετώντας ουσιαστικά τη διοικητική διαίρεση του Πέρα Τσούτσουρα και του Τσούτσουρα, αφού διανύσει απόσταση 6 χλμ. Είναι πολύ ανοικτό φαράγγι, χωρίς κάθετα τοιχώματα, ξηρό το καλοκαίρι και πολύ εύκολο για πεζοπορία. Κατά μήκος του ποταμού συναντάμε ερείπια της αρχαίας πόλης. Η πεζοπορία μπορεί να γίνει από το μέσο του φαραγγιού, ξεκινώντας από το δρόμο που οδηγεί στον Τσούτσουρα. Το μονοπάτι διέρχεται μέσα και δίπλα στην κοίτη του ποταμού Μίντρη, όπου τα κυριότερα δέντρα είναι χαρουπιές. Στο μέσο της διαδρομής, στο Περδικόνερο, υπάρχει πηγή με πόσιμο νερό.

ΦΑΡΑΓΓΙ ΤΣΟΥΤΣΟΥΡΑ

CANYONING

Το μικρότερο σε μήκος φαράγγι των Αστερουσίων (μήκους περίπου 1,5 χλμ.). Στο πρώτο μέρος του είναι ανοικτό και έχει και πεζοπορικό τμήμα. Μετά το μέσον του γίνεται απότομο και στενό με μεγαλύτερες καταβάσεις και όμορφα πετρώματα μέχρι την έξοδό του. Η παροχή νερού είναι ικανοποιητική από το Δεκέμβρη μέχρι τα τέλη της άνοιξης και διασχιζεται όλους τους μήνες του χρόνου χωρίς κανένα πρόβλημα. Λίγο πριν το τέλος του (πριν την έξοδο του οικισμού προς Κερατόκαμμο) ακολουθήστε το μονοπάτι στα αριστερά για να αποφύγετε ένα κομμάτι με πυκνή βλάστηση και μικρές καταβάσεις.

Εξυπηρέτησεις: Καφενεία, ταβέρνες και καταλύματα στον Τσούτσουρα.

 Τσούτσουρος

 034° 59.884' N / 025° 17.584' E / 263 υψ.

 034° 59.395' N / 025° 17.709' E / 7 υψ.

 2 h 2 32 μ. \ 13

 20min 10min 6,6 χλμ.

 Όλο το χρόνο Χειμώνα, Άνοιξη

ΒΙΒΛΙΑ

- **Βασιλάκης**, «Κρήτη: Φυσικό Περιβάλλον - Ιστορία - Μουσεία - Αρχαιολογικοί χώροι και Μνημεία».
- **Μπρομπίρακης Γ.**, «Canyoning στα φαράγγια της Κρήτης», εκδ. Road, 2007
- **Παναγιωτάκης Γ.**, Κρήτη: τι πρέπει να γνωρίζετε
- **Ριζόπουλος Παν.**, «Ιερά και Σεβασμία Μονή Αγίου Γεωργίου Επαναστήση Ηρακλείου Κρήτης», Ηλεκτρονική Μηνιαία Ορθόδοξη Εκκλησιαστική Εφημερίδα
- **Σπανάκης Σ.**, «Κρήτη: Τουρισμός, Ιστορία, Αρχαιολογία», Α' και Β' τόμος, Εκδ. Σφακιανός, 1964.
- **Σπανάκης Σ.** «Πόλεις και Χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων», Εκδ. Ίανος, 2006.
- **Συριόπουλος Γ.Θ.**, «Η προϊστορική κατοίκηση της Ελλάδος», Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, Αρ. 139, Αθήναι, 1994.
- **Τζορπανάκη Χρυσούλα**, «Οι Αρχάνες και η αρχιτεκτονική τους», Εκδ. Χ.Τζορπανάκη, 2002
- **Χανιώτης Άγγελος**, «Οι Αρχάνες στα ιστορικά χρόνια (100μ.Χ.-100μ.Χ.)».
- **Ψιδάκης Ν.**, «Μοναστήρια και Ερημητήρια της Κρήτης», Εκδ. Καρμάνωρ, 2002.
- **Ψιδάκη Μ. & Ν.**, Κρητική παραδοσιακή κουζίνα: Το θαύμα της κρητικής διατροφής, εκδ. Καρμάνωρ, Ηράκλειο 2001.
- **Ψιδάκη Μ. & Ν.**, Τα βότανα στην κουζίνα: Μαγειρική με επιλογές από το φαρμακείο της φύσης, εκδ. Καρμάνωρ, Ηράκλειο 2001.
- **Ψιδάκης Ν.**, Λαϊκές Τελετουργίες στην Κρήτη - έθιμα στον κύκλο του χρόνου, εκδ. Καρμάνωρ, Ηράκλειο 2005.
- **Ψιδάκης Μ. & Ν.**, Ο πολιτισμός της ελιάς: Το ελαιόλαδο, εκδ. Καρμάνωρ, Ηράκλειο 2003.
- **Buondelmonti C.**, Περιγραφή της Νήσου Κρήτης: Ένας γύρος της Κρήτης στα 1415, Εκδ. Μικρός Ναυτίλος, 2002.
- **Pashley**, Travels in Crete.
- **Σκουντάκης Εμμ.**, «Αρχαία Ελτυνα: Το Όνομα της Πόλης μέσα από τις Πηγές», στο Μυλοποτάκη Αικ. Κ. (επιμ.), Ελτυνα - Sconavi - Κουνάβοι. Από τα Αρχαϊκά στα Νεότερα Χρόνια, Ηράκλειο 2007, σ. 47-65.

ΜΕΛΕΤΕΣ

- Ειδική Περιβαλλοντική Μελέτη Αστερουσίων, Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης, ΕΝΔΙΑΙΤΗΜΑ.
- Το Φυσικό Περιβάλλον του Γιούχτα, Κ.Β. Παραγκαμιάν, Οργανισμός Ανάπτυξης Βασιλείων - Κάτω Αρχανών - Σκαληνίου-Αρχανών
- Διαχειριστικό Σχέδιο Γιούχτα, («Έργα για την προστασία διαχείριση & ανάδειξη του Γιούχτα και ένταξή του στο οικολογικό αρχαιολογικό πάρκο Γιούχτα») ειδική περιβαλλοντική μελέτη οικολογικού αρχαιολογικού πάρκου Γιούχτα, ΕΠΕΜ, ΥΠΕΧΩΔΕ, 1999
- Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δήμου Αρχανών Αστερουσίων 2011-2013, Πεζά, 2011

- Αντωννάκη Ειρήνη, «Δαμάντρι ένα μινωικό κέντρο στην ανατολική Μεσάρα», περίληψη εισήγησης στο 11ο ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΡΗΤΟΛΟΓΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ.
- Το Ηράκλειο και ο Νομός του, έκδοση Νομαρχία Ηρακλείου.

WEBSITES

- Επίσημη ιστοσελίδα ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ για τους αρχαιολογικούς χώρους της Ελλάδας (Πρόγραμμα ΟΔΥΣΣΕΑΣ) odysseus.culture.gr
- Επίσημη ιστοσελίδα της ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΣ ΑΡΚΑΛΟΧΩΡΙΟΥ ΚΑΣΤΕΛΛΙΟΥ ΚΑΙ ΒΙΑΝΝΟΥ ΙΕΡΟ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑ «ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΗΤΑΣ» ΑΧΕΝΤΡΙΑ» imakb.gr/Mitropoli_Agios_Nikitas.htm
- Επίσημη ιστοσελίδα του ΙΤΕ-Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών - Ψηφιακή Κρήτη: Αρχαιολογικές Θέσεις» digitalcrete.ims.forth.gr
- Επίσημη ιστοσελίδα «Πολιτιστική Πύλη αρχιπελάγους Αιγαίου», **Ίδρυμα Μείζονος Πολιτισμού** egeonet.gr
- diavatis.gr
- skondinakis.blogspot.gr
- cretanbeaches.com
- frontoffice-147.dev.edu.uoc.gr/culture/archaeological-sites/archanes.html
- malathiros.blogspot.com/2008/05/blog-post_6545.html
- Νομαρχιακή Επιτροπή Τουριστικής Προβολής
- nhmc.uoc.gr/el
- Wikipedia
- Destinationcrete.gr
- Ιστοσελίδα "Archaeology and Arts", archaiologia.gr
- 2ο Γυμνάσιο Αρχανών
- kastra.eu/castlegr.php?kastro=kavalou
- **Σακελλαράκη Έφη**, «Αρχαιολογική Συλλογή Αρχανών» <http://www.dimos-archanon-asterousion.gr/culture/archaeological-museum/archaeological-museum.html>

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Τα οποία προβλέπεται να είναι διαθέσιμα από τα μέσα του 2015 και έπειτα.
- 2 Σακελλαράκης Γ. & Ε. Σακελλαράκη (1994), Κρήτη, Αρχάνες, Αθήνα, σελ. 18.
- 3 ό.π., σελ. 24-65.
- 4 Σακελλαράκης Γ. & Ε. Σακελλαράκη (1994), Κρήτη, Αρχάνες, Αθήνα, 9-22.
- 5 "Το Ιστορικό Αρχείο του Δήμου Αρχανών", Θεοχάρης Δετοράκης, Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης
- 6 "Διδακτήριο Άνω Αρχανών" Χρυσούλα Τζορπανάκη, αρχιτέκτων-αρχαιολόγος
- 7 Jactetsou A. (2012), «Two Stone Kernoι from the Kurets Peak Sanctuary», στο Matzourani H. & P.P. Betancourt (επιμ.), Philistor. Studies in Honor of Costis Davaras, Philadelphia - Pennsylvania, σελ. 81-96.

- 8 Σακελλάρakis Γ. & Ε. Σακελλάρakis (1994), Κρήτη, Αρχάνες, Αθήνα, σελ. 136.
- 9 ό.π., 136-156.
- 10 Σακελλάρakis Εφρ., «Αρχαιολογική Συλλογή Αρχανών», dimos-archanon-asterousion.gr/culture/archaeological-museum/archaeological-museum.html
- 11 Σακελλάρakis Γ. & Ε. Σακελλάρakis (1994), Κρήτη, Αρχάνες, Αθήνα, σελ. 66-135.
- 12 & 13 Driessen J. & J. Sakellarakis (1997), «The Vathypetro-Complex: Some Observations on its Architectural History and Function», στο Hägg R. (επιμ.), The Function of the "Minoan Villa". Proceedings of the Eighth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 6-8 June, 1992, Stockholm, σελ. 63-77.
- 14 Σπανάκης Στ. (2006), Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων, Τόμ. Α και Β, Ηράκλειο, σελ. 172-173.
- 15 Γιουρτάκης Ν. (2011), «Οχυρώσεις στην Κρήτη κατά την Β' Βυζαντινή περίοδο», στα Πεπραγμένα Ι Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Χανιά 1-8 Οκτωβρίου 2006), Τόμ. Α, Χανιά, σελ. 363-380 · Κατσαλής Γ. (2007), «Πατητήρια και οινοποίηση στην περιοχή των Κουνάβων κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας», στο Μυλοποταμιτάκη Αικ. (επιμ.), Έλτινα, Sconavi, Κουνάβοι, από τα αρχαία στα νεότερα χρόνια, Κουνάβοι, σελ. 235-251· Κατσαλής Γ. & Μ. Μαρή (2002), «Μεσαιωνικά κτιστά πατητήρια της κεντρικής Κρήτης», στο Μυλοποταμιτάκη Αικ. (επιμ.), Οίνος Παλαιός Ηδύποτος.
Το κρητικό κρασί από τα προϊστορικά ως τα νεότερα χρόνια, Πρακτικά του διεθνούς επιστημονικού συμποσίου, Κουνάβοι: Δήμος «Ν. Καζαντζάκης», 24-26 Απριλίου 1998, Ηράκλειο, σελ. 161-168· Μπορμπουδάκης Μ. & Αικ. Μυλοποταμιτάκη (1999), «Εργασίες στερέωσης και συντήρησης», ΑΔ 54 (1999), Β 2 Χρονικά, 881-897· Σπανάκης Στ. (2006), Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων, Τόμ. Α και Β, Ηράκλειο, σελ. 378-379.
- 16 Γάσπαρης Χ. (2007), «Οι Κουνάβοι στα μεσαιωνικά χρόνια, 13^{ος} - 15^{ος} αιώνας», στο Μυλοποταμιτάκη Αικ. (επιμ.), Έλτινα, Sconavi, Κουνάβοι, από τα αρχαία στα νεότερα χρόνια, Κουνάβοι, σελ. 81-136· Παπαδάκη Χρ. (2007α), «Αρχαία Έλτινα: γενικά τοπογραφικά και ιστορικά στοιχεία», στο Μυλοποταμιτάκη Αικ. (επιμ.), Έλτινα, Sconavi, Κουνάβοι, από τα αρχαία στα νεότερα χρόνια, Κουνάβοι, σελ. 5-13· Παπαδάκη Χρ. (2007β), «Αρχαιολογικές θέσεις και ευρήματα της Έλτινας», στο Μυλοποταμιτάκη Αικ. (επιμ.), Έλτινα, Sconavi, Κουνάβοι, από τα αρχαία στα νεότερα χρόνια, Κουνάβοι, σελ. 15-46· Ρεθεμιωτάκης Γ. & Εγγλέζου Μ. (2010), Το γεωμετρικό νεκροταφείο της Έλτινας, Ηράκλειο, σελ. 23-26.
- 17 Παπαδάκη Χρ. (2007α), «Αρχαία Έλτινα: γενικά τοπογραφικά και ιστορικά στοιχεία», στο Μυλοποταμιτάκη Αικ. (επιμ.), Έλτινα, Sconavi, Κουνάβοι, από τα αρχαία στα νεότερα χρόνια, Κουνάβοι, σελ. 5-13· Παπαδάκη Χρ. (2007β), «Αρχαιολογικές θέσεις και ευρήματα της Έλτινας», στο Μυλοποταμιτάκη Αικ. (επιμ.), Έλτινα, Sconavi, Κουνάβοι, από τα αρχαία στα νεότερα χρόνια, Κουνάβοι, σελ. 15-46· Σπανάκης Στ. (2006), Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων, Τόμ. Α και Β, Ηράκλειο, σελ. 46.
- 18 Σπανάκης Στ. (2006), Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων, Τόμ. Α και Β, Ηράκλειο, σελ. 834· Οι πληροφορίες σχετικά με τον τάφο στο Δημοτικό σχολείο προέρχονται από προσωπική επικοινωνία με τον φύλακα αρχαιοτήτων κ. Γρηγόριο Αποστόλη.
- 19 Faure P. (1958), «Spéléologie et topographie crétoises», BCH 82, σελ. 504-506· Ρεθεμιωτάκης Γ. (1996), «Ανασκαφικές Εργασίες, Νομός Ηρακλείου, Επαρχία Πεδιάδος, Μελέσες», ΑΔ 51, Μέρος Β 2, 638· Σπανάκης Στ. (2006), Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων, Τόμ. Α και Β, Ηράκλειο, σελ. 160. http://listedmonuments.culture.gr/fek.php?ID_FEKYA=3940&v17=
- 20 Αντωνάκης Ε. (1991), «Ανασκαφικές Εργασίες, Νομός Ηρακλείου, Επαρχία Μονοφασιού, Δαμάντρι», ΑΔ 46, Μέρος Β '2, 402-403· Προσωπική αυτοψία και ανασκαφή.
- 21 Βελεγράκη Μ. (2000), «Από τα αρχαία Ρύτιον στο σημερινό Ροτάσι: Μια σύντομη ιστορική διαδρομή», 2^ο Επιστημονικό και Αναπτυξιακό Συνέδριο Μεσαράς, 1-5 Νοεμβρίου 2000, [μη δημοσιευμένη ανακοίνωση: <https://www.academia.edu/>].
- 22 Γκαλανάκη Κ. & Χρ. Παπαδάκη (2011), «Τοπογραφικό - ιστορικό σημείωμα», στο Κάντα Α. & Κ. Δαβάρας (επιμ.), Ελευθερία Χριστήριον. Το ιερό σπήλαιο της Ειλειθυίας στον Τσούτσουρο, Ηράκλειο, σελ. 12-15· Κάντα Α. (2011), «Η λατρεία της Ειλειθυίας στο σπήλαιο του Τσούτσουρου», στο Κάντα Α. & Κ. Δαβάρας (επιμ.), Ελευθερία Χριστήριον. Το ιερό σπήλαιο της Ειλειθυίας στον Τσούτσουρο, Ηράκλειο, σελ. 28-37.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΥΠΟΔΟΜΩΝ ΔΙΑΜΟΝΗΣ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΟΝΟΜΑΣΙΑ
Ν.ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ	ΜΕΛΕΣΕΣ	ΚΤΗΜΑ ΠΑΤΕΡΙΑΝΑΚΗ
Ν.ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ	ΧΟΥΔΕΤΣΙ	VILLA SELENA
Ν.ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ	ΧΟΥΔΕΤΣΙ	ΠΕΤΡΟΝΙΚΟΛΗΣ
Ν.ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ	ΚΑΤΑΛΑΓΑΡΙ	ΚΑΤΑΛΑΓΑΡΙ COUNTRY SUITES
ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ	ΠΕΡΑ ΤΣΟΥΤΣΟΥΡΑΣ	ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΑΚΗΣ ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ
ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ	ΠΕΡΑ ΤΣΟΥΤΣΟΥΡΑΣ	ΛΗΜΝΙΔΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ
ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ	ΜΑΡΙΔΑΚΙ	ΚΑΠΕΛΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ	ΠΥΡΓΟΣ	ΣΑΡΙΔΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ
ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ	ΠΥΡΓΟΣ	ΑΡΧΟΝΤΙΚΟ
ΑΡΧΑΝΩΝ	ΑΡΧΑΝΕΣ	VILLA ORESTIS
ΑΡΧΑΝΩΝ	ΑΡΧΑΝΕΣ	ΚΟΥΡΙΝΑ
ΑΡΧΑΝΩΝ	ΑΡΧΑΝΕΣ	ΝΕΡΑΪΔΟΣ ΠΗΛΙΟΣ
ΑΡΧΑΝΩΝ	ΑΡΧΑΝΕΣ	KALIMERA ARXANES VILLAGE
ΑΡΧΑΝΩΝ	ΑΡΧΑΝΕΣ	ΤΡΟΥΛΟΣ
ΑΡΧΑΝΩΝ	ΑΡΧΑΝΕΣ	ELIATHOS RESIDENCE HOUSES
ΑΡΧΑΝΩΝ	ΑΡΧΑΝΕΣ	ΑΡΧΟΝΤΙΚΟ
ΑΡΧΑΝΩΝ	ΑΡΧΑΝΕΣ	VILLA ARCHANES
ΑΡΧΑΝΩΝ	ΑΡΧΑΝΕΣ	MANILI VILLAS
ΑΡΧΑΝΩΝ	ΑΡΧΑΝΕΣ	ΚΡΙΤΑΜΟΝ
ΑΡΧΑΝΩΝ	ΑΡΧΑΝΕΣ	ΤΖΙΒΑΕΡΙ

ΕΙΔΟΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ	ΤΗΛΕΦΩΝΟ	WEBSITE
ΕΠΙΠΛΩΜΕΝΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ	2810 226674	paterianakis.gr
ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΞΕΝΩΝΑΣ	2810 343505	selenahome.gr
ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΑ	2810 743203	petronikolis.info
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ	2810 753350, 6949 444592	katalagarisuites.com
ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ	28910 92451, 6978 554052	
ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ	6944 144725	
ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ	28930 22861, 28930 22238	
ΕΠΙΠΛΩΜΕΝΑ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΑ	28930 23118, 6945 190736	arxontiko-hotel.gr
ΕΠΙΠΛΩΜΕΝΑ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΑ	2810 751619	
ΕΠΙΠΛΩΜΕΝΑ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΑ	6975 875397	
ΕΝΟΙΚΙΑΖΟΜΕΝΑ ΔΩΜΑΤΙΑ	2810 752965, 6945 607724	
ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΞΕΝΩΝΑΣ	2810 752999, 6977 460555	archanes-village.com
ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΞΕΝΩΝΑΣ	2810 753153, 6976 974200	troullos.gr
ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΞΕΝΩΝΑΣ	2810 751818, 6951 804929	eliathos.gr
ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΞΕΝΩΝΑΣ	2810 752985, 2810 881550	arhontikoarhanes.gr
ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΞΕΝΩΝΑΣ	2810 390770, 2810 300540	villaarchanes.gr
ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΞΕΝΩΝΑΣ	2810 753001, 6948 526615	manili-villas.com
ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΞΕΝΩΝΑΣ	2810 753092, 6977 618266	kritamon.gr
ΕΠΙΠΛΩΜΕΝΑ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΑ	2810 751495	

Cannyoning: 23, 27, 38, 47, 175, 180, 181, 190, 193, 200, 201, Extreme sports: 23, 175, Mountainbike: 23, 39, 41, 175, Αγ. Παύλος: 101, Αγία Ειρήνη: 74, 82, Αγία Παρασκευή, φαράγγι: 162, 167, 168, Αγιά Φωτιά: 179, 185, Αγίες Παρασκίες: 162, 167, 168, Άγιο Πνεύμα: 189, Άγιος Βασίλειος: 33, 165, Άγιος Νικήτας: 19, 25, Αγροκήπιο: 72, Αθάγγι: 33, 34, 64, 93, 169, Αθικέβρα: 189, Αθικές: 189, Αμπάς: 19, 79, 180, 181, 189, Αμύγδαλος: 179, 180, Αναρρίχηση: 9, 23, 29, 38, Ανεμόσπηλια: 16, 24, 59, 66, 85, 129, 133, 136, 141, Αποσελέμι: 177, Αρκάδι: 172, Αρμανώγεια: 83, 172, Αρπακτικά: 31, 77, 78, 180, 181, 183, Αρχαιολογική Συλλογή Αρχαίων: 136, 144, 147, Αρχαιολογικό πάρκο: 16, 80, 127, 140, Αρχάνες: 8, 15, 16, 21, 25, 32, 34, 39, 41, 50, 59, 70, 73, 92, 92, 104, 127, 128, 130, 133, 136, 137, 138, 144, 146, Αρχιτεκτονική: 8, 51, 53, 59, 90, 92, 94, 95, 130, 133, Αρωματικά φυτά: 73, Άσπες: 189, Αστερούσια: 8, 19, 38, 50, 74, 77, 79, 94, 96, 175, 187, Ασπρακιανό Φαράγγι: 25, 85, 93, 161, Αστρίτσι: 15, 16, 41, 59, 169, 170, Ασφεντυλιάς: 190, 195, Αφέντης Χριστός: 99, 136, 140, 177, 178, Αχεντριάς: 15, 25, 194, 197, 198, 199, Βαθύπετρο: 16, 33, 137, 148, Βοϊδομάτης: 189, Βοριάς: 34, 194, Βορνό φαράγγι: 191, 193, Γαστρονομία: 107, Γέφυρα στο Καρυδάκι: 99, 138, Γιορτή κακαβιάς: 39, 11, 187, Γιορτή Καρπουζιού: 110, Γιορτή σπόρων: 39, 72, Γιούχτας: 19, 71, 80, 99, 127, 136, 140, Γλυκός Κόλυμπος: 189, Γυπαετός: 31, 78, 79, Δαμάνια: 83, 170, Δαμάντρι: 16, 69, 178, Διατόνιο: 16, 59, 169, Διαγωνισμός χωρικής οινόποιησης: 165, Δομήνικος Θεοτοκόπουλος: 54, Δωράκι: 179, Δρόμοι κρασιού: 32, 109, Εθιά: 15, 31, 41, 87, 189, 191, 192, 197, Ελτύνια (ή Έλτυνα): 16, 154, Επάνω Αρχάνες: 92, 128, Επανωσήφης: 53, 101, Ι.Μ Αγίου Νικήτα: 39, 41, 42, 82, 101, 195, 199, Ίνατος: 17, 59, 69, 200, Καζανέματα: 110, Κακοπέρατο: 27, 189, Καθαβοηλεκτική: 193, Καλάμι: 164, 189, Καλλιονή: 33, 165, Καλογράδων τα κελλιά: 99, Καλύβια: 194, Καμινάκι: 189, Κανό θαλάσσης: 19, 175, 188, Καρνάρι: 85, 129, 141, 148, Κάστελος Καταλαγαρίου: 65, Κάστελος Μελεσών: 17, 65, 168, Καταδύσεις: 175, Καταλαγάρι: 16, 33, 152, 154, Κατασκηνωτικό κέντρο: 41, 42, 192, Κάτω Αρχάνες: 33, 132, 144, 146, Κάτω Ασπρακοί: 93, 160, 161, Κάτω βρύση Ασπρισίου: 15, 41, 169, 170, Κελιά: 160, Κέντρο Εξυπηρέτησης Πολιτών: 93, Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης: 21, 133, Κέντρο πληροφόρησης: 42, 192, Κέντρο υποδοχής επισκεπτών: 42, Κεφάλαια: 16, 68, 138, 147, 152, 165, 169, 170, 181, 184, Κνωσανό Φαράγγι: 25, 82, 138, Κνωσός: 50, 52, 71, 127, Κοιλάδα Πεζών: 32, 149, 152, 154, Κοκκαλάς: 79, Κουναβιανό Φαράγγι: 25, 71, 93, 155, Κουνάβοι: 16, 34, 93, 154, Κουρές: 39, 111, Λάκκος Κουρουπά: 193, Κόφινας: 29, 77, Κρασί: 8, 32, 106, 109, 150, 165, Κτηνοτροφία: 9, 45, 72, 79, 103, 170, 173, 177, 192, 194, Κωλοβρέχτης: 189, Κώμες: 16, 110, 154, Λαογραφικό Μουσείο: 21, 132, Λιγιοφάραγο: 25, 198, Λιγόρτυνος: 17, 59, 177, Λιμνοδεξαμενές: 71, 77, Λιομάζωμα: 38, Λιχνιστής: 25, 195, 198, 200, Μαδές: 194, Μαλθαζία: 109, Μαντινάδες: 87, Μαριδάκι: 103, 188, 200, Μελέσες: 33, Μελιδοχώρι: 33, 173, Μεσοσφήνη: 27, 189, 190, Μεσσαρά: 8, 15, 16, 27, 38, 50, 51, 71, 73, 77, 175, 176, 178, 193, Μεταξοχώρι: 33, 34, 101, 171, Μινωικό νεκροταφείο Φουρνιού: 33, 144, 146, Μιτάτα: 39, 94, 95, 110, 175, Μονή Καρδιώτισσας: 99, 139, Μονή Αγίου Παύλου: 101, 180, Μονή Σπηλιώτισσας: 39, 99, 104, 166, Μονοπάτι Κλεισούρας: 29, 183, Μοροζίνη: 67, 99, 128, 139, Μουριά: 79, 190, 197, Μουσείο Νίκος Καζαντζάκης: 33, 39, 93, 150, 159, Μουσικό εργαστήρι "Λαβύρινθος": 8, 15, 21, 39, 42, 88, 150, 167, Μυρτιά: 8, 15, 21, 33, 39, 93, 150, 157, Νεραϊδόσπηλιος: 160, Νερόμυλοι: 155, Νίκος Καζαντζάκης: 3, 34, 157, 159, Οινόποιεία: 23, 73, 109, 154, Ορειβασία: 23, 38, 45, Όρνιο: 19, 31, 78, 79, 81, 175, 180, 187, 189, Παναγία Τσουτσουρα: 103, Παναγία Καρδιώτισσα στο Καρυδάκι: 67, 99, 139, 165, Παράνυμφοι: 25, 79, 101, 180, 183, 185, Παρατηρητήριο: 79, 138, Πατητήρια: 17,

59, 65, 68, 130, 132, 137, 146, 151, 153, 154, Πατσίδες: 33, 57, 130, 132, 146, Πεζά: 16, 25, 33, 34, 41, 44, 70, 151, 155, 164, Πεζοπορία: 9, 23, 38, 47, 66, 183, 188, 198, 199, 201, ΠΕΛΙΤΙ: 72, 73, Πέρα Τσούτσουρας: 188, 198, 200, Περβόλα: 189, 193, Πετριγιάρι: 189, Πλακιώτισσα: 177, Πλατανιάς: 183, 185, Πλύσιμο: 189, Ποδηλατικές διαδρομές: 25, 137, 151, 187, 197, Πολιτιστικό Κάμπινγκ: 39, 150, 170, Πραιτώρια: 178, Πρικοβλήχαδα: 189, Πρινιάς: 185, 187, 197, Προστατευόμενη περιοχή: 15, 41, 42, 175, 191, 192, Πυράθι: 59, 177, Πύργος: 15, 25, 61, 63, 70, 168, 184, 197, Ρακή: 38, 110, 152, Ροτάσι: 16, 25, 59, 190, 191, Ροτασιανή Κεφάλα: 16, 190, Ρύτιον: 59, 69, 190, Σπήλαια: 50, 59, 80, 85, 140, Σπήλαιο της Ειλειθυίας: 17, 50, 59, 69, 200, Σπήλιος του Στραβομύτη: 50, 80, Συνεταιρισμοί γυναικών: 73, Σφακίδια: 189, Τεφέλι: 176, Τουρκογειτονιά: 16, 59, 66, 129, 133, 167, Τράπεζα σπόρων: 39, Τρεις Εκκλησιές: 29, 39, 103, 183, 189, Τρύγος: 38, Τσικουδιά: 4, 23, 38, 87, Τσούτσουρας: 188, 198, Υδραγωγείο: 33, 69, 138, 139, 160, 161, 167, 169, 177, 200, Υδροβιότοποι: 4, 19, 83, 103, Υφαντική τέχνη: 184, Φαράγγι Αμπά: 181, Φαράγγι Μεσοσφήνι: 189, 190, Φαράγγι Σπηλιώτισσας: 25, 166, Φαράγγι Χαυγά: 191, Φοινικόδασος: 19, 39, 82, 188, 195, 199, Φουρνί: 16, 25, 33, 50, 59, 60, 95, 129, 132, 144, 146, 147, Φρούριο Θόλων: 65, 68, 169, Φρούριο Χάρακα: 59, 63, Φυλάκ- κές: 200, Χάρακας: 15, 178, 185, Χαράκι: 15, 16, 33, 69, 179, 191, 194, Χαρουπόδασος: 19, 180, 187, 189, Χατζινές: 15, 68, 167, Χοροί: 87, Χουδέτσι: 8, 15, 21, 33, 34, 39, 88, 89, 150, 164, 167, Χρυσαιτός: 78, Χωστό Νερό: 59, 66, 80, 85, 140, Ψηλή Κορυφή: 59, 140.

Για την παραχώρηση των φωτογραφιών:

Νικόλαο Κικάκη

www.facebook.com/Fotokik, kik.kikakis@gmail.com

Γιάννη Λουτράρη-Αρχάνες

el-gr.facebook.com/yiannis.loutraris, gloutraris@gmail.com

Θεατρικό Εργαστήρι Δήμου Αρχανών-Αστερουσίων

Πολιτιστικό Σύλλογο Χάρακα

Νικόλαο Καδιανάκη, Αν. Καθηγητή Μαθηματικών Ε.Μ.Π, Χάρακας

Guillaume Coquin

[canyonisme.net/2014/07/07/canyoning-nice-verdon-antibes/Guillaume Coquin](http://canyonisme.net/2014/07/07/canyoning-nice-verdon-antibes/Guillaume%20Coquin)

Στους κατοίκους των χωριών που μας συνόδευσαν κατά την καταγραφή του ταξιδιωτικού οδηγού: **Μανώλη Μιχελάκη** (Παράνυμφοι), **Νίκο Μαθιουδάκη** (Εθιά), **Γιάννη Γαρεφαλάκη** (Ροτάσι), **Γιάννη Παπαδάκη** (Αχεντριά), **Ελένη Καλοχριστιανάκη** (Αρχάνες), **Μανώλη Βαρδάκη**, **Στέλλα Χατζηιωάννου** (Πύργος) και **Σταύρο Τσαπαρίδη** (Πύργος).

Στους ερευνητές του Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης και φίλους **Σταύρο Ξηρουχάκη** & **Μιχάλη Δρετάκη**, για τις πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με το βιοτικό περιβάλλον.

Στους φίλους ορειβάτες, περιηγητές και ποδηλάτες που μοιράστηκαν τις γνώσεις και εμπειρίες τους μαζί μας: **Χριστόφορος Χειλαδάκης** (ορειβάτης), **Γιάννης Μηρομοιράκης** (canyoner), **Γιάννης Σκοντινάκης** (canyoner), **Άρης Μαυρομάτης** (αναρριχητής), **Φανούρης** και **Εύα Κωστομανωλάκη** (ποδηλάτες).

Αναζητήστε τα ταξιδιωτικά έντυπα του Δήμου στα σημεία πληροφόρησης του κοινού

Ο οδηγός που κρατάτε στα χέρια σας είναι γραμμένος με τη ματιά του ταξιδιώτη που αποζητά να γνωρίσει σε βάθος τις ομορφιές της πιο κεντρικής περιοχής της Κρήτης: του Δήμου Αρχανών-Αστερουσίων. Του ταξιδιώτη που είναι έτοιμος να βουτήξει στα βάθη της ιστορίας, να περιπλανηθεί στη σύγχρονη ψυχή του κατοίκου του, να εξερευνήσει κάθε άγνωστη γωνιά του τοπίου του. Του ταξιδιώτη που αποζητά να δει, να αγγίξει, να μυρίσει, να αφουγκραστεί την ψυχή του... μάλλον ανεξερεύνητου αυτού τόπου.

Αρχαιολογικοί χώροι, θρησκευτικά μνημεία, προστατευόμενες περιοχές, μονοπάτια της φύσης και θεματικές διαδρομές, πολιτισμός, γαστρονομία, οινοτουρισμός, χωριά, αγροτική παράδοση, σκιαγραφούνται με σκοπό να σας προκαλέσουν το εξερευνητικό ενδιαφέρον και να αποτελέσουν την αρχή της ταξιδιωτικής σας εμπειρίας.

Σχεδιάστε τα ταξίδια σας από πριν, μελετώντας το έντυπο αυτό, σε συνδυασμό με τον εξειδικευμένο τουριστικό οδηγό για τις διαδρομές και το χάρτη που έχει εκδώσει ο Δήμος και βήμα-βήμα, καταστρώστε τις διαδρομές που μπορείτε να ακολουθήσετε ανάλογα με τις προτιμήσεις σας.

Καλό ταξίδι!

ΑΝΑΚΑΛΥΨΤΕ

- Αρχαίους οικισμούς και μινωικά ιερά κορυφής
- Βενετσιάνικα μνημεία και κάστρα
- Μουσεία και πολιτιστικές υποδομές
- Τα καταφύγια του γυπαετού
- Ορθοπλαγιές και επιβλητικά φαράγγια
- Υδροβιότοπους για μικροπούλια
- Υποθαλάσσιες σπηλιές και αλυκές
- Το 3^ο σημαντικότερο φοινικόδασος της Κρήτης
- Σηνία απολιθώματα
- «Τράπεζα» τοπικών σπόρων
- Μονές, εκκλησίες και ασκηταριά
- 10 πεζοπορικά μονοπάτια της φύσης
- 5 διαδρομές mountain bike
- 7 φαράγγια canyoning
- 4 δρόμους του κρασιού
- 55 παραδοσιακούς οικισμούς

www.archanes-asterousia.gr
www.dimos-archanon-asterousion.gr

ISBN: 978-960-7850-10-2

Ο.Σ.Α.Π.Υ.
του Ε.Π. Κρήτης
και Νήσων Αιγαίου
2007-2013.

Με την συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης